

SCRITORII ROMANI
CONTEMPORANI

N. IORGA

OAMENI CARI
AU FOST

www.dacoromanica.ro

FUNDATIA PENTRU LITERATURA

OAMENI CARI AU FOST

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE
HĂRTIE VIDALON VĂRGATĂ, CINCIZECI
DE EXEMPLARE NEPUSE IN COMERT,
:: NUMEROTATE DELA 1 LA 50 ::

N. I O R G A

OAMENI CARI AU FOST

BUCUREȘTI

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II“

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39

1 9 3 4

www.dacoromanica.ro

DOUĂ RÂNDURI ÎNAINTE

PREFAȚA DIN 1911

Multe scrie omul, și e bine când vremea lui a cerut să le scrie. Ce vor zice alte vremi, cu alte nevoi și alte credințe, — cine poate ști? Invățații cari vor trăi după noi vor găsi gazetele și jurnalele noastre și vor aminti, judecându-le, luptele și dușmăniile noastre. Cei dintre dânșii cari vor putea înțelege, vor descoperi repede scopul ce s'a avut în vedere, și vor prețui după dânsul. Necazurile nu se țin în seamă după ce se duc necăjiții, dar orice ostilitate îndreptățită împotriva oamenilor și curențelor care împiedecă un popor în dezvoltarea lui ori îi falsifică simțul moral și-i întunecă vederea idealului va fi socotită, nu numai ca un lucru de folos, dar și ca o manifestație de energie nobilă.

Nu reneg din tot ce am scris — niciodată pentru a scrie, ci pentru a da un adevăr ori pentru a înlătura o minciună — decât ce se rezema de o informație insuficientă. N'am jertfit dușmăniei adevărul, ci adevărului i-am jertfit multe prietenii. Dar n'aș tipări din nou cu plăcere paginile în care se cuprind atacuri împotriva unor oameni cari nu se mai pot apăra, fiind astăzi dincolo

de lumea greșelilor omenеști, ori nu s'ar mai apăra fiindcă în ei a răsărit altă conștiință, pe care tocmai mă străduiam s'o trezesc.

În foile pe care le-am condus pe rând, în ani de războiu cultural încheiat, după lămurirea care era de nevoie, aproape, ori de războiu politic, care va ținea încă mult timp, au apărut însă schițe scurte în care se cuprinde amintirea unor oameni pe cari i-am cunoscut și cu cari adesea s'au dus cele mai bune prietenii ale mele, sau, alte ori, comemorarea celor, mai vechi, ale căror nume stau pe cele dintâi pagini ale culturii și politicei noastre moderne. Din când în când aceste articole au fost căutate, și e foarte greu astăzi a răsbate prin colecții rare și ne-complete, până la ele. Imi îngăduiu a le înfățișa publicului, care le-a primit odată simpatic.

Am de gând să dau pe urmă un volum de Propagandă, în care se vor afla, culese din aceleași foi, îndemnuri vechi și nouă către acea vieață de cultură națională și morală care mi se va părea totdeauna singura putere ade-vărată a unui neam, pentru el însuși și pentru omenire¹⁾.

N. IORGA

¹⁾ N'a apărut niciodată (1934).

I

TEOFIL FRÂNCU

Se vestește « din Ardeal » moartea lui Teofil Frâncu. S'a spus de toți că răposatul, dispărut încă în toată puterea vârstei, a fost ziarist și funcționar la Ministerul nostru de Instrucție. S'a uitat însă de unii titlul lui de căpetenie pentru recunoștința noastră, frumoasa-i carte despre Români din Munții Apuseni, despre falnicii, cerbicoșii, neînduplecații Moți, în cari pare că trăiește eroismul răbdător și îndărătnic al străbunilor Daci, fruntașii neamurilor dunărene, aceia cari fugiră de robie prin porțile largi ale morții. Frâncu își scrisese cartea împreună cu alt Moț, blândul și blondul Candrea, pe care o răceală-l doborî, în deplină tinerețe, pe când căuta în străinătate, la Graz, odihna plăcută a vacanțelor: cetitorii își vor fi aducând aminte de sânguința pioasă cu care prietenii lui au izbutit să-i ridice un modest monument în cimitirul depărtatului oraș unde l-a prins moartea. Cartea, ai cărei autori nu mai sunt astăzi niciunul vii, e una din cele mai bune lucrări de etnografie ce avem până astăzi cu privire la

poporul nostru, cu care ne fălim sau de care ne batem joc (de multe ori facem întâiul lucru pentru solemnități și publicitate, iar celălalt în intimitate), fără să-l cunoaștem cât e de plin de interes, de culoare, de energie, — de vieață în manifestațiile ei felurite. Cei doi Moți au scris cu pricepere și cu drag despre Moții lor, — așa cum nu și-a mai amintit la noi nimeni despre ai lui din satul, din Ținutul lui, după ce pașii i s'au pierdut pe drumul de înstrăinare al traiului.

Ei, Moții, și uită mai greu decât alții; adică nu uită nimic. Cărturarii ce se ivesc între dânșii și trebuie să-i părăsească, rămân totuși neconținut cu gândul spre casă, spre văile înguste, spre munții cu suișurile grele, spre gospodăriile curate, mulțămite în sărăcia lor muncitoare... Ca și vechii Daci din aceleași cuprinsuri, cari și ei au pornit din această cetățue, au cârmuit dintr'însa popoarele supuse și s'au înmormântat în zidurile ei, sub giulgiul cerului curat și rece, de un albastru ca al ochilor, când pașnici în urmărirea idealelor depărtate, când străbătuți de licăriri de mânie, de sete de luptă, ai acelor ce trăiesc și astăzi pe acolo.

Intâmplarea a adus pe Frâncu la noi, dar el nu s'a deprins niciodată, deși a stat atâtea ani aici, cu apucăturile noastre de vorbă multă și ușoară, de glumă care nu prea alege oamenii și lucrurile, de mulțumire cu plăcerea din fiecare clipă. Niciodată nu și-a putut el călca pe suflet ca să recunoască frați români în lighioanele pripășite care alcătuesc în mare parte națiunea politică în Regatul român, dacă nu temeiul

neamului în Românie. Când vorbea de acești speculatori ai unei patrii de care-i leagă numai interesul, ochii Moțului, ochii albaștri, mărunți, scăpărau răutăcios, și fața-i căpăta o înfățișare crudă. Când însă se convingea că înaintea lui are un om de ispravă, care crede în legea lui națională, altă lumină-i venea în priviri, și, în graiul lui apăsător, stătea bucuros de vorbă despre ce-i era mai la inimă, despre idealul pentru care de două ori acei munți ai vitejiei s'au încruntat de sângele jertfei și al răzbunării.

Nu-l știam bolnav când l-am văzut, acum vreo zece zile, căutând cu lăcomie soarele înaintea cafenelei hotelului unde zăcuse de piept trei luni în capăt, după o zi de vifor ce-l prinsese nepregătit. Era aproape de nerecunoscut; figura-i era scăzută ca a unui copil, și în ochii plini odată de atâta putere se oglindea duiosia nespusă a celor ce se sting, știind aceasta. Mi-a spus de suferințele lui, de slăbiciunea ce-l stăpânește, de apropiata lui plecare acasă. De această plecare vorbea mai bucuros ca de orice. Acolo, departe, în munți, își are încă locul: pământul părinților și al moșilor și al strămoșilor, pământul neasemănat de scump prin două mii de ani de luptă și de muncă ai celor ce au vorbit și ei tot graiul ce îngheța acum pe buzele lui. O moșioară, pe care n'a vândut-o, o căsuță pe care a păstrat-o, și unde locuia fratele lui, care fusese ofițer, străbătuse țările străinilor, dar simțise și el nevoia neînduplecată de a se întoarce la acea moșioară și la căsuța aceea. Va sta acolo, dacă-i va fi să mai trăiască: cu pensia ce i se cuvine, va trăi acolo fără să-i lipsească nimic,

mulțumit, fericit... Și, ridicându-se glumeț în picioare, ducându-și mâna la pălărie: «Mai bine decât un profesor de Universitate în București...» Iar, dacă nu se va putea întrema, el a lăsat casa lui — școlii.

Și școala se va așeza acum în căsuța pe care atâta timp o încunjurase de departe cu dorul lui Moțul înstrăinat. Iar de pe băncile ei se vor ridica, în ciuda tuturor străinilor de pe lume, rând pe rând, an de an, tineri ca dânsul, cu sufletul curat și drept, cu inima neînduplecată, cu ochii scăpărători de mânie în fața nedreptății sau a ușurinței, și scâldați în lacrimi de bucurie înaintea mijirii îndepărtate a idealului românesc....

25 Mai 1903.

II

UN UTOPIST: AUGUST TREBONIU LAURIAN

Acum câteva zile s'a desvălit, înaintea câtorva profesori, un mic bust de marmură, lucrat cu îngrijire și, — după cât se zice, — plin de asemănare, care e chemat să amintească și copiilor din școala vecină și puținilor trecători din acel unghiu al Bucureștilor numele și faptele lui August Treboniu Laurian.

August Treboniu Laurian?! Pentru cine cunoaște trecutul de deunăzi al literaturii românești, aceste trei nume, curat, căutat, pompos latinești — o adevărată proclamație, ascunzând cine știe ce apelative obișnuite prin satele de dincolo — chiamă în memorie cărți care nu se cetesc de mult, sau care nu s'au întrebuințat nici odată, de localnici sau de străini. *Tentamen criticum* — un îndrăzneț *tentamen*, o absurdă fantazie de limbă, care avea drept scop să pue temelia unei noi ortografii, unei noi alegeri, unei curățiri a cuvintelor, ce ar fi făcut din româneasca dela 1830, o limbă atât de adâncă « coruptă », vrednica fiică a limbii latine, cu care s'ar fi asemănat cu desăvârșire. Apoi *Istoria Românilor*, trei

volume îndesate de nume, de date, de fapte, pornind dela leagănul lui Romul ca să se oprească numai la instalarea în România dela 1866, în secolul al douăzeci și șaptelea *ab urbe condita*, a principelui străin: operă ciudată, în care neamul nostru apare ca prelungirea firească a marelui popor roman, ce trăiește în al nostru cu toate însușirile lui; așa ceva ca unul din acele decrete romane de marmură pierdute în tinda vreunei biserici dunărene sau bucovinene și în josul scrisului sigur al căruia un biet cioplitor, țărănesc și barbar, de cruci de morminte a zgâriat semnele creștine ale veșniciei sufletului răscumpărat de moarte. *Harta Daciei*, splendid lucrată pentru școlile Daciei nouă, liberă între hotarele cu râuri late, cu șira muntoasă a Carpaților sprijinind-o la mijloc; Dacia viitorului nebun și a visului albastru, ca și a trecutului vechiu de două mii de ani, pe care-l pomenesc nume de astăzi scrise cu etimologii neînchipuite: Târgul Vasului (Vaslui), Romnicul (Râmnicul), Romanații celor născuți în Roma (*Roma nati*). În sfârșit, *Dicționarul*, care era menit să fie îndreptariul limbii nouă, dicționarul cu cuvintele sucite, pe care nici nu le-a spus vreodată, nici nu era să le spună o limbă omenească, dicționarul de contrafaceri romane — ca medalii antice false, ce ar fi fost bătute însă, nu pentru câștig, ci din pietate —, pe lângă cele două monumentale volume ale căruia se ascunde sfios în umbră vistieria — totuși purificată temeinic și ea — a vorbelor proaste, vulgare, având pe ele neștearsă, nu rugina timpurilor de decădere, ci tina fără nicio cinste a barbariei, — *Glosariul*.

Iți trec toate acestea prin minte: cărți moarte de mult sau cărți care n'au trăit niciodată, și zâmbești — dacă ochii nu ți se opresc la figura de marmură aspră, severă, mândră, decât care mai săpat în marmură se zice a fi fost chipul bătrânului neînfrânt, care a murit crezându-se învins de neînțelegerea timpului său.

Invinșilor nu li se ridică statui nici busturi, nu li se cântă laude, ci numai pe mormântul uitat picură din când în când o lacrimă pioasă dela un tovarăș de luptă și de suferință, pe care nu l-a cosit înfrângerea. Dacă bustul s'a înălțat, totuși, dacă priviri serioase și mișcate l-au primit la desfacerea lui în deplina lumină glorioasă a lui Iulie, ce l-a cuprins deodată în aureolă, dacă de pretutindenii au venit glasuri care cuprindeau, cu mai multă sau mai puțină cunoștință, o recunoaștere duioasă, — aceasta înseamnă că purtătorul celor trei nume romane, creatorul de limbă nebună și iluzii zadarnice n'a fost, în toate urmările faptei sale, un adevărat învins.

Căci pedestalul adevărat al monumentului său e greșeala ce a făcut, în care și-a închis, și-a zidit vieța, sufletul — această mare și sfântă greșeală.

Știți legenda: o mare clădire se înalță; *este* tot ce s'ar părea că ajunge: var, nisip, cărămidă, piatră și marmură; sunt mânilor lucrătorilor, este râvna ctitorului și priceperea meșterului. Dar noaptea surpă ceea ce se înalță ziua. Mai lipsește ceva, care nu e nici ban, nici material, nici plan măiestrit: trebuie jertfa unui

suflet, care se *fură* aici sau se *jertfește* aici, și prin care se închiagă pietrele una peste alta, până se poate încununa cu flori și steaguri vârful săvârșit.

Pe când a venit Laurian la noi, inginer, filosof și latinist, istoric, geograf și arheolog din Viena, biet prooroc rătăcitor de felul celui alt Ardelean, Lazăr, — pe atunci, la 1830—40, se făceau șosele și felinare, ferme-model și numere pentru case, fântâni, grădini, școli, biblioteci, sub cârmuirea unor Domni funcționari turci, în jurul cărora se adunau puterile din țară ca funcționari munteni sau moldoveni. Gustul de trai bun, de înaintare, de faimă ușoară robise pe frunțași, un Eliad, un Asachi, cari putrezeau de vii. Tinerii se sbăteau să-și descopere o conștiință a lor, din câte lucruri citiseră, auziseră și văzuseră. Lipsea o îndrăzneală, un ideal mare, care să smulgă această societate și s'o arunce mai departe.

Laurian a fost acest mare îndrăzneț. Visul lui era crearea unei Rome nouă cu acest material românesc pe care-l credea vrednic să dea o asemenea operă. Prin limbă, prin amintiri era să se facă această minune. Și, spre a imprima mișcarea, el își alese, ca și Lazăr, singurul punct de plecare solid pentru o asemenea faptă: școala. Incepu cu cele muntene, și sub Grigore-Vodă Ghica el căpătă în mâna sa pe ale Moldovei. Energia lui predomni mai târziu în acea școală înaltă pentru oamenii mari care trebuia să fie Academia Română.

Și, cât se putea prinde din ideile sale, cât nu era sămânță moartă culeasă în urne antice, prinse. O mândrie, capabilă de multe rătăcirii, dar și de multe

cuceriri trainice, se coborî în sufletele umilite din care cu câțiva ani în urmă se înălțase fumul de tămâie recunoscător către Regulamentul Organic și către Măria Sa Impărătească Țarul Nicolae. Credița că suntem mai mult decât eram, ne scăpă de o singură peire.

Lui însă, vizionarului, nu-i ajungea aceasta, și sufletul prins se sbătea dureros în clădirea întemeiată prin jertfa lui. Limba rămăsese vulgară, scrisul se păstrase barbar, Roma viitoare tot nu se apropia de pământ. Sufletul se lovi de această realitate nevrednică, și se stinse.

Dar, răzimată pe realitate trainică, trăiește clădirea; lucrători tot mai mulți îi adâncesc temeliile și, în margine, străjeri, vizionari ca dânsul, păzesc și așteaptă...

13 Iulie 1903.

III

ANGHEL DEMETRIESCU

Acum câteva zile a murit la Carlsbad, profesorul Anghel Demetriescu.

Celor mai mulți le va rămânea amintirea unui uriaș cu înfățișarea energică și ochii strălucitori de bună-tate, a unui convorbitor puternic, variat, adânc adeseori și de cele mai multe ori original, totdeauna ales în cuvintele ce întrebuița și în felul cum ele i se orânduiau în graiul elocvent. Mulți nu vor uita pe profesorul lor, dela liceu, dela seminar, dela școala particulară pe care o întemeiase și a condus-o până la urmă: un profesor învățat în destul pentru a nu fi lăudăros, pretențios, trufaș; un profesor în stare să înțeleagă sufletele și destul de bun pentru a încerca aceasta cu toată serioșitatea și dragostea față de sufletele nelămurite, șovăitoare încă, ale școlarilor săi; un profesor hotărît, spre care se putea privi numai cu respect. Cândva, în cuvinte mișcate, cineva ca Delavrancea a plătit datoria de recunoștință, caracterizând pe acest adevărat învățător.

Anghel Demetriescu era cunoscut apoi ca un om cu o largă și solidă cultură clasică, un înțelegător de latinește și grecește cum nu se întâmpină adesea, un degustator fin al vechii literaturi de cumpătare, măsură și înalt meșteșug în formă, un apreciator călduros al unor literaturi moderne, pe atât de frumoase și de bogate, pe cât de morale, înălțătoare de suflet, cum sunt literatura engleză și cea germană; un spirit doritor de a ști tot ce se scrie mai de căpetenie în lume, dela volumul de versuri sau de nuvele până la studiile speciale ale marilor învățați; un amator de cărți care se găsea mândru și mulțămit, ca într'un cerc de vechi prieteni, fără uitare și fără moarte, în biblioteca strânsă cu dragoste timp de treizeci de ani, bucățică de bucățică.

Așa fiind, având sufletul astfel înzestrat, Anghel Demetriescu trebuia să răspundă prin scris propriu la scrisul altora, care-și strecura atât de deplin înțelesul în sufletul lui primitiv de cunoștințe și frumusețe.

A făcut întâiu trei cărți de școală. Apoi Academia, care începuse din veniturile fondului Zappa a tipări traduceri din clasici, îi dădu sarcina de a tălmăci pe un istoric grec al Romei imperiale, care nu e, fără îndoială, tocmai ușor de înțeles și de prefăcut în altă limbă: pe retorul Dio Cassius. Traducerea lui Anghel Demetriescu a apărut în 1878: e și o adevărată icoană a originalului și o povestire curgătoare ce se cetește cu plăcere. Mai e de ținut seamă, spre lauda lui Demetriescu, și numărul mic, caracterul sobru, judicios al notelor lămuritoare; pe atunci era obiceiul, introdus

de d-l Hasdeu, de a se uimi lumea cu citații potrivite și nepotrivite, cu reproduceri de texte în multe limbi, și, făcând altfel, tânărul scriitor dovedea cât de bine se folosise de studiile și cetirile sale în străinătate, unde fusese trimis cu o bursă de filologie. Era pe atunci o îndrăzneală să nu fie cineva luxurios în podoabe scumpe și ieftine!

Cu cât știa, cu firea-i de om de autoritate, cu ușurința-i de a vorbi răspicat și lapidar, cu gustul său literar, Anghel Demetriescu ar fi fost un foarte potrivit profesor de filologie sau de istoria antică la Universitate, unde era nevoie, pentru învățatura și educația studenților, de *astfel* de puteri. Un loc de profesor pentru istoria antică se deschise peste puțin, și, pentru a-l ocupa, alergă în străinătate un alt tânăr bursier al Statului român, aducând ca dovadă a destoiniciei sale științifice un enorm volum, tipărit tot de Academia Română, *premiat* de dânsa: « Dacia înainte de Romani », cea mai voluminoasă operă de erudiție alcătuită vreodată de un Român. Tânărul acesta de-al doilea, cu cartea groasă, se chema Gr. G. Tocilescu. El se mai ocupase cu epoca lui Mihai Viteazul, cu dreptul, cu istoria dreptului, cu limbile slave și cu antidinasticismul, sub conducerea supremă a d-lui Hasdeu.

Nu i-a trebuit multă vreme unui om ca Anghel Demetriescu, ca să vadă adevăratul preț al lucrării din care concurentul său își făcuse pedestalul către faimă și leafă. În Octomvrie 1881, apărea în *România Liberă* un foileton despre « Dacia înainte de Romani », intitulat — titlul era cum nu se poate mai potrivit —:

Știința de contrabandă, și iscălit cu un pseudonim foarte transparent, care nu ascundea de loc pe autor. După acest foileton mai urmă unul. Era în ele, într'o formă desăvârșită, turnată după modelele clasice, o strivire completă¹⁾. Criticul arăta, fără putința unei replici, că d-l Tocilescu plagiase, și plagiase stângaciu, naiv, grosolan, stricând unde socotea că drege și descoperindu-se când credea că se pitește mai bine.

Dar foiletoanele n'au fost urmate. Cu toate că însuși profesorul și sprijinitorul lui Tocilescu, d-l Hasdeu, primise cartea cu aceleași învinuiri desonorante, în public nu se produse o mișcare care să poată învinge aspectul învățat al operei-piedestal. Pentru «Dacia înainte de Romani», pentru frazele ei împrumutate și citatele ei strămutate, d-l Tocilescu ajunsese profesor universitar, apoi membru al Academiei și director al Museului de Antichități.

Uriașul Demetriescu, desăvârșitul cunoscător al trecutului clasic, omul de gust și stilistul, nu era însă un luptător. El lăsa reputația zguduită de dânsul să se cârpească și spoiască în umbră. Dacă nu se făcu, ca d-l Hasdeu, bunul prieten și camaradul de luptă al omului pe care-l atacase în onoarea lui, el nu mai risipi niciun cuvânt de înfruntare. De acum înainte, timp de douăzeci de ani, el tipări discursurile lui Barbu Catargiu, după rugămintea familiei, traduse discursurile

¹⁾ Același autor îndurase, în Mart-April al aceluiași an, alta, magistrală, dela Hasdeu (în ziarul *Binele public*).

lui Macaulay, pentru spiritul larg, variat, pentru forma strălucitoare, bogată în perioade, atât de clasică și atât de modernă, a căruia avea un adevărat cult; publică ici și colo studii asupra antichității, fără mare valoare, precum și pagini, acelea în adevăr frumoase, despre oameni politici pe cari-i văzuse lucrând și, mai ales, îi auzise vorbind. Activitatea lui, puțină, se risipi în ziare, în reviste; mai ales în *Literatură și artă română*. Cele din urmă rânduri ale lui sunt o recenzie despre «Cuza-Vodă» al d-lui Xenopol, în «Convorbirile Literare» pe Iunie. Ajunsesse un elegant eclectic, influențat și de relațiile sale personale; apreciind falș — a văzut doar în Take Ionescu fruntașul oratoriei moderne¹⁾! —, scriind când într'un sens, când într'altul, și aceasta într'o epocă de prefacere violentă, de luptă învierșunată între curente de peire și de înviere.

Dacă s'a ales așa de puțin lucru durabil dela un om atât de capabil și de inteligent, vina e, fără îndoială, și a celor cari au înălțat pe d-l Tocilescu la Universitate, Academie și Muzeu. Dar nu numai a lor. Imprejurările exterioare nu hotărăsc în activitatea unui scriitor, mai ales a unui învățat, și acesta se preocupă foarte puțin de câți cetesc și întrebuințează *acum* adevărul pe care l-a fixat, poate și într'o formă frumoasă, pentru a răspunde unei necesități superioare a sufletului său, pentru a *mărturisi*. Ceea ce decide nu sunt nici puterile

¹⁾ Oratoria acestuia a căpătat numai în lupta pentru idealul de întregire a nației strălucirea care lipsea până atunci unei prezintări clare și precise, dar nu și calde (1934).

intelectuale, care se pot pierde în lecturi, în convorbiri, în petreceri sau în reverii singuratice și disprețuitoare. Varga de oțel, puterea neînvinsă e alta: încrederea în scopul căruia ți-ai închinat viața, și ce e mai rar la oamenii aleși prin darurile spiritului e mărgăritarul acela moral din adâncul tainic al sufletului, în care luminează sclipirile idealului. Dacă nestimata se află acolo, ce-ți pasă, în largul avânt al aripilor deschise pentru un drum lung cât viața, de cei de jos, de cei din cale, asupra cărora treci, tot mai sus și mai departe!

Și aceasta a lipsit lui Demetriescu, această singură însușire hotărîtoare: avântul spre o țintă în care să i se încheie viața. O învățătură serioasă stă în aceste puteri de întâia mână, mai mult pierdute decât cheltuite spre binele tuturor.

3 August 1903.

IV

UN « IDEALIST »: APOSTOL MĂRGĂRIT

De două lucruri are parte Românul din partea alor săi: în viață, de câte ori nu încape cineva de dânsul, îl stampilează îndată — se potrivește ori nu se potrivește — ca trădător de țară, vânzător de neam, rău patriot și rău naționalist. Iar, când face loc în sfârșit, murind — totdeauna cu mult prea târziu pentru cei ce așteaptă afară —, se zice din toate părțile, cu o duioasă unanimitate a prietenilor cari nu știu cum să laude, a dușmanilor cari, încercând să spue o vorbă bună, simt oarecum că prin aceasta-și îngroapă și mai adânc adversarul, și a indiferenților, cei mulți, cari totuși nu vreau să tacă la ocazii mari; se zice: « oricum, a fost un bun patriot! ».

Acest gând îmi trecea prin minte când comparam, la moartea, întâmplată deunăzi, a lui Apostol Mărgărit, strigătul de ură de odinioară, pâriile deputaților, călătoriile de tânguire ale localnicilor macedoneni (veniți la București, cum s'ar duce la Stambul, « cu rogojina în cap », ca să-și arăte focul), artileria zgomotoasă și

grosolană a ziarelor de partid, care-și aveau scopurile lor, și, acum, înaintea celui ce nu mai poate jigni și împiedeca pe nimeni, complimentul funerar de « bun patriot », aruncat în treacăt de « organele opiniei publice », cum a fost aruncat, de sigur, și de atâția, în judecăți spuse prin graiu.

Din aceste două prețuiri, diametral opuse, care e cea adevărată? Se spune deseori că « în focul luptei » scapă osânde prea aspre, lovituri mânioase, care aduc pe urmă păreri de rău. Și se spune iarăși că la moartea cuiva trebuie să zici totdeauna ceva de bine; poate chiar dacă ea nu este în viața celui ce a dispărut, trebuie să descoperi acea însușire sau faptă bună în închipuirea ta miloasă, de creștin.

Amândouă îndreptățirile n'au niciun temei adevărat. Nici oamenii politici, nici cugetătorii, nici scriitorii vrednici de acest nume nu se aprind în acel sens încât să nedreptățească în loc să distrugă nedreptatea. Și niciun om cinstit nu-și poate schimba judecata asupra unei personalități îndată ce aceasta nu mai cade sub simțuri, cu toate că înrâurirea ei nu pornește din ceea ce se poate îngropa.

De fapt, Mărgărit a suferit pe nedrept, fără ca pentru aceasta să trebuiască a scotoci marmură pentru statuia lui. Căci el n'a fost, — păstrând umilele proporții —, nici Iuda și nici Hristosul mișcării naționale din Macedonia (câtă a fost, și câtă este).

Înainte de dânsul, fuseseră dascălii, studenții, negustorii iubitori de neam din Pesta și Viena: oameni

îmbătați de ideea nouă a romanității, și nu a «românismului», Mecenați, tipăritori de cărți înainte de toate — fără gând însă la izvorirea unui curent de cultură românească în provincia de unde ei porniseră. Apoi urmă un al doilea rând de «frați macedoneni»: negustori și călugări veniți în Bucureștii ce se străduiau către civilizația Apusului, ei cerură bani pentru școli, care, puține la număr, se lăsară în căutarea sau necăutarea cui se găsea la fața locului. A treia perioadă o deschide Apostol Mărgărit, și ea a fost așa cum a înțeles și a voit el.

Era un om ager și hotărît, cum se găsesc în Orient mai mulți decât în Apus, cu toată școala, disciplina și organizația acestuia. Când i se ivi în minte ideea că se poate crea o conștiință, o cauză, un viitor românesc în Balcani, cu elementele romanice, el își găsi îndată drumul și ajutoarele. Așa, fără carte multă, fără creștere aleasă, fără cunoștință de lume cum era, el izbuti să se impue respectului, să deștepte încredere, să încâlzească simpatii. Regele Carol a crezut în cinstea și destoinicia acestui om simplu, venit de departe; vorba lui avea o mare trecere în cercurile înalte ale dregătorilor turcești; consulii, misionarii catolici vedeau cu ochi buni silințele lui «latine»: un cunoscător ca d-l Weigand a socotit cauza românească bine reprezentată printr'însul. E sigur că pe urma lui, dacă s'au încasat banii noștri, au răsărit școlile noastre.

* * *

Acțiunea lui n'a fost cea mai bună ce se poate închipui. Dar, când stai s'o judeci, trebuie să ții seamă

de două lucruri, care au fost uitate. Întâiu că era un Oriental, lucrând între Orientali, și apoi că și-a început și urmat lupta sub influența normelor de propagandă grecești.

La București, unde păcatele se acopăr cu mânuși franțuzești de fățarnicie vicleană, se auzea cu indignare despre tirania lui Apostol Mărgărit, despre risipa lui Apostol Mărgărit, despre desfrâul lui Apostol Mărgărit. E evident că ar fi fost mai bine ca inspectorul atotputernic al școlilor românești din Macedonia, reprezentantul politic neoficial și omul de încredere al Guvernului român să fi avut toate virtuțile unui apostol: și blândeța, și iubirea de sărăcie, și castitatea unui apostol. Dar el nu era un apostol, și nu s'a înfățișat niciodată în această calitate. Era *un om de ispravă* răsăritean, cum e călăuzul unei caravane, păzitorul vieții unui Sultan, apărătorul unei mărimi amenințate, uneltitorul sau potolitorul unei răscoale. El garantează de succes: caravana va ajunge la țintă, nimeni nu se va atinge de vieța stăpânului, dușmanii nu vor ruina situația amenințată, va fi liniștea sau neliniștea dorită. Dar să se lase toate lucrurile pe seama lui, și să nu se ia socoteli! Cu atât mai puțin să i se impuie un cod de maniere sau un catechism de moralitate privată, să i se poruncească sfințenie sau cuviință. Era destul că-și punea vieța lui în primejdie: încolo, în pârile, în prigonirile, în cheltuielile și chefurile lui să nu se amestece nimeni. Ii trebuia adică întreaga stăpânire asupra unui fond secret al Macedoniei.

În utilizarea acestui fond, în toată combinația mișcărilor sale, el avea înainte întrecerea cu Grecii. Aceștia

voiau toată provincia, unde nu cunoșteau încă pe atunci alt popor decât al lor, alte drepturi naționale și istorice decât ale elenismului, vechiu ca Omer, trecând prin Constantin cel Mare. Spiritele trebuiau pregătite pentru ceasul când Europa va da Eladei regelui Gheorghe Macedonia lui Filip și Alexandru cel Mare. Apostol Mărgărit știa geografia și vedea bine că dela el până la Dunăre mai sunt hotare, dar, numai pentru că idealul lui cuprindea o și mai mare iluzie romantică, doar nu era să se dea învins, să se facă de batjocură, cerând și sfătuind nimicuri ca școli primare în dialect și îndemnul spre emigrația *economică* în România. Se jucă și el cu sutele de mii de oameni, născoci cifre și aruncă banii « poetic », pentru forme și închipuiri.

Se găsiră însă alții, printre foștii lui ucenici, cari găsiră că banii noștri se pot împărți altfel, și, după mult zgomot, Apostol Mărgărit căzu, pentru « imoralitatea » sa, și fu uitat.

Dar *sistemul* lui rămase. Statul român îl luă în regie și pretinse a face dela București ceea ce nu se putuse face dela Bitolia, și nu se poate face nici din Cer, nici din Iad. Așa se începu a patra fază a chestiei române din Macedonia, al cărui rezultat îl vedem cu ochii.

Dar ceea ce a fost la o anumită persoană un joc de bursă al politicii, iar, la cele cari n'au apucăturile politice, desorientare, era la Apostol Mărgărit de sigur idealism. Acesta e meritul lui.

19 Octomvrie 1903.

V

DOCTORUL DAVILA

Acum câteva zile s'a ridicat în fața frumoasei, dar dositei Facultăți de Medicină dela Cotroceni, o statuie generalului-doctor Davila. S'au ținut cu acest prilej cuvântările de rigoare, dar prin meșteșugul de vorbă, mai mare sau mai mic, al oratorilor de sărbătoare se desfăcea neconținut, — cum se desfăcea și la discursurile dela îngroparea lui Davila, acum nouăsprezece ani, — o notă de sinceritate, de caldă recunoștință, de înaltă admirație, de adevărată iubire. Ba încă, pe lângă bătrânii de astăzi ai învățământului medical dela noi, a venit de peste Dunărea vrăjmașă, pentru a mărturisi aceleași sentimente de recunoștință, un Bulgar, care și el păstra în amintirile lui depărtate ale tinereții sale petrecute la noi icoana binefăcătoare a doctorului Davila.

Davila a fost și profesor la Facultatea înaintea căreia se va vedea de acum înainte chipul său, dar fără îndoială că această Facultate a avut profesori mai străluciți, cărora însă niciun om cu măsură nu se va gândi vreodată să le ridice o statuie. El a inventat, pe vremuri

de holeră, în războaie ce se desfășurau și pe pământul nostru, vestitele, neplăcutele « picături », care au rămas în spițeria română, dar adevărata holeră trece lesne, în mersul ei ucigător, peste acest dușman, și alții, cari nu sunt meniți la onoruri postume, se pot lăuda cu descoperiri mai frumoase, în cursul cercetărilor lor metodice și stăruitoare. El a scris, înainte de a veni la noi, o bună teză de doctorat despre anumite boale, însă activitatea lui de învățat s'a oprit aici, și marele doctor Davila n'are bibliografie, pe când alții cari o au, și încă îmbielșugată, nu vor primi niciun bust măcar, dela o posteritate recunoscătoare în piatră cioplită sau în bronz vărsat.

Fără Carol Davila, care e vrednic totuși de glorificarea ce i s'a făcut, am fi avut, neapărat, o Facultate de medicină, o școală de veterinărie, o școală pentru farmaciști, aziluri pentru copiii schilozi și fetele fără părinți, am fi avut, pentru binele științei, muzee medicale și o grădină botanică. Orice civilizație organizată are nevoie de asemenea așezăminte pentru a răspunde nevoilor ei mai înalte, demnității ei, sau nevoilor practice, zilnice; și noi, pe vremea activității creatoare a doctorului Davila, eram îndreptați, prin necesități geografice, istorice, economice mai tari decât voia oamenilor conducători, spre reproducerea civilizației Apusului. Dar fără inițiativa îndrăzneată, fără lărgimea de vederi, fără talentul de a aduce pe ceilalți la părerile sale folositoare, de a-i încălzi pentru sentimentele sale de iubire a oamenilor, fără priceperea-i, adevărat franceză, de a face multe și trainice lucruri din bani puțini,

toate aceste instituții medicale, care sunt *cea mai netăgăduită faimă a noastră astăzi*, toate aceste stabilimente-model ale milei de aproapele sărac sau fără de puteri, în care iarăși se vedește ce e mai bun în firea compătimitoare, jertfitoare, a adevăratului Român, n'ar fi fost *atunci*. Și, în graba năvalnică a popoarelor, care deosebește epoca noastră, în prefacerea văzută cu ochii a țarilor, înseamnă ceva să fi câștigat un pas mai înainte decât alții. Și, iarăși, fără el toate aceste temeuri de vieață orânduită și de mândrie națională n'ar fi fost *astfel*.

Căci, în întemeierea care ne-a apropiat de vechea Europă muncitoare, și răsplătită pentru munca ei, se descopăr repede două mari avânturi, despărțite printr' o perioadă de preocupări aproape numai politice. La ultimul avânt au fost de față și tinerii de astăzi: am auzit și noi vâjiitul prin văzduh al ploii milioanei împrumutate, ploaie căzând pe țarini roditoare ca și pe stânca goală a trufiei și a interesului particular, și am văzut răsărind oastea în stare să apere patria și să-i cinstească numele, școlile elementare ale orașelor și satelor, drumurile de fier care ne leagă cu lumea și pe care se pot mișca în voie bogățiile noastre, podurile și porturile, în același timp cu palate babilonice, urite și nepractice, pentru lucruri care nu sunt, sau, fiind, se puteau mulțumi cu mai puțin, cu instituții pentru nevoia celui mai sgomotos sau a celui mai folositor în lupta politică. În această vreme, când anume miniștri te trăgeau de mânecă pentru a primi ceva din aurul rămas în fundul lăzilor risipei, *a întemeia*

ajunsesse o ocupație ministerială care, aducând laude de organizator, nu cerea nici jertfe, nici muncă, nici cunoștinții, nici pricepere.

Dar Davila a fundat în alte timpuri, în timpurile umilinții, sărăciei și nepriceperii, când puțini înțelegeau, când nimeni nu vedea viitorul cu încredere (așteptam a fi anexați din zi în zi!) și banii se drămăluiau de o mie de ori până să iasă la lumină, chiar pentru cea mai vajnică nevoie. Atunci nu era în stare să întemeieze, pentru gloria sa, orice omuleț de rând care avea una din cheile Vistieriei de împrumut.

Davila a venit în țară, ca «ștab-doctor», doctor militar, în 1853, Martie. În toată Muntenia erau numai câțiva medici sași, nemți, greci, cari tămăduiau cu arginți pentru folosul lor propriu; școala pentru «felceri», pentru ofițeri sanitari-ajutători a meritosului dr. Krețulescu trebuise să se închidă, satele trăiau și mureau în voia lui Dumnezeu și a babelor. La 3 Aprilie încă, apare în *Buletin* legea pentru organizarea sanitară, care instituie medici de plasă cu un ajutor și un felcer. La 22 Iunie gazeta oficială dă lista celor numiți: Români sunt numai printre felceri. Dar, în Dechemvrie al anului următor, Davila întemeiază la Mihai-Vodă — o ruină bună pentru orice — «un muzeu de anatomie și hirurgie», pentru studenți, și anume «cu a sa cheltuială». Nu trece mult, și Cârmuirea lui Vodă-Știrbei iea asupra-și muzeul, ajuns o școală de «meșteșugul felceriei». Peste doi ani, Davila călătorește în Franța și capătă dela Guvernul împărațesc deschiderea pentru absolvenții

săi a porților Facultății franceze. Restul a venit dela sine.

Acestea — și altele — s'au făcut într'o vreme când nu se dădeau lefi, sau ele erau mici, când nu se asigurau pensii, când nu se împărțeau decorații, când nu erau ziare ca să cânte lauda celor buni, pe lângă a celor răi. Și nu merită să fie amintit niciun lucru care nu pornește din inimă curată, dintr'o simțire altruistă.

*

Davila era un străin: născut lângă Parma, crescut în Angers, un străin care n'a avut vreme să învețe românește în peste treizeci de ani ce a stat la noi. *El n'a spus nicio singură dată că ne iubește.*

Dar *aici* stă al doilea merit al său. Mai târziu au venit, îmbrățișând pe toate cărările, sărutând și aierul românesc — numai buze lacome și brațe deschise — filoromâni, cari au făcut bani și au escaladat situații, căci brațele aveau ghiare și buzele acopereau fălci harnice. El, Davila, a venit *chemat*, și a făcut înzecit isprava pentru care-l chemaseră. Dacă ne-a iubit, ne-a iubit *pe urmă*, pentru binele pe care ni-l făcuse — și, mai ales, n'a spus-o nimănui.

*

Dar el are și un al treilea merit, care nu e cel mai mic. A fost un învățător — ceea ce e mai mult decât un învățat —, un sfătuitor pentru exemplu și un călăuz.

Nu prin discursuri și prin cărți, nu atâta chiar prin lecții. Văzutul și nevăzutul *sunt* de o potrivă, și se amestecă neconținut în lucrurile omenești. Cei mai mulți

îndeplinesc ceea ce se vede, se aude, cade sub simțuri. Dar, la puțini de tot, pe lângă fapta materială, pe lângă orice faptă materială a lor, se mai adaugă ceva, o emanație neconținută a sufletului lor mare și bun, care înalță fapta, o *idealizează*. Și acest prisos personal, de aur curat, cade adânc în inimă, și alcătuește aici o statuie, pe care numai foarte slab o pot imita pe urmă, — când se ridică și *dacă* se ridică —, statuile de piatră sau de bronz.

26 Octomvrie 1903.

VI

ȘTIRBEI-VODĂ

CU PRILEJUL TIPĂRIII CORESPONDENȚEI LUI ¹⁾

Domnia lui Știrbei-Vodă e, pentru prieteni, pentru dușmani și pentru istoricul nepărtenitor o perioadă, deși scurtă, dar interesantă din istoria noastră contemporană.

Acești cinci-șase ani reprezintă întâiu un regim special, acela al Convenției încătușătoare dela Balta-Liman, al tiraniei celor două suzeranități bănuitoare. Domni numiți, Domni cu soroc, Divane ad-hoc, chemate numai pentru luarea socotelilor sau pentru împrejurări neobișnuite. Acesta e cadrul vieții politice, care se sbuciumă mai mult decât oricând, sgduită de patimi ce urmăresc bietul « tron » de îndoită vasalitate ori locurile de truție sau de câștig din apropierea lui.

Apoi în acești ani cade rătăcirea pribegilor dela 1848 în lumea largă a Apusului, apostolatul lor, când folositor,

¹⁾ Formează prefața la: *Corespondența lui Știrbei-Vodă. I. Corespondența politică*, București, 1904, in 8.

când serios numai, când mai puțin decât serios, dar totdeauna călduros, desinteresat, patriotic. Atunci se scriu pentru a pregăti viitorul cărțile, articolele de revistă, coloanele de gazetă care au răspândit în Europa cunoașterea numelui românesc, a trecutului și idealelor românești, și au făcut astfel mult bine.

Tot în această perioadă se face în țară o excelentă politică practică. Apărându-se față de străinătatea cotropitoare prin cea mai corectă și mai politicoasă, — dar nu umilită, — dintre purtări, Domnii Convenției, veniți după Domnii, ceva mai puțin nenorociți, ai Regulamentului Organic, caută gospodărește de trebile mărunte și de problemele cele mari: de carantine, de jandarmerie, de grăniceri, de oastea cea nouă, care trebuia să-i asigure și de primejdia unei răsturnări ca a Bibescului la 1848; se îngrijesc de muniții, de tunuri, cumpărate unele, cerute altele dela stăpânul din sus sau dela stăpânul din jos, de școli mici și de școli înalte, de instituții boierești pentru învățătura copiilor bogați și de ferme-model, de șosele, de căi ferate chiar, — de care se vorbește acum întâia oară —, de poduri, de flotilă, și de atâtea altele. Dar, în același timp, ei au curajul trebuitor ca să se apropie, așa șubrezi cum se simțeau ei, de întrebări atât de grele cum era legea agrară, care a fost prefăcută de dâșii, ca situația călugărilor greci și a mănăstirilor închinată către Locurile Sfinte și chestia vămilor după tratatele nouă.

Țărișoarele din care s'au alcătuit, peste câțiva ani după plecarea lui Grigore Ghica din Moldova și a lui

Barbu Știrbei din Țara-Românească, Principatele-Unite, adică România una și nedespărțită, s'au folosit fără îndoială de pe urma acestei cârmuiri, prea stingherită și supraveghiată, prea mărginită ca să poată îndrăzni ceva strălucitor, dar destul de luminată, de harnică, de iubitoare pentru ca să nu lase nicio singură zi neîntrebuțată în cercul îngust de activitate pe care-l trăsesese, după înnăbușirea Revoluției din 1848, sabia Muscalului și a Turcului.

De Grigore Ghica, un luptător pentru unire și o frumoasă figură de visător nenorocit, căruia prigoniri nemeritate i-au pus mai târziu pistolul la tâmplă, de Grigore Ghica, prietenul revoluționarilor cari au impus felul lor de a vedea și în judecarea evenimentelor trecutului, posteritatea și-a adus aminte, și cununa laudelor nu se usucă niciodată pe mormântul lui înstrăinat, unde s'a aruncat însuș în clipa disperării.

Ea a fost mai aspră cu Știrbei, asupra căruia căzuse neconținut, în cursul celor câțiva ani de stăpânire, batjocura aruncată de Eliad, care avea să-și răzbune prăbușirea sa din Olimpul Republicii române, și de Bolintineanu chiar. El a fost în ochii urmașilor un « gospodar », trăind din mila Rușilor, în tovărășia Rușilor, cu gândul la îmbogățire și la păstrarea cât mai mult timp în Scaun: un om al fiecărei zile și al fiecărui ceas, fără scopuri depărtate și cu totul lipsit de pasiune, de poezie; pe lângă aceasta, îndărătnic prigonitor al oamenilor dela 1848, pe cari nu i-a lăsat să se apropie de pământul patriei, nici atunci când ochii lor lacomi de lumina

zărilor de acasă se acopereau de negurile nopții, ca Bălcescu. Dacă n'ar fi Bibescu, și mai urgisit, nu s'ar recunoaște poate lui Știrbei nici guvernul lui priceput și activ, *gospodăria* bună a răului «gospodar».

Judecata aceasta, care se înțelege de altmintrelea, e nedreaptă. Suntem destul de departe ca să o spunem.

Știrbei avea mari însușiri, care trebuie ținute în seamă cel puțin cât defectele. Era unul dintre cei mai luminați oameni ai generației sale, era un lucrător de o hărnicie deosebită și avea o conștiință a datoriei sale cum numai foarte puțini se întâmplă s'o aibă; pe lângă aceasta, spiritul de bună și cuminte orânduială îl stăpânea în toate împrejurările, făcându-l să înceapă numai lucruri pe care le putea duce la capăt bun. Sentimentele sale le exprima fără nehotărîre, și se putea răzima cineva pe prietenia lui. Era, de sigur, un perfect om de onoare, într'un timp când intriga plăcută Orientalilor, minciuna lăudată ca o dibăcie, reaua-credință prefăcută într'o putere, rămășițe ale veacurilor rele, erau încă în toată înflorirea lor și se putea vedea un Suțachi, director al unei foarte însemnate instituții de caritate, coborîtor al unei familii domnești, luând calea hotarului cu bani de haram sub haina sa stropită cu decorații.

Sentimente de apostol n'avea, ce-i dreptul, și el cerea să i se plătească până într'un ban lista civilă, precum el plătea tuturor până într'un ban. Ținea la putere, poate și fiindcă era încredințat că o întrebuițează mai bine decât altul. Măsurile lui sunt aspre uneori până la cruzime, dar aceasta venea din nemlădierea principiilor

din care porneau. În societatea internațională a marilor centre el se simțea prea mult acasă, dar cine n'avea atunci astfel de aplecări, care trebuie să se condamne cu toată energia când e vorba de oamenii de astăzi, trăind în Statul român și în mijlocul culturii române, care lipseau deopotrivă la 1840-50?

El era un fiu de boier, crescut în Franța Restaurației, ocrotit apoi de Chiselev. Trei împrejurări care explică în deajuns spiritul său conservator fără șovăire, cultul său pentru ordine, pentru disciplină, pentru orânduiala neclintită în toate lucrurile; adevărata groază pe care o avea față de orice însemna sau amintea revoluția. Nu era, de sigur, mai puțin patriot decât alții, — măcar pentru munca pe care o cheltuisese în folosul țării sale —, dar se temea de vorbele mari așa de mult, încât nu zicea decât « limbă valahă », « limbă moldovenească », văzând în cuvântul « Român, românesc », un fel de steag tricolor al anarhiei. Gândul lui mergea până la Unirea Principatelor, până la răscumpărarea dela Turci printr'o plată pentru totdeauna, dar pentru ca să ajungă acolo el știa o singură cale: a stabilității roditoare, a siguranței statornice în toate. Deosebirea între el și revoluționarii pe cari nu i-a iertat niciodată poate, era aceea că lui i se părea mai grabnică întemeierea înlăuntru decât liberarea de legăturile cu străinul, pe când ceilalți înțelegeau să înceapă întâi cu aceasta, nefiind timp de așteptat între fălcile deschise.

Ei au fost — cu toată tinerețea lor — cei cu dreptatea, dar au uitat prea mult pe urmă, după izbândă, programul de muncă modestă în interior pe care-l

desfășurase și începuse a-l realiza Știrbei. În fața biruinții lor, Domnul dela 1849-56 s'a retras în umbră, căutând în străinătate, la care ținea de sigur prea mult, odihna bătrânețelor sale. Dar, când pe tronul românesc stătu principele Carol, el se întoarse în țară și sprijini din toate puterile sale, prin el și prin fiii săi, stăpânirea cea nouă, dela care aștepta — și nu s'a înșelat — împlinirea idealului său: *stabilitatea*.

14 Martie 1904.

VII

ȘTEFAN ORĂȘANU

Miercuri, în 12 Noemvrie 1903, s'a stins la București, unde se întorsese sfârâmat de boală după un an petrecut în străinătate, Ștefan Orășanu, critic și istoric.

Dacă strălucitele însușiri ale acestui suflet ales s'ar fi întrupat într'un lanț de lucrări răspândite pretutindeni, dacă numele lui ar fi în gândul tuturor celor ce înțeleg și iubesc știința cinstită, dacă vieța lui ar fi fost mai lungă și mai puțin retrasă, așa încât mai mulți să fi avut prilejul de a cunoaște spiritul lui neobișnuit de viu și inima lui deosebit de bună, n'aș fi scris aceste rânduri, care, într'un moment când căldura luminoasă a minții lui superioare pare că ne împresură încă, îmi par curioase și mă înspăimântă. Plângându-l în singurătatea durerii mele, aș fi îndeplinit și dorința nemărturisită a prietenului care s'a ascuns înaintea oricărei recunoașteri a meritelor sale și a adormit cerând dela cei ce-l încunjurau: pace și liniște.

Dar, când vieța lui s'a strecurat astfel, în margini înguste și prin mari greutăți și suferințe, cei ce l-au

cunoscut și pot să facă astfel dreptate pentru dânsul, înscriindu-i numele printre cei mai destoinici ai generației lui, n'au dreptul să tacă. Dacă morții nu mai cer nimic, din lumea lor nestrăbătută, o cere rostul bun și cuviincios al lucrurilor de aici.

Orășanu a început scriind versuri, sub influența unei școli care ispitea, în tinerețea lui, pe mai toți tinerii de talent. În numărul jubilar al « Convorbirilor Literare » se află două din poeziile lui, iscălite cu pseudonimul Z. Miron. Făcea versuri muzicale și plastice, care n'ar fi trecut așa de puțin observate, dacă el nu s'ar fi smuls de pe această cale pentru a urmări cu ochii lui străbătători, în locul minunii frumosului, severa culme a adevărului.

Intâmplarea i-a dat un loc la Biblioteca Academiei, și el ajunsese ceva mai târziu și funcționar al Fundației Carol. Atâția dintre colegii săi de Universitate își luară licența, se risipiră în străinătate și se întoarseră de acolo pentru a ocupa locuri în învățământul superior. Orășanu ar fi putut face ușor același lucru, dar dragostea de a cunoaște și de a descoperi, nevoia de a se lumina asupra întrebărilor celor mai felurite ale științei, de a se împărtăși de cât mai multă frumuseță din scrisurile celor mari și aleși ai omenirii îl opriră în loc, făcându-l să uite că el își datorește lui însuși, și tuturor celor ce ar fi putut să învețe dela dânsul, o carieră. În țara nemulțumirilor pe cari i-au copleșit totuși, din copilărie încă, toate binefacerile lumii, el nu găsea niciun motiv de plângere împotriva vreunei nedreptăți ce ar suferi și nu

cheltuia nicio silință pentru a-și dobândi un loc mai potrivit cu valoarea lui. Avea opt ceasuri de birou pe zi, ceasuri de muncă materială pentru alții, de lecturi personale întrerupte prin cererea cărților și lămuririlor, așa că lui nu-i rămâneau pentru studii liniștite decât serile, a căror întrebuițare costă scump, adesea. În cursul lor și-a strâns el totuși o bogăție uimitoare de cunoștințe, deplin organizate în limpedea lui inteligență. Le avea la îndemână, așa cum un altul are, după multă trudă, un biet colțisor de specialitate; fără să fi cercetat un *seminariu* de pregătire în țară sau străinătate, o școală de erudiție care învață cu critica, el era stăpân pe metoda modernă de cercetări, și spiritul lui pătrunzător nemerea fără îndoială adevărul. Iși dădea seamă cu totul de puterile sale, râdea cu o minunată vervă de slăbiciunile de știință, de judecată și de gust ale altora, — dar nu scria. Între altele, și fiindcă se simțea foarte străin.

Târziu de tot și-a găsit tovarășii, cărora nu le-a jertfit decât cu greu sfiata sa de a-și împărtăși altora cugetul intim. Pe încetul însă s'a lăsat atras la scris și la luptă, pentru a face buna alegere între falsele păreri și între lucrurile care sunt și rămân.

* * *

Și atunci însă, el nu vroia să apară cu o carte, cu o cercetare care să pară venite din dorința lui de a i se recunoaște și atribui ceva. În aparență, el nu făcea decât dări de seamă. Revolta contra insuficienței sub toate formele ei îl scotea din umbra în care ar fi fost bucuros să trăiască și mai departe, cetind cărți bune, strângând

note, redactând capitole, închise apoi cu scumpătate, glumind cu prietenii pe cari-i iubea frățește, din toată inima sa bogată în sentimente nespuse de delicate. Darea de seamă însă, care distrugea cu siguranță, printr'o logică implacabilă, de o puritate liniștită cum nu se mai găsește la altul, toată confuzia și toată minciuna, nu se încheia niciodată negativ. Alături de concluziile nimicitoare, el amesteca lucrarea sa de înălțare a clădirii adevărate, și rămâneai uimit când o vedeai desfăcându-se întreagă la capătul luptei. Iar el se înfățișa până la capăt ca și cum n'ar face decât a curăți terenul de o zidire netrebnică.

Logicianul fără greș, raționalistul puternic era în același timp, — însușire care amintește pe ruda lui, polemistul politic Nicolae Orășanu, — un desăvârșit om de spirit, un sarcastic corosiv. Și aici însă fără violență, cu conștiința că, dacă prostia trebuie sfărâmată din cauza urmărilor ei, prostul nu e vinovat de dânsa. Humorul lui, nou totdeauna, avea aceeași discreție aristocratică, aceeași nuanță aleasă care colora orice gând, orice spusă, oricare din sentimentele și oricare din faptele lui.

Pentru cine nu-l cunoștea personal, admirabilele lui studii critice despre cărțile d-lui Bengescu, d-lui Damé, lui Eliade, d-lui Gâdeiu, tânărului O. Lecca, cercetarea lui despre botanica populară, erau uimitoare. Un necunoscut aproape, fără nicio situație din acelea care impun respectul, apare, azi pe un teren, mâine pe altul, și vădește oricând și pretutindeni o competență perfectă. Dar noi, cei ce-l cunoșteam, știam cât de puțin sunt aceste studii, întâmplătoare mai mult, față de tot ce ar putea să mai deie încă.

Pentru că niciodată în literatura noastră o boală grozavă, o moarte înainte de vreme n'au distrus mai mult. Orășanu nu-și luase de aici titlul universitar pe care de multă vreme îl putea privi ca al său, deși nu voia să întindă mâna ca să-l primească, el ținuse câteva săptămâni la Universitate prelegeri care arătaseră toată bogăția științii sale; o bursă în Germania-i dăduse mijlocul de a cunoaște de aproape știința apuseană, dela care el n'avea să mai ia decât orientări și îndemnuri. Nu vedeam nimic prea greu și prea sus pentru dânsul. Față de boala lui, grija noastră dureroasă nu pornea numai din iubirea ce aveam pentru cel mai bun și sigur prieten, ci și din frica de a pierde un astfel de tovarăș de studii.

El se știa lovit de moarte, dar i se păru că nu trebuie să vorbească de teribila sa taină, care-l privea numai pe dânsul. Până dăunăzi vorba lui atingea, uneori glumeață, orice alte subiecte, asupra cărora se oprea sufletul lui tot vioiu și puternic, și din ce în ce mai clar, mai senin. Până ce, într'o dimineață de odihnă, după lungi zile de chinuri, el se duse în pacea, în odihna pe care o dorea de mult.

Și, când sicriul alb a pornit sus, în lumina de apunere a soarelui blând de toamnă, — cu atâta din trecutul nostru, din fericirea și din sufletul nostru, simțeam că înmormântăm și o largă parte din viitorul științific al neamului nostru.

23 Noemvrie 1903.

VIII

ANDREI ȘAGUNA

Cu prilejul zilei de Sf. Andrei, o parte din Româniimea de dincolo — aș fi dorit să pot zice: toată, căci vrednicia omenească și meritele față de neam nu pot fi umbrite în mintea oamenilor cu o cultură modernă de deosebiri confesionale — a comemorat prin scrieri și cuvinte pe Andrei Șaguna, Mitropolit al Românilor neuniți din Ardeal și Ungaria, baron din grația Impăratului, și din mila lui Dumnezeu unul din marii binefăcători ai națiunii sale. Cei de peste munți au dovedit astfel încă odată puțința lor de a fi recunoscători, pe cari, precum se știe cu prisos, n'o împărlășim cu dânșii.

Puține nume sunt așa de populare în Ardealul românesc ca al lui Șaguna. Chipul lui cu ochii străbătători și larga barbă răsfirată e în mintea tuturor, și în conștiința generală, mult mai simțitoare și mai statornică acolo, a intrat faptul definitiv că acest maiestos bătrân a fost de pe Scaunul său de episcop, ca de pe un tron de rege, un cârmuitor de oameni și un îndreptător al vremilor, cărora nu li s'a supus ca exemplarele obișnuite

ale omenirii, ci le-a întors de pe povârnişul lor spre culmea lui. Cât se va vorbi limba noastră pe cealaltă clină a munţilor-părinţi, Ardeleanul de legea Răsăritului — şi poate mâne şi cel unit cu Roma — va ţinea minte acest fapt.

* * *

Nu orice laudă se potriveşte cu orice om, şi cele pe care le aruncă o admiraţie, fie şi sinceră, care nu-şi găseşte cuvintele, cununile banale dela capul tuturor morţilor, nu se potrivesc decât cu acei ce nu merită o adevărată şi deosebită laudă. Totuşi Şaguna a avut din bielşug parte de dânsule.

Un scriitor n'a fost, cu toate că a scris, şi încă mult. Era fără îndoială un om. învăţat, de o cultură care întrecea cu mult a clericilor neuniţi pe cari ajunse să-i păstorească. Dar cărţile lui n'au o valoare durabilă, şi nicio frumuseţă nu s'ar putea descoperi în ele. Când îl pune cineva alături cu Timotei Cipariu, canonicul din Blaj, gramatic şi istoric, deschizător de cale în studiul limbii româneşti, spirit neobişnuit de bine hrănit prin cunoaşterea întregii literaturi, nouă şi vechi, sacre şi profane, minte originală şi îndrăzneată, înţelege repede că temeiul vieţii şi al faimei acestui om trebuie căutat aiurea. Scrierile lui Şaguna au fost mai ales pentru întâia învăţătură a celor mulţi şi reprezintă, venind dela înălţimea lui, mai mult un puternic îndemn decât un monument.

Pe paginile, când senine ca o albă idilă din vremile păstorilor patriarhali, când pătate de sângele mucenicilor

și al jertfelor unei răzbunări răsplătitoare, ale Revoluției dela 1848, numele lui Șaguna luminează numai ici și colo, și nu totdeauna de o lumină puternică și egală. La dreptul vorbind, el a avut în acele zile de avânt, de încercare și suferințe, care au adaus la un răbuș secular, o singură clipă mare, pe care o împarte cu acela care în acea clipă i-a fost un frate, și nu un rival, cu arhiereul Uniților din Blaj. Înaintea unei mulțimi fără de număr, țărani din toate unghiurile ardelene, veniți ca la propovăduirea unei noi Evanghelii, apărură Vlădicii, amândoi Vlădicii, în câmpul de pe Târnave, lângă Blaj. Cine știe ce va fi avut de gând să spuie unul și celalt, dar vorbele pregătite rămaseră nespuse: căci din suferința, din nădejdea, din adâncă iubire gata de jertfe a acestor săraci și necărturari se desfăcu deodată ca o neoprită suflare a Duhului Sfânt și făcu pe cei doi păstori să se mărturisească frați înaintea lui Hristos mântuitorul și a sărmanului lor popor umilit, care-și aștepta mântuirea dela Dânsul, și dela dânșii.

De altmintrelea, anul Revoluției a fost și cel dintâi din cărmuirea lui Șaguna. Fiu de Români macedoneni, nepot de negustor din Pesta, crescut în lumea ungurească, străbătut de învățămintele Sârbilor de aceeași lege, el nu putea găsi dela început înțelegerea adevărată a rolului său. Și, în negurile grele ce ascundeau depărtările, cine ar fi putut descoperi atunci calea cea sigură?

Dar, când mișcarea națională ungurească se mântui printr'un dezastru, în lupta întreită cu Impăratul, cu naționalitățile dușmane și cu străinul, se văzu în sfârșit limpede înainte. Pe multă vreme, forța austriacă și

spiritul austriac erau să stăpânească peste țările Co-roanei Ungariei, și cine se luptase pentru tron avea dreptul la răsplată. Încă dela 1850, Scaunul episcopal din Blaj căpăta demnitatea metropolitană, și Vlădica Alexandru Șuluț era după Atanasie, îndeplinitorul Unirii cu Roma, cel dintâi Mitropolit românesc.

Biserica neunită, care pornise dela cei ce nu voiseră să urmeze pe Atanasie în ruperea de vechea Biserică a Răsăritului, reclama însă pentru dânsa, păstrătoarea ortodoxiei străbunilor, mitra arhiepiscopală a Albeii-Iulii. Titlul de independență al Mitropoliei îi era, de altfel, de nevoie pentru existența ei: căci, precum Ungurii amenințau să cotopească Biserica unită, primejdia sârbească stătea înaintea Neuniților.

Dar această Biserică răsăriteană trăise în dispreț și luptă: abia după șaizeci de ani i se dăduse un Vlădică sârb, apoi altul și altul, tot Sârbi; tocmai târziu un Român, om slab și cu mâinile legate, și acesta, Moga, fusese predecesorul nemijlocit al lui Șaguna. Cei cu credința tolerată puteau aștepta ei ce se dăduse acelor cari fuseseră patronați totdeauna?

Însă norocul voi ca Șaguna să fie acuma *omul împrejurărilor*. În lăcașul de umilință al episcopiei din Sibiu, el se purtă și vorbi ca un vechiu aristocrat, ca un mare senior, ca un principe al Bisericii celei mai glorioase. Vaza lui crea parcă un trecut respectat diecezei ce cărmuia. Și astfel la 1864 și el fu Mitropolit, și el căpătă neatârnnarea de străini.

Și aici vine cea mai cuminte faptă a învingătorului. El nu se mai simți preot înainte de toate, ci Român,

și prin Statutul Organic, care dădu alcătuirea noii Mitropolii, hotărînd împărțirea laicilor la sinoadele conducătoare, el dăruî Biserica neunită poporului său.

* * *

Cine vrea să judece mărimea faptelor lui Șaguna, meargă la Rășinari, frumosul sat românesc, curat românesc, din vecinătatea acelei cetăți a Sibiiului unde e Mitropolia și unde mâne va fi Muzeul Național român. La Rășinari au stat cei dintâi episcopi pentru Românii neuniți: Sârbii disprețuiți cu cari-i miluise Viena. « Reședința » unuia dintre dâșii se arată încă: o biată căsuță cu ferești oarbe, între bălării: pe prispa pustie o pisică toarce a ruină.

Iar în față, lângă una din înaltele biserici de astăzi, vezi o capelă funerară, peste cununile bogate în flori ale căreea se încrucișează bandele largi ale tricolorului românesc, de care *aici* nu cutează să se atingă nimeni. E mormântul lui Șaguna.

14 Decembrie 1903.

IX

ALEXANDRU ODOBESCU

CU PRILEJUL TIPĂRIII UNEI SCRISORI DIN ADOLESCENȚA LUI

Sunt aproape zece ani de când a murit Alexandru Odobescu, cea mai desăvârșită înfățișare a eleganței în literatura și în știința românească, cel mai aristocratic spirit printre scriitorii noștri, și în același timp unul dintre cei mai buni cunoscători ai graiului românesc, al graiului dela țară, bogat în cuvinte, mlădios în legătura lor vioaie și plin de înțeleșuri cumiști, tot așa de potrivit pentru săgetarea glumii ca și pentru deschiderea adâncurilor înțelepte.

Odobescu a scris puțin, deși mai mult decât a pus în mâna publicului ediția într'ales (aleasă de dânsul cu o zgârcenie neobișnuită), făcută acum vreo douăzeci de ani de librăria Socec. Avea toate însușirile unui novelist istoric: cunoștea, ca arheolog, înțelegea ca om de gust și putea chema la viață nouă ca poet priveliștea amănunțită și colorată a rostului altor timpuri, care sunt pentru unii o fantezie strălucitoare, iar pentru alții nume și date. Condeiuul lui ușor, penelul lui delicat,

cu tonuri blânde și discrete, romantismul lui dulce și plin de o taină străvezie, erau potrivite să dea chipuri plutind între ceea ce se întoarce din mormântul realității și ceea ce se înalță din gândul creator al cântărețului. Dar el n'a scris decât două nuvele.

Cercetător artist al antichității, el avea simțul frumuseții, care trebuie mai mult decât orice învățătură pentru ca să cuteze cineva a proiecta lumina lămuririlor asupra corpului de curată și veșnică marmură al artei grecești. El ajunsese arheolog — pentru el cuvântul sună oarecum pedant, și s'ar putea zice mai cu dreptate că el avea o *catedră* de arheologie — prin iubire, și astfel rămăsese totdeauna, căutând a înțelege mai mult ca să poată admira mai deplin ceea ce i se impunea dela început prin neîntrecutul farmec al celei mai senine armonii, al măsurii celei mai matematic exacte, al cumpătării celei mai aspre cu sine însăși. Dar el n'a dat decât o serie de lecții universitare, care sunt — mai degrabă decât *Istoria arheologiei*, cum se intitulează — o convorbire spirituală, strălucitoare prin digresii dibaciu împleticite, asupra întinsului domeniu al artei de acum câteva sute sau de acum două mii de ani. Același caracter de diletantism pasionat, de șagă adâncă, de dezordine foarte meșter orânduită, de trecere în fugă fără ca nimic de căpetenie să scape din vedere, o are și marea sa lucrare franceză asupra *Tezaurului dela Pietroasa*, care nu e o carte de știință obiectivă, ci o lucrare cu totul personală, cu mult mai mult a autorului decât a subiectului.

Acest închinător al idealului elin, care nu vede sufletul decât prin trup, era totuși un înțelegător, credincios, până la înduioșare, al idealului artei creștine, care urmărește ținta imposibilă de a găsi o frumusețe nouă, *numai* sufletească. Pe o vreme când înstrăinarea claselor noastre conducătoare ajunsese foarte departe, el, care pornise din ele și trăia în mijlocul lor, a descoperit, se poate zice, comorile de artă în clădire, săpături și zugrăveală, care sunt mănăstirile noastre, în care se văzuseră până atunci numai venituri și pisanii. El a cercetat toate lăcașurile mai însemnate, notând tot ce merită a fi admirat sau cunoscut. El a fost până acum, și în această *arheologie* mai puțin arhaică, singurul care, în același timp, să știe, să simtă și să poată scrie într'un chip vrednic de știința și simțirea sa aplicate la rămășițele artistice ale vieții noastre de demult. Dar rapoartele sale către Minister n'au văzut lumina decât într'o mică parte, și, când a stat să-și adune *Operele*, el a jertfit și din puținul care fusese publicat.

Odobescu avea ca puțini alții talentul de cronicar, acela de a prinde lucrurile ce se strecoară, sub unghiul cel mai interesant, și de a spune despre dânsle așa încât oricine să se poată lumina, să le vadă mai adevărat, mai întreg și mai frumos, fără să simtă umilința că primește o dojană sau măcar o învățătură, socotind mai mult că a găsit un tovarăș de păreri în acest priceput convorbitor, care, zâmbind, își urmărea necontenit scopul de a instrui, de a convinge, de a îndrepta. Dar n'a colaborat decât puțină vreme la unul din ziarurile mari de pe la 1870—80, și apoi nu s'a mai văzut

un rând al lui în presa zilnică, de care a fost acoperit de ocări în anii din urmă ai vieții lui.

Era prea cochet pentru ca să fie un scriitor cu stăruință. Ținea prea puțin la metodă — care stă la îndemâna oricui, — la disciplină — care e din darurile ce se capătă — ca să fie un învățat sistematic. Era prea ironic pentru a crede în el sau în alții. Nu era deloc ambițios, și mândria lui, marea lui mândrie, care nu voia însă să stăpânească pe cei mulți, cari-i vor fi părut vulgari, era mai mult un «Nu te atinge de mine». Iubirea lui pentru frumos se mulțumea prin sine însăși, prin fulgerul trecător al admirației, și n'avea nevoie de scris. Prin societatea noastră legată de pământ cu multe fire, el a trecut doar, fără să disprețuiască deloc lucrurile de aici, căci el era, ca anticii săi, un idealist al materiei, un entusiast al vieții prin tot ce are ea mai frumos, până în clipa când a sfârșit însuși paharul golit al vieții, fără nicio părere de rău.

Scriitorul murise mai de mult încă, — și el, nu din nevoie, ci din voință. Lumea l-a uitat repede, și, din multele lucruri netipărite ce au mai rămas dela el, niciun rând n'a văzut până astăzi lumina ¹.

¹) Le însemn aici: amintiri dintr'o călătorie de tinerețe la Londra, pagini, ilustrate frumos, din călătoriile lui la mănăstiri, o conferință de cuprins pedagogic și interesante scrisori. D-na Odobescu mi le-a încredințat pentru a găsi un editor; ginerele lui Odobescu, d-l Damian, le-a reclamat însă după puțin timp. Unele scrisori le-a dat răposatul V. A. Urechiă într'un Anuar al Facultății de litere din București.

În deosebi n'avem în tipar nicio scrisoare intimă a acestui om care povestea cu atâta drag și știa așa de bine să se facă plăcut. Bunătatea d-nei Ana Odobescu, cumnata scriitorului, mă face să pot da astăzi o scrisoare a lui care înfățișează îndoitul interes de a fi bine scrisă și de a fi fost făcută la... *paisprezece ani*.

Căci ea poartă data de Iulie 1847, și însemnările de familie ale tatălui său, colonelul reacționar dela 1848, spun așa:

«1834, Iunie 23, s'au născut fiu-mieu Alecsandru, la 6 ciasuri dimineața, în zio de Sâmbătă.

«1834, Septemvre 14, s'au botezat Alecsandru».

Scrisoarea e redactată într'o franțuzească bunișoară—noi dăm, firește, o traducere—și totuși Alexandru Odobescu — numele pare a-i fi fost dat după al Domnului din 1834, Alexandru Ghica, prietenul «polcovnicului» său, căruia i-a adresat o sumă de scrisori, păstrate, — nu ieșise încă din țară, și numai la 13 Dechemvrie 1853, după o scrisoare din 14, el a trecut la Paris bacalauratul în litere înaintea unei comisiuni presidată de vestitul St.-Marc Girardin.

Mama lui Odobescu, către care era adresată scrisoarea, era Catinca, fata doctorului scriitor Caracaș, și una din cele mai frumoase și mai culte femei ale timpului.

Balta-Albă, satul Grădiștea-din-Vale; Miercuri, 8 Iulie 1847.

Dragă mamă,

«Va să zică iată-ne și la Balta-Albă, unde suntem de o săptămână aproape: din fericire, suntem foarte

bine cu toții, și tatei îi este mai bine la mână. Copiez în această scrisoare jurnalul meu din săptămâna trecută. Iată-l:

« Joi, 2 Iulie am plecat la Călăreți cu poșta, și am stat acolo o parte din zi, și, se poate zice, o parte din noapte, căci am plecat Vineri, în ziua de 2 Iulie, la 5 ceasuri dimineața, și știi că, pentru ca să poți pleca la 6, trebuie să fii sculat dela 3 și jumătate. Drumul a fost foarte lung. După cinci poște grozave am sosit la Buzău, unde am prânzit la d-l Perticari (ispravnicul). Pornind din nou, am ajuns seara la Râmnic. Nu era chip să mergem mai departe: nu era lună, și noaptea era întunecoasă. Deci ne-am dus la d-l Niculescu (*le maître de grâces*¹⁾, la care am petrecut noaptea. Drumul a fost foarte frumos, însă cam lung. De o parte vedeam munții, până la cari era o jumătate de poștă, de alta, un șes întins și roditor. Am trecut și multe râuri, dar cele mai multe erau secate. Țin minte și trei sate foarte frumoșele.

« In sfârșit, Sâmbătă (4 Iulie), după o poștă destul de lungă, am sosit în satul Balta-Albă, care e departe de lac un șfert de ceas. Satul e plin de lume: Munteni, Moldoveni, ori Evrei și Nemți. Pe lângă casele țărănilor, s'au clădit barace de lemn, care seamănă de departe a grajduri; comparație care poate măguli mult pe locuitorii lor.

« Locul e foarte întins. Dar în jurul lui nu sunt adăposturi trainice, așa încât bolnavii și cei sănătoși (cari

¹⁾ Aluzie la lucruri pe care nu le putem lămuri astăzi.

sunt mai mulți decât ceilalți) au fost siliți să-și înalțe pe mal căsuțe de scânduri, ori să-și întindă corturi. E foarte ciudat să vezi acest șir lung de astfel de locuinți, așa de hazliu alcătuite.

« Vezi acum în ele prăvălii de mode, cofetari și alți negustori, cari vin să-și vândă vechiturile la oamenii din târgurile de prin prejur. Stradei acesteia i se zice Podul Mogoșoaii al Bălții-Albe. În această înșirare de colibe, fiecare neam se deosebește: așa încât nu vezi într'o parte decât Munteni, în alta decât Moldoveni, și așa mai departe.

« Apa lacului e sărată-amară, noroioasă în fund și foarte limpede în față. Se află și multe buruieni de apă, așa încât nu poți înota până la mijlocul Bălții, unde e foarte adânc, de teamă să nu ți se prindă de picioare ori de mâni. Nici mirosul apei nu e foarte plăcut: e de pucioasă.

« Am uitat să spun că în satul Balta-Albă este de două ori pe săptămână bal mascat și o reprezentație de circ.

« Dar trebuie să ne întoarcem la povestea noastră, adevărată să povestim ce am făcut și unde am fost Sâmbătă. Astfel dar, după ce trecurăm, cum am spus, acea aleie de case de lemn și de corturi, am sosit în satul Grădiștea-din-Vale sau Turtoiu, mai aproape de apa Buzăului decât de Balta-Albă. Colonelul Engel (comandantul Brăilei) ne-a primit acolo: el pregătise o odaie pentru noi în casa unde stă. Erau abia 10 ceasuri; cele trei care ne rămâneau până la prânz, trecură cu îmbrăcatul, cu orânduirea odăii și primirea vizitei

colonelului Horbațchi (*Garbatzki*), care sta într'un sat lângă al nostru. La 1 am prânzit: până la 6 am dormit, am învățat și m'am plimbat. Apoi la 6 plecarăm spre Balta-Albă: atunci am luat cea dintâi baie; apa era foarte caldă, dar, din păcate, neplăcută prin adâncimea ei mică, prin miros și prin gust. După o baie de douăzeci de minute (căci doctorii nu te lasă să stai mai mult), am ieșit și am făcut o plimbare prin așa-zisul Pod al Moșoaii. La întorsul acasă, am cinat și m'am dus să mă culc; tata și colonelul Engel au mai rămas.

« Duminecă, 6 Iulie. Ziua aceasta nu e prea însemnată: a plouat după amiazi. Am petrecut seara la d-l Horbațchi, dela care ne-am întors pe jos, și, fiind foarte obosit, m'am culcat îndată.

« Luni, la 7, colonelul Engel a plecat la Brăila, unde mă voiu duce și eu cu dânsul, Lunea cealaltă. După obișnuita baie dela 6 ceasuri, ne-am întors acasă; și colonelul s'a întors îndată: mi-a adus o pușcă, cu careucid în fiecare zi vrăbii; pun să le frigă; și le mâncăm cu multă poftă. Aș fi vrut să-ți trimit și ție, dar păcat că nu se poate. Pușca asta e acum pentru mine o distracție foarte bună; merg foarte des la vânat, dar totdeauna cu câte cineva.

« Miercuri, maiorul Lenz a prânzit la noi. M'a luat cu el seara, și am petrecut noaptea în satul Balta-Albă. Acolo se face danț în fiecare seară și bal în toată forma de două ori pe săptămână. Petrekerile, balurile acestea se dau într'un casino, o sală lungă de scânduri, acoperită cu postav. Acolo se joacă cărțile, biliardul, se danțuește și se prânzește. Așa dar, seara am mers la petrecere,

dar danțul n'a început decât tocmai când plecam eu: erau acum 11 ceasuri.

« A doua zi am stat tot la vânat. Tata a prânzit la Balta-Albă. Prânzul era destul de bun, dar trebuie să ai o strășnică răbdare ca să aștepti felurile. Pe când stăteam la masă, a început o ploaie tare. Ni era frică să nu ne facă un duș, căci ploua în sală prin mai multe locuri, ceea ce nu e așa de mirare, căci acoperișul e de pânză; dar avurăm norocul că, în partea unde eram, ploaia n'a răzbătut. După-amiaza a fost foarte tristă din pricina ploii acesteia păcătoase: de aceea am dormit numai. Sara era bal, dar noi am plecat înainte de a se începe. Noaptea aceasta era minunantă: de aceea am și făcut o descriere foarte romantică:

« Ne întoarcem dela Balta-Albă. Luna-și desfășura farmecul pe un cer albastru stropit de nori fini (*nuancés*); stelele erau puține, și acele pe care le vedeai chiar aveau strălucirea lor slăbită de a lunii, care-și resfrângea razele de aur în apele lacului, pe care un vântișor blând le făcea să se zbeguiască grațios. De jur împrejurul lacului se mai zăreau focuri mărunte, care păreau că-i fac o cunună de stele. Fulgere slabe țigneau ici și colo din toate părțile, și păreau niște vulcani depărtați în mișcare.

« Dar părăsim malul, și, în curând, printr'un șes sterp, sosim acasă. Mă miram cum se poate ca un lucru care e așa de *material* la lumina soarelui, să fie așa de romantic sub lună. Așa încât, dragă mamă, vezi cum ne trecem vremea. Pe Micul nu l-am văzut de zece zile, dar, când l-am lăsat, era foarte bine. D-I Arnold

mi-a făgăduit că, dacă Micul s'ar îmbolnăvi, mi-ar scrie îndată, dar, din fericire, nu mi-a scris încă, și doresc ca nici să nu-mi scrie, adică doresc ca Micul să fie sănătos. Sărut de mii de ori pe draga mica Marie¹⁾. Dați-mi, vă rog, știri despre voi. D-l Engel îți înfățișează complimentele sale: el trimete răspuns Mariei să-i aducă ceva dela Paris, și să nu-l uite. Adio, dragă mamă.

Fiul tău foarte devotat:
ALEXANDRU

7 Martie 1904.

¹⁾ Sora lui Alexandru Odobescu, d-na Adolphe d'Avril, soția cunoscutului scriitor.

X

ANTON PANN

Tipografia « Minerva » a pus în vânzare volumul întâi dintr'o nouă ediție a operelor (fiind vorba de *acest* om, eu ași zice mai bucuros: scrierilor) lui Anton Pann.

A! știm, vor zice unii, cei mai mulți, știm ce e Anton Pann: un poet pentru băieții de băcănie, un cântăreț de glume nesărate, reprezentantul literar al mahalalelor și tejghelelor, al stranelor în care țircovnicul cântă lui Dumnezeu, trăgând cu ochiul la cele mai gingașe din făpturile lui; al cârciumelor îndosite, unde fețele mai simandicoase beau vin vechi în odaia din fund, cu perdelele trase. Acela e Anton Pann. Pe vremea lui, când calfele și ucenicii nu erau încă romantici, nu vorbeau cu neologisme franțuzești, va fi avut și el rostul lui, pentru astfel de cetitori, cam de o seamă cu dânsul. Astăzi însă i s'a încheiat rostul și acolo. Publicul său de odinioară a trecut la istoria haiduciilor, și s'a înălțat de acolo la foiletoanele firoase ale gazetelor, de care nu prea erau pe vremea lui Anton Pann, iar literatura

umoristică a aceluiași public disprețuește uneori « Șapte fete p'un flăcău » ca să cetească odată pe săptămână ziarul ilustrat « *Veselia* ». Atunci pentru cine o ediție nouă a lui Pann? Amatorii de literatură veche și istoricii literari vor găsi doar la Academie cărțile lui cu buchi, care pot câștiga oarecare farmec măcar prin această înfățișare bătrână a lor.

Alții, cei puțini, foarte puțini, își vor fi aducând aminte de inscripția pusă de Eminescu pe mormântul literar al bietului Pann: « (Anton Pann), finul Pezelei, cel isteț ca un proverb », și vor socoti cu totul altfel. Anton Pann? Dar el e una din întrupările cele mai bogate și mai depline ale literaturii populare, căreia îi stă poate mai bine în antierul de paracliser al acestuia decât în haina boierească, croită nemțește, a lui Alecsandri. Rare ori s'a văzut așa o albină de folklorist! În ce părți din Românie n'a mers el, ca să adune comoara de cântece, povești, snoave, zicale, cuvinte, credințe și datine ale poporului: mai că s'ar zice că de aceea a cântat el ca băetan în biserica rusească din Chișinăul Basarabiei, că de aceea a colindat drumurile de țară și bâlciurile muntene, că de aceea a fugit la Brașov cu Anica, frumoasa nepoată a stariței, că de aceea, în sfârșit, a răsărit odată, tipărindu-și cărți, la Sibiu. Cine nu crede ce factor de cultură a fost, în vremea sa, Anton Pann, n'are decât să cetească bibliografia analitică, de nu mai puțin decât 133 de pagini, pe care i-a alcătuit-o în 1891 cel mai mare lăudător, descoperitorul lui în multe privințe, răposatul G. Dem. Teodorescu.

Intru adevăr, Anton Pann n'a fost nici una nici alta—sau, dacă voiți, a fost și una și alta.

* * *

Biograful lui, Teodorescu, ni-l înfățișează ca Român, fiul adică al unui căldărar român, așezat în Bulgaria, la Slivden, și al unei Grecoaițe, Tomaida. Ne e îngăduit însă să ne îndoim de românitatea căldărarilor dela Slivden. Sau poate această românitate era macedoneană, căci se știe că în unele țări balcanice, ca în Bosnia, căldărarii aromâni se află în mare număr. El, Anton, avea însă figura grecească a mamei sale, care a trăit până târziu în București lângă fiul ei *Antonachi*. Iar sufletul lui nu era nici bulgăresc, nici macedonean, nici grecesc, ci întocmai ca al țaranului și mahalagiului român de pe malul nostru al Dunării. Dacă în adevăr a venit în București, fugind din Rusia, unde fugise din Turcia, după război—abia în 1812, când avea 18 ani—apoi trebuie să recunoaștem că rare ori s'a văzut un om care să se prefacă mai desăvârșit, să se identifice mai deplin cu aceia în mijlocul cărora soarta l-a făcut să trăiască. El, care face haz de felul de vorbă al Grecului și al Sasului, se ferește a glumi pe seama Bulgarilor, și nu uită să spuie că e « străin »: dar se poate zice că niciun scriitor de atunci, afară de Eliad în scrierile lui în proză, n'a avut o sintaxă așa de *adevărată*, — mlădioasă, limpede, mirosind a flori de câmp și a vâzdoage de psalt, — ca dânsul; pe lângă el, atâția mari scriitori din aceiași ani pare că scriu într'un jargon schilod, târându-se în cârje franțuzești!

Anton Pann a fost cântăreț la mai multe biserici din București, profesor de muzică — *musicchie!* — la seminarul din Râmnic și la cel din București. Musicant și psalt a fost și alt scriitor român din București cu multe și urâte biserici: Filimon. Dar Filimon a fost înainte de toate scriitor, critic, nuvelist, romancier, pe când Anton Pann era cântăreț de strană înainte de toate.

Pann mărturisește el singur că făcea cărțile sale de literatură, cu care a început foarte târziu, ca să-și treacă vremea — « scriind câte ceva, mi se pare că-mi petrec vremea foarte dulce » — și ca să câștige bani albi pentru nevoile casei, pentru petrecerile, la vin bun, cu prietenii și pentru modele răsăritene sau apusene ale nevestelor și țiitoarelor sale, persoane foarte cheltuitoare, după însăși mărturia victimei lor. Astfel de lucrări, calendare, cântece de lume, povești în versuri, i se păreau, de altmintrelea, o nimica toată, « lucruri mici »: li dădea așa de puțină însemnătate, nu din dispreț pentru sine, ci din dispreț pentru literatura ușoară a orișicui, încât, publicând « Spitalul amorului », el n'a însemnat totdeauna supt feluritele poezii numele alcătuitorului, judecând că, pe un astfel de teren, tot una e dacă poporul, sau mahalaua, sau un poet vechi, sau el însuși, sau altul din zilele lui a aruncat în lume cântecul de dragoste.

Dar ia să fi poftit cineva să-i tăgăduiască drepturile de autor asupra melodiilor pe care le înseamnă cu note bisericesti, vă rog, la sfârșitul fiecărui caietel — și nici n'ar fi primit el asupra-și răspunderea unei melodii

închipuite de altul! Marea lui dragoste și marea lui mândrie au fost întotdeauna muzica. Întâi cea bisericească, în slujba căreia a stătut nu mai puțin de patruzeci și patru de ani, cântând condace și irmoase din copilărie până în cele din urmă timpuri ale vieții sale, și căreia i-a consacrat o mulțime de publicații teoretice lucrute și prelucrate, în tipărituri speciale, în *Magazine*, *Antologii*, *Gramatici* și *Principii*. El a început a trăi într'o vreme când muzica bisericească suferea, ca atâtea alte lucruri, sub înrâurirea nouă a ideilor Apusului, o schimbare hotărâtoare. Revoluția muzicală a fost patronată îndată în Moldova de marele Veniamin, iar în Țara-Românească de Mitropolitul Dionisie Lupu. S'au trimes tineri în străinătate ca să învețe noua *musicie*, și, după istoricul Dionisie Fotino, — care a fost, cel puțin în aceeași măsură și muzicant, — vestitul Macarie a tipărit luxos, în Austria, anumite cărți de cântări. Pribeagul fecior de căldărar, care, cum se plânge singur, nu cercetase niciodată vreo școală, învătă noul meșteșug al cântecului dela « Dionisache Moreotul » (adică Fotino). O psaltichie scrisă de dânsul la 1823 recunoaște această ucenicie: în ea Anton fiul lui Pann își deslușește numele cărturărește, Anton Pantaleon, adăogând de bună seamă după locul de origine al tatălui său: « Petrovanu ».

Incepu să dea cărticelele sale literare, spre scrierea mai departe a cărora îl îndemna tot mai tare mulțimea cumpărătorilor, dintr'un împătrit motiv.

El moștenise manuscrite dela dascălul Dionisachi, și, știind bine grecește, se gândi firește a le tălmăci

după obiceiul timpului. Astfel traduse, pe lângă atâtea tratate de muzică, și « Noul Erotocrit », care ieși la Sibiiu în cinci volume la 1837.

Ca un alcătuitor de melodii profane, Pann trebui să simtă nevoia de a da lumii și cuvintele: de aici micile lui culegeri de cântări și cântece, care pornesc dela 1822 și se încheie cu « Spitalul amorului ».

Scriitori ardeleni, pe cari Pann i-a cunoscut desigur, treziseră gustul de cetire în popor prin povestiri, luate tot dela popor sau prelucrate după deosebite cărți. Astfel și-au câștigat o faimă care ține până în zilele noastre, Vasile Aron și Ioan Barac. Pann se luă pe urmele lor. El traduse în proză isprăvile lui Nastratin Hogeia, după originalul turcesc. El puse în versuri lungi, presărate cu o mare bogăție de proverbe (care, nu trebuie să uităm, se strângeau pe atunci și de marele boier Iordache Golescu) fel de fel de snoave românești, de fabule (e vremea lui Donici și lui Grigore Alexandrescu), de apologuri orientale și de închipuiri proprii, în cărțile care au format la sfârșit « Povestea Vorbei » (1851—3). El a pus în versuri de același fel câteva povești, ale noastre și răsăritene, în cadrul unei șezători, intitulându-le « O șezătoare la țară » (1851—2).

În sfârșit, Pann, un om al bisericii, avea aplecări spre misiunea de moralist, și-l vedem traducând odată o « *Hristoitie* », adică o carte a purtărilor bune. În « Povestea Vorbei » și în alte lucrări de acest fel, el înțelegea și aceea ca să învețe pe oameni a fi harnici, blânzi, fără vicii, fără superstiții, primitori, darnici, foarte supuși oricărei cârmuirii, fie a « Măriei Sale Iorgu

Bibescu », fie a Revoluției dela 1848, pe care i-a cântat deopotrivă:

Ce nu ar face crăimea de n'ar fi stăpânitori,
De n'ar fi temnițe, ocnе și n'ar fi pedepsitori!
De aceea totdeauna trebuie să mulțămim
Stăpânirii cei înalte, cării supuși ne numim.

*

Care e acum valoarea scrierilor literare ale lui Anton Pann?

Foarte amestecată. Limba e totdeauna bună, spiritul vioi, naivitatea atrăgătoare, versul corect. Însă unele bucăți din « Povestea Vorbei » sunt prea lungi, multe se mântue stângaci: dar sunt câteva care întrec cu mult toate încercările de literatură populară făcute în urmă de un Speranția sau un Dulfu; ele sunt adevărate mici capodopere, cum e « Vânătorul fără cap » sau « Căsătoria vulpii ». Sunt și versuri cărturărești care ne miră, așa sunt de bune:

Zgudui îndată toată frunza vântul,
Cât de groază multă jos se scutură:
Păsările 'n aier de prin crăci zburară.

« Judecata Strugurelui » e plină de o noutate fermecătoare, și lui Pann i-a trebuit o minte îndrăzneată ca să dea chip, înrudire și acțiune tuturor buruienilor și fructelor de pe lume, — gândiți-vă numai la jupâneasa Ceapă, care:

Se 'mbracă îndată iute cu mânia,
Dousprezece haine puse, de dimie,

Și cămăși atâtea, albe, suptirele,
Imbrăcând binișul roșu peste ele,
Pieptănând și barba albă și bătrână,
Scuturând-o bine de pământ, țărână. . .

Cea mai desăvârșită dintre lucrările lui — și care se pare nouă până astăzi — e «Șezătoarea»: aici povestirea drumului, vorbele schimbate, tonul, basmele ce înșiră, formează un tot armonios și una din cele mai bune scrieri românești.

El a fost astfel povestitor, popular, dar nu vulgar, vesel, dar nu batjocoritor, simplu, dar nu monoton. Versurile lirice, afară de cutare pomenire de plimbări

Seara, pe lună, de mână. . .,
Cu vorbă dulce și lină,

sunt mai toate plicticoase, false, fără putere și cu totul fără avânt. Melodiile lui, cine le mai cântă? Povestirile lui, acelea vor rămânea: pentru popor, — dar nu numai pentru popor!

25 Aprilie 1904.

XI

GHEORGHE BARIȚIU

CU OCAZIA INAUGURĂRII MONUMENTULUI

Sunt abia optsprezece ani de când a murit Gheorghe Barițiu, care a fost atâta vreme fruntașul pe toate terenurile și conducătorul Românilor din Ardeal, și totuși se pare că poporul nostru s'a despărțit de foarte multă vreme de dânsul. Inșă la 12 Mai 1892 el primea încă, la a optzecea aniversare a nașterii sale, urări venite din foarte multe părți, dacă nu din toate părțile românești (căci neînțelegerea și nerecunoașterea între sine a fost totdeauna cel mai mare păcat al Românilor); cu câțva timp înainte, în 1891, el vorbea la prânzul dăt de Rege Academiei Române, care împlinea douăzeci și cinci de ani, și el aducea regalei scriitoare mulțumirea femeilor din Ardeal pentru paginile pe care le-a dat și literaturii române. Atâția printre acei cari nu sunt bătrâni își mai pot aduce aminte de moșul cu fruntea înaltă, ochii vioi și nasul în vânt, un nas de glumă și de istețime. Dar, de câte ori se aude numele lui, i se pare oricui că acest nume e cules dintr'un

capitol mai depărtat al istoriei literaturii noastre; el a fost în prezentul culturii noastre, dar venea dintr'un trecut pentru care puțini aveau înțelegere.

Aceasta, pentru că scrierile lui Barițiu nu erau în mâna nimănui. Poet n'a fost, nuvele n'a scris, în istorie n'a dat până în anii din urmă decât puține memorii de erudiție, în care nimic nu chiamă și nu reține pe cetitor. Pentru publicul cel mare, și chiar pentru acea parte din publicul cel mic căruia i se poate vorbi numai prin frumuseță, n'a rămas nimic dela dânsul. Numele lui singur plutește deasupra operei, care pare încetă, dar slujește de temelie pentru ceea ce se vede la suprafață.

Și totuși acest scriitor, căruia uitarea i-a luat operele complete, a fost un foarte harnic om de condeiu, care a scris fără întrerupere, zi de zi aproape, dela douăzeci și șase până la optzeci și unu de ani. Enorme volume s'ar înfățișa într'o lungă serie dacă ar fi să se cuprindă la un loc tot ceea ce el a împărtășit pe încetul, din cunoștințele, părerile și simțirile lui, Românilor de dincolo, iar, în anumită vreme, și în oarecare măsură și mai târziu, celor de dincoace.

*

Căci Gheorghe Barițiu a fost un gazetar. Nu, bine înțeles, un gazetar al intereselor celui ce plătește, ci un gazetar al conștiinței și al idealelor sale și, pe lângă aceasta, ca o întregire neapărată, fiindcă e vorba de un spirit așa de înțelegător și de cuminte, un gazetar « pentru toți », gazetarul poporului român supus în

Ardeal unei stăpâniri străine. A scos pe rând, dela 1838 înainte, «*Foaia pentru minte, inimă și literatură*», apoi «*Gazeta de Transilvania*», care trăiește și astăzi în Brașov, sub un nume puțin schimbat, și, la sfârșit, «*Observatoriul*». În aceste foi s'a cules învățătură în formă ușoară și plăcută, sfătuiri morale, îndreptări naționale, îndrumări de călăuz încercat în nesiguranțele și primejdiile unui popor care se luptă zilnic cu grele împrejurări. Dela o vreme, alții, de vârsta lui sau mai tineri decât dânsul, au arătat alte căi și au înțeles altfel ținta lungii călătorii de muncă și osteneli, dar, până în apropierea anului de deșteptare și de prefacere 1848, el a fost marele duhovnic al poporului său.

Deci scrisul lui Barițiu, așa de îmbelșugat, a fost practic și trecător: el a fost ca acea parte din apa cerurilor pe care pământul o înghite fără a mai da râuri veșnice, dar din care se înalță pe câmpiile de catifea verde și de aur palid hrana miilor de oameni, cari adesea uită să mulțumească. Sunt oameni a căror chemare e de a fi ziarști: oameni cari înțeleg repede, se înflăcărează o clipă, vorbesc cu convingere și ușurință, dar nu păstrează totdeauna pe a doua zi ideile care păreau că-i stăpânesc și sentimentele de care se arătau zguduți. Cu Barițiu nu e însă așa. El era o fire adevărat românească și țărănească, având o reflexivitate adâncă, îndărătnicie în urmărirea scopurilor sale, o deplină consecvență și darul de «a ținea minte» din care se întemeiază caracterele puternice și vrednice de respect. Avea în adevăr talent literar: un talent foarte sobru, cu multă pază în alegerea și orânduirea cuvintelor,

putând să miște însă foarte mult atunci când un sentiment de revoltă sau un avânt ce nu se mai poate opri, rupea zăgazul cel tare. În chestii culturale foarte înalte și gingașe, el avea de mult părerile care au învins pe urmă, târziu de tot, în zilele noastre: încă din 1865 el striga, în *Calendarul pentru poporul român* împotriva « stricării limbii » și era în stare să cuprindă într'un articol de trei pagine critica întreagă a pornirilor spre latinește, franțuzește, nemțește și ungurește, care împestrișau vocabularul și conrupeau sintaxa. Ar fi putut să se manifeste pe orice teren cu onoare și, când Academia l-a invitat, pe dânsul, septuagenarul, să-și însemne amintirile, puind în același timp vremea sa în legătură cu vremile trecute, el a dovedit că poate descoperi și strânge toată informația, că o poate preface într'o povestire netedă și că se poate feri de orice patimă în expunerea lucrurilor în care fusese acea *magna pars* de care vorbește vechiul cântăreț.

Dar el a știut să descopere totdeauna locul, punctul unde trebuia dusă lupta pentru neamul său și să se înfățișeze acolo cu steagul în mână, jertfind odihna sa, interesul său și, ceea ce e și mai mult, jertfind soarta reputației sale după moarte. În aceasta-i stă meritul cel mare.

Era în 1835—6. Pleiada marilor scriitori ardeleni se stinsese. Ei lăsaseră cărți, dar nu erau școli. Cele mici, din vremea lui Iosif al II-lea, erau în decădere; cele mari se rezumau încă în școala înaltă din Blaj. Pentru cei ce nu erau de confesiune unită, și se fereau de dânsa, pentru cei ce nu încăpeau la Blaj, pentru cei ce voiau

să știe și lucruri care nu se predau acolo, erau școlile străine (și Barițiu a învățat la Cluj), cu toate urmările lor. «Școli sunt de lipsă, școli», proclamă în 1835 tânărul profesor de fizică din Blaj, exprimând cea dintâi nevoie a timpului. Unit, el primi să fie dascăl la Neuniții din Brașov, nu pentru leafă, care era sărăcăcioasă, ci pentru însemnătatea aceluia centru românesc din Brașov și pentru foloasele ce trebuiau să izvorească pentru neam din aducerea la crezul național a vechiului cuib de negustori interesați și de drept-credincioși înainte de toate. Barițiu fu învățătorul Brașovenilor cât a fost de nevoie, și la 1844 el nu stătu pe gânduri să dea altuia locul unde prezența lui nu mai era neapărată.

O altă necesitate a timpului era presa de literatură ușoară, dar cu miez moral și cu orientare națională: un fel de școală a celor ce nu mai puteau veni pe băncile ucenicilor și erau răspândiți în tot cuprinsul României. *Foaia* lui, mai populară, mai puțin personală decât publicațiile periodice, ceva mai vechi, ale lui Eliad și *Asachi*, cu care el trebuie pus în același rând, a răspândit gustul de cetire și a pregătit condițiile materiale ale literaturii de mai târziu. A fost o vreme când ea, rămânând singură, a câștigat și cetitori din Principate.

La 1848 și după această dată, activitatea politică venea pe planul întâiu pentru Românii din Ardeal. El se supuse și veni și la acest asalt, în rândul întâiu. Și, iarăși, pe când *Asachi* făcea mătâni înaintea Sfinților Lor Muscalii, iar Eliad, pierzându-și cumpătul, se improviza dictator revoluționar și semizeu în numele Libertății, Barițiu fu omul poporului.

Un « om reprezentativ », o expresie a nevoilor neamului său, o personalitate binefăcătoare care n'a crezut niciodată că are drepturi și asupra sa însăși, acesta a fost Barițiu. Și de aceea el e așa de greu de deslușit pentru cei ce caută în el *omul* și atât de lesne de respectat pentru acei cari-i văd munca.

9 Mai 1904.

XII

O ICOANĂ CURATĂ: MITROPOLITUL VENIAMIN COSTACHI CU PRILEJUL POMENIRII SALE

Comemorațiile nu învie morții. Dar ele scot din colțul lor de nemurire, unde arde înaintea lor numai lumina săracă a recunoașterii din partea celor puțini, chipurile mari ale trecutului și le aduc, în lumina făcliilor de pomenire, înaintea atâtoro cari până atunci sau nu știau nimic despre acei oameni sau îi uitaseră. Și poporul întreg pentru care se face comemorația (și nu pentru mortul de câțiva ani sau de câteva veacuri), se simte în adevăr trăind mai puternic în clipele procesiunilor, rugăciunilor și cuvântărilor, căci la puterea lui se adaugă atunci, în ceasul de recunoștință, puterea, păstrată în scrise, așezăminte și fapte, a celui care se pomenește.

De aceea a fost bine că, în anul închinat lui Ștefan cel Mare, un gând pios s'a îndreptat către Veniamin Costachi, arhipăstor al « Moldaviei și Sucevei », a cărui școală de preoție a împlinit la 1 Ianuarie trecut cel de-al sutălea « an nou ».

El n'a fost, ca unii episcopi și Mitropoliți ardeleni, o întrupare a neamului nostru, în nevoile și speranțele lui, și n'a luptat în rândurile mirenilor sau în fruntea lor pentru învierea și neatârănarea țării și poporului său. N'a fost un om al războiului care cucerește și mântue, și dușmanii noștri nu s'au temut înaintea lui. Scaunul lui de arhiereu n'a ajuns un înlocuitor al vechilor tronuri mândre din vremea vitează. Energia, hotărîrea, ca și asprimea soldatului, au fost străine de dânsul.

Nici scrisesele lui, multe, foarte multe tălmăciri — dintre care una e să vadă lumina acum, prin îngrijirea părintelui Atanasie, episcopul Râmnicului, — nici aceste cărți sau prefețele la cutare lucrări, — prefețe ce s'au strâns iarăși cu acest prilej —, n'au însemnătate literară. Oricât ai vrea, nu vei putea găsi o mare pagină caldă, clară, nemuritoare, lamură veșnică a sufletului bun și curat, pe care s'o torni în bronz, scriindu-i dedesubt numele ca pe soclul unei statui. Ca și purtarea și firea lui întreagă, scrisul harnicului tălmăcitor era smerit și sfios. Tablele legii pentru vremi noi nu le putea da el.

Însă, dacă ai fi întrebat acum șaiszeci-șeaptezeci de ani, în Iașul lui Mihai Sturza Voevod, în care trăiau însă, pe lângă mulți tembeli și svăpăiați, și atâția oameni cu frumos caracter și cu multă râvnă pentru cele bune, atâția bătrâni cumiști și atâția tineri gata de multe jertfe, dacă ai fi întrebat pe boierul de modă veche ca și pe studentul din Paris, pe creștinul dreptcredincios ca și pe Evreu chiar, cine e omul cel mai bun din Moldova, ei ar fi răspuns într'un glas: «părintele Veniamin». Dacă ai fi cercetat pe lângă aceiași

oameni care e omul cel mai harnic din țară, acel care nu lasă nicio clipă fără o întrebuințare folositoare altora, și s'ar fi arătat în căsuța săracă a vechiei Mitropolii dărăpănate un bătrân călugăr de aproape optzeci de ani care-și mai aprindea candela vegherilor pentru a câștiga și a împărtăși învățătura Scripturilor, care i se părea lui călăuza cea mai sigură pe grelele drumuri ale vieții. Dacă ai fi vrut să știi care e cel mai sărac, cel mai lipsit, cel mai vândut de dator dintre făcătorii binelui care se vede și ai multului bine pe care nu-l știe nimeni, și s'ar fi șoptit același nume venerat al octogenarului Mitropolit. Intr'atâta lume amestecată și împărțită în ceea ce privește judecățile, era înțelegere deplină în această singură privință. Pentru că avea o altă părere — sau poate tocmai pentru că împărtășea părerea tuturor — deșteptul, dar egoistul și lacomul Voevod goni pe arhipăstorul Moldovei din Scaunul lui, și, într'o aspră zi de iarnă, din Ianuarie 1842, Ieșenii vedeau pe atât de bătrânul Mitropolit luând drumul munților, unde, la Slatina, în vechea mănăstire a lui Alexandru Lăpușeanu, îl aștepta chilia simplă în care sufletul lui putea porni în liniște către « veșnicele lăcașuri » la care râvnea el de mult. Și, adunând și cernând aici cu mintea toate câte le făcuse și le îndurase, el scria cu o mână tremurătoare, în voința sa de pe urmă, această mărturisire, smulsă din cea mai deplină și curată conștiință a vieții sale: « Totul ce mi-a stat prin putință am făcut, și cu sfatul și cu fapta, ca să sporesc, și sufletește și materialicește, înflorirea sfintei Biserici și Patriei ». Acolo a și murit, în 1846, și oasele

lui obosite s'au așezat, după datina smerită a celor mai mari înaintași ai lui, *afară* din biserica unde se rugase în cei dela sfârșit ani ai vieții lui, la dreapta lângă zid, unde se vede și acum simpla piatră cu inițialele numelui și dregătoriei lui bisericești.

* * *

Veniamin nu venise din bordeiu țărănesc sau de peste munți, ca atâția dintre cei mai mari păstori ai Bisericii moldovene. Leagănul lui fusese pus, în mijlocul sărbătorilor de iarnă ale anului 1768, sub un acoperământ boieresc din Roșiești, în Ținutul Fălciului. Tatăl pruncului Vasile se chema Grigore Costachi, un boier ca oricare, coborîtor, prin străbuni îndrăzneți și lacomi de putere, de moșii și averi, din răzași dela Tutova. Copilul era să samene însă în partea mamei, o Cantacuzină, Maria, al cărei tată, Dinu, venise dela Munteni: în acest neam de împărătească obârșie, ambiția faptelor mari și aplecarea spre binefaceri fusese o moștenire obișnuită, și strămoșii Mariei, Constantin Postelnicul și Elena, fiica lui Radu-Vodă Șerban, — din care, astfel, se cobora Veniamin —, se înfățișează urmașilor ca o pereche sfântă.

Vasile trăi până la vârsta de șase ani în frământările războiului, căci Turcii și Rușii se urmau în Iași, aruncând pe boieri prin casele lor dela țară. Mamă-sa muri, apoi, când băiatul avea acum șaisprezece ani, tatăl. Vasile, rămase sub epitropia episcopului de Huși, Iacov Stamati, care a fost apoi un vestit Mitropolit. Cu puțin înainte, el fugise spre mănăstirea Neamțului, unde

starețul Paisie făcuse o harnică școală mănăstirească: *voia să fie călugăr*. Iacob nu se îndură să-i împiedece chemarea, și astfel, în același an când rămăsese orfan, frumosul copil andru cu părul bălan și ochii albaștri luă la Huși, din mâinile episcopului său, rasa călugărilor, și cu dânsa numele, potrivit cu vârsta și făptura lui, dulcele nume de Veniamin. Peste cinci ani el era Vlădică la Sfântul Spiridon și, îndată, mâna dreaptă a noului Mitropolit Iacov. După ce păstori la Huși și Roman, el ajunsese la 1803, pentru aproape patruzeci de ani, Mitropolit al Moldovii.

Găsise o mișcare spre tălmăcirea întreagă, de iznoavă, pe o limbă « nouă », mai bună, a tuturor cărților bisericești. Paisie o începuse, și Nemțenii, cari aveau și o tipografie, — a doua fiind la Iași, — lucrau necurmat pentru acest scop. Mitropolitul le dădu tot ajutorul său, ca patron și ca traducător el însuși. În același timp, după modelele din Ardeal și Rusia, el făcea, la 1804, seminar în mănăstirea Socolei.

Dar Veniamin nu căpătă desăvârșirea sufletului său decât după 1821, când cuvântul « patrie » suna pretutindeni ca o muștrare și un îndemn. Atunci întâiu el sfărâmă pereții înguști ai cugetării călugărești și răsuflă aerul limpede al întinderilor largi deschise înaintea lui. « Părintele Veniamin » se făcu « patriot », și așa rămase până la sfârșitul zilelor sale.

Abia au trecut șesezeci de ani dela moartea lui, și trăiesc încă bătrâni cari l-au văzut în copilăria lor. Dela dânsul a pornit o puternică mișcare de morală

și cărturărie religioasă, care a trecut și peste Milcov. Un Mitropolit Grigorie al Ungrovlahiei, un Chesarie de Râmnic și, mai încoace, un învățat ca Melchisedec de Roman, un sfânt ca răposatul Mitropolit Iosif al Moldovei vin toți dela Veniamin. Și cine știe dacă în vreunul dintre copiii cei mulți, învățaței de preoți, cari, la serbarea dela Seminar, ascultau rugăciunile privind chipul de marmură al bătrânului Mitropolit, nu se trezia o conștiință de puteri și chemarea de a fi acel nou Veniamin Costachi pe care-l așteptăm pentru a împăca iarăși, prin bunătate și înțelegere, Biserica veșnică și ideile de astăzi ale poporului nostru?

17 Octomvrie 1904.

XIII

EMINESCU ȘI GENERAȚIA DE ASTĂZI

CU PRILEJUL UNEI CĂRȚI NOUĂ.¹⁾

E un lucru hotărât astăzi că fiecare generație, fiecare «rând de oameni», cum se zicea odată și în scris, și se zice astăzi numai în graiul neprefăcut al țărănimii, vede altfel lumea, judecă altfel, în problemele de căpetenie ca și în lucrurile mici, și are, pentru oameni și natură, o simțire deosebită. Logica de evoluție ce se află în orice proces de cultură și felul particular în care generațiile se pregătesc pentru viață cer această neconținută prefacere.

Faima ca și felul de înțelegere ale unui scriitor cresc sau descresc și se preschimbă în această frământare de idei și sentimente nouă a unor mulțimi omenești înnoite. Măruntele articole de modă intelectuală pierd orice căutare, și fabricanții lor își îneacă, într'un faliment definitiv, reputația. Operele mari și trainice pot

¹⁾ Ioan Scurtu, *Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften*; Leipzig, 1903; 158 pp. în 8°. E cea dintâi bună biografie a unui scriitor român.

să aibă o eclipsă, o întunecare, ce corespunde cu o încețineală sau o oprire în mersul civilizației naționale, dar lumina lor călăuzitoare tot învinge la sfârșit. Sufletele văd și se desvoltă la această lumină, dar într'un timp se deosebesc unele linii în focarul binefăcător și i se dau unele explicări, iar în timpurile ce urmează, altele. Bogăția ei pare că nu poate fi cuprinsă deodată, și se desfac părți pentru a fi înțelese. Iar începutul e totdeauna același pentru mărimile dominante: soarele a răsărit, iar veghetorul întârziat care scrie slove mici la raza roșiatică a lămpii se simte îndemnat a coborî perdelele ca să împiedice intrarea crudă a luminii albe, care-l turbură. Peste câteva clipe însă, lumea întreagă va cânta imnuri de recunoștință astrului triumfător.

★

Ce vicisitudini și în soarta reputației și tălmăcirii lui Eminescu!

Acum treizeci de ani « Convorbirile Literare », pe atunci o foaie din Iași, o foaie revoluționară în materie de limbă, de orientare culturală și de prețuire a trecutului și prezentului literar, tipăreau din când în când, în paginile lor lungărețe, poezii de M. Eminescu. Un nume simplu, *schlicht*, subt rânduri iarăși simple, populare, se poate zice, în care se exprimau toate adâncurile tragice și toată gingășia de colori superficiale ale sentimentelor, toată înțelepciunea unei minți cu experiența largă și nenorocită, toată bogăția unui spirit de o vastă și felurită cultură, toată noutatea strălucitoare a unui

gând deprins a străbate până la capăt, neînraurit și neînfricoșat. Așa cum vorbea el, în ritmuri de o muzică îmbătătoare și tainică, oricine dintre cei umili putea să se mângâie și să se îndemne, să învețe și să fie mai bun: rostul armonios al lumilor găsisese încă un glas omenesc prin care să se învedereze, într-un cât e îngăduit aceasta.

Și în ce stătea mulțămita față de acela care n'o cerea, care, într-o mișcare de mândrie, se făcea a o răspinge chiar, dar care s'ar fi încălzit, de sigur, de dânsa?

Cei de aproape, membrii « Junimii », — afară de unul singur —, găseau că tânărul sărac, care părea străin în mijlocul lor și a cărui prietenie cu Creangă era legată mai mult prin păharul cu vin și prin gluma rustică, are ceva talent, dar că nu e încă stăpân pe un scris limpede și că păcătuiește în privința limbii și a gustului; ca ideii, îl găseau cam înapoiat. Ca oameni cu priință pentru dânsul și pentru literatura românească, acești prieteni de o dată pe săptămână își dădeau osteneală pentru a-i pieptăna stilul, și erau oarecum jigniți când îl vedeau că, în loc de a fi recunoscător, se îndărătnicește. Când poeziile apăreau, i se răspundea dela București; — unde unul din corifeii era d-l Hasdeu, plin de un adânc dispreț pentru Eminescu, — prin hohote de râs batjocoritoare. Iar omul trecea înainte, înfășurat în platoșa sa de diamant, iscodind necontent, în cursul zilelor sale singuratice, și aruncând apoi, nepăsător, în urmă aurul uimitor al frumuseții nouă.

Intr'o zi, nebuni — de nebunia unei boale urâte, de nebunia neamului său fără noroc, de nebunia oboselilor

unei munci de gazetar făcută cu prea multă sinceritate, cu prea multă jertfă și cu o uitare așa de desăvârșită de sine însuși, încât dădea dreptul oricui să-l uite. D-l Maiorescu făcu atunci să apară un volum de poezii alese ale lui Mihail Eminescu. În toată țara spiritele romantice ale tinerilor de amândouă sexele se entuziasmară pentru poetul nebun: băietanii și băiețorii își lăsară plete, vorbiră gros, se uitară crunt, împărtășiră cu scumpătate gânduri tenebroase și sentimente oculte, se prefăcură că au halucinații și porniri bolnăvicioase; iar, pe de altă parte, ei strânseseră ceva bani pentru a avea dreptul să se numere între binefăcătorii poetului, ale cărui versuri le declamau cu atâta admirație pentru... sine înșiși.

Dușmanii literari primiră, firește, cu alte sentimente noutatea fatală pentru literatura noastră. În nebunia lui Eminescu ei vedeau ca o sfințire a nerecunoașterii lor. Mintească încâlcită a poetastrului trebuia să fie cuprinsă odată de acest mare întuneric. Unii o spuseră prostește și cinic, alții, mai isteți, dar nu mai puțin bucuroși, nu uitară să adauge de acum înainte la vorbe de laude care nu le ieșiseră din gură până atunci, calificativul injurios de «nenorocit», care se dă cu mândria milei. Acești oameni nu s'au desmințit nici până astăzi.

Dar o generație nouă de scriitori se ridică. Unii se iviră în zodia lui Eminescu și călcară întru câtva pe urmele lui. Alții scriseră cu totul neatârnat, arătând însă cu orice prilej cultul lor pentru Eminescu și căutând în viața lui norme pentru viața lor artistică, în modul de

producție al lui canoane pentru artă. Ei înțeleseră pe Eminescu ca pe un romantic: din voia lui el se despărțise de lume, pe care « artistul », — termin importat, cu nouă teorii estetice, din Franța, — are dreptul și datoria de a o disprețui, iar, întâmplător, chiar de a o minți, exploata și înșela. Trăise cu toată demnitatea schivnicului într'un « turn de fildeș », « nepăsător și rece », cum singur s'a zugrăvit. Avea oarecare simpatie pentru vremi de tot vechi, compătimire pentru cei de tot săraci și, încolo, dorise pentru neamul omenesc distrugerea pe care o merită. Scrisese puțin și greu, amestecând blestemul pentru realitate în rugăciunile sale către Ideal. Un zeu sinistru, tăiat în marmură neagră. Cât rău a făcut această concepție — nu se poate spune în de ajuns.

Insă iată că ea se dovedește falsă. Se scot la lumină articolele poetului, și se vede că el nu le-a scris pentru pâne, făcându-și râs de cei ce i-o dădeau cu o cumpănă prea mică, ci din căldura adevărată a unui suflet ce voia să facă bine, nu șie însuși, nu prietenilor de cafenea și berărie, nu membrilor unui cenacul literar, ci neamului întreg, mai presus de clase și mai presus de hotare. Se destăinuiesc scrieri ale lui pierdute prin ziare, se comunică o sumă de caiete, în care se cuprinde poezia și proza pe care nu le-a tipărit. *Dar nici nu le-a distrus*, căci el știa bine că sunt în ele diamante care așteaptă numai ceva mai multă tăietură pentru a străluci deplin. Se văzu astfel că Eminescu, marele cetitor, era și un mare comunicativ, un foarte harnic scriitor, și se înțelese

că el nu s'a născut beteag în aripile voinții sale de a produce, ci că aceste aripi au fost frânte prin dușmănie, și mai ales prin acea prietenie neînțelegătoare care le distruge mai sigur.

Un nou Eminescu apăru: minte setoasă de a ști, suflet doritor de a se împărtăși altora, inimă revărsându-se în bunătate, ochi puternici țintind neconținut idealul.

Și tinerii timpului nou, desmorțiți de beția formulelor mizantropice și individualiste, simțind, odată cu puterile unei rase sănătoase, nevoia de a le exercita pentru izbânda unei culturi adevărate, au primit cu bucurie solia cea bună. La lupta lor ei au mai găsit un îndemn în icoana, curățită astăzi de ceață, a celui mai strălucit reprezentant al minții românești creatoare, în timpurile moderne.

16 Noemvrie 1903.

XIV

UN ORATOR AL GENERAȚIEI BĂTRÂNE: NICOLAE IONESCU

A murit Nicolae Ionescu, oratorul generației înălțate astăzi, tribunul unor lupte uitate de multă vreme, șeful liberal al unor prefaceri care s'au săvârșit cu totul.

E ciudat că a mai fost vorba odată, acum câteva luni, de moartea acestui om, atunci când de mult el nu mai trăia cu adevărat. Căci nu era traiu, nici pentru un om de o solemnă indolență ca a lui, ațipirea în odaia rău îngrijită dela cel mai ieftin rând al unui otel bucureștean, alegerea la Cameră sau la Senat, după multe stăruinți umilite și fără ca alesul să se fi putut mișca până la alegători, să fi putut desmorți o clipă coardele de aramă ale vestitului, ale *unicului* său glas, pierderea fără gânduri și fără simțire în marea vieață roditoare a câmpului, subț cine știe ce șopron de șindilă veche, la o răzășie părăginită din Roman și, iarăși, țintuirea într'un scaun la Academie — era așa de bătrân, de scorțos, de pecetluit în încheieturi, încât pentru dânsul părea cu totul nepotrivită așa o jucărie de lemn cum

sunt acelea din sala sărăcăcioasă a ședințelor, ci vedeai bine că i s'ar fi convenit un mare jilț de piatră aspră, cu care să se fi făcut una trupul său împietrit. Nici ca agitator, nici ca orator parlamentar, nici ca profesor — a fost profesor de istorie universală la Universitatea din Iași —, nici ca om în societate, el nu mai era de mult între cei vii. Il amintea numai celor puțini cari-l știuseră în viață acel chip de pustnic părăsit, înodat în articulații și cu graiul mort, acea față de o gălbeneală de ceară foarte liniștită, acei ochi stinși sub ochelarii bătrânești cari păreau înfiți în carne și părul buhos, mișos, care în bogăția și neorânduiala lui dădea acestei fețe de patriarh încremenit și o iluzie de tinereță zglobie.

Sunt oameni la mormântul cărora nu poți vorbi decât de viață, de viața întrupată odată în ei, care n'a sburat dela dâșii decât în clipa din urmă, aruncând în urmă trupul zdrobit al învinsului, și care, pecetluită cu firea, cu numele lui, va merge și de acolo înainte ani și zeci de ani încă, stăpânind mințile, încălzind inimile, îndemnând și poruncind. Așa, în acest înțeles, mor și tineri de douăzeci de ani și bătrâni cari au ajuns cele din urmă hotare ale traiului. Dar sunt și alții, altfel oameni cari au avut un nume, o glorie, înaintea cărora s'au descoperit capetele mulțimilor admiratoare, și pe cari moartea-i găsește morți și-i ia, nu numai fără luptă, dar fără bărbăteasca supunere senină, îi ia cu un fel de deziluzie, ca din mormânt. Departe trebuie să te cobori în urmă, îmbrăcând formele de cugetare și de simțire ale unei epoci cu totul stinse, pentru ca să poți înțelege întru câtva, și spune, care a fost pentru acel

om rostul ce i-a dat numele, faima și admirația celor ce-l așteaptă, în cea mai mare parte, de mult în lumea morților.

* * *

Neculai Ionescu sună foarte puțin boierește; e un nume șters, răspândit pretutindeni în mulțimile târgoveților. Inseamnă Neculai fiul lui Ion. A fost deci, în Roman, un preot Ion care a botezat Nicolae pe unul din feciorii săi. Altul s'a chemat tot Ion ca tatăl său, și, pentru a se deosebi de atâția alții cu numele său, și-a zis mai târziu, după locul unde-și dovedise la urmă, după multe rătăcirii economice și politice prin lumea largă, cunoștințele de agronom, Ion Ionescu *dela Brad*.

Era pe vremea când Ion, fratele mai mare, și Nicolae, fratele cel mic, au ajuns tineri, o clipă de prefacere în ceea ce privește stratele societății noastre. Dela 1821, boierii noștri făceau liberalism, dar tot între boieri, vorbind de Constituție, cerând Senate parlamentare și învinuindu-se de *ciocoinicie* și de *carvunarism* (carbonarism).

Fiii acestor boieri au făcut revoluția dela «patruzeci și opt», revoluția pentru Drepturile Omului, așa cum le vestiseră și le cuceriseră luptătorii francezi dela 1789; ei vorbeau de îndreptățirea tuturor oamenilor la stăpânirea pământurilor și la stăpânirea societăților. Pe cerul tânăr al sufletului lor pluteau ușoare neguri albe, ca niște aripi de îngeri, și multora li se părea că sunt de fapt îngeri cari vin miloși, cu trâmbița desrobirii pe buze.

Se făcuseră școli la noi, sub regimul, european ca norme, al Regulamentului Organic. Cu multă pază și sfială se învățau și lucruri bune în ele. Feciorii de țărani, de târgoveți nevoiași, de preoți fără avere, primiți într'însele, se pregăteau pentru o viață care nu fusese îngăduită de multă vreme lăstarelor sărăcimii. Câte unul a mers și în străinătate cu bursa Cârmuirii. Și astfel printre frazele sunătoare ale boierilor tineri din București, stăpâni la 1848 pe « România » regenerată, se auzi și graiul lui Ion Ionescu Moldoveanul, un graiu așa de frumos, de cuminte și de bun, așa de priincios muncitorilor încătușați ai câmpului, încât nu poate să-l creadă nimeni până nu l-a citit.

Ion era agronom, economist, om de știință și de practică. Nicolae nu s'a ales așa. În curând el a înțeles că în gâtlejul său e o muzică rară, puternică și felurită, care poate fermeca oamenii. S'a descoperit cuvântător. Pe când Ion, isgonit din țară ca revoluționar, era pus să administreze nu știu ce averi ale Vizirului prin Asia-Mică, Nicolae, rămas în Moldova, se pregătea pentru cariera unui om politic în stil mare, cum îi înfățișa pe atunci Franța, modelul nostru, în persoana de vizionar vibrant a unui Lamartine. El a scris și în ziare, ba a întemeiat ziare, dar chiar pentru acele timpuri scrisul său părea slab. Învățase franțuzește, englezește chiar, cetea mult, dar învățătura nu era chemarea lui. Avea glasul: deprinse gestul, larg sau energetic, mersul solemn, atitudinea de dictator. El desăvârșea pe încetul *mijloacele din afară* ale oratorului. Din ce în ce mai mult, lumea le cunoștea și le admira.

Dar pe atunci, prin anii 1850, când el atinsese treizeci de ani și deplinătatea însușirilor și puterii sale, noi n'aveam Cameră, Senat, întruniri publice, care i-ar fi trebuit lui. Domnul liberal al Moldovei, Grigore Ghica, se încunjurase de « tineri din popor »: un Codrescu, un Vasile Alexandrescu, un Nicolae Ionescu, pe cari-i întrebuința la gazetărie și corespondență, Ghica fiind căpetenia mișcării pentru reforma situației românești cu ajutorul Europei. Peste câțiva ani se ajunsese însă la « întrebarea » de această Europă a « locuitorilor Principatelor »: în fierberea celei dintâi mari lupte dintre partide, celei dintâi mari frământări a mulțimilor, Nicolae Ionescu se arată în sfârșit ceea ce dorea să fie: fermecătorul pentru frumoasele idei mari ale deșteptării neamului, ale neatârnării și împodobirii lui cu toate așezămintele de libertate, egalitate și fraternitate pe care le cunoștea lumea. *Cauza* învinse: România se făcu, și mândrul Alexandru Ioan I răsări din figura de om șters și stors a colonelului Cuza.

Acum e vremea lui Nicolae Ionescu,— vor fi zis atâtea.

Și se înșelau: era vremea lui Ion. Omul practic și inimicos care înțelegea că, fără alt țaran decât al vremilor de umilită robie, România nu înseamnă decât o pană de papagal într'o căciulă spartă, își încordă toate puterile până se ajunsese la împrăștierea țaranului. În acel timp Nicolae căuta ce trebuie să facă. Și, neînțelegând că, fără de iubire către oameni, un mare talent de orator e o mare primejdie, el se opri ascultându-și cântecul, același cântec: întâi duios și nou, apoi cunoscut, nesuferit pe urmă, iar, la sfârșit, ridicol. Când înțelese

și el aceasta, tăcu. Și pentru el tăcerea era moartea căci Universitatea, știința, studiile istorice, de care trebuia să-l lege catedra lui, acestea nu-l puteau stăpâni niciodată. Așa a trăit Nicolae Ionescu de prin 1880, de când l-am cunoscut, când ne făcea trei lecții pe an, până acum, în 1905.

Pentru tinerii de astăzi este un învățământ în trista carieră a acestui meșter al cuvântului, — al cuvântului *sterp*.

6 Februarie 1905.

XV

UN SCRITOR PENTRU POPOR : I. POP RETEGANUL

În satul Reteg, din ținutul Bistriței ardelenе, — sat în care acum aproape șase sute de ani au cărmuit dregătorii lui Petru Rareș, Domn al Moldovei, și asupra căruia s'au întins drepturile cetății Ciceului, pe care Ștefan cel Mare a căpătat-o dela Matiaș Corvinul, rege al Ungariei —, a murit, sunt câteva zile, Ioan Pop Reteganul, adică Ioan fiul lui Pop din Reteg. Pe la noi nu s'a prea auzit de dânsul, cu toate că *Noua Revistă Română* a tipărit în vremuri câte o schiță din ale lui. Odată chiar numele acesta, care se părea ciudat într'o țară unde poreclele grecești și bulgărești au un oarecare gust ales aristocratic, a fost luat în batjocură de un scriitor al cărui spirit se arată, din fericire, de cele mai multe ori altfel. În Ardeal însă, el era printre cei mai cunoscuți, mai căutați și mai iubiți.

Să nu se creadă pentru aceasta că Ion Reteganul a avut o « vieață literară », că dădea interviewuri la gazetă, că avea teorii artistice, că încerca să creeze o școală, că

râvnea la demnități academice și la venituri potrivite cu talentul ce avea, că se uita cu ură la aceia cari lucrau lângă ogorul de lângă al lui, că-i acoperea cu batjocuri ca să-i smomească dela munca lor. Nu, fecior de țăran, « venit pe lume la patru ani după ștergerea iobăgiei », cum scrie însuși ca ușurat de o grea povară, el n'a călătorit în copilărie la școli mai înalte decât cea din Năsăud, centrul cel mai românesc al acelor locuri, și preparandiile pentru învățători din Gherla și Deva. S'a întors ca să învețe copiii satului său de naștere, ceea ce a făcut până la vârsta de patruzeci de ani. Apoi ieși la pensie, ca « biet dascăl sărac, care trăește din mica pensie de 26 coroane lunar, cu șapte membri », spunea el într'o scrisoare. A mai trăit zece ani acolo, trecând abia de vârsta de cincizeci de ani. O vieață mai tăcută și mai smerită decât aceasta nu se putea închipui.

Scriitor nu l-a făcut ambiția, — căci, zice el, « în mine fudulia nu s'a putut nădăjdui: am fost pururea mult mai ocupat decât să mă gândesc la fudulii », nici lăcomia de bani, căci a trăit toate zilele sale în acea sărăcie grea pe care ne-a arătat-o mai sus, tot el, în același graiu moale și supus ca al poporului său întreg; l-a făcut scriitor destăinuirea ce a primit încă din cea mai fragedă copilărie despre frumusețile de închipuire pe care le păstrează în sufletele lor întunecate cei mulți și umiliți din acest neam. Școală de gândit, simțit și scris, Facultate de litere și « cerc literar » i-au fost lui pe rând căsuțele Retegului, unde meșterii spuneau povești. « Când eram încă mic, și până mă înstrăinai de acasă, veneau la noi în serile de iarnă vecini, prieteni de ai

tatei, și stau în « povești » până când trebuia dat de cină la vite. Ii auzeam deci cum puneau la cale trebile economiei, cum părăndau prețul vitelor, al bucatelor, al lemnului, umblarea vremii, ș. a. Apoi, când prindeau a căsca, în semn că-și gătiseră poveștile zilnice, începea unul ori altul: « Spuneți careva o poveste, să ni treacă somnul ».

Cu câțiva ani în urmă, alt fecior de țăran asculta dincoace de munte, în Humuleștii Neamțului din Moldova, tot povești de acestea « ca să treacă somnul », și le păstra și el în minte pentru a le face cunoscute apoi cărturarilor dela orașe, cari au povestitori « ca să li vie somnul ». Intre Ioan Reteganul și celalt Ion din sat, Ion Creangă, era o mare deosebire, cu toate că, dacă s'ar fi întâlnit vreodată, s'ar fi privit ca frați și ar fi înecat granițele în câteva păhare cu vin vechiu. Reteganul nu era un poet, n'avea nici închipuire și nici puterea de a idealiza, ridicând lucrurile din această lume spre desăvârșirea altor lumi care nu sunt decât în dorința și în avântul inimilor noastre. Dar el știa povestea așa de bine, cât o poate ști cineva, și cunoștea graiul țăranilor din Ținutul său, care-i plăcea așa cum era și pe care n'ar fi cutezat să-l îndrepte sau să-l îmbogățească. Un graiu scurt, noduros, înfrânat, de sigur aspru, dar pecetluind puternic luarea aminte, și nu se văd oare urmele acestui graiu în felurita și îmbelșugata poezie a lui Coșbuc, care ne-a venit tot de acolo, coborîtor al sătenilor din Hârdău?

Reteganul era și un om foarte harnic, cu o vieață măsurată și cuminte. E o uimire ce a strâns el într'o

vieață destul de scurtă și plină de atâtea greutăți. Broșurile lui de literatură a poporului — cea mai bună e cea apărută la Pesta în « Biblioteca poporului român », sub titlul: « Dela moară, povești și snoave » — înfățișează o minimă parte din tot ce avea în lada sa de acasă: « manuscrise multe-multe, care conțin vreo 4.000 de poezii populare, apoi multe legende... ».

El nu înțelegea rostul acestor lucruri în alt chip decât ca o cetire potrivită cu mintea poporului, ca o cetire sănătoasă și morală. El nu era *povestaș* cât scriitor poporan, moralist pentru cei cari primesc cu mai multă dragoste buna morală creștină. Pe această cale el urma unor înaintași cărora de mult li se plătește cu recunoștință osteneala ce au cheltuit: Barač și Vasile Aron, cei ce au pus cartea « de lume » în mâna poporului, care nu știa până atunci decât de cartea bisericească. Pentru aceia a tălmăcit și alcătuit el nuvele luate din vieța satelor (o culegere din ele ar împodobi orice bibliotecă pentru popor). Pentru aceia a făcut el « foița » — noi zicem foiletonul — la atâtea gazete de peste munți, pentru aceia a scos el « Revista ilustrată », care n'a mers, și a primit să a ute la « Gazeta Duminecii » din Șimlău.

* * *

Acum vreo două săptămâni am primit din Ungaria o lungă scrisoare, așternută în slove groase, rare, pe hârtie de format mare, dela Reteganul, pe care nu-l cunoșteam. El cetise « Sămănătorul » și-i plăcuse; ca pe unul care căpătase astfel încredințarea că sunt un om de omenie și un om cumsecade, « îl prinsese un dor de

a-mi scrie câteva șire ». Imi arăta ce vieață duce: « acu-s uitat aci la poalele Ciceului, mai mocoșesc cât pot, dar nu cât aș vrea și cât m'ar trage inima; necazurile de multe feluri s'au ridicat pe umerii miei slabi de mă mai cotropesc. Dar bun e Domnul: cât pot, nu mă dau răului! ». Iar, ca să-mi facă o bucurie, el îmi făgăduia să mă ducă la Ciceu, sus la cetate, la Ștefan-Vodă, la dreptatea cea veche dedemult, spre care se uita el în fiecare dimineată: « dacă la vara viitoare ai fi bun să mă cauți, nu atât pentru mine, cât mai mult pentru ruinile și împrejurimile Ciceului ». Aceasta, firește, dacă el va mai fi acolo, sub cetate, căci « în mâna zeilor din Olimp e soarta muritorilor ».

I-am trimes « Pomenirea lui Ștefan cel Mare » ca unuia dintre aceia pentru cari fusese scrisă, apoi exemplarul meu din « Sămănătorul », pe care-l ceruse (până atunci îl cetise numai când mergea la târg). Mi-a trimes o legendă pentru revistă, și mi-a mulțămît de două ori; în cel din urmă răvaș, dela 19 Mart trecut, el amintea iarăși drumul la Ciceu: « De abia aștept să vină vara, doar voi avea norocul să te văd aci, să mergem la Ciceu ».

Și nu i s'a făcut pe voie. La Ciceu nu vom merge nicio-dată, dar, dacă este ceva după vieață, tot îl voi vedea cândva, acolo unde el a crezut că pleacă spre a aduce stăpânului din Ciceu vestea durerii neprecurmata a poporului său nenorocit.

3 Aprilie 1905.

XVI

SERBĂRILE PENTRU SCHILLER

Intreg neamul german a pomenit printr'o măreață serbare, care s'a întins, se poate zice, dela un capăt al Europei la celălalt, a încălzit o parte din America nouă și a găsit răsunset în atâtea puncte din alte continente— deci o serbare universal-germanică — ziua când a murit Schiller, în mijlocul activității sale producătoare, într'o epocă de maturitate bucuroasă, bogată în idei nouă și în planuri înalte. Dintre câte popoare trăiesc pe lume, nu e unul care să aibă o viață mai armonică, mai echilibrată, și printr'aceea că la dânsul curentul spre bunurile materiale ale vieții e totdeauna precumpănit de iubirea statornică, în forme neconținut nouă, pentru ideal: pentru adevărul cugetării, pentru elaborarea științii, pentru îndeplinirea frumuseții. Aici nu e ca în America de Nord, unde un biet suflet de împrumut tremură ticălos în uriașul trup, care se luptă pentru tot mai multă hrană. Nu e iarăși ca în cutare Spanie decăzută, unde focul sălbatec pentru ideile moarte, sau care nu se vor atinge niciodată, mistue o carne săracă.

În clipa când bate mai puternic inima de fier a industriei a negoțului german, când, după produsele slabe ale literaturii, dacă nu și ale artei de astăzi, mulți ar putea crede — și atâția se grăbesc să și proclame — că s'a dus pentru totdeauna dulcea fecioară Germania cu umezii ochi albaștri și părul bălai îmbălsămat de toate florile primăverii, în acea clipă Germania cea mare, întinsă cu mult și peste hotarele largi ale Împărăției, uită grijile aspre și lupta necruțătoare și, parcă întinerind cu o sută de ani, simțindu-se ca în vremile blânde de prietenie și filosofie umanitară ale lui Schiller, încunjură acest mormânt, care e, ca toate mormintele oamenilor mari, și un altar.

Frumoasă priveliște, care pe unii îi va îndemna să facă și ei tot astfel, iar pe alții — nu se apropie oare serbarea lui Alecsandri, n'a trecut oare destul de ștearsă cât privește pe orășeni, pomenirea lui Ștefan-Vodă cel Mare? —, pe alții îi va umplea de părerea de rău că nu pot face tot așa, fie și în măsura restrânsă a unei puteri mai mici.

* * *

Cu prilejul acestei serbări s'au scris o sumedenie de articole, s'au desgropat și împărțit publicului biografii, chipuri de rude uitate ale poetului — multora li va fi fost jale că nu pot publica și chipurile autentice ale bucătăreselor lui Schiller —, s'au făcut ediții noi, la înălțimea criticii de astăzi, în același timp și tipărituri frumoase și cărți așa de ieftine, apărând și în fascicule, pentru mai multă ușurință a cumpărătorilor, încât ele

s'ar putea găsi în casele celor mai umili cetitori; orașele, mari și mici — numai în Rădăuții Bucovinei, astăzi un « Radautz » evreo-germanic, un venerabil habotnic din consiliul comunal n'a vrut să voteze pentru serbarea lui Schiller, fiindcă: « Il cunosc, mă rog, pe dânsul? Mi-a făcut el o vizită? » —, editorii, societățile au lucrat pe întrecutele pentru a se glorifica după cuviință « marele German ».

Și aici vine întrebarea: ce fel de « mare German » a fost Schiller? Ceea ce înseamnă: întru cât merită el ca poporul german să fi trăit câteva zile sub raza întinerită, strălucitoare a stelei lui?

* * *

Două feluri de spirite nu s'au încălzit nici acum de numele și amintirea lui Schiller. Spuind care sunt ele, se vede lesne ce a fost el.

Înainte de toate, nu-l iubesc și nu l-au iubit, de vreo jumătate de veac încoace, *scriitorii* Germaniei noi, cu poeții în frunte. Ei sunt, de atunci înainte, oamenii artei, preoții Frumosului, ai frumuseții care se chibzuește, se pregătește, și, când apare, nu îngăduie nimic lângă dânsa. Dacă au nevoie de un înaintaș, ei îl caută sus de tot, în marele, în luminosul Olimp rece, unde tronează pe un Scaun de diamant, zeu cu stăpânirea fără de margini în loc și timp, Goethe: « Schiller și Goethe », mormăie autorii de manuale, în stupiditatea tradițională a meșteșugului lor. De ce « Schiller și Goethe »? Unul ajunge pentru un urmaș oricât de mare. Acest adevărat părinte a atins toate coardele lirei

veșnice și nu s'a coborât să zbârnâe strunele din mațe de oaie pe care cântă la bucuriile și durerile oamenilor, poezii-lăutari. Schiller a fost întrucâtva dintre aceștia. Oricât a făcut filosofie estetică, oricât a desbătut principii cu Goethe, oricât a studiat în baia de abur a metafizicei, el a rămas visătorul, idealistul din speța pe care Napoleon I, un Goethe al cuceririlor, a înfierat-o «ideologi»; el a murit umanitarul cu ochii în lacrimi. Pentru acel sfârșit al veacului al XVIII-lea și al vechiului regim, în care aleșii vărsau lacrimi de apă dulce, cari nu înroșesc ochii, nebănuind că așteaptă la ușă vremea plânsetelor de sânge, el era omul *chemat* și care venise la ceasul lui. Primind dela Goethe cel tânăr revolta, sorbind în el toată compătimirea, cam pregătită și ușuratecă, a saloanelor, a cercurilor de « prieteni », a cugetătorilor asupra « mecanismului de Stat », distilând dintr'însa un nectar de dulce adormire visătoare, el a fost recunoscut îndată, iubit foarte mult și plâns amar, la moartea-i înainte de timp.

Veni însă îndată epoca de bronz, în care și el trăi zece ani și mai bine din scurta lui viață. În zgomotul sălbatec al armelor învălmășite i se păru însă că aude zurnăiala triumfătoare a lanțurilor care cad, și el voi să creadă că groparii ce lucrau pe urma bătăliilor celor mari nu fac decât să sape temeliile statuii nouă a libertății. Cei ce luptau însă, credeau altfel.

Alți tineri veniră însă la rândul lor, cu altă primăvară a oamenilor, după ce acum barbarii trecuseră, și ei își găsiră destulă umbră sub ramurile ocrotitoare ale poeziei lui Schiller. Apoi iarăși frământările unei

vremi nouă. Și tot așa se merse, pacea visătoare înlocuind încrucișarea armelor, până ce la urmă nu se mai găsiră tineri pentru Schiller, buni tineri cu inima podidind de iubire, cu gândul pierdut în smirna albăstrie a visurilor, ci tineri atleți ce se încingeau pentru întâiele lupte.

Cei ce se războiesc astăzi pentru dreptate au altă temelie a credinții lor și întrebuințează alte mijloace de izbândă. Acel cântec frumos e prea depărtat de dânsii.

*

Dar toți cei cari înțeleg că o stare de spirite pregătește pe alta, nu pot face nedreptate *tânărului* Schiller, așa de bătrân astăzi. Iar în abstracțiile lui blânde și alții decât adolescenții pot să găsească un adăpost și o mângâiere.

15 Mai 1905.

XVII

CÂTEVA RÂNDURI DE « DINCOACE » IN AMINTIREA LUI TIMOTEI CIPARIU

Se făcu, acum câteva săptămâni, și sărbătorirea lui Timotei Cipariu. Cum e și firesc la oameni cari trăiesc în împrejurările fraților noștri de dincolo, n'a fost nicio solemnitate mare, niciun amestec oficial sau măcar oficial-bisericesc. S'a făcut un parastas, rugăciuni de pomenire, care erau și de mulțămită, într'un biet sat al Ardealului apusean, de unde a pornit spre școala din Blaj, spre munca de ani îndelungați în acest centru de cultură, spre o curată glorie în toate colțurile Românimii care cugetă, copilul care era să fie canonicul metropolitan Cipariu. În Blaj chiar, alt luminat om al Bisericii și al neamului, alt priceput și harnic, canonicul Augustin Bunea, a vorbit, cald, însă cuminte, despre începătorul adevăratelor studii științifice cu privire la limbă, cultură și istorie în Ardealul românesc. Aud că s'a scris și o broșură, de profesorul Rațiu din Blaj. Apoi vizitatorii acelu sat smerit și sărac s'au întors înapoi înconjurați de bune amintiri, îndemnătoare și mângâietoare pentru toate timpurile.

Cetind până aici, cutare animal de gazetă bucureșteană sau ieșeană se va întreba cu indignare: «Și cine e acest Cipariu, despre care se cutează a vorbi astfel? Nu e preotul acela ciudat care-și scria numele într'un fel și-l cetia în altul? Am auzit doar că a voit să strice limba și ortografia, că a scris lucruri la care, cum te-ai uitat, și pufnești de râs... N'a fost el învins, strivit și înmormântat în batjocură de cei cari au venit după dânsul? Atunci de ce să ținem isonul celor câțiva cari, din interes de clopotniță, i-au făcut serbare în satul Pânade? ».

Nu animalului de gazetă, care, să vrea, și tot nu poate înțelege deplin, adică și cu sufletul și cu inima, ci publicului celui mare românesc, — către care, ori de ascultă, ori de nu, am căpătat deprinderea să vorbim, — se pot da aceste lămuriri.

Școala cea mare a Ardelenilor din veacul al XVIII-lea, apărători ai romanității desăvârșite și nepătate, eterne și imutabile ca însăși Roma, își găsisse în Petru Maior și reprezentantul cel mai logic, mai sistematic, și cel din urmă reprezentant. Căci toți cari au apărut pe urmă aceste idei, fie și Laurian, meșterul dicționarului limbii care *trebuia să fie*, toți aceștia nu se pot asemăna cu înaintașii lor în ceea ce privește însemnătatea lor adevărată în mișcarea poporului românesc.

Ca oricare altul din anii 1810—20, când a învățat Cipariu la școala mică și la cea mare, copilul din Pânade a primit, din grai și din scris, ideile intransigente. Gândul la Roma — și atât. Dar, când el ajunsese a judeca fără epitropie și constrângere, Cipariu avu și simțul

că limba românească, de a căreia îndreptare și întocmire din nou, de a căreia schilodire se tot vorbea, că deci această limbă *trebuie* să fie cum este. Urmărind-o în timp și în spațiu, peste veacuri și peste țări, cu iubire de fiu, și nu cu dispreț de pedagog, el o văzu în toată întinderea ei largă și vechimea ei venerabilă, în toată *mărimea ei*. Ea nu mai era un derivat fără preț, o ră-tăcire vrednică de compătimire a limbii latine, un copil pierdut care se duce înapoi la vatră, spășit și cu ochii în pământ, ci un voinic ce-și croise drumul în lume, pe care-l știau multe plaiuri și prin care se îndeplini-seră multe isprăvi. După toți aceia cari tămâiaseră înaintea sepulcrului antic al limbii latine, crezând că de acolo se va înălța viitorul nostru, el, Cipariu, înțe-lese că viitorul se desface întâi din vieața în care *este*, și deci o îmbrățișă cu iubire pe aceasta.

Astfel autoru « Principiilor » și al « Gramaticii » fu apropiat de trecutul cel nou, românesc mai mult decât oricare înaintea lui. Școala cea veche latinistă se cu-fundase în cronici, pentru a da povestirea ușoară a lui Clain și analele masive ale lui Șincai, numai la înce-putul ei, când nu i se deslușiseră încă însușirile deose-bitoare. Pentru un Petru Maior însă, nu mai aveau niciun interes povestirile despre Voevozii sălbateci, cari semănau așa de puțin a Cesari, și, dacă el a vorbit despre Vlădicii necărturari și grosolani în « Istoria bisericească », aceasta a făcut-o cu alte scopuri, și nu de hatărul lor numai. Pentru Cipariu, care înțelegea pe deplin și gusta, întrebuițând-o științific, limba vechilor scriitori, și

chipurile însemnate de dânșii trebuiau să trăiască. Lui i-au plăcut episcopii ardeleni din vremile mai puțin luminate, pentru cunoașterea cărora a lucrat și el. Vieța românească dela Dunăre îi vorbia apoi, de-a-dreptul, dela suflet la suflet.

Cercetând deosebirile de graiu dela un Ținut la altul, interesându-se de dialecte, care aveau mare preț pentru acest începător al studiului lor, Cipariu se apropia în sfârșit, acum când era un mare cărturar, și de vieța poporului românesc de pretutindeni, care se poate zice că nu i-a fost străin în niciuna din manifestările sale. Minteia lui *se complecta* astfel neconținut.

De noi, cești de dincoace, nu i-a fost rușine niciodată, ca altora. În vremuri grele, la 1836, a călătorit în principatul muntean, și a avut bunătatea să ducă înapoi cu dânsul numai amintirile cele bune. A venit bucuros la deschiderea Academiei Române, pe care ar fi ajutat-o și mai mult dacă n'ar fi învins dela început rigiditatea latină a lui Laurian, care era în România, unde Cipariu venise numai ca oaspete, acasă la el.

*

Și o inteligență mică poate folosi dacă lucrează cu disciplină într'un câmp potrivit cu dânsa: ea poate chiar apleca până la sine arborii cei mai înalți prin vârful ramurilor de jos. N'a fost așa Cipariu. Cine a străbătut vreodată salele, astăzi prăfoase și părăsite, ale bibliotecii lui, a trebuit să rămâie uimit de largă rază a interesului său științific, a interesului său literar,

și, mai bine, a interesului său *uman*. Dela manuscriptul de cronici a Moldovei, până la versurile arabe legate în marochin roșu, și până la poezia lirică a timpului său, — n'a făcut și el versuri? —, totul se întâmpină acolo. În aceste încăperi a cetit el mulți ani de zile după ce noi nu mai știam să-i cerem a scrie. Stătea închis în frăția cu duhurile morților celor mari, și nu-i păsa de lumea care judecă migălos, cu o cumpănă de spițer, greșelile făuritorilor de înalte clădiri ale minții avântate. În bătrâneța ca și în tinereța lui, el n'avea nevoie de cât de foarte puțină odihnă, și cei ce l-au cunoscut știu să spue despre ușurința cu care trecea de mai multe ori pe noapte dela întunericul somnului la lumina cetirilor de învățătură și de frumusețe, în odaia unde lampa — ca un simbol! — nu se stingea nici odată.

Acesta a fost bătrânul cu ochii vioi sub fruntea înaltă pe care ni-l înfățișează chipurile: un muncitor, un cugetător și un om deplin. O știu aceasta Blăjenii, cari vorbesc despre dânsul până astăzi, și ar trebui s'o știe și alții. Căci puterea unui popor vine și din conștiința limpede a tuturor oamenilor aleși pe cari i-a avut și-i are, și din cultul dezinteresat al acestor « eroi ».

26 Iunie 1905.

XVIII

C. N E G R U Z Z I

CU PRILEJUL UNEI EDIȚII NOUĂ A OPERELOR LUI IN PROZĂ

« Minerva » a început, sub îngrijirea d-lui Il. Chendi și a d-rei E. Carcalechi, o ediție nouă, și, data aceasta, în adevăr completă, a Operelor lui C. Negruzzi, povestitor măsurat, fin și clasic, unul din întemeietorii prozei noastre moderne. Volumul I-iu a apărut de câteva săptămâni și cuprinde întreaga « Proză » a acestui autor. Se scot din uitare și unele lucruri mai mici pe care nu le găsiseră editorii de mai înainte. « Proza » lui Negruzzi e însă tăria, însemnătatea, valoarea lui de căpetenie. In acest volum avem ce-i trebuie mai mult publicului din toate scrierile lui, destul de felurite, deși foarte puține la număr.

Sunt rari scriitorii clasici pe cari școlarii să-i înțeleagă și să-i guste, la cari să se gândească apoi cu plăcere și după amintirile din clasă. Nu-mi aduc aminte să ne fi mișcat Alecsandri, care suna și trecea ca o muzică, nici chiar Bolintineanu, cu toți eroii lui tăiați

grosolan, colorați tare și încăierăți sălbatec. Deci, când profesorul de română din clasa a IV-a a liceului din Botoșani, un Ardelean entusiast, care păstra acasă la el ca o comoară vechea ediție Socec, legată scump, a scriitorilor noștri celor mari, când deci acest aspru profesor de inimă deschise volumul elegant al lui Negruzzi și alese pentru cetire pe « Alexandru Lăpușneanu », nu eram mai bucuroși decât de o cetire obișnuită, — adică nu eram de loc bucuroși. Pe încetul însă acele fraze simple, cumiști, pe care-ți venia să le cetești cu un glas potolit, parcă aveai să spui o taină, acele fraze de toate zilele, fără o comparație, fără o exclamație, fără un meșteșug și o șiretenie, acea poveste lină ca de martur bătrân al vechilor împrejurări puse stăpânire pe noi. Sufletul copilului e cinstit: el nu poate fi cucerit de orice, dar se dă întreg. Copiii urăsc cetirea în ea însăși și o iubesc numai când ea nu mai este o cetire, ci fereasta limpede prin care anumite lucruri mari, strașnice, minunate, se văd. Și iarăși copiii au în inima lor bogată puțința, care lipsește celor mai mulți dintre oamenii mari, de a înțelege, de a admira și, întâmplător, de a îndeplini *eroismul*. Câte suflete de viteji și Feți-Frumoși nu sugrumă școala și nu îngroapă vieața! Iar cei ce rămân viteji și Feți-Frumoși, aceia, — uitați-vă la nedestoinicia lor pentru înșelare, pentru trădare, pentru lingușire, pentru socoteli, pentru *izbândă*, — aceia au rămas copii.

Deci atunci, într'una din odăile de slugi ale unei vechi case boierești din Botoșani, unde era clasa noastră și unde acum stau slujbași de-ai poliției aceluia oraș,

am văzut noi, — vreo douăzeci de copii, cari pot fi oricând martori despre aceasta, — pe Alexandru-Vodă Lăpușneanu, — groaznic om!, — și pe fricoasa Doamnă Rucsanda, care poate însă să-și otrăvească bărbatul cu învoirea și binecuvântarea Mitropolitului, pe Moțoc Vornicul, care se sbate așa de dureros înaintea morții prin sfâșierea de către norod — noi îl vedem ca un șarpe căruia stă să i se zdrobească capul! — și câte unul din ceilalți. Vedeam cămări de prânz, în care vinul roșu se amesteca în revărsarea încheștărilor cu sângele roșu pentru ca să îmbete deopotrivă, până la nebunie, pe tiran, vedeam tăcuta odaie de umbră în care bolnavul nelegiuit hârcâia asupra morții, năpădit de sângeroase vedenii, și aveam un suspin de ușurare când aflam că s'a îndeplinit fapta, că a murit acel Voevod rău, cu hohotul de râs al dracului în gâtlej.

Și profesorul ne dădu să bem mai departe din băutura visurilor.

Parcă cetesc astăzi pe « Sobieski și Românii ». Iarăși, nu îndeplinim această treabă mecanică de a depăna slove negre în odaia cu mirosul de muced, ci privim de pe culmile de ziduri negre ale Cetății Neamțului cum vine regele, « riga », și Hatmanul, și stolul strălucitor de oaste către cuibul nostru de plăieși, așa de puțini numai pentru ca să fie așa de mari. Rădem cu dispreț, noi, toți cei douăzeci din clasa a IV-a, când crainicul cu trâmbița lungă ne îndeamnă spre închinare. Și stăm noi așa zi de zi împotriva mulțimilor, tot mai flămânzi și tot mai eroici, până ni se îngădue de Sobieski, uimit, ieșirea cu cinste din cetatea moldovenească.

Și ne cresc aripi, aripi mari cât idealul, când putem spune cotropitorului regal că suntem numai șase oameni, după ce « zece din noi au perit din mila Măriei Tale ».

Ba am pătruns și hazul de ghiduș, foarte *istoric*, de altfel și îmbătrânit, din descrierea provincialului dela Iași, sau din alte chipuri și scene ale Scrisorilor la un prieten. Acel afurisit stil limpede, ușor, care începea ca în gramatica lui Manliu sau ca în *Războiul* lui Weiss, până te lua întreg în brațe, acela ne momia. Și doar atunci întâiași dată învățam istoria Românilor, cu un bun profesor molâu, care dormea când nu ne adormea, așa încât nimic, dar nimic nu ni se prindea de inimă! Și doar atunci am mers să vedem mănăstirea Păpăuții a lui Ștefan cel Mare și ne-am întors de acolo ca și cum am fi văzut la țară niște vechi grajduri dărâmate! Numai prin Negruzzi am avut multă vreme vedenia trecutului.

Peste doi ani ceteam pe Eminescu și pe... d-l C. Mille. Ceva mai târziu, puținii *cetitori* dintre noi dădeau iama prin noutățile librăriei franceze. Ce departe rămăsese în urmă Cetatea Neamțului și iatacul de agonie al Lăpușneanului!

Când, pe urmă, am cetit, cu ochiu « critic », data aceasta, pe C. Negruzzi, am găsit, odată cu slova lui, și impresiile, *vedeniile* mele. Numai în « Scrisori » zâmbetul era cam veștejit de vreme; râsul acela batjocoritor și rău al satiricului fără îndrăzneală, fără ideal, îmi hihia la ureche prea bătrânește. Mă întrebam din când în când,

desmormîndu-mă de monotonia acelu scepticism ușuratic, totdeauna asemenea cu sine însuși, mă întrebam dacă pe acel timp de prefaceri mari, în acele zile de luptă încordată, când ne făuream viitorul, nu era și câte ceva care să zguduie sufletul, să miște inima într'un ritm larg, să înțepenească de seriozitatea patimii acea față mică, bătrâncioasă, răutăcios-zâmbitoare pe care o vedeam în locul portretului cunoscut al lui Negruzzi. « Flora română », scrisorile acelea cam *prețioase*, alcătuite din rămășițurile anilor din urmă, mi se părură cu totul uscate. În *Zoe*, — povestea unei fete care moare de iubire, — în *Alergarea de cai*, un cadru de moravuri romantice, ușoare și spirituale, care s'ar potrivi de sigur mai bine în Parisul din 1830 decât în Chișinăul Basarabiei, cu eroi din Rusia și din Moldova, în aceste-lalte două mari *nuvele*, m'a respins sentimentalitatea falsă, cuvântări reci pentru patimă caldă. Mai deunăzi aflăiu printr'un articol al celui mai bun cunoscător de scrieri din acest timp, d-l G. Bogdan-Duică, că vestita schiță « *Cum am învățat românește* » e pregătită, nesinceră și neadevărată, și că a făcut multă durere unui biet dascăl cum se cade, care n'a uitat-o până la moarte. Scrisorile pe care le dau editorii cei noi, n'au nici concentrare a sufletului, nici lumină. Iar din articolele foii oficioase, conduse de Negruzzi, îl văd că avea cea mai proastă idee despre țărănimea din vremea sa.

*

Toate acestea se explică de sigur. N'a fost în străinătate ca alții; a cetit la întâmplare. A trăit ca mic

funcționar. A scris după stăruința prietenilor: a lui Eliad, a lui Asachi, a lui Kogălniceanu. Și n'a avut public. N'a avut ideal. Dar toate timpurile și toate vrăstele vor arăta aceeași admirație pentru *Alexandru Lăpușneanu*, pentru *Sobieski și Români*.

3 Iulie 1905.

XIX

CEL DINTĂI VOLUM DIN OPERELE ÎN PROZĂ ALE LUI EMINESCU

A fost cândva un Eminescu de o învățătură, de o bogăție, de o sinceritate și de o putere uimitoare. El a scris versuri de câteva feluri și proză de foarte multe feluri. Numai cele dintâi au fost luate în seamă, și o îngrijire prea scumpă a prietenilor alesese într'un timp, pentru a le răspândi, numai o mică parte, cea socotită fără slăbiciuni și pete, a versurilor poetului. Tinerimea de prin anii 1880—90 a fost robită de farmecul măiestru al acestui cântec de iubire neobișnuit de cuceritor pentru inimi, de voluptatea amară a strigătului de revoltă, de desnădăjduire, de blestem aruncat oamenilor și vieții, de sfânta seninătate, împăcată cu neajunsurile și mărgenirile ursite omenirii, pe care cugetarea înaltă o așternuse asupra patimilor obosite. S'a mai întâmplat, pe lângă întâmplarea acestei publicații parțiale, — nebunia marelui scriitor. Și aceasta a mers de-a-dreptul la inimă tinerilor romantici ai unor timpuri neașezate și neînțelepte. S'a ivit atunci în

închipuirile aprinse și nestăpânite idolul furtunatec și rău al genialului nenorocit, al uriașului fără conștiință și fără îndreptare, al mărețului demonic, care ispitea spre un scris cu toane și spre o vieață rea. Mulți oameni s'au nenorocit, la o vârstă fragedă, prin acest păcat de închipuire, și pe altarul lui Eminescu, ca și pe al lui Byron, al lui Musset, la alte popoare, s'au jertfit suflete, dintre care nu toate erau netrebnice.

Din fericire pentru dânsul, Eminescu n'a fost martor al acestei rătăcirii, pe care altfel ar fi căutat din răspuțeri s'o înlătore, reclamându-și personalitatea cea adevărată, impuind conștiinții publicului adevăratele sale păreri și scopurile sale adevărate. El n'ar fi primit nici într'un chip să rămână un tip al poetului nimicniciei, al mucenicului unui *eu* nestăpânit. Și încă mai puțin ar fi putut el să se învoiască cu părerea că ale lui sunt numai acele versuri cu limba, cu ritmul îmbătătoare și că tot ce a scris prin ziare e numai lucru de meșteșugar plătit și desprețuit, de suflet vândut sau închiriat, de insultător și proslăvitor cu simbrerie, ca dumnealor cei mulți din spurcătorii ziarelor zilei de astăzi. Nici ca să se înalțe pe cerul negru unde trece Hyperion cu zâmbetul de durere și dispreț al razei sale, nici ca să se împietrească în chipul unui sublim zeu fără legături cu toate ale pământului, nici pentru această mare glorie falsă n'ar fi jertfit el ceea ce trebuia să prețuiască mai mult decât orice: conștiința sa deplină de om care știe, crede, înțelege, iubeste și urăște și care, deci, până la sfârșitul zilelor ce-i sunt îngăduite, alege, propovăduiește și luptă. Nu, el n'ar fi consimțit, de dragul

nici-unei teorii și niciunui ideal estetic, să se izoleze din vieța întreagă a poporului său, dintre cei pe cari-i avea materialicește lângă dânsul, dintre șirurile înaintașilor, dela poarta viitorului prin care zărea așa de departe; el n'ar fi simțit plăcere să se rupă din curentul îndelung, așa de firesc și de binefăcător, care dela întâia licărire a sufletului românesc duce până în zilele noastre, trecând dela un ales al neamului la celălalt.

*

Cine, ca d-l I. Scurtu, editorul « Scrierilor politice și literare » ale lui Eminescu, din care avem astăzi înaintea noastră cel dintâiu volum, în cea mai mare parte nou, cine deci cercetează, întregește și scoate la iveală scrierile necunoscute sau nerăspândite ale celui ce n'a fost numai poet, fiind totuși așa de poet în toate, acela restituie pe Eminescu continuității sufletești, desfășurării literare a neamului românesc; el ajută să ni se dea înapoi cu totul. E o faptă așa de bună aceasta, încât în Olimpul de oțel și ghiață al supraoamenilor poate să lipsească un oaspete rătăcit pe nedrept.

Ce vedem, în adevăr, din volumul ce s'a publicat deunăzi și se va împrăștia în măsură ce va izbândi curentul sănătos și în cugetarea noastră de astăzi?

Ca student care a lăsat Moldova, de care-l leagă numai anii celei dintâiu copilării, pentru a culege învățătură, după voia lui și pe căile lui de adevărat *om mare*, la Cernăuți, la Blaj, la Viena, la Berlin. În fiecare din aceste locuri, sufletul lui alege câte o anumită înrăurire, care e cea mai bună. Din Bucovina iea,

pe lângă cunoștințe de limbă folositoare, idealismul curat al lui Pumnul, fără a-i lua rătăcirile; în Ardeal se pătrunde și mai mult de conștiința luptătoare a rasei; în Viena, în Berlin gustă cu patimă filosofia germană curentă, pe care a cetit-o în chip întins și a pătruns-o așa de bine, încât a făcut din ea un element al sufletului său, un element menit să se amestece de acum înainte în tot ce va gândi, simți și exprima el, dela generalitățile politice și sociale până la nuvela fantastică, până la versuri în care fierb închegările și desfacerile lumilor.

Scrierile în proză din acea vreme privesc mai mult chestii de drept ale poporului nostru; ele pleacă dela principii generale, urmează într'o formă strânsă și fără podoabe, și după o logică strictă caută a stabili principii ideale. E siguranță și avânt fără îndoială; ai neconținut conștiința lecturii întinse și aptitudinii pentru mânuirea abstracțiilor ce poseda foarte tânărul scriitor, care publica fără iscălitură prin diferite foi de « dincolo » sau își uita scrierile în saltar. Dar forma e încă rece și grea, cu construcții silite și câte un cuvânt care nu era menit să rămână în limbă.

Aceasta era prin anii 1869—73. Pe urmă studentul se întoarce în Moldova sa, de care-l leagă deocamdată numai foarte puțin. Schimbă un mediu de aspirații ideale curate, de iubire pentru știință cu altul în care se fac fraze, se croiesc fețe de împrejurare, se scriu cărți și ziare fără miez, se urmăresc situații materiale și bănești sau se servesc utopii împrumutate cu neînțelegere dela Francezi, în altfel de ani de studii decât ai lui

Eminescu. Oameni cu cari el să se poată înțelege, sunt foarte puțini, iar ca să-l înțeleagă pe el, *toate* puterile ce erau gata în sufletul și inima lui, — cine? N'avea nici diplomă, nici cunoștințe personale; puterea de a înșela i-a lipsit totdeauna. I-ar fi trebuit un noroc excepțional, care n'a venit. A fost deci pe rând director de bibliotecă fără rost, revizor de câteva luni, destituit *motivată* la schimbarea de guvern, și redactor al părții neoficiale dintr'o gazetă de încunoștințări judecătorești «Curierul de Iași», din care nu se cetea decât partea oficială.

Cu câtă cinste și conștiință a fost atunci redactor cel dintâi om din generația sa! Ființa lui se întregise acum, într'un chip așa de larg și de cuminte încât amintește pe Mihai Kogălniceanu în maturitatea lui. E o uimire câtă bogăție, noutate, logică, prevedere, căldură, câtă mare și curată înțelepciune de om superior, genial, se cuprinde în acele buletine politice, dări de seamă teatrale, notițe despre cărți, care aveau singura menire de a umplea coloanele goale ale bieteii foițe ieșene. La fiecare moment marea lui putere de intuiție fixează puncte sau deschide perspective cu totul nouă. Din viața de mai înainte cunoștea tot prezentul Românilor, în câțiva ani căpătase o vedere clară asupra trecutului lor întreg, păstrase toată vigoarea spiritului său filosofic, și, oricând, el stăpânea subiectul său, fie și atins în treacăt, dela o uimitoare înălțime. Avea în mână în orice clipă toate legăturile românești și omenești ale subiectului.

Și aceste strălucite pagini nu erau cetite de nimeni. De nimeni în cel mai deplin și mai grozav înțeles al

cuvântului. Și moarte au zăcut ele până în clipa de față, fără ca dela dânsese să fi plecat, într'o epocă de rătăcirii primejdioase și de criză strașnică, cea mai mică influență asupra vieții culturale românești.

Ce soartă tragică!

10 Iulie 1905.

XX

M O M M S E N

Un amănunt de fiziologie, ruptura unei artere osificate de bătrânețe, a înlăturat din viața intelectuală a marii Germanii sufletul de înțelegere deplină, de caldă simpatie, de neobosită luptă pentru adevăr al minunatului moșneag Mommsen. Un loc a rămas liber pe care altul îl va ocupa, dar nu-l va putea cuprinde, jilțul de stâncă al unui uriaș. Neamul german, care după Bismarck recunoscuse în învățatul dela Berlin pe cel dintâi dintre mai marii săi, va fi silit să se coboare mult pentru a găsi o frunte pe care s'o încunune cu aceeași glorioasă coroană de «întâiu German». Și, pe când adevărul bătut în monetă universală cu efigia lui — ideile, constatările, lămuririle lui -- vor circula mai departe îmbogățind, între sufletele admiratorilor și sufletul lui se va întinde de-acum înainte tragica perdea prin care nu poate străbate lumina noastră.

Între un nou Minister unguresc, o întrevedere împărătească și un răspuns al Sultanului din Constantinopol la cererile de reforme ale Europei milostive, — lucruri

mari care interesează trupurile oamenilor, ce trebuie ori nu tăiate, — patriarhul gândului, care în viața lui n'a cunoscut Canaanurile de odihnă, a fost fulgerat în cale.

* * *

În timpurile noastre cea mai bogată biografie o au aventurierii și aceia dintre oamenii politici cari seamănă cu dâșii. Rostul material al unei vieți ca a lui Mommsen se încheie în puține cuvinte. S'a născut în Schleswig-Holstein, în acele Ținuturi aproape scandinave în care cresc oameni cu oasele tari și sângele bogat, pregătiți la munca îndărătnică oriunde-i aruncă întâmplarea sau îi așează chemarea lor. Dintre frații lui, Tycho a fost o frumoasă inteligență, iar August și-a deschis un drum de îndrăzneț în știință. Teodor, care a dat numelui părintesc un răsunset de glorie, a învățat dreptul la Universitatea din Kiel, Universitate a regelui Danemarcei, în locul căruia tinerimea înflăcărată din cele două provincii dorea un stăpânitor german. A scris o teză de doctorat în latinește despre un subiect de antichități. Peste un an, în 1844, a atacat, într'un scurt și substanțial studiu despre Triburile romane, o teorie a lui Niebuhr, care-l cucerise întâi și pe dânsul. S'a ocupat apoi de dialectul Oscilor și, urmând aceste studii de filologie, a scris mai târziu o lucrare definitivă asupra tuturor dialectelor italiene din sudul Peninsulei. Între aceste studii flacăra de liberalism sentimental și zgomotos a anului 1848 a strălucit și pentru dânsul ca stâlpul de foc aprins ca să lumineze veșnic

drumul popoarelor desrobite: în imnurile de triumf ce răsuna pretutindeni de pe altare fără trăinicie i s'a părut că aude și o chemare către viitorul național, german, al micii sale patrii încătușate.

La 1856 i se oferi să scrie o istorie a Romanilor, și el înălță din bogățiile de știință ce îngrămădisise, nu o practică lucrare de fier și ciment, ci un strălucit monument de marmură, în armonioasa desfășurare a căruia se vădi un mare artist.

Dar în sufletul lui de lucrător fără odihnă, de urmăritor al adevărilor nouă, lauda entuziastă a întregii lumi învățate nu trezi nicio mândrie moleșitoare, și înviatorul vechii Rome nu-și găsi în acest triumf Capua. Și mai mult: i se păru că, mergând înainte, el ar duce pe drumuri mai puțin sigure, și avu curajul superior de a-și întoarce ochii dela ispita frumosului ce-i răsăria tot mai departe înainte. Aruncă jos mistria meșterului și luă iarăși, cu jertfire de sine, sapa muncitorului ce caută marmura.

De atunci până în clipa neprevăzută a morții, grijile, bucuriile și răsplătirile lui fură grijile mari, bucuriile cu prisos meritare și răsplătirile puține ale erudiției, care îngrădește câmpuri mici pentru a scoate toată roada pe care pot să o dea, sau sfarmă realitatea vie și înșelătoare prin farmecul ei în fragmente abstracte, a căror taină se poate găsi numai prin pironirea îndelungată a unor priviri străbătătoare. Studiile lui, strânse apoi la un loc, dădură opere clasice, de care niciun cercetător al Romei antice nu se poate despărți: Istoria monedei romane și a instituțiilor romane.

Dela o vreme, dându-i fericirea lui și a omenirii lungile zile care s'au încheiat ieri, când le începuse înainte de 1820, Mommsen ajunse stăpânul, familiarul, intimul vieții romane întregi. Minteia lui avea unghiuri pentru cele mai mărunte probleme ale trecutului Romei. Când Academia din Berlin se hotărî să tipărească într'un *Corpus* inscripțiile romane, « Academia » nu putea să însemne decât, în rândul întâi, Mommsen, și el porni vesel pentru o muncă titanică, al cărei sfârșit nu se putea prevedea. A și îndeplinit-o.

Aceasta e viața lui Mommsen.

A fost un scriitor, un artist, atâta timp cât aripile i se destinseră întregi în aerul luminos al frumuseții, dar el își opri sborul și se închise iarăși în umila chilie de jertfă din care pornise. Cei ce nu sunt specialiști nu-l vor cunoaște decât prin volumele de « Istorie romană », — de a căror scriere, cu cât vedea ceea ce mai este încă de descoperit, i-a părut rău, fără îndoială, uitând că pe lângă fapte e înțelegerea lor, care fulgeră, din mai mult sau mai puțin, înaintea celui chemat să înțeleagă.

A fost un cugetător, în acel sens că, în principala sa operă, niciun lucru nu i s'a înfățișat vreodată deosebit, smuls din pământul său, din mijlocul vecinătăților sale, de sub cerul care-l chemase la viață și-l hrănise cu lumina sa. Printre miile de umili răbdători cari pricep și spun abstract puncte de vedere și soluții parțiale, el a primit organic și a reprodus organic subiectul său, în toată ramificația delicată și puternică pe care subiectul o avuse, când *fusesse*.

A fost un sfătuitor al vremii sale, ieșind adeseori dintre coloanele templului său de marmură antică pentru a spune în furtunile vremii, care se potoleau o clipă la glasul lui curat, lăsând mulțimilor răgaz ca să-l asculte, cuvinte oraculare. Dar de atâtea ori, și fiindcă era prea mult mărginit într'o singură epocă, într'un singur popor al omenirii, părerea lui a fost falsă, și ascultătorii nu s'au ținut de dânsa. Pentru Mommsen Englezii nu s'au înfrățit cu Germanii cari rîvnesc și ei o dominație economică asupra lumii și Austriacii nemți n'au părăsit tendințele lor de unire cu Imperiul german.

* * *

Ca artist, cugetător și profet, Mommsen, care întrece pe un Curtius, pe un Droysen, cercetătorii antichității grecești, nu ajunge pe un Ranke, care acesta a murit în timpuri când Germanii erau mai puțin cultivați, deci mai puțin recunoscători. E mai mare însă decât oricine prin cuceririle făcute în câmpul său de cercetare, prin formidabila sa muncă de învățat.

Și, astfel, când atletul binefăcător ajunsese la acea vârstă care ridică pe un om mare mai presus de rândurile tuturor celorlalți tovarăși ai lui, îl *impersonalizează*, îl preface într'un simbol de venerat, când asupra lui, deslușitorul lor, se revărsă această mai înaltă faoare a zeilor Vechimii, o bătrânețe sănătoasă și însetată de muncă nouă, poporul german recunoscuse în Mommsen, cum recunoscuse în Bismarck, cea mai admirabilă din însușirile sale: stăruința orânduită, îndărătnicia metodică. Astfel ceremonia funebră dela

Charlottenburg, înaintea viitorului Impărat al Germaniei unite, n'a fost îngroparea obișnuită a unui om mare, ci, în înfrățirea tuturor inimilor ce bat acolo pentru idealele înalte ale omenirii, un imn către însușirile, către munca și către viitorul națiunii întregi.

2 Noiembrie 1903.

XXI

STATUIA LUI CUZA-VODĂ ¹⁾

O statuie lui Cuza-Vodă! Suntem, ce e dreptul, în epoca ridicării de statui. Câțiva oameni mari le au până acum, — precum și câțiva oameni mai mici. Va veni rândul altora, dintre cei dintâi, și mai ales dintre cei de-ai doilea. Mulți oameni cu avere și cu grijă de faima lor după moarte vor prevedea în testament suma trebuitoare pentru cumpărarea locului, pentru plata sculptorului francez la care se va face comanda, pentru trenul delegațiilor, pentru coroane, pentru oratori, pentru fotografi și litografi, pentru editori de cărți postale ilustrate, pentru ziariști și pentru paznicii nemuririlor de bronz sau de marmură. Se vor vedea în toate părțile domni înduioșați cari vor saluta cu respect, mergând la afacerile zilei, pe răposatul lor oferit admirației trecătorilor. Iar străinul care va străbate stradele noastre între statuile din dreapta și din stânga — poate

¹⁾ În jurul ideii unei statui pentru Cuza-Vodă se dădea o înviersunată luptă de opoziție, cu ascuțiș și contra Suveranului.

că locul nu va mai ajunge, și atunci se va lua numai cu chirie, pe cinci, pe zece ani, după expirarea cărora alt binefăcător al patriei va fi aburcat pe pedestalul gloriei —, străinul acela, uimit de câți zei se află în acest Olimp istoric românesc, va zice: « E drept că Românii sunt un popor care nedreptățește, clevetește, huiduește, ponegrește, și uneori ucide, pe mai marii săi, dar fie că la urmă aceste păcate sunt ispășite prin dărnicia lor în monumente de expiație nemuritoare. Ce popor capabil de recunoștință! ».

Să fie așa? Suntem noi, Românii, adică aceia cari au răgaz să se gândească la înmulțirea statuiilor, un popor care să regrete loviturile crude date în mijlocul luptei și să puie cu căință în suflet temelia monumentelor răscumpărătoare?

E vădit că nu. Oricine e privit aici, de mulțime, sub unghiul interesului personal, și e astfel foarte mare sau foarte mic, genial sau idiot, arhanghel al Provi-denței sau iazmă răsărită din Iad, după cum întrebi pe primitivul X sau pe primitivul Y, ale căror poftesunt diametral opuse. Dacă moartea ar rupe legăturile acestea, singurele în adevăr trainice, ale interesului, numele, amintirea s'ar astupa de aceeași țărână grăbită care ascunde respingătoarele rămășițe ale unei ființe omenești.

Dar morții nu mor totdeauna întregi, fiindcă trăește, prin urmările ei, fapta lor, și aceste urmări se întind tot mai departe în timpuri pe care mortul nu le mai vede. Sunt oameni sau grupe de oameni cari se sprijină pe morminte. Și cultul adus acestora e pentru ei

o măsură egoistă de conservare proprie. Și, iarăși, sunt morți cari se întorc înapoi în vălmășagul vieții, pentru a face, pe răspunderea altora, bine sau rău, pentru a păgubi și folosi. Vezi, de aceea e așa de recunoscător poporul român, reprezentat prin cărturarii și oamenii săi politici...

* * *

Mai bine decât în orice se vede aceasta din *cazul* statuii lui Cuza-Vodă.

La 1859, Unirea stătea să se coboare în faptă. Puterile întemeietoare ale viitorului românesc n'o încuviințaseră, dar se putea trece pe lângă voința lor. Moldova avea să aleagă întâi un Domn, pe care-l putea alege apoi și Muntenia. Pentru ca acest din urmă lucru să fie cu putință, trebuia un *om nou*, fără trecut și fără legături, dar ager, energic și având o putere în mână. Alexandru Cuza, din boerimea moldovenească de a doua treaptă, om cult și încă tânăr, glumeț și original, emigrat dela 1848, apoi colonel din creațiunea fulgerător de repede a Caimacamului anti-unionist Vogoridi, ispravnic al aceluiși, dar demisionat cu zgomot ca o protestare împotriva ingerințelor căimăcămești, loțiitor al Ministrului de Război, părea căzut din cer anume pentru o asemenea alegere. După Moldoveni, Muntenii îl proclamară cu unanimitatea alegătorilor.

Și el ajunse Alexandru-Vodă, Alexandru Ioan I (după datina Domnilor de până atunci de a pomeni după numele lor de botez pe acela al părintelui). Un principe cavaleresc, impunător în frumoasa-i uniformă

cu brandeburguri; un excelent om de salon și un con-
vorbitor cu vorba strălucitoare și incisivă, caustică și
crudă, un prieten sigur și fără pretenții, îndatoritor și
plin de iertare ca în zilele de sărăcie și obscuritate, un
frate bun cu cei mai umili din neamul său, spre cari
se cobora adeseaori necunoscut, și vădindu-se deodată
prin darul domnesc, împărătesc al dreptății și facerii
de bine; un înțelegător al celor mai înalte ideale, în
stare să ție, pentru apărarea lor, pieptul înaintea duș-
manilor; un vrednic campion al țării, a cărei demnitate
a exprimat-o în cuvinte de mândrie ce nu se pot uita.
Aceasta pentru ceilalți: prietenii, oropsiții și patria, că-
roră li-a dat, — cu ajutorul altora, dar *cu riscul său*, —
situații și onoruri, mica proprietate rurală, pământurile
mănăstirești, o armată — și *o conștiință de mândrie pe
care n'o aveau*. Iar el pentru el a fost rău, fără îngri-
jire și cruțare, cam leneș și terfelindu-se în vicii¹⁾,
dela care pornea exemplul rău pentru alții, iar pentru
dânsul neorânduială, nemulțămire și bătrâneță precoce.
Intr'un cuvânt, un boier moldovean al timpului său,
cu însușirile și păcatele tipului, — cu o loialitate simplă
însă și o mărinimie fără răbuș, care erau numai ale lui.

Pentru ce a făcut el, bine și rău, țara, cufundată
încă în incultură, a rămas nepăsătoare, afară de țā-
ranul care a primit pământ și a binecuvântat numele

¹⁾ E o datorie de onestitate să păstrezi neschimbat tot ce ai
scris: astăzi însă anumite mărturisiri explică într'un chip care
nu se poate da încă publicității și acea legătură neîngăduită pe
care cu atâta farisaism au exploatat-o și împotriva memoriei lui
Vodă-Cuza dușmanii lui neîmpăcați.

celui ce i-l dăduse cu primejdia tronului său. Partidelor și individualităților nu le convenea: fiindcă era prea original, prea stăpân pe cei întrebuințați de dânsul, prea incalculabil și prea *jenant*. După o lungă campanie de nepotolită ură, *toți* oamenii marcantți ai țării, cari nu puteau să încapă de dânsul, l-au răsturnat, pe o cale ce a pătat un număr de ofițeri, cari s'au făcut vinovați de trădare.

El s'a dus. A lăsat tronul și a lăsat și petrecerile. A pornit în largul lumii străine, sprijinit de desăvârșita iertare a sufletului nobil care fusese mai sângeeros jignit de rătăcirile lui. Acest singur suflet l-a iertat; el a iertat pe *toți*. A murit repede, poate de greșelile sale, poate de dor. L-au îngropat cu multă pompă într'un colț de țară, la Ruginoasa, unde stă și acuma, mi se pare, un arendaș evreu. Apoi l-au uitat.

Doar câte un credincios a mai plâns pentru dânsul lacrimi de amărăciune răzbunătoare, care nu plac morților. Deunăzi un bătrân istoric, d-l Xenopol, i-a consacrat o carte slabă, în care lipsește mai ales, în locul laudei raționaliste, o caldă suflare de simpatie înțelegătoare. Totuși cartea a fost cetită cu interes, și un comitet s'a înjghebat la Iași pentru ridicarea statuuii lui Cuza.

Cea mai bună statuie, aceea pe care ar fi primit-o *el*, ar fi un pios monument, fără parade pretențioase, pe singuratecul lui mormânt, păzit de acum înainte de orice profanare, o rugăciune tainică în colțul de umbră unde el a voit să se coboare. Dar nu!, aceasta ar fi pentru dânsul, și sunt și oameni cari voesc ca marea

statuie impunătoare a lui Cuza-Vodă să fie pentru dânșii, pentru setea lor de cârmuire, pentru speranțele lor și pentru amenințările pe care le mârâie spre înălțimi unde asemenea zgomote nu pătrund.

Și ațâțătorii de turburări n'au nemerit la mormântul care le trebuie. Omul care, cu desăvârșită resignare, a înțeles să clădească, pe piatra morții sale politice, edificiul viitor al patriei, nu e dintre strigoii care se chiamă, prin urâte farmece, ca să facă rău ¹⁾.

9 Noemvrie 1903.

¹⁾ Astăzi neamul nostru întreg, prin cei mici și mulți ai săi și prin cei de departe neliberi, a risipit urâta negură a patimilor politice: el a scăpat încă odată pe Cuza-Vodă de dușmanii lui, ajunși și dușmanii urmașului lui, din aceleași motive; el vede în statuia lui Vodă-Cuza așezată în Piața Unirii din Iași plata unei vechi datorii de recunoștință și un îndemn către viitorul de energie și demnitate pe care îl dorește.

XXII

O LACRIMĂ PENTRU GEORGE POPOVICI

Acuma două săptămâni aveam bucuria de a vedea în casa mea pe George Popovici. Era bucuria prietenului care-și revede prietenul și bucuria pe care o simți totdeauna la desfășurarea unei inteligențe așa de puternice, de largi și de fine, cum era inteligența lui. *Era*, căci acum nu mai este. Aflarăm pe rând moartea celui care plecase de lângă noi plin de o așa de puternică viață a minții luminoase și a frumosului trup de viteaz, de cavaler mândru, apoi moartea silnică, moartea prin otravă, într'un otel oarecare, moartea în chinuri și fără o față iubită, fără o față cunoscută lângă dânsul. Aflarăm și pentru ce a făcut jertfa vieții sale scumpe: pentru ca să nu aibă rușinea de a nu putea plăti o datorie pe care n'o făcuse pentru dânsul, ci pentru viitorul popoului nostru din Bucovina, căruia i-a fost lumina cea mai curată și călăuzul cel mai chemat. Ieri, Vineri, am primit din Cernăuți, unde întrebasesm, această știre scurtă: « S'a înmormântat astăzi ». Sunt acum ceasuri de când zace sub pământ, și niciodată n'o să mai văd

ochii blânzi, zâmbetul bun, mâna lui n'o să se mai razime pe umărul meu, și, în nopțile lungi de iarnă, când te simți mai singuratic, nu voiu mai auzi niciodată glasul lui cald și tânăr, vorbind cu aceeași măiestrie, cu același simț ales pentru adevăr și frumos, cu aceeași bogăție ușoară despre lucruri și despre oameni cari-i era cunoscuți, așa de intim și așa de adânc. Numai cine n'a trăit o viață de luptă, în care toate gândurile îți sunt prefăcute, toate sentimentele cele mai bune tălmăcite în rău, în care zilnic vezi plecând un prieten mai fricos sau mai iubitor de sine și te înfiori câteodată de cât gol este împrejurul tău și al idealului pe altarul căruia slujești, numai cine n'a fost ofensat și batjocorit, prigonit și urmărit pentru acel puțin bine ce este în sufletul său, numai acela nu va înțelege nemărginita durere ce simt acum când scriu cu lacrimi încete pomenirea bunului meu prieten George Popovici. Mi se pare așa: că aceasta e ultima scrisoare pe care i-o scriu, o scrisoare la care nu mai poate răspunde sufletul lui frumos și deplin, pe care nu mai știu unde să-l caut.

*

Să ajung eu să-i spun viața pentru ca s'o știe acei cari vor ceti aceste rânduri ca orice altă pagină de biografie, ca un necrolog de toate zilele...

Prietenul nostru săvârșit din viață era fiul părintelui Eusebiu Popovici, cleric și profesor la Universitatea din Cernăuți. Intre câți preoți au urmat cursurile Facultății de teologie bucovinene nu este unul singur

care să nu pomenească cu evlavie numele acestui venerabil bătrân, care e pentru dânșii și pentru oricine-l cunoaște un sfânt, un sfânt al științii și al bisericii sale și care e acum și mucenicul fără mângâiere al celei mai mari dureri ce o poate suferi pe lume un suflet omenesc. În casa acestui mare învățat, acestui devotat învățător al școlarilor săi iubiți, acestui Român bun și harnic și acestui om de o superioară valoare morală — numai bunătate și jertfă — George Popovici a primit o creștere asemenea cu aceea ce se dădea în cele mai nobile timpuri ale antichității.

Cu puterea lui de a cugetare, frumosul student voinic, — căci Popovici era însăși icoana celei mai puternice frumuseți bărbătești —, a mântuit jucându-se Facultatea de drept, pe care a urmat-o, nu la Cernăuți, unde e slabă, ci în centre mari ale științei germane din Austria, în Innsbruck și Viena. Zâmbea vorbind de acele zile de școală când profesorii rămâneau uimiți de cunoștințele ce avea studentul care nu părea capabil de atenție și de sârguință. A trecut în chip strălucit doctoratul.

Carierea funcțiilor, a unei advocaturi răsplătitoare îi stătea deschisă. El însă voia altceva. Coborîtor al țăranului român din Bucovina, fiu de preot român bucovinean, el îmbrățișă cu o caldă iubire pe acest purtător, pururea jertfit, al conștiinții noastre naționale din pă-mântul lui Ștefan cel Mare, supus străinilor. Dorința lui era să fie deputatul țăranilor. S'a dus între ei, li-a vorbit în graiul lor, ca un învățat frate mai tânăr, i-a

unit așa de mult în suflet cu dânsul, încât deunăzi la Putna, după ce el își părăsise țara de naștere, unde venia acum numai ca un oaspete al serbărilor pentru Ștefan cel Mare, țărani adunați în preajma mormântului sfânt purtau pe pieptul lor cinstit chipul deputatului de odinioară, pe care nu-l uitaseră și pe care acum îl vor fi plângând ca pe un binefăcător și un consăngean în căsuțele lor din muntele Câmpulungului.

Popovici a fost ales cu o mare majoritate. În Camera din Viena el a ținut memorabile discursuri, predicând o alipire către Austria a Românilor din toate părțile, cari ar fi asigurați prin această alianță sinceră de peirea cu care-i amenință alte neamuri.

A doua oară, s'au luat măsuri ca să nu mai fie ales. Om sărac, împovărat cu toate sarcinile ce-i puseseră pe umeri niște alegători de prin orașe cari nu înțelegeau să-și aibă degeaba deputatul la Viena, el nu putu să lupte cu presiunile și corupția, pornite din locuri ce erau în stare să-l răpue. Peste câteva luni, era în România, ca un învins și ca un pribeag fără nicio nădejde.

*

Aici — și atâția ar trebui să simtă cele mai strașnice muștrări de cuget —, aici el n'a fost înțeles, recunoscut și sprijinit, ceea ce era cu atâta mai de nevoie, cu cât el însuși era cel mai îndatoritor față de alții și omul cel mai lipsit de grijă pentru sine, chiar pentru interesele de căpetenie ale vieții sale, pe care l-am cunoscut vreodată. Văzându-l că nu se înfățișează

și nu-și face loc dând în lături atâția netrebnici și nemernici cari nu merită locurile lor, toți l-au uitat.

În orice parte; el ar fi fost un factor neobișnuit, prin nobleța sa desăvârșită, prin bogăția culturii sale te-meinice, prin frumusețea elocvenței sale — de care ni-a dat dovadă, vorbind odată românește la Ateneu, — prin experiența sa politică și legăturile ce păstrase în Austria și care s'au văzut acum la moartea neașteptată, când cuvintele cele mai pioase și mai înțeleghătoare au venit de acolo. Dar, pentru ca să facă politică în România, i-ar fi trebuit o mlădiere morală, un dispreț pentru credința față de principii și de oameni, o îndrăzneală în afirmarea însușirilor sale, pe care nu le avea. Puținii lui prieteni știu însă ce bine și ce aspru judeca el acele partide ale noastre care au crezut cu toatele că n'au nevoie de un om ca dânsul.

Odată scrisese versuri de care zâmbea, însă fără dreptate, căci baladele, tipărite în « Convorbiri literare », ale lui « T. Robeanu » sunt mai frumoase decât cîntările atâtoro cari, cu mai puțin talent și mai multă stăruință, sunt azi pentru oricine poeți recunoscuți ai neamului. Inspirația versurilor lui era cea istorică, și, prin cetiri neconținute, Popovici ajunsese cel mai bun cunoscător al vechi istorii moldovenești, iar în cunoașterea dreptului nostru de odinioară, el era singurul.

A tipărit însă puțin: în « Convorbiri literare » și în « Prinosul D. A. Sturdza », chiar în câte un ziar. Trata puncte speciale din trecutul Moldovei și așezămintelor ei, dar, în marginile înguste ce-și impusese, se grămădea un material nespus de bogat și în mare parte cu totul

nou, care dădea încredințarea că cel ce a scris puținele pagini ale memoriului e stăpân desăvârșit al întregului câmp pe o brazdă a căruia se oprise, adâncind-o. De curând începuse opera lui cea mare: Istoria dreptului român, și deunăzi încă el spunea că vrea să rămână în București toată vara pentru a lucra la cartea aceea pe care el n'a scris-o și multă vreme n'o va putea scrie nimeni; o carte a cărei pierdere trebuie s'o deplângem cu atât mai mult, cu cât ea era întreagă, ca idei conducătoare și ca amănuntele cele mai mici, în gândul și în notele lui, carte de maturitate deplină, definitivă și mănoasă, pe care au numicit-o urmările otrăvii.

Academia îl alesese membru corespondent, și trebuia să fi văzut cineva sfiala cu care el luă, în ședința trecută, un loc pe care atâția l-au compromis și-l compromis. Era vorba, — dorința lui, și cu mult mai mult dorința noastră —, să fie profesorul de drept *român* al Universității din București, dar, când se cunoscuseră această dorință, o mare furtună se stârni împotriva lui, din toată dușmănia sufletelor neisprăvite și păcătoase: un Bucovinean făcu scandal în ziare, în ziarul «Conservatorul», acoperind de insulte pe acest om corect și bun, modest și delicat, care n'a jignit niciodată pe nimeni; o tabără întreagă se alcătui în Facultate pentru a-i opri intrarea. Noi știm cât de adânc l-a rănit acea insultă, pe al cărei făptaș îl știa și tocmai de aceea vedea că nu poate cere nicio satisfacție și, față de împotrivirea acelor profesori de Universitate, neînțelegători și răi, știm cu cât desgust spunea că «nu mai ține astăzi la acea catedră».

*

Dacă a fost vreodată o vieață de om chinuită și jertfită pentru aleasa gingășie, pentru nemărginita bună-tate, pentru mărinimia superioară a sufletului regal care o stăpânea și nu putea să stăpânească și împrejurările unor vremuri nenorocite, a fost viața prietenului nostru George Popovici. Intre învinșii păcatelor noastre, între acei pe cari i-a ucis prostia și răutatea din acest neam, nu știu niciunul pe urma căruia să trebuiască atâtea lacrimi. A fost aur curat în calea acelor cari, împodobindu-se cu plumbul, l-au călcat în picioare.

Aceasta nu se va înțelege nici acum, când asasinatul s'a săvârșit. Iar, cât despre noi, puținii lui prieteni, căroră n'a fost bine pe care să nu ni-l dorească, nici îndatorire pe care să nu ni-o ofere, rugându-se numai să nu-i mai vorbim de dânsa — astfel mie mi-a revăzut stilul întregii istorii a Românilor în limba germană și a stăruit hotărîtor ca numele lui să fie trecut sub tăcere —, noi nu vom putea scrie un rând fără să vedem neconținut lângă noi, peste hotarele morții, pe omul acela care s'ar fi bucurat mai mult de scrisul nostru, de munca și de izbânda noastră.

24 Iulie 1905.

XXIII

JUBILEUL D-LUI P. PONI

Dumineca trecută, fruntașii intelectuali ai Iașilor și câțiva reprezentanți ai societăților științifice din București, — între ei bătrânul secretar al Academiei Române, d-l D. A. Sturdza, — se adunau la Iași pentru a sărbători jubileul de profesor și învățat al d-lui Petru Poni. Au fost mulți de față, deși unii numai cu trupul; au fost însă foarte mulți cari au lipsit. Oricum, cu toate lipsurile și stângăciile, a fost de sigur una din cele mai frumoase sărbători culturale, din cele mai limpezi fapte bune, și, fiindcă d-l Poni, fostul ministru, nu va mai fi, cum nici nu voiește să fie, un ministru, a fost și una din cele mai curate mulțumiri pe care le poate primi un om în vârstă dela foștii săi școlari, dela toți aceia cărora le-a folosit sufletește prin activitatea sa, dela publicul științific al țării lor.

D-l Petru Poni a fost de două ori, scurtă vreme, ministru al Instrucției Publice, demnitate pe care a primit-o fiindcă dorea să aducă la îndeplinire un proiect de reformă a învățământului. A fost ales multă vreme

senator al Universității din Iași, până ce majoritatea profesorilor Universității au căpătat, și au împărtășit-o prin votul lor și altora, încredințarea că d-l I. Găvănescul, cunoscutul pedagog dulce, îi poate reprezenta mult mai bine. A vorbit însă foarte rar, și numai în chestie de învățământ. Om politic, în înțelesul de om care se lăcomește după putere și o primește oricând și prin orice mijloace, n'a fost niciodată, cu toate că a avut totdeauna o mare autoritate în clubul liberal din Iași.

D-l Poni a scris și cărți de știință și cărți pentru școală. Academia Română, al cărei președinte a fost, a tipărit un întins studiu al lui asupra petrolului, și specialiștii aduc cele mai mari laude acestui studiu, în care se adună un îndelungat șir de cercetări de amănunte. Școlarii din generația mea au avut în mână cele două cărți de fizică și chimie ale d-lui Poni, și ei nu vor uita niciodată forma exterioară plăcută, tiparul îngrijit, împărțirea metodică și bogata ilustrație a acestor manuale, cu care puține puteau să se asemene, precum ei vor ținea minte totdeauna bielșugul acestor cărți, care le cădea cam greu, și scurtimea unui stil științific, care nu încărca, dar nu împodobește și nu ușura înțelegerea unor lucruri destul de grele. Dar de sigur era de vină și vechiul program, care voia să facă din copii niște specialiști în toate ramurile enciclopediei, și firea pedantă, neiertătoare și necruțătoare a multor profesori de pe vremuri, cari cereau cu atât mai mult, cu cât ei înșiși înțelegeau mai puțin.

O altă față din personalitatea d-lui Poni am cunoscut-o noi însă numai când am intrat în Universitate. Pe atunci erau foarte puțini studenți și încă mai puține studente. Nu se pomenea pe atunci de împărțirea Facultății de litere în atâtea și atâtea secțiuni, care, alcătuite și îndreptate prost, trebuiau să ajungă a-și fi rivale și chiar dușmane. Nu numai că privirea studenților « dela litere » se întindea asupra tuturor ramurilor de studii cuprinse în Facultate, dar aveam un oarecare interes și pentru alte Facultăți. Ca niște tineri simpli și foarte aplecați spre admirație ce eram (unde mai sunt astăzi asemenea suflete de *ucenici* buni, plini de sfială copilărească și de cuviință fiască!), cercetam adesea pe colegii din alte Facultăți despre profesorii lor, mai ales despre aceia ale căror nume le cetisem întâiu cu respect pe titlul cărților scrise de dânsii. Așteptam cu nerăbdare, cu bătaie de inimă, să-i vedem, și, în loc să scoatem ochii cu țigara, ca studenții de astăzi, « profesorilor străini »¹⁾, ne făceam o cinste să ne descoperim în fața lor.

Despre nimeni dintre învățătorii lor nu vorbeau « cei dela științe » ca despre « domnul Poni ». Ciraci n'avea, lingușitori nu puteau să-l încunjure, șireți nu puteau să-l înșele la examene, limbuți nu puteau să-l uimească; prin niciun mijloc nimeni nu putea să-l clinească dela dreptatea care-i împodobește sufletul. Mai erau ca d-l

¹⁾ Din fericire o educație morală îngrijită a făcut ca aceste moravuri să fi dispărut astăzi cu totul. O spun cu o deosebită bucurie.

Poni profesori cari nu lipseau niciodată dela oara lor (puțini erau ceilalți — o timpuri! — cari făceau altfel), mai erau profesori care-și aminteau și se opreau în chipul cel mai sever dela gluma prea tare, dela critica necuviincioasă, dela orice spontaneitate originală, greșind, de sigur, în această din urmă privință; mai erau dascăli de aceștia cu fața senină, cu mersul încet, cu o înaltă demnitate impunătoare în toate mișcărilor și vorbele lor. Inșă o dreptate așa de sigură, așa de *inexorabilă* ca la profesorul de fizică și chimie nu se mai afla la altul. Cunoscutul zâmbet rece și vestita exclamație «păcatele mele!» sublinia la examene orice încercare de șiretenie ca și orice dovadă de neștiință. Cine o pățea odată, pleca hotărît să nu mai încerce fără o pregătire deplină. Astfel se înălța în ochii studenților și profesorul, și materia lui, și știința însăși.

Invinșii dela examene vor fi avut poate necaz, dar numai pe dâșii. Biruitorii plecau cu siguranța că nu li s'a dat nimic de pomană. Și unii și alții căpătau la începutul carierei lor încredințarea că munca sfântă nu se poate înlătura, nici încunjura.

*

Și de sigur că prin această însușire a lui mai ales jubilarul de astăzi a strâns în juru-i acel public de oameni învățați cari-i mulțumeau aclamându-l: prin această magistratură a profesorului pe care a reprezentat-o. Va mai trece multă vreme până ce o serbare culturală de recunoștință va putea să plece dela acest sentiment.

22 Ianuarie 1906.

XXIV

JUBILEUL EPISCOPULUI POPEA

La 17 Februarie trecut unul din arhieriei bisericii ortodoxe din Ungaria a serbat una din acele aniversări înaintate pe care nu oricine are norocul să le ajungă și care dau celui ce se învrednicește de ele un prestigiu deosebit pe lângă acela pe care și l-au știut câștiga prin muncă spornică și prin purtări curate, prin iubire față de poporul lor în mulții ani ce au acuma în urmă. P. S. S. episcopul Nicolae Popea, al Caransebeșului, adică al Banatului român de confesiune ortodoxă, a împlinit atunci cincizeci de ani de viață călugărească și optzeci de ani ai vârstei sale.

Un episcop de optzeci de ani, un episcop român de această vârstă trăind în astfel de împrejurări cum sunt ale conaționalilor noștri din acele părți de peste munte se impune și prin singură această însușire a bătrâneții sale adânci și a situației sale înalte respectului tuturor. Dar episcopul Popea are și calități personale care-l înalță înaintea lumii românești sau, — fiindcă nu avem o singură lume românească măcar în astfel de sentimente

frumoase, — *ar trebui* să-l înalțe înaintea Românilor de pretutindeni.

Anume Prea Sfinția Sa reprezintă în Biserica ortodoxă din regatul unguresc cu toată desăvârșirea un vechi tip simpatice de cleric: «șagunistul». Iar, în timpul când nu mai găsim acolo scriitori printre arhierii noștri de amândouă confesiile, episcopul de Caransebeș e un om deprins cu lucrul literar, un om de o înaltă cultură, care a simțit încă din tinerețe iubirea de știință și a înțeles că un popor nu se ține numai din materialitatea bunurilor, oricât de îmbielșugate, ale acestei lumi, ci și din pâinea sufletească, prin care capătă conștiință de sine, încredere în viitorul său, mândrie față de alte neamuri, simț pentru idealul care unește pe oameni mai presus de interesele și de patimile lor, trecătoare și nemernice, și-l fac să se poată păstra în mijlocul celor mai vrăjmașe vijelii și pornirilor celor mai îndârjite împotriva lui. Și, în sfârșit, Românii de oriunde și nu printre cei din urmă și noi din Regat, trebuie să ne amintim cu acest prilej că Vlădica Nicolae din Caransebeș a fost ales membru al Academiei Române și că, aflând această veste, și-a pus bătrânețele pe drum, a venit, spre spaima fricoșilor, în București, a cetit cu o vrednicie, cu un înalt simț al demnității sale care a impresionat până la lacrimi pe toți cei de față, cuvântul său de deschidere înaintea regelui Carol, patron al culturii românești, care prezida ședința de primire a venerabilului arhieru. Episcopi ai noștri erau de față la această neobișnuită serbare a cărturăriei, a Bisericii și a unității de cultură care ne leagă pe toți în amintirea

trecutului și în pregătirea viitorului. Și desigur a fost pentru orișicine, pentru sufletul cel mai acrit și mai hârșit, una din acele priveliști care nu se uită întâlnirea în aceeași sală închinată științii noastre, scrisului nostru, limbii noastre, geniului neamului nostru a acestor bătrâni dintre cari doi erau purtătorii cârjelor arhieresti din două mari Ținuturi, iar cel de-al treilea era însuși suveranul României libere.

A fost mișcătoare și pomenirea din partea bătrânului episcop a Mitropolitului acelaia mare, mulțumită căruia Români ortodocși, « neuniți » din Ardeal și-au câștigat neatârarea ierarhică față de străinii de aceeași lege și o alcătuire înțeleaptă care, pe departe, nu are numai o înseamnăte bisericească, ci e încă un zid de cetate tras în jurul vieții națiunii noastre. Nimeni nu putea lăuda cu mai multă cunoștință, cu mai multă căldură, cu mai multă evlavie de ucenic, de fiu după suflet pe Andrei Șaguna decât acela care a crescut în preajma lui, i-a primit învățăturile, i-a văzut vieța de toate zilele, — ceea ce înseamnă și mai mult în pregătirea unei firi omenești de către alta —, și i-a cules oarecum moștenirea de tradiții. După această cuvântare, episcopul bănățean s'a îmbolnăvit și a stat câtva timp în primejdie în București, ca și cum întâmplarea ar fi vrut să ne aducă dovada jertfei pe care o făcea bătrânul pornind la un drum așa de lung pentru a-și face datoria față de cartea românească și față de poporul căruia ea trebuie să caute totdeauna a-i sluji.

* * *

Activitatea literară și științifică a episcopului Popea începe încă de pe când era student la Cluj, prin participarea la silințele de literatură ale tinerilor români dela Universitatea din acel loc. Tocmai peste vreo douăzeci de ani, studentul de odinioară, care a mai mers la Pesta și chiar la Viena, dă o lucrare însemnată, Istoria « vechii Mitropolii ortodoxe române a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei ». Această carte din 1870 nu mai are pentru noi prețul pe care l-a avut pentru contemporani: și ortografia, și limba noastră, și informația științifică, și punctul de vedere, — pe care, din fericire, și clerul tânăr, de amândouă confesiunile, îl are cu mult mai larg, cu mult mai puțin aplecat spre dușmănirea pentru Papa și *filioque* sau contra lui *filioque* și a Papei, în mijlocul unui biet neam primejduit și abia atins de cultură —, nimic deci din acestea nu mai sunt astăzi ca atunci. Dar oricine va lua în mână această scriere întinsă și « contra-critica » merită să o apere, va căpăta impresia că are a face cu un cercetător îngrijit, cu un om într'adevăr cult, cu un cleric ce-și impune seninătate și cuviință chiar atunci când are să se învingă cu greutate pe sine însuși.

Nu va fi cu puțință să scrie cineva despre Șaguna fără să ia ca bază mărturisirile și actele pe care Veniaminul lui le-a răspândit sub mai multe forme, dar mai ales în *Memorialul* din 1889. A urmări însă viața lui Șaguna e a te strămuta în mijlocul întregii activități de criză a Românimii din Ungaria după anul 1848. Academia Română ar putea să ia asupra-și continuarea

acestei publicații, care s'a oprit la vol. I, cu toate că autorul are desigur toate materialele pregătite, ca unul ce a copiat cea mai mare parte din arhiva învățătorului său.

Acesta ar fi un frumos dar pentru știință și ar aminti aniversarea de optzeci de ani a episcopului Popea în acel chip care l-ar mișca mai mult și pe venerabilul jubilar.

26 Februarie 1906.

XXV

UN SCRITOR NECUNOSCUȚ: MIHAIL TELIMAN

Ce slabe erau până ieri legăturile dintre Români deosebitelor Ținuturi! Pe când în Cernăuți abia dacă pătrundea în casele românești câte o carte de-a scriitorilor noștri celor mai buni, pe când nu se simțea nicio nevoe de o librărie românească, care nu s'a întemeiat acolo, în haosul limbilor și veneticilor, nici până acum, cu toate că mica Suceavă are astăzi una, — în acest timp deci, nimic din scrisul bucovinean, răspândit prin ziarele de acolo, nu ajungea până la noi, unde, de altminterea, nimeni n'avea gândul că s'ar cuveni să-l trimeată. Parcă nici n'ar fi fost timpurile când Alecsandri era primit ca un tânăr zeu biruitor în casele și cercurile românești din Bucovina, când scriitorii moldoveni cari treceau dese ori de gărlița Molnei se simțeau ca acasă la dâșii pe acest petec înstrăinat al pământului nostru; parcă n'ar fi trăit niciodată un Petrinò, tot așa de prețuit pentru cânturile sale în Moldova de dincoace și în acea Bucovină, Moldovă de dincolo, din care plecase.

Parcă nici n'ar fi trăit Hurmuzăcheștii, Moldovenii trecuți din Bucovina, cari, iubind două țări românești, aveau o îndoită iubire pentru neamul nostru, întemeietor și împodobitor al amândurora!

Prin anii 1880—90 abia dacă treziau oarecare luare aminte la noi năzdrăvăniile prigonitoare ale cutăror guvernatori ai Bucovinei sau confiscățiile și ciocârtirile, caraghioase prin desimea și neîndreptățirea lor, împotriva unora din ziarele noastre bucovinene, ale căror coloane albe pomeneau zi de zi o grosolană încătușare a cugetării. Incolo, despre oamenii de frunte, ca și despre împrejurările însemnate de acolo, nu se știa și nu se vorbea nimic.

De aceea în 1902 nu s'a găsit nimeni să scrie câteva rânduri cu înțeles și simțire la vestea morții ziaristului și scriitorului Mihail Teliman, care se stinsese de oftica unei biete vieți sărace, umile, singuratice, cu rostul sfârâmat. Ce puteam noi ști despre frumusețile literare de mână întâi care se perindau, abia ținute în seamă și acolo, acasă, în foiletonul unei foi care nu ajungea aici decât în mâna câtorva Bucovineni deșterați, ce-și mai aduceau aminte de obârșia lor! Cele câteva cuvinte de plângere pe care le-au scris Bucovinenii înșiși, au fost reproduse și la noi, tot așa cum se reproduce buletinul funebru al unei celebrități din Asia Răsăriteană. Și firește atât.

Ba, o clipă, și bietul Teliman și-a avut norocul literar în România. «Convorbirile Literare» din 1899 erau în cea mai desăvârșită neînțelegere cu toată

literatura tânără din regat, pe care în ruptul capului nu voia s'o recunoască. Scriitorilor celor noi din țară li s'au scos deci înainte, cu o deosebită bucurie, scriitorii de dincolo, unde se spunea că se află adevăratul izvor al literaturii viitorului. Ca mărturie a fost adus și Teliman. El a fost înfățișat cu o schiță din cele mai slabe ale lui, o glumă cu privire la o greșeală de tipar, și încă din acea schiță, pentru unitate, s'a scos partea dela început, nepotrivită, desigur, cu cea din urmă, dar cu mult mai bine scrisă. S'a întâmplat că paginile reproduse mai cuprindeau și câte un cuvânt de întrebuintare locală, care la noi suna ciudat. Așa încât pentru acea bucată din « Moartea lui Dule » nimeni dintre cetitorii puțini ai « Convorbirilor » din 1899 n'a păstrat numele lui Teliman. Câteva pagini în care s'ar fi vorbit cu căldură despre scrisul lui întreg ar fi fost neapărat cu mult mai folositoare decât o asemenea retipărire.

* * *

Tinerii bucovineni cari cetiau pe băncile școlilor schițele și atacurile, glumele și blestemele lui Teliman n'au uitat însă de dânsul. Acești tineri au astăzi merite însemnate față de cultura românească; ei au urmărit cu sârguință și iubire toată literatura nouă a neamului lor din toate părțile; ei au izbutit să se adune în jurul unei noi reviste românești pentru Bucovineni, unde orice scânteere de talent e binevenită și ajutată. Pentru a dovedi, pe de o parte, că, în timpurile noi chiar, Bucovinenii au totuși o literatură și pentru a zgudui încă odată pe amorțiții și adormiții, pe ghiftuiții și

cocoțații de acolo, pentru a dezmetici pe năuci și a pedepsi pe vânzători, s'a pus la cale strângerea într'un volum a celor mai bune foiletoane ale lui Teliman. D. G. Tofan, care se desvoltă ca spiritul conducător în noua generație bucovineană, a făcut acest lucru cu hărnicie și cu gust și a pus înaintea scrierilor lui Teliman o notiță, foarte bine orânduită, foarte limpede scrisă, în care se vede puterea de a înțelege și de a caracteriza o epocă de cultură sau o individualitate literară.

Nu pot să-mi dau samă de felul cum va fi primit acest dar de către Bucovinenii înșiși; dacă ei, dela baron până la învățător și până la studentul sărac, se vor grăbi să ia cartea pentru a-și hrăni sufletul dintr'înșă, dacă vor îndemna astfel la culegerea altui volum din schițele lui Teliman, ei vor dovedi, mai cu folos de cum încearcă s'o facă d. Tofan în prefața sa, că este în adevăr la Bucovinenii de astăzi acea iubire pentru cartea românească în care se recunoaște cea mai senină formă a dragostei de neam.

Dacă nu, constatările pe care le-am făcut de curând cu mai multă durere de cum au simțit aceia cari le-au cetit, se vor întări încă.

Cetind pe Teliman, nimeni nu va face o jertfă a timpului său. Din două, trei rânduri culese oriunde se desface îndată un om cu gând adânc și cumpănit, asemenea, în mai mic, cu al lui Eminescu (și firile lor nu se aseamănă numai întru aceasta), un cetitor cu stăruință al bunelor opere din literaturile străine, un

înfocat iubitor al neamului său așa de nenorocit, un descoperitor fără silință al celor mai strălucitoare icoane, un umorist, un ironist cu totul nou ale căruia apropieri de idei, a cărui închipuire răsturnătoare a legăturilor obișnuite dintre lucruri, a cărui putere caustică, arzând fulgerător, ar fi făcut cinste oricărei literaturi. Cu mai multă cunoaștere a vechiului scris românesc, într'un mediu zilnic mai puțin înstrăinat, între prieteni și prețuitori adevărați, nu se poate afirma îndeajuns că el s'ar fi ridicat până la mari înălțimi.

Așa cum a fost, el trebuie privit ca unul din acei mucenici ai sufletului lor puternic și neînduplecat, care se întâmpină la micile individualități etnice osândite. Orice rând al lui, orice scăpărătură a acestui mare duh vioiu ne interesează. Și cerem d-lui Tofan, cerem indirect Bucovinenilor, să caute și mai departe într'o zgură de proză gazetărească unde sunt încă fără îndoială strălucitoare diamante.

9 Aprilie 1906

XXVI

UN EROU MODERN: HENRIC IBSEN

Norvegia are un doliu literar *național* (în România nu se știe ce înseamnă aceasta: înseamnă că un neam întreg plânge ca pe un părinte, ca pe un frate, pe un bun prieten, de mult iubit, pe unul din tagma aceea a scriitorilor, care e întrebuințată la noi de guverne pentru făcutul și împodobitul gazetelor, pentru cărți de ocazie, pentru îndeplinirea unor anumite funcțiuni de birou). A murit Henric Ibsen. Era de mult bolnav bătrânul cu ochii pătrunzători sub ochelari, cu favoritele răsfirate ca barba unui viching, unui rege al Mării bătut de vântul vrăjmaș, cu părul alb ridicat pe frunte în neorânduială ca aureola de zăpadă a unui sălbatec zeu de sub cenușiile ceruri ale miazănoptii, cu gura tăiată ca de sabie, deslușită în rostul ei de energie neînfrântă prin buza de sus rasă. Boala veche îl strămută pe mulți ani de zile în buna Italie caldă, care cruță pe omul plăpând, înfășurându-i slăbiciunea în raze și flori. Apoi, mânat, parecă, de presimțirea sfârșitului, el se întoarse la el acasă, în Cristiania norvegiană cu

apa de leșie și aerul aspru. Avu norocirea să vadă ceea ce dorise în tinerețe: neatârănarea țării sale, desfăcută de acea unire cu Suedia pe care patrioții norvegieni au privit-o totdeauna ca o umilință. Sub ochii lui oboșiți a fluturat în sfârșit steagul leului nordic fără de lanțuri. Apoi, după această ultimă răsplată a silinților sale, moartea cu ochii de ghiață a prins în giulgiul ei alb pe bătrân și l-a lăsat, după o clipă de străbatere a lumilor, în cercurile veșnice ale lui Odin străbunul, ca pe un luptător tânăr și vânos, care dela sine și-a luat locul la cupele de mied spumegător, lângă marii războinici din toate timpurile, cari povestesc și cântă, unul în auzul altuia, faptele mari săvârșite de dânșii în viață pentru Norvegia oamenilor de fier.

Și e vrednic de această tovarășie a tuturor eroilor cari n'au râvnit triumful, ci au iubit lupta, au iubit-o fără de margini și înainte de toate înțelegând că ea este pentru viața morală ceea ce este tragerea aerului viu în plămâni pentru viața fizică. Un războinic cu arma totdeauna gata, un asaltator al idealului, un râvnic, nu prin visuri, ci prin faptă, nu prin șoaptă, ci prin strigăt, prin comandă, un închinător prin jertfa care suferă, — acela a fost Henric Ibsen. Vechii haiduci de Mare cari n'aveau altă odihnă decât aceea pe care o legănau valurile, cari n'aveau alt sălaș decât pânza luntrii sau pânza cortului, cutreierătorii tuturor țărmurilor, aceia cari alegeau ca patrie libertatea și ca neam pe tovarășii de isprăvi, aceia îl pot recunoaște, fără să scadă ei și fără a-l face pe dânșul să scadă. Nici-odată un om n'a făcut parte mai mult din poporul său,

cu tot trecutul acestuia, decât bătrânul demon al cugetării moderne care s'a stins în depărtata Capitală nordică.

A fost poet? Da, în tinerețe a scris versuri, care alcătuiau bucăți lirice scurte, sau lungi, foarte lungi drame istorice sau fantastice, *Comedia iubirii*, *Brand*, *Peer* (Petru) *Gynt*. A fost lăudat pentru că prin el limba norvegiană a căpătat, cu sila, frământată de vâjnoasa mână a uriașului, o formă nouă, de încă mai mare energie. A fost un dramaturg? Da, a scris acele drame ale *vichingilor* vechi și ale noilor rătăciți pe lumea fără minuni și fără farmec. A scris apoi, în al doilea avânt al sufletului său, acel care a ținut până la urmă, drame moderne, într'un stil scurt, smuncit, chinuit, de proză puternică și neobișnuită. În ele a discutat, cu o îndrăzneală, o lipsă de cruțare unică, pentru orice și oricine, vieța omului în toate legăturile ei cu ai săi, în familie și în societate și, iarăși, în legătură cu idealul moral, cu legea de fier a *necesității* morale, înaintea căreia își ard toate averile și fericirea aceia cari sunt eroii săi.

Firește că bucățile lui în versuri sunt poezii, că scrierile lui pentru teatru sunt drame, care s'au și reprezentat în fața salelor europene, pe rând înduioșate, zguduite sau aprinse de mânie față de noutatea cugetării revoluționare a acestui om. Dar el n'a cântat niciodată frumusețile naturii pentru ele însele, mișcărilor sufletului omenesc pentru durerea, dorul sau duioșia ce se cuprind în ele. Și, iarăși, el n'a pregătit în dramele sale *efecte*, n'a făcut din ele alcătuirii meșteșugite, n'a urmărit scopul de a covârși prin potriviri

dibace sufletul ascultătorilor. Pe de altă parte, el n'a înfățișat patimile omenești pentru plăcerea ce ar fi avut de a cerceta și desluși, de a înfățișa expresiv și puternic aceste fapte. Și el ar fi putut spune, în alt înțeles: « ce-mi este mie Hecuba! », — bătrâna regină care a pierdut pe toți ai săi și care rătăcește prin lumea străinilor, învinsă, roabă, sfărâmată. Lui îi era în adevăr, nu de durerea sau de fericirea omenească în sine, privită naiv sau lămurită cu artă; lui îi era de altceva: de motivele durerii, de ținta spre care se îndreaptă omul stăpânit de dânsa și care trebuie să fie și înviorat, înoit de crizele ei.

N'a fost deci un Sardou, meseriaș mare al teatrului, n'a fost un Cossa, trezitor al vieții trecute, n'a fost un Sudermann, ale cărui drame, înainte de toate *reale*, trăite, să se poată tălmăci într'un fel și în altul. Și, în lumi mai apropiate de a lui, n'a fost nici ca un Gerhard Hauptmann, căutând durerea mulțimilor sau durerea fiecăruia pentru a-i da un glas nou, nici ca un Alexandre Dumas fiul, expert de morală al unei societăți îmbătrânite. El era, el se privea însuși, ca întâia căpetenie, menită tuturor urletelor și tuturor săgeților, a celei mai înaintate cete de luptători pentru prefacerea lumii întregi după norme de adevăr și de dreptate, de cea mai deplină și nemiloasă stăpânire a dreptății și a adevărului.

Revoluțiile care dau o altă înfățișare societăților nu-i ziceau nimic: partidele răzbunării și prefacerii nu-l mișcau. Sămăna cu Tolstoi în această privință și, ca și el, aștepta totul numai dela prefacerea *înlăuntru* a fiecăruia

om din societățile noastre năpădite de tot felul de dă-tine, împiedicate de deprinderea tuturor concesiilor și compromisurilor, stăpânite de vechi stafii răufăcătoare, ca acea corabie, cântată de dânsul, care-și ducea pe scânduri, tot mai departe, morții.

Dar, pe când Tolstoi cere omului numai să iubească după propovedania frățească a legii creștine, să iubească și să se roage, Ibsen are ochii numai asupra pământului, și acesta-i pare un câmp de luptă pentru desă-vârșirea erei de libertate. Va fi ea vreodată ajunsă în adevăr? El nu credea. Dar, și atunci, el nu putea să înțeleagă seninătatea odihnei sau a muncii mulțumite, ci lupte noi erau prevăzute pentru altă formă, și mai înaltă, a libertății sufletului oamenilor. Libertatea — în ea se adună toate însușirile: dela ea pleacă, firește, de sine, acea *dreptate* căreia i se închinau în rândul întâiu frații de gândire ai lui, radicalul creștin Carlyle și Mul-tatuli, anarhistul fără Dumnezeu.

*

Și de aceea nu-l putem vedea după moarte în Pan-teonul creștin al mânilor încrucișate pe piepturi, al ochilor ridicați spre lumină, ci în păgâna Walhala a celor cari urăsc mai mult pacea decât înfrângerea însăși, fiindcă și din înfrângere și din robia brațelor sufletul își hrănește libertatea.

21 Mai 1906.

XXVII

UN POET DIN VREMILE NEHOTĂRÎTE: N. NICOLEANU

D-l G. Bogdan-Duică dă în culegerea de autori mai vechi, de « clasici » a « Minervei » o ediție-model, după care vor trebui să se ia de acum înainte și ceilalți cari fac astfel de publicații pentru Casa de editură bucureșteană. Intr'un singur volum se cuprinde, pe lângă multe pagini de informație literară, întreaga operă a lui Cârlova și a lui N. Nicoleanu, precum și bucăți alese din scrierile lui Stamati Basarabeanul.

Despre Cârlova a mai fost vorba aici, cu prilejul studiului pe care i l-a închinat d-l I. Rațiu, și cele mai bune lămuriri asupra lui rămân acelea pe care le-a dat tot d-l Bogdan-Duică în această revistă¹⁾. Despre Stamati va fi vorba într'un număr viitor. Să încercăm astăzi a statornici chipul de scriitor al lui Nicoleanu.

Acesta e, printre scriitorii de acum jumătate de veac, cari nu se mai cetesc de nimeni, unul cu o mai bună

¹⁾ « Sămănătorul. »

reputație. Ne amintim cu milă de viața lui zvânturată, pe rând băiețuș oploșit la o episcopie unde se mânca puțin sub un Vlădică zgârcit, apoi dascăl de franțuzește pe la casele oamenilor cu dare de mână, mai pe urmă student în Paris, pe socoteala nu știu cui, după aceasta, în curs numai de șapte ani (1861—8), revizor financiar rătăcitor al rolurilor de plată ale contribuabililor, director de liceu și de internat în Iași; pentru oda ce închină răsturnătorilor lui Cuza-Vodă, el e făcut apoi de oamenii din Februarie, cârmuitorii cei noi ai țării: revizor școlar, secretar la arhive. Nu se ujtă așa de ușor ca versurile lui soarta grozavă a nebuniei care atinse la începutul anului 1868 pe acest tânăr care abia trecuse de treizeci de ani, ori întunerecul desăvârșit al zilelor din urmă. Rămâne înfipt în minte și chipul lui neobișnuit, de romantic luptător: părul zburlit în suvițe revoltate deasupra înaltei frunți albe, privirea cam nehotărîtă și tulbure de visător care nu se încrede în el, șfichiurile zburdalnice ale mustăților și barbișonului după moda lui Napoleon al III-lea. Din scrierile lui au rămas anume avânturi de mânie, bogată în fraze retorice, anume porniri de indignare, anume gesturi de răspingere neiertătoare a ticăloșiilor și slăbiciunilor omenești. Tânăr, frumos, nenorocit, pletos, purtându-și cravata ca un steag, gata să fulgere împotriva « tiraniei », împotriva « lașității », a « trădării », a « corupției », — așa se înfățișează el înaintea noastră. Cu toate multele schimbări săvârșite din vremea lui până astăzi, cu toată raritatea scrierilor lui puține, cu toată deprinderea altor cetiri stăpânitoare, ceva din

el a trăit, încunjurat de cearcănul de lumină cu care iubirea oamenilor împodobește totdeauna fruntea celor ce au pătimit și n'au ajuns să stăpânească vreodată, celor ce au murit ducând cu dânșii talantul pe care n'au putut să-l facă a rodi pe lume așa cum s'ar fi convenit.

El se zicea Craiovean, și într'una din bucățile sale a pus alături cele trei Capitale pe care le-au avut Românii de dincoace, alegând din ele Craiova, care ar vorbi mai mult sufletului său prin biruitoarele amintiri ale copilăriei și tinereții. Aiurea el spune deslușit că « a văzut lumina zilei, a scos primul său suspin »

Lâng'a Oltului măreață, iute, falnică șoptire.

Un Ardelean, însă, profesorul Țircă (ce se scria Circa), asigură că ar fi copilărit cu cel ce era să fie poetul Nicolescu, pe vremea când acesta era numai Neagoe băiatul lui Tomoșoiu, țăran din Cernat, unul dintre cele șapte sate ale Săcelelor din marginea de munte a Brașovului. Ar fi trecut cu ai lui, la vârsta de treisprezece ani numai, pentru a hoinări prin țară, până ce nemeri într'o chilie dela Buzău, unde alt fecior de Mocan, al lui Perșoiu, ajunsese Vlădică: Fiolteiu cel cu punga legată strâns la gură. Numai pe urmă, profesorul Caloianu l-ar fi luat cu dânsul la Craiova, unde era școala cea bună a lui Ioan Maiorescu.

Pare că aceste știri sunt cu totul vrednice de crezare. Nimic ardelenesc n'a rămas totuși în sufletul pribeagului din satul Mocanilor. Nicoleanu scriitorul nu amintește prin nimic pe Tomoșoiu cel de acasă. Abia dacă e vreo legătură între dânsul și viața românească de dincoace de munte chiar. A trăit la o parte, ferit de oameni; a trăit puțin. Intâmplarea câte unei slujbe îl ducea doar prin Roman, unde se scârbea văzând în undele Moldovei albastre ce a dat numele unei țări, în locul voinicilor și frumoaselor de odinioară, pe

Jidoavca nerușinată și cu Jidovul murdar.

Tot acestor călătorii de funcționar le datorește el și șederea în Iași, unde avu norocul să fie unul dintre cei dintâi scriitori cari se strânseseră în jurul steagului « Junimii ». Intipărirea ce a purtat-o el totdeauna a fost însă aceea a literaturii franceze din anii 1850: o primise cetind mult în țară și trăind câtva timp în mediul Parisului, de unde s'a întors așa cum era să rămână toată viața. A tradus ceva din Musset; în cutare bucată se vede limpede imitația vestitului sonet al lui Arvers; e și ceva din Lamartine în unele bucăți ale lui mai senine, ca acelea pe care le închinase lui Câmpineanu sau fraților Golești. Dar Musset îl stăpânește mai mult, și anume prin partea de vehemență în aruncarea cuvintelor abstracte, de vijelioasă luptă cu entitățile metafizice. « Geniu », « mormânt », « sărăcie », « bogăție », « libertate », « tiranie », « iubire », « voluptate »,

« speranță », « proscris » sunt cuvintele cu care el se joacă mai bucuros, în lungi versuri de cele mai multe ori șterse, rare ori aprinse de un foc ce se stinge îndată în ghețurile abstracției incolore și insipide. Morți înainte de vreme:

A candeliei lucire d'odată tremură,
Iar dulcea creatură tăcu și expiră,

iubiri sfărâmate de trădare, desfășurarea obrăzniciei care întovărășește puterea și bogăția nemeritată, cam acestea sunt temele sale.

Ar mai merge încă dacă Nicolaeu, — care punea de altminterea foarte puțin temei pe scrierile sale și pe chemarea care-l îndemna la ele —, dacă tânărul romantic de moda franceză ar avea o limbă bogată, vânjoasă, nouă. Din nenorocire însă, e jargonul acela boieresc, curățit, frizat și parfumat, adus în acea vreme de o strivitoare înrâurire franceză, care ne făcea să ne rușinăm de tot ce e mai viu, mai adevărat și mai frumos în graiul pe care-l vorbesc milioane de oameni cu suflete răspicate și focoase. Se mai adaugă în sfârșit și un simț foarte slab al armoniei, care nu-l împiedică de a schilodi foarte adese ori intonația firească a cuvintelor.

Astfel se înfățișează el în cărticica iscălită modest N. N., pe care o scotea la Iași în 1865 și în care turna la un loc, fără a ținea în seamă timpul, cântece de tot vechi, de prin anii 1850, foarte slabe acestea, lângă altele, cu mai multă înțelegere a armoniei, cu o mai

puternică suflare, care făceau să se prevadă în el un adevărat poet.

La 1866, când d-l Hasdeu începe a scoate ziarul *Satirul*, ai cărui colaboratori se iscăleau cu pseudonime chinezești, sufletul lui Nicoleanu se desăvârșise în foarte multe privinți. El era în stare acum să înțeleagă și greutatea și menirea cea mare a cântecului. În notița lui despre o piesă proastă a lui Pantazi Ghica vezi un om de gust, în conferința dela Ateneu se desvăluie un deplin înțelegător al legăturilor neapărate ce trebuie să aibă arta cu societatea, atât în originile ei, cât și în acea înrâurire pe care, orice-ar face, o va exercita asupra oamenilor. Păstrând aceeași aplecare către satira omenească generală, fără privire la o anumite vreme și la un popor deosebit, rămânând lipsit de comparații, de icoane, de coloare și de realitate, el dă, din Februarie până în Iunie 1866, în paginile *Satirului*, singurele lui bucăți desăvârșite, singurele care ar trebui puse înaintea altora decât istoricii literari: dela frumosul « In carnaval » până la Oda către biruitorii din Februarie. Ici și colo e o putere eminesciană în unele versuri și îmbinări de versuri, deși, pentru a putea fi comparat cu Eminescu, i-ar fi trebuit lui Nicoleanu acele mari însușiri care sunt o cultură largă, multă cunoștință de oameni și locuri, vederea realităților, puterea de străbatere în adâncul temeiurilor lumii și meșteșugul ce se cere pentru a frământa deplin o limbă pe care romanticul acesta de moda franceză o atinge numai ușor.

Când Nicoleanu își pierdu mințile, o întreagă viață părea că i se deschide încă înainte, și cine știe ce roade de poezie ar fi putut el culege într'o maturitate de care nu i-a fost dat să aibă parte ¹⁾).

25 Iunie 1906.

¹⁾ « Un strănepot al poetului Nicoleanu vine să confirme știrile d-lui din « Sămănătorul » dela 25 Octomvrie, privitoare la nașterea, ce era aproape o taină, a acestui poet. Căci Nicoleanu, Neagoe Tomoșoiu cu adevăratu-i nume, s'a născut la 9 Mart 1833 în Cernatul Săcelelor, în casa unde astăzi e școala românească din Cernat (în târg, în fața bisericii celei mari, Sf. Adormire). Părinții lui: Ion Tomoșoiu și Pasarschiva, născută Chițu, l-au avut ca al optulea copil, gemen cu Nicolae, mort curând, și al cărui nume probabil că l-a luat fratele său Neagoe, mai târziu Nicoleanu. Părinții lui, oameni gospodari (un fiu, Gheorghe, era cel mai avut din toate Săcelele), l-au dus la carte, la seminarul ce era alipit pe lângă episcopia din Buzău, în 1846, de unde în 1849 plecă la Craiova, condus de profesorul Vasile Caloianu ».

(Din « Sămănătorul ».)

XXVIII

UN POET BASARABEAN: C. STAMATI

I

D. Bogdan-Duică dă numai o parte din opera, foarte întinsă și foarte neegală, a poetului basarabean C. Stamatî. Ce a apucat să se tipărească și s'a păstrat deci din scrierile lui e, iarăși, numai o parte din manuscrisurile pe care acest om harnic, cu multă tragere de inimă și mult răgaz, le îngrămădise pe încetul, într'o muncă literară de o jumătate de veac aproape. Stamatî, care ne-a lăsat șase sute de pagini de literatură amestecată, era mult mai bogat decât atâta.

Din multe puncte de vedere, această figură literară, care n'a fost pentru public tocmai vie niciodată și care a ajuns astăzi ștersă ca o foarte veche fotografie¹⁾, e vrednică de luare aminte.

Nu atâta din punctul de vedere al vieții pe care a dus-o scriitorul. Despre această vieață, fără schimbări

¹⁾ De curând d-na Eufrosina Dvoicenco, într'o teză de doctorat la București, ni l-a prezentat omenește întreg și viu (1934).

și fără strălucire, de altminterea, se știe foarte puțin. Era nepotul Mitropolitului Iacob Stamati, care luând, în 1792, Scaunul arhipăstoresc al Moldovei, își chemase din Ardeal, din cercurile țărănimii de acolo, un frate, din care făcu un Păharnic, și un văr-primare, pe care-l făcu să fie numit Vel Șătrar, Simion Stamati. Costachi, scriitorul, era fiul Păharnicului Toma, despre care, de altminterea, n'avem niciun fel de lămurire, și al unei femei din boerimea moldovenească.

A trăit un timp în vechea Moldovă, în prietenia feciorilor de boieri risipitori, bătăuși și obraznici, fără niciun fel de înțelegere pentru învățătură, pe cari-i descrie într'un clasic dialog dintre cocoana-mamă și bietul dascăl de plată mică, adăogând că și el a auzit în tinerețe așa ceva, « din tinda casei » tovarășului său de vârstă, și, poate, de petreceri.

La 1812, Rușii luară, ca o fărâamă din zdrențele turcești, Basarabia. Boierii avură voe să aleagă între pământul împărătesc și acela care se ținea încă de Turci. Cei mari se hotărîră, fără deosebire, pentru Moldova rămasă în vechile ei datine și pentru domnescul Scaun de stăpânire al Iașilor. Dintre cei mărunței, mulți aleseră însă noua Basarabie, bine rânduită, cu privilegiile și regulamentele polițienești. Intre aceia a fost și Păharnicul Toma, cunoscut numai prin fratele și fiul său. Il oprise la stânga Prutului vreo moșioară căpătată din bunăvoința mărimumoasă a fratelui Mitropolitul. Feciorul de țăran din Ardeal n'avea pentru pământul și rostul moldovenesc acea deosebită iubire care oprea dincoace de apa despărțitoare pe atâția din urmașii adevăratei boierimi.

Costachi n'a mai făcut școală rusească. Desigur încă din Moldova știa atâta grecească, încât să poată copia, la întâmplare, asemănările lui Omer, și atâta franțuzească, încât să poată ceti curent, cu înțelegere și simțire, pe noii poeți ai școlii romantice. La 1830 el făcu, până la iarmarocul din Folticeni, o călătorie moldovenească din care se alese cu credința că acea cultură a Apusului pe care, împreună cu cultul lui Napoleon, o atacau cu aprindere scriitorii ruși, a adus în Moldova numai atâta folos că a nimicit vechea evlavie și curăție și a creat un tineret de vorbe ușoare, de trufie multă și de fapte desfrânate. La 1834 vestea morții soției lui, Tinca, îl află în Moldova, unde el cântă, în *Străjerul taberei*, începutul oștirii noi. Și în 1839 el a mers în Bucovina, unde alți Stamatești, poate niște rude, aveau moșie, la satul Stroeștilor. Aici a văzut Suceava și Putna, poate Cernăuții. A avut a face cu Ilie Ilschi, neam de mazil, al cărui părinte iscălea lângă Șătrarul C. Stamati din 1760—70, pe un Stârcea și pe frații Hurmuzăchești, căpeteniile vieții românești, culturale și politice, din acești ani de criză a sufletelor. Prin Costachi Hurmuzachi a ajuns el, fost colaborator al *Albinei* lui Asachi, a tipări o poezie în *Dacia* lui Kogălniceanu, din 1840. La 1843 el publică la Iași *Povestea Poveștilor*, editată tot de Kogălniceanu.

De atunci n'a mai venit pela noi. Trăia în Basarabia, unde o decorație, cu care e înfățișat în portrete, îi dăduse titlul de cavaler și unde prin 1850 era pameșcic, sub-prefect, pela Hotin, credem. Era un burlac, fără copii, trăind mai mult pela prieteni. Din când în când

mai trimetea ceva pe la ziarele moldovenești din acești ani 1850. La 1863, manuscriptele lui ajunseră în stăpânirea lui I. M. Codrescu, proprietar al tipografiei « Buciumul Român », care începu o ediție, sub titlul de « Muza Românească », oprită la vol. I. Cartea se ceti puțin, dar în destul ca să facă pe autor, în 1866, membru basarabean al Academiei. Nu primi această cinste, care-l făcea să se teamă de prigoniri. In curând se auzi că a murit, dar sfârșitul lui zăbovi până la 1870.

II

Stamati era un foarte harnic cetitor, de cărți franceze firește, fiindcă nemțește nu pare să fi știut, și cercul unei cetiri românești era foarte îngust; cât despre literatura rusească, deși a tradus dintr'însa o schiță satirică, după Sincovschi, el pare s'o fi cunoscut foarte puțin numai. Cetind, el lua condeiul în mână și traducea sau prefăcea, fără să arăte autorul, — între altele, și fiindcă nu credea că încercările sale vor fi vreodată tipărite. Intrebuința un grai liniștit, bătrâncios, dar plin de cuvinte pe atât de potrivite, pe cât de rare; uneori câte un vers bine închegat sclipește din mijlocul mării moarte a stihurilor îngânate, ca o dără de argint în plumbul topit:

Căci eternul suflet nu îmbătrânește;

Sau:

Te văd în oglinda lacurilor line,
Și, suflând zefirul, glasul tău îmi pare,

Ori, iarăși:

Și s'aude vântul suspinând din munte.

Așa a « imitat » — e cuvântul întrebuințat de dânsul — după Lamartine (trei « Meditații »), după Hugo (măcar două bucăți), după Alfred de Vigny (p. 508 și urm. din « Muză » = « Grandeur et décadence », p. 256 și urm.), după La Fontaine (în multe din fabulele lui, alcătuite după 1850), după Musset și Béranger și alții desigur. Ba odată găsim două strofe din marele liric irlandez al iubirii, Moore, dar nedeplin înțelese și apăsător tâl-cuite, după vreun tălmăcitor francez.

Uneori, el își dădea osteneala, care nu era prea grea pentru dânsul, de a sorbi poezia străină în sufletul său, plin de vechi amintiri din viața moldovenească, din poveștile veșnice, din străvechi letopisețe. Așa « Silful » lui Hugo ajunsese frumoasa legendă românească a « Zburătorului », din care se desfac versuri ca acestea:

Când fetele care fac clacă de furcă,

ce nu se pot întâmpina în originalul francez, și ceva mai departe:

Frații miei mai ageri s'au dus după soare,

Alții ce rămase, prin flori se culcară...

Văd că joacă morții cu lină săltare,

Și luna senină holbat îi privește...

Dela o vreme, el îndrăzni să se încerce cu puterile sale chiar, fără a părăsi însă vechiul meșteșug al pefacerilor și potrivirilor, mărturisite numai în genere.

Odată, inspirându-se din *Orientalele*, așa de pline de
 culoare, ale lui Hugo, el cântă, într'o bucată aproape de-
 săvârșită, baia cucoanei moldovence. Altă dată, după
 străbaterea strofelor săltărețe ale lui Ariosto, din *Or-
 lando furioso*, el începe a povesti în versuri fără silă
 și strânsoare despre Dragoș-Vodă, care

... Umblă singur prin cetate:
 Adânc întunec, tăcere mocnită,
 Numai prin ferestre vâjje vântul,

despre desrobitorul Dochiei, ce merge cutezător prin
 locuri unde

... Lilioci, stance, cucuveici și buhne
 Zburau ca un nour de-asupra cetății,

până ce apare iubita domnească:

Iat'obrajii rumeni ca bujorii proaspeți
 Iată ochișorii plini de drăgănele,
 Iată o guriță ca cireașa coaptă,
 Ce ademenește sărutarea dulce.
 Iată coame negre chiar ca urșinicul
 Ii învelesc pieptul, spatele și boiul,
 Ce prin el vede chiar zăpadă albă;
 Iar statul ei gingaș ca molidul tânăr.

În alt ritm și mai sprinten, el zice apoi despre Vodă
 Bogdan tinerele, cules și din romanele versificate ale
 Apusului și din cronici și din basm:

Lângă el șezu;
 Un bătrân cu barba țapoșă, ciudată,
 Cu ochi scânteiați,
 Grebănos de spate, având căngi și coadă,
 Coarne și un băț,

cu meștere legături de vers ce arată cum

Pădurea vuieste iar lupul, în lunci,
Tremura urlând,

Ori:

Clocotul stăpânește,
Din pământ zbucnește
Dracu 'nfricoșat.

În alt rând, Byron, cu alaiul său de blestemați și pecetluiți de soartă fără milă, îi dă avântul demonic ce trebuie pentru a scrie « Păgânul și fiicele sale », istoria unui bătrân sălbatic ce s'a vândut dracului, el și sufletele nevinovate de lângă el.

Asemenea bucăți rămân întregi, prin forma plină și vie, care cucerește sufletul, prin amestecul dibaci al credințelor și închipuirilor noastre, prin atâtea note de adevăr prinse din lumea trecutului pe care acum o știe foarte bine cântărețul.

Tot așa rămân înțeleptele fabule, în care metrul se rupe, se zbeuguie, se adună iarăși ca în maestrul La Fontaine. Și chiar unele bucăți în proză, pline și de putere și de învățăminte, ca descrierea ironică a Folticenilor sau evocarea înduioșată a Sucevei Voevozilor, care se mântue însă printr'o altă « imitație », foarte vândută, despre strălucirea pierdută a Romei Cesarilor ¹⁾.

¹⁾ Am să mulțumesc d-lui Em. Gârleanu pentru comunicarea *Calendarului* pe 1854 (al *Buciumului Român*), în care se află, întreagă, bucata « Suceava » (p. 1 și urm.) și pentru a celui pe 1855, cu poesia *Stejarul singuratec* (p. 62 și urm.).

Altfel, elementul personal e de tot slab și abia tremură în versurile din 1834 pentru soția pierdută:

Uneori îmi pare că te văd umblând,
Îți aud și pașii, ce-i cunosc prea bine.

Deși a murit abia la 1870, cu douăzeci de ani înainte menirea lui Stamatî era încheiată: fabulele au fost ultima lui scriere, desigur. El începuse ca un răsunset slab și grosolan al poeziei romantice franceze, cu care i se confundă sufletul, fără să o facă însă mai adevărată și mai felurită. O îmbinare cu vieața și firea lui se săvârșise apoi în baladele de fantezie glumeață sau de închipuire strașnică. Dacă ar fi trăit chiar în Moldova, între prieteni și înțelegători, el putea merge departe pe acest drum. În Basarabia, n'avea din ce-și hrăni verva. Când i-au venit apoi de peste Prut veștile că acolo prin imitarea limbii latine s'a născut o «linguă nouă», deosebită de graiul «slavo-român», de «idiomul vechiu rustic», el s'a simțit cu umilință un «auctoriu popular», cu totul înapoiat: s'a mulțumit să scoată, în etimologii fantastice, din latinește până și «cîntea» («de la Spania *chiste*») și «slava» (dela «solvo»), și n'a mai cutezat a scrie pe înțelesul țăranilor și târgoveților fără învățătură. Din această umilință a bătrânețelor lui i se trage deci încetarea scrisului, care, deși aproape fără urmări, nu e și fără însemnătate¹⁾.

2 Iulie 1906.

¹⁾ Am dat o alegere din scrierile lui Stamatî în *Poezii Români de sub stăpânirea rusească*, Vălenii-de-Munte 1910.

XXIX

O PERSONALITATE CULTURALĂ DIN ARDEAL: IOAN LĂPĚDATU (1844—1878)

«Asociația ardeleană» a tipărit din nou, pentru cetirea poporului, în două volume, îngrijite de d-l Andrei Bârseanu, «Nuvelele istorice» ale lui Ioan Lăpădatu, unul dintre cei mai buni profesori pe cari i-a avut buna școală românească înaltă a Brașovului. Cărțile vor pătrunde desigur; ele vor fi cetite cu plăcere, căci spun lămurit, limpede, foarte răspicat și cuminte, pe înțelesul oricui aproape, despre vechi lucruri românești pe care, puțin supus schimbărilor, cum a fost, poporul le înțelege, le prețuiește și e în stare a le iubi cu mult mai mult decât atâția dintre cărturarii foarte «moderni» din zilele noastre.

Și de acești cărturari și de alții, cari mai pot să-și aducă aminte de faptul că suntem și noi un popor, cu adânci rădăcini în trecut și cu o puternică tendință firească de a ne întinde și desfășura în viitor, n'a fost ținută în seamă câtuși de puțin această retipărire, care

este pentru generația de astăzi ca o scoatere din mormânt. Câți au avut chiar în mână « Nuvelele istorice », înnoite ca ortografie și tipar, nu vor fi mers prea departe în răsfoirea lor. Dacă e limba de astăzi, și o îngrijită, o melodioasă limbă, — anumite semne ale unor timpuri cu totul șterse îi vor fi răspins: declamația sentimentală ce se întâmpină pe alocurea, dar, mai mult decât dansa, naivitatea, nevinovăția pe care cătau pe atunci s'o dea scrierilor lor și autorii cu vieața îndoelnică și cu gândul necurat și care pornia dela sine din sufletul iubitor, prietenos, gata la muncă și la jertfă, în cel mai înalt înțeles al cuvântului, al dascălului brașovean. Și, astăzi, rânjește cineva mai bucuros decât să fie văzut zâmbind părintește, și puțini sunt aceia cari să nu fie bucuroși de a fi crezuți mari bețivi, strașnici înșelători de femei, trădători și făcători de rele în cercul legăturilor lor de intimitate!

Lăpădatu n'a fist un om ambițios; el nu s'a gândit poate niciodată la prețuirea, la iubirea care-l încunjura, la sentimentele cu totul deosebite pe care le aveau față de dânsul; el nu și-a dat seama de faptul că era mai bine pregătit decât cei mai mulți pentru sarcina de a fi un bun îndreptător, nu numai al școlii, ci și al culturii poporului nostru de peste munți. Cu gândul numai la o frumuseță artistică pe care o cunoștea din întinsele și feluritele lui cetiri, din îndelungata petrecere pe care a făcut-o în Franța și în Belgia, unde a luat și titlul de doctor, el nu-și ascundea slăbiciunea mijloacelor poetice pe care le avea la îndemână și, cu părere de rău, dar fără amărăciune, el se mărturisea ca o

« mediocritate » folositoare într'un timp în care lipseau cu totul în Ținutul său ardelenesc talentele cele mari. Pentru noi, însă cari avem perspectiva, el se înfățișează altfel, — nu numai ca un om simpatic, nu numai ca un harnic muncitor răpus la treizeci și patru de ani de o muncă fără preget și fără cruțare, nu numai ca un excelent om de școală, ci, mai ales, ca o figură interesantă prin înțelegerea nevoilor unei epoce noi și prin deslușirea acestora cu predicăția învățătorului ca și cu exemplul scriitorului.

Generația dela 1848, cu puternica ei mândrie latină, cu idealul ei de mare libertate romană, dispăruse. Ce trebuiau să facă tinerii, dintre cari și Lăpădatu, născut din părinți țărani într'un sat din marginea Oltului, la 1844? Să repete cuvinte pe care nu le credeau, să scrie pe steag ideale pe care știau bine că nu le pot atinge, să încerce cu puterile scăzute de neîncredere ceea ce nu izbutise aceloră cari închinaseră în serviciul aceleiași cauze o convingere fanatică, din acelea care pot face minuni? Să îmbrace șarlatanește veșmântul care stă rău pe umerii epigonilor? Și, în același timp, să trăiască închiși în aerul specific ardelen, cam învechit, fără a deschide fereștile largi curentelor nouă ce băteau de pe plaiurile « țării »?

Mulți au și fost de această părere: să fim latini, romani, intransigenți, neîmpăcați; tot sau nimic: Roma sau Fofeldea! Alții și-au dat seama că acest popor nu mai poate folosi la nimic, și atunci s'au așezat frumușel lângă mesuța de birt, pe alba față de masă a căreia se

tot înnoia halba de bere: ei au trecut astfel dela cele mai înalte neguri romantice în cele mai proaste adâncuri ale vieții de burtăverde provincial.

Pe Lăpădatu l-au scăpat de această soartă unele însușiri ale sufletului și unele împrejurări ale vieții. Avea prea mult bun simț pentru a rosti crezuri gigantice ca ale înaintașilor « cari, dincolo și dincoace de Carpați, au luat giulgiul întins peste sicriul în care zăcea mortul, adică poporul român ». Dar avea prea multă mândrie, demnitate, simț de civilizație și iubire de neam pentru a putea îngădui vieța celor mulțumiți cu băutura noastră cea de toate zilele. Se întâmplase apoi că el învățase în orașe latine, la un loc cu studenți din « țară », că-și căpătase catedra la Brașov, pe unde e mai largă pentru drumeți și pentru idei trecătoarea muntelui.

Deci el avu totdeauna înaintea ochilor o *singură* literatură românească, o *singură* inspirație, un *singur* stil și o unică ortografie. Intre Români de « dincoace » și cei de « dincolo », el nu face nicio deosebire. Scrie la « Familia » d-lui Vulcan, dar și în « Traian », dela București, al d-lui Hasdeu. Se crede că a imitat în versurile sale, care n'au nicio valoare originală, căci acest suflet cuminte și înțelegător n'avea nici putere, nici viziune, pe Murășanu; poate într'o parte mai mică de cum se bănuște. Mult mai strâns se ține el însă de gingășia bogată în diminutive, de ușoara glumă de iubire a lui Alecsandri (v. d. ex. « Mirii »), sau de pledoariile înfocate ale lui Grigore Alexandrescu (v. d. ex. « La Provedință »), ori de fantezia romantică a lui

Bolintineanu, ba chiar de tânguirea socială a lui Boliac. Dela « mielușeua » și « floriceua », dela « crinul plăpând » la oda către « Providență », de aici la umbrele Corvinilor din cetatea Inidorei, și în sfârșit la orfani, orfane, la « bolnava mamă » la « moșneagul sărac ». Când încearcă ritmul popular în « Cucul »:

La umbră de fag ședeam
 Și la mândra mă gândeam;
 Dar un cuc, de-asupra mea,
 Tot cânta și proorocia:
 Cuce, câți ani îmi vei da
 Până când m'oiu însura?...

 Eu plângeam, cucul zbură,

singura poezie a lui care se poate ceti cu plăcere — e tot o înrâurire a lui Alecsandri.

Din viața ardeleană a anului 1848 el și-a scos drama « Tribunalul », lupta între iubirea pentru o femeie și simțirea pentru neam, care cuprinde, pe lângă un foarte frumos graiu, și unele scene puternice¹⁾. Dar, când începură la noi studiile istorice pe urma edițiilor și lucrărilor d-lui Hasdeu, ca și sub înrâurirea, astfel întărită, a publicatorilor de izvoare din anii 40, Bălcescu, Kogălniceanu, încă odată scriitorul ardelean se inspiră din mișcarea literaturii de peste munți. În cele două ziare pe care le-a scos între anii 1874 și 1878, « Orientul latin » și « Albina Carpaților », el a dat rost, mișcare și

¹⁾ La un loc poeziile, în « Incercări de literatură », Brașov 1874.

chiar oarecare coloare vicții trecute a neamului în țările cu Domni dela Dunăre sau în Impărăția de păstori aromâni a Balcanilor. « Nuvelele » acestea, din vremea lui Țepeș, a Asăneștilor, a Movileștilor, a luptelor pentru stăpânire date de Cantacuzini, vor rămânea desigur. Subiectul e foarte bine studiat, eroii vorbesc frumos românește, după datina vremii lor (Lăpădatu ghicește așa de bine tonul, încât uneori ți se pare a ceti un vechi răvaș domnesc); ici și colo, ei se mișcă vioi.

Ar fi meritat un mai mare răsunset articolele de îndrumare pe care Lăpădatu le-a strâns în broșura din 1877 « Asupra situațiunii ». Ele cuprind un întreg program de acțiune nouă care ar fi fost îndeplinit măcar unele puncte dacă enunțatorul lui nu s'ar fi stins așa de repede.

Lăpădatu crede că a venit acum epoca de gospodărie, de muncă, de îmbogățire, de consolidare și generalizare a conștiinței. Românii să se ia pe urma Sașilor, să se facă meșteri, negustori, să cucerească orașele, să caute a se înțelege între sine, pentru scopuri mai înalte. Spre a deschide calea, cărturarii să lupte cu arma culturii. Să se culeagă, să se facă roditoare arta poporului, să se întrebuițeze adevărata limbă a celor mulți, să se scrie cărțile ce luminează. Să se închege societăți pentru desvoltarea trupului și a minții. « Asociația » să-și întindă cercul de acțiune: să facă expoziții pentru națiune, să îndemne la scrisul cărților învățătoare. O întreagă operă de educație națională să înceapă astfel pentru « a pune în relief caracterul propriu,

fisionomia bine marcată și originală », ce avem. Prin ea să se capete, în locul vechiului « servilism », pe care-l biciuește, noua încredere în sine și avântul ce trebuie pentru a birui.

*

În aceste credințe s'a încheiat viața lui Lăpădatu. Ele sunt astăzi ale celor mai mari scriitori și cugetători. Mâne, ele vor fi atmosfera vieții noastre naționale. E vremea să îndreptăm un gând pios către acela care le-a avut de mult și le-a spus, de și știa că puțini îl vor ceti, înțelege și urma.

9 Iulie 1906.

XXX

UN ROMAN DE EMINESCU

Era foarte frumos să se știe că Eminescu a scris șesezeci de poezii « perfecte », — pe care alții aveau însă toată voia să le găsească mai puțin « perfecte ». Despre poetul însuși, se povestea acum cincisprezece ani, când studențimea se închina — mai mult sau mai puțin serios — în numele lui, că, atunci când geniala frunte îi răsărea din nou din haoticele neguri ale nebuniei, ar fi luat în mână eleganta cărticică, ar fi privit-o lung ca o neplăcută amintire a vremurilor când avea și el dreptul la aceleași bucurii ca toți oamenii, și ar fi rupt-o în bucăți cu furia mulțumită a celui ce distruge un păcat. Înainte de nenorocirea lui, el avea, fără îndoială, cu conștiința neobișnuitelor puteri, și credința că scrișele lui întrec cu mult literatura poetică a timpului, dar, ca un spirit mare ce era, nu vedea cele îndeplinite de dânsul decât în legătura, umbritoare, cu frumusețile pe care-și simțea menirea de a le întrupa în cuvinte. Și în cele șesezeci de bucăți « perfecte » el ar fi ales, ar fi înlăturat, și ar fi ales poate și înlăturat *rău*.

Însă poezia lui Eminescu n'a căzut din ceruri bine-făcătoare în piatra neagră a unei solii dumnezești. Cu strălucirea, bogăția, adâncimea și fermecătoarea ei taină, cu tragicele ei lupte interioare, cu credința, cu desnădejdea și supunerea ei, această operă superioară s'a înălțat din societatea pe care a resumat-o dacă n'a putut s'o stăpânească și s'o conducă. Poetul acesta nici n'a fost *numai* un poet, așa un poet naiv și copilăresc, — rămânând oricât voiți de mare —, care să fi vânat tablouri, senzații, sunete. Astfel de poeți se ivesc în vremuri sigure și liniștite, la popoare cu o cultură orientată și armonioasă. El a fost, cel puțin în aceeași măsură, un cugetător, un luptător, un profet, — da un profet, ca profeții vechei Iudee, biciuind și arzând, de o parte, sfātuind și revelând, de alta, în numele aceluiași Dumnezeu al înțelepciunii. Pricina curat sufletească a nebuniei lui nici n'a fost tragedia zilnică a celor cari se avântă spre culmile scăldate în aur ale unei Frumuseți ce nu se poate atinge, și cad, când mai sus, când mai jos, pe ascuțișurile stâncii, ci zădărnicia luptei de cugetător într'o societate trândavă și robită plăcerilor: puterile mari, care puteau revoluționa în afară, zăvorite înăuntru prin indiferența mediului de plumb, au distrus.

Așa fiind, Eminescu nu se poate înțelege ca un estetik al Franței sau al Italiei secolului al XIX-lea, ca autorul, fără înțelegere omenească, socială, al propriei sale antologii, ca rezumătorul sufletului său în șesezeci de bucăți rimate. Un astfel de suflet, cald, comunicativ, războinic, a trebuit să se răspândească. Și orice a

rezultat din neconținută activitate a acestui suflet ales merită să fie cunoscut — pentru însușirile ce neapărat trebuie să aibă, și pentru lumina ce aruncă asupra unor lucrări mai desăvârșite ale aceluiași maestru.

E bine deci că s'a tipărit romanul « Geniu Pustiu » pe care Eminescu îl scria între nouăsprezece și douăzeci de ani, ca student la Viena. Să n'aibă grijă nimeni: niciun fir de iarbă de pe mormântul poetului nu se va mișca de indignare la această « divulgare » a gândului încă nesigur, a simțirii ce nu-și găsea totdeauna întruparea statornică și adevărată. Nu, ci, dacă, peste hotarele vieții, se schimbă ceva între cei ce sunt și cei ce au fost, cel mai mare cântăreț al neamului nostru va primi aceasta ca o solie duiosă a tinerețelor sale de vultur ce-și încearcă aripile pentru a pluti întâiași dată.

*

Iată ce e romanul.

Cineva rătăcește prin urâtele mahalale bucureștene scaldate în ploaie putredă, la vreme de noapte. Intr'o cafenea, — cum se găsească însă mai curând la Viena decât spre marginea Capitalei noastre, — el întâlnește un emigrant ardelean. E un suflet-frate, și, în grandiosul neprevăzut al vieții de *bohème*, cei doi prieteni își schimbă gânduri, care zboară departe de fața pământului, și de aceea și sunt, îndrăznețe de sigur, dar șterse, reci, neorânduite, ca orice se desface prea mult de izvorul veșnic al vieții, de cârmuitorul sigur prin legi neapărate. Un avânt de pribegie romantică duce pe Toma

Nour — numele se potrivește — tocmai la Copenhaga, apoi tocmai la Turin, și de aici, unde eroul se află — ca mai totdeauna — pe pragul morții, Ioan, căruia i-am putea zice Negură, primește un manuscript, care formează a doua parte a cărții.

Toma a crescut fără mamă. Pentru învățatură a mers la Cluj. Aici trebuia să găsească ceea ce este merit, în legea romantică, oricărui tânăr de vârsta sa; sufletul-frate al prietenului. Prietenul se chiamă Ioan, și iubește neapărat o femeie-înger. Aceasta moare, fără îndoială, după aceleași legi. Pentru desăvârșirea armoniei, ea are o soră — Eminescu îi zice Poesis, și aceasta înseamnă: « nu credeți: sunt visuri; luați-le ca visuri, și veți vedea că sunt frumoase » — și Toma iubește pe acea soră. Ea are un tată bătrân, care e muzicant și sărac; el cade bolnav, și, după normele romantice, Poesis îl îngrijește cu banul de jertfă al viciului. Ioan, deși bolnav — ați înțeles: ftisic —, plecase în lume. E anul 1848; el se luptă contra Ungurilor. Prietenii sunt despărțiți; dar Toma află trădarea iubitei sale, și aleargă și el sub steaguri, unde întâmplarea îl face să-și descopere fratele. Se descriu, cu o putere uimitoare, scene de grozăvie din Revoluție, care i-a fost povestită lui Eminescu în astfel de episoade de colegii lui de gimnaziu din Blaj. Ioan moare, și Toma, întors la Cluj, află, — final de împăcare și armonie, — scrisoarea de explicații a frumoasei Poesis, moartă.

★

Povestea are totdeauna însemnătatea ei, dar ea nu e cea mai mare. Lângă dânsa e forma și e țesătura împleticită a ideilor.

Judecată astfel, opera de întâie tinerețe a lui Eminescu e vrednică de poezia pe care o cunoaștem, și cu anume părți din care e și *contemporană*. Ce limbă frumoasă, ce putere de icoane, ce avânt adesea! Dacă nerealitatea jignește aici, motivul e numai că ritmul prozei nu liberează de legăturile vieții cu aceeași desăvârșire ca farmecul de cristal al versului.

Fondul ideal nu e nici el străin de credințele durabile pe care le-a manifestat poetul în maturitatea sa: e aceeași convingere că numai din viața celor mulți și curați, a țăranilor, se poate desface și vitejia și frumusețea, și partea a doua e o epopee țărănească în limba minunată dela țară. Pentru stăpânitorii noștri, el avea și la 1870 disprețul de mai târziu, și cum se poate spune mai bine despre inconștiența lor de maimuțe-papagali decât că: «ei sunt, cum o spun înșiși, Români de naștere, Francezi în inimă și, dacă Franța li-ar procura semidoctilor noștri avantajele pe care li le dă nefericita lor patrie, ei ar fi emigrat de mult — cu toții?»

Și — adăugăm noi: cum n'a dat Dumnezeu!

11 Ianuarie 1904.

CORESPONDENȚA LUI ALECSANDRI

Intâia parte din corespondența lui Vasile Alecsandri a apărut sub îngrijirea d-lui Il. Chendi și a d-rei E. Carcalechi ¹⁾).

Cine s'ar aștepta să găsească părerile poetului asupra chemării sale literare, ideile sale asupra marilor întrebări ale vieții, portrete bine schițate ale contemporanilor, descrieri meșteșugite, judecăți despre cărțile

¹⁾ Socec, 1904. Se dau și note folositoare. O bibliografie foarte completă și îngrijită se află înaintea volumului. Al doilea trebuie să cuprindă scrisorile franceze, multe la număr, ale poetului. Cred că n'ar trebui să se reproducă, precum s'a făcut cu corespondența lui M. Kogălniceanu, apărută în «Convorbiri literare», chiar textul în limbă străină, căci, oricât de multă obișnuință ar fi avut Alecsandri în vorbirea limbei franceze, el o scria slab și fără culoare; dacă s'ar face altfel, atâția cetitori n'ar putea deschide volumul. O ediție franceză cu traducere ar costa prea mult și n'ar răscumpăra cheltuiala printr'un mare folos. De sigur că la sfârșit vom avea și un indice de nume.

Astfel pentru intâia oară se va înfățișa într'un chip cu totul vrednic corespondența unui scriitor român.

văzute de dânsul, s'ar înșela. Alecsandri făcuse studii foarte ușoare, pe care nu le-a completat niciodată, într'un traiu din care distracțiile luau cea mai mare parte. Cetirea lui era de tot restrânsă; vara întregă și-o petrecea privind din cerdacul casei din Mircești frumusețea, totdeauna aceeași, dar veșnic nouă, a cerurilor de Iulie și August. Cărțile clasice ale tuturor literaturilor au rămas închise pentru dânsul, și din literaturile contemporane el cunoștea numai, într'un chip ușor, pe cea franceză, începând dela romanticii cei mari, pe cari a căutat, după puteri, să-i imite. Cărțile erau pentru dânsul un mijloc de trecere a timpului: niciodată ele nu i-au stors un strigăt de admirație, niciodată ele nu i-au impus să cugete mai multă vreme la înțelesul lor, să scoată din ele învățăminte și îndreptări. Veselul ciripitor n'avea privirea pătrunzătoare a vulturului, nici nevoile acestuia de aer mult, de lumină bogată de înălțime, spațiu și raze.

Nici oamenii nu-i erau bine cunoscuți, afară de un mic cerc de prieteni, între cari se simțea bine și pe care-i chema cu bucurie acasă la dânsul, în zâmbitoarea-i locuință de țară. Politică a făcut puțină și fără multă tragere de inimă: îl încălzea doar cutare chestie specială, sau chestia evreiască, în care era antisemitul cel mai hotărât.

N'a prea călătorit. În străinătate a căutat numai orașele unde se duc de obicei boierii noștri și care-i erau așa de cunoscute, încât nu mai vedea nimic în ele. Pagini ca acelea ale schițelor de drum în Maroc, alcătuite în tinerețe, nu se mai întâlnesc în opera lui.

Ii plăcea să se strămute numai în locurile unde era sigur să găsească tot confortul și mulțumiri fine pe care nu le putea da țara.

Tot *boier moldovean* tipic era el și în ceea ce privește legăturile sale cu trecutul și cu acea parte a prezentului care e viața țărănimii. Scrierile istorice le privea ca făcând parte din domeniile specialității. Cu sătenii lui va fi fost bun, dar mândria stăpânului de pământ, a domnului de oameni nu l-a lăsat să-și plece privirea până la smerita bogăție de simțiri a țaranului. Cel ce a strâns și a prelucrat poezia populară n'a știut, de fapt, ce se petrece în inima celor de care a fost încunjurat mai mult în viață.

Deci corespondența lui trebuie să aibă mai mult un interes biografic decât unul literar. Și așa și este.

Ea se împarte în acest dintâiu volum, astfel: scrisori către d-l Maiorescu, scrisori către d-l Iacob Negruzzi, scrisori către Papadopol-Calimah și scrisori către d-na Paulina Alecsandri.

Cele dintâi sunt de tot puține. Alecsandri s'a raliat la mișcarea « Convorbirilor », dar n'a avut legături personale cu conducătorul « Junimii ». El se adresează d-lui Maiorescu, mai mult ca ministrului, cerându-i anumite măsuri și hotărîri. Scrisoarea-raport despre biserica română din Paris, scrisoarea-schiță despre biserica din Mircești sunt dintre cele mai întinse și mai îngrijite ale colecției Chendi-Carcalechi.

Dimpotrivă, poetul a scris foarte des d-lui Negruzzi, ca redactorului « Convorbirilor ». Pentru producția

literară a lui Alecsandri chiar, pentru felul cum el judeca scrisese altora, — în general într'un chip foarte ușor, dar mai totdeauna prietenos pe cât se putea, chiar iertător când era vorba de cineva care-l jignise —, aceste scrisori au o mare însemnătate. Se vede mai ales cât de fără pregătire, fără cugetări îndelungate asupra unui subiect și felului cum el s'ar putea lucra mai bine, începea Alecsandri scrierile sale. Se vede însă iarăși ce însemnătate punea el pe unele semne de recunoaștere din partea lumii care de cele mai multe ori n'au niciun preț: complimente de salon, laude ale confrăților, ș. a. m. d. I s'a părut totdeauna că premiarea de Felibreei din sudul Franței, cari — fără a discuta seriozitatea lor — aclamau pe un Latin de foarte departe, i s'a părut că această primire e o mare izbândă și un mare noroc, nu numai pentru el, ci și pentru țara sa, pentru neamul său. Tresari de uimire când îl vezi punând odată alături luarea Plevnei și încoronarea lui la Montpellier.

Papadopol-Calimah era, în adevăr, un prieten intim, și, față de acest coborîtor de Domn, Alecsandri ia un ton mai cald și se spoveduește mai deplin. Iarăși, foarte multe știri despre vieța zi de zi a poetului. Multe aprecieri cam exagerate ale însemnătății literare a corespondentului. Plângeri mișcătoare, din anii din urmă, pentru moartea fratelui Iancu, pentru boala lui proprie, pentru neplăcerile șederii în Paris sub cerul rău, fără lumină, al iernii nordice, în izolarea strașnică a marilor mulțimi străine, în ocupația fără plăcere a vizitelor goale, a prânzurilor de gală, în care el, ministrul unui Stat mic și privit cu bănuială, se simțea

așa de puțin, pe când era deprins să fie așa de mult în palatul din Sinaia al regelui României, unde Regina-cântăreață îl privea ca pe un maestru în arta amândurora. Ceva displăcut, e, aici, stăruința cu care Alecsandri cere lui Papadopol-Calimah să-i dovedească în public presupusa — și cu totul neadevărata — obârșie din nobilii Alecsandri ai Venetiei.

Față de d-na Paulina Alecsandri, poetul se arată un soț plin de cea mai adevărată iubire și de îngrijirile cele mai delicate. Scrisorile vin din străinătate, din Sinaia, din București pentru a face ca soția rămasă în Mircești să se bucure și ea de cinstea ce se face soțului glorios, de izbânde pe care el le câștigă.

Cetitorii volumului I-iu din această Corespondență nu vor afla un Alecsandri nou, dar, alături de multe noutăți din viața lui Alecsandri, colțuri simpatice din sufletul celui mai bogat și mai zâmbitor dintre poeții literaturii noastre mai vechi.

1 August 1904.

XXXII

LONGFELLOW

America, și împreună cu dânsa, toată lumea de limbă engleză, serbează o sută de ani dela nașterea lui Henry Wadsworth Longfellow, pe care istoria literaturilor universale îl va pune foarte sus când se va judeca, în deplină siguranță, partea ce au avut-o scriitorii în crearea simțirii și moralității vremilor noi.

Culegerile mai vechi ale operelor sale îl arată ca pe un tânăr cu părul mare revoltat, cu pătrunzătorii ochi fără căldură. Așa va fi fost când pleca în Europa, nu pentru călătorie de plăcere, ci pentru a învăța dela civilizația ei bătrână, care stăpânește și inima, nemulțumindu-se cu descoperirea celor mai bune mijloace de a studia și întrebuița natura, pentru a deprinde dela societățile acestea cu datine, dela literaturile acestea cu tradiții, dela zidurile acelea cu trecut istoric și dela pământul acela cu amintiri un alt fel de a înțelege vieța decât cel pe care-l aveau asprii republicani cu firea de oțel, tare, dar rece. A învățat desăvârșit nemțește, franțuzește, italienește, spaniolește; a văzut peisagii romantice,

s'a apropiat de frunțașii cugetării și vieții politice contemporane, a cetit cu răbdare toate literaturile cele mari ale continentului vechiu, din care știa o parte pe de rost. Astfel și-a făcut o personalitate poetică fină, bogată, felurită și, pe lângă toate acestea, deosebit de duioasă, de miloasă, de bună. Pe când își făcea lecțiile de istorie literară la una din Universitățile cele mai mari ale Lumii Nouă, el prelucra materialul îmbielșugat pe care-l adusese cu sine. Tot romantismul, cu baladele lui mândre, cu suspinele lui sentimentale, cu groaza lui de taină, cu jocul lui de cuvinte a fost înfățișat astfel, în cea mai dulce și mai ușoară limbă engleză, de un American pentru Americani. Pornind, ca de obicei, dela o temă europeană, el a cântat, după modelul lui *Hermann și Dorotea*, idila țărănească a marelui Goethe, vieța liniștită, de fată dela țară, iubirea curată, lunga rătăcire tristă după cel pierdut, zguduitoarea întâlnire a *Evangelinei*, fiica « pădurii primitive ». Invățându-se după Châteaubriand a iubi pe Indieni, pe bieții *Piei-Roșii* prigonți, el le-a cântat vieța în blotaurile cântecelor lui *Hiawatha*.

Cu acestea și, în lirica-i de tinerețe, cu vestitul *Excelsior*, așa de bine tradus de St. O. Iosif, el își atinse culmea. Dar până la sfârșit el scria pentru un public plin de nesfârșită iubire pentru el, poetul poezilor, ale cărui cântece pătrunseseră până și în cea mai depărtată colibă a căutătorului de bogăție prin pădurile Vestului. A pus pe Mântuitorul însuși într'o tragedie, foarte curată, destul de sfântă, plină de versuri armonioase, dar care nu s'a impus. De obicei însă, el lasă

să-i cadă de pe buze cântece. Era acuma un prea frumos bătrân, cu barba albă, cu ochi foarte buni, și când, într'un târziu, moartea cuteză să-i aducă aminte de drumul cel lung, ea-l găsi cu mierea cântărilor pe buze.

În altă țară, la un adevărat popor, în alte vremi de avânt al cugetării, el ar fi întrebat mai mult sufletul său însuși și ar fi râvnit mai sus, ar fi gândit mai bărbătește asupra tainelor. Așa cum era însă, vieța lui a fost pentru America engleză o binecuvântare a inimii tuturor în numele poeziei.

Și iată ea și-a adus aminte.

1907.

XXXIII

PAGINILE ALEXANDRINEI MIHĂESCU (1876—1895)

Intr'o casă de proprietari dela munte în părțile Buzăului —, munți dezgoliți, joși, urâți, dintre cari se desfac râuri prin locuri care se zic pentru aceasta *guri*, — la Gura Sărății, creștea, acum vreo zece cincisprezece ani, o fată șubredă, care, prin exemplul groaznic al surorilor ce se coborau pe rând la mormânt, era deprinsă a se gândi la nimicnicia vieții, la zădărnicia așteptărilor, la spaima neagră din groapă. Iși vedea moartea apropiindu-se, nu ca mângâietoarea unei vieți oboșite, stoarse de iluzii, slăbite de lupte, nu ca războinica ce vine să înfrunte puterea, ci ca hoața fără unilă ce se repede asupra tinereții întâi, ce se înviersunează a rupe din rădăcină pomul pe care au înălbit abia florile lui Aprilie. Dar, cu tot strașnicul gând ce-i locuia sub fruntea deschisă între vițele părului nesupus, ochii mari, strașnic de mari, se deschideau lacomi culegând în pripă câte priveliști putea să înfățișeze acel colț de pământ, auzul fin prindea toate vorbele ce zburau

în toiul lucrului sau în zgomotoasa bucurie, uneori brutală, a horelor; sufletul nesăţios de viaţă, în a cărei trăinicie nu-i era îngăduit a crede, prindea în sine cât putea din traiul aceloră cari mai aveau zile înaintea lor. Şi slaba mână albă a copilei însemna grăbit pe bucăţi de hârtie, cu scrisoarea fină pe care i-o dădea mai mult gustul ei firesc decât învăţătura a patru clase primare de sat, versuri, schiţe, nuvele. Un frate, d-l N. Mihăescu, a destăinuit, descoperindu-le din întâmplare, câteva din poeziile fetei; altele au ieşit într'un volumaş care a stârnit uimire şi durere, după moartea ei, la 21 Iunie 1895. Acum ele se înfăţişează toate în a doua ediţie a *Florilor de zăpadă*, pe care o dă librăria Socec.

*

De moarte se tânguesc toate versurile; vieaţa o cântă toate povestirile şi descrierile. Un dualism care se lămureşte uşor: de o parte setea de a trăi, de altă parte jalea, mărturisită de suflet în singurătate, de *a nu putea trăi mai mult*.

În poezii, scrise uneori într'o proză târăgănată, alte ori în metrele obişnuite, adesea în acela al poeziei populare, pe care a auzit-o deseori copila dela ţară şi pe care a şi cules-o, jalea morţii se cântă în multe feluri, dar în acelaşi ton simplu, adânc omenesc, fără niciun meşteşug şi pregătire, fără nicio «artă» învăţată;

Vântule rău şi turbat,
 Multe flori ai scuturat!
 Moarte, moarte rea, pustie,
 Mulţi ochi plini de veselie
 Li adormi pentru vecie
 Supt o galbenă făclie.

Simți, neapărat, că mintea din care a pornit această tânguire e una care a primit hrana cărților, a conversațiilor « culte », dar chemarea către vântul ce scutură frunzele, *generalitatea* durerii, duișia ferită, vădesc pe cineva care a băut larg la izvorul poeziei poporului:

Vântul mi-a stins florile
Și moartea surorile,

— așa se mântue această tânguire. Mai desăvârșită în această gamă e una din puținele bucăți scrise ca pentru viece, acel « Bate vântul », în care este totuși stăpânitoare nota de tristeță, fără obișnuită perspectivă a sicriului pus pe masă și a cimitirului unde dorm surorile:

O veni vremea vreodată,
De-o 'nfrunzi pădurea toată,
Când prin frunzele de nuc,
Mi-o cânta ușor un cuc...

Mirezme eminesciene, dulci și îmbătătoare, se desfac din cutare cântec de iubire:

O lasă-ți brațul sub al meu,
Să mergem împreună;

sau din acel « Noapte bună », care nu e o urare de liniște și pace senină, ci încă o formă de amintire a morții:

În sicriu e întunec,
Noapte bună!

Flori, îngeri, vedenii, raze — în povestiri scurte, foarte curate și albe, cuprinzând însă în ele același negru grăunte

al deznădejzii, nu vin de nicăiri, sau, mai bine, ele vin din Cartea de cetire, dar trecând prin sufletul adânc al unui copil cum nu se află alții.

Căci, în colțul ei de lume închisă, această neobișnuită fetiță bolnavă se înălțase, tot chinuindu-și sufletul prin îndelungata oprire dureroasă asupra lui, până la vederi filosofice personale, până la gânduri asupra rostului lumii, a cărui cheie de suferință o avea:

Cum de-oiu muri acuma,
Acele mii de stele
Vor lumina țărâna
De-asupra groapei mele
Și alți simți-vor vraja
Atâtor nopți frumoase,
Când eu voi fi pierdută
Prin bolți întunecoase.

Sau în aceste patru scurte versuri, bogate în înțeles:

Flori albastre înflorite,
Cât de trist ați fost ursite:
Ieri înveseleați un munte,
Azi împodobiți o frunte!

Proza volumașului cuprinde schițe din viața de sate, în coloare romantică de obicei, — iubiri între ciobani și domnișoare bogate dela oraș, — dar câte una zugrăvită tare, aspru, cu trăsături de realism energic și conștient. Se găsesc pretutindeni comparații noi și fine — copiii «mărunței ca ulcelele», luna ce se ivește «curioasă ca o fată la geam», sălciile care «sărută cu vârfurile lor apa străvezie», stelele ce se sting dimineața

«ca niște fluturi argintii ce în ajunul morții mai bat încă din aripi», — cuvinte care întrupază o psihologie întregă; «a, de când n'am mai băut apă din satul meu», zice flăcăul întors de departe. O adevărată capodoperă de seriozitate mistică e povestea Maicii Domnului care merge să caute pe Isus coborât de pe cruce; n'am văzut o mai desăvârșită înveșmântare în frumoase cuvinte poetice a legendelor religioase pe care le știe poporul. Sunt apoi idei poetice schițate în proză ritmată, sunt scrisori care-ți strâng inima de mila acestui suflet superior care se stinge într'un rece mediu banal, din care nu se află nimeni să-l smulgă, — căci în alte împrejurări nenorocita fată ar fi trăit, spre folosul literaturii noastre, — sunt pagini de jurnal intim, cu scene de moarte, pagini care nu sunt de loc mai prejos de acelea care au făcut pe Maria Bașchirțev, autoarea cunoscutului ziar al vieții ei, întrerupte în tinerețe, o scriitoare vestită în toată lumea.

Nu e numai o curiozitate psihologică și literară această cărticică, ci o parte integrantă a literaturii românești mai nouă.

1 Aprilie 1907.

XXXIV

UN CERCETĂTOR AL VIETII POPORULUI ROMÂNESC: S. FL. MARIAN

A murit părintele Marian, blajinul membru al Academiei, care stătea așa de smerit între colegii săi din România, politicieni mari, profesori mari, bogătași mari, la sesiunea generală din Martie și care făcea, în țara noastră de respect pentru situațiile înalte, pentru bogățiile triumfătoare, o așa de ciudată impresie prin haina sa de preot ca oricare altul, fără, măcar, tăietura de «reverendă» și șireturile roșii ori vinete, căptușelile bătătoare la ochi ale veșmântului clericilor de dincolo, cari fac parte din învățata Adunare. În fiecare an venea dela Suceava, se înființa dela începutul sesiunii, își vizita prietenii bucovineni, pe Dimitrie Onciul, pe V. Gr. Pop dela Consiliul Permanent, care întreba pe toată lumea cu nu știu câte zile înainte dacă a venit «popa Marian, Marian popa», asculta cu nesfârșită răbdare toate cuvântările, și cele bune și cele rele, și cele ce se auzeau și cele ce nu se auzeau, nu dormea ca atâția membri din țară, privea cu neturburată

seninătate cele mai groase certe din comisiile de premii, vota cu puterea, și pleca mulțumit acasă, fără mândrie, dar fără desgust.

Cine nu i-ar fi cetit cărțile — atâția deci din colegii lui chiar — ar fi putut crede că acest biet preot în anterioru negru, care nu făcea niciodată comunicări publice, e unul dintre rătăciții în Academie, că meritul lui e numai că vine din Bucovina, că e unul din scriitorii cari nu scriu. De fapt însă, nu era așa. Pe când alți membri ai Academiei nu făceau măcar o comunicație într'un an, el dădea în fiecare an un volum întreg. Cum îl făcea, cum îl aducea, cum îl prezenta, cum i se vota —, nu știa nimeni. Dar deodată apărea încă una din cărțile părintelui Marian. Și atunci îți dădeai seamă că în anul acela toate lucrurile au fost cum trebuie să fie.

Lucra de mult. În tinerețe, sub înrâurirea poeziilor populare, culese și *pregătite* de Alecsandri, și el adunase cântece și balade din Bucovina, pe care le-a tipărit într'o broșură la Botoșani. Apoi dela cântare a trecut la povestirea poetică. Fecior de țăran din satul Ilișești, Simion Florea Marian auzise în satul unde se născuse și copilărise atâtea legende și povești, și, prin satele unde trecea ca paroh, el strângea câtă bogăție de aceasta o mai păstra, în vremile noi, poporul. Dela un timp a prins să întrebe și prin alte părți, pe la prieteni, pe la colegi de preoție, pe la atâția încă, pe cari-i credea în stare și cu voie să-l ajute; întrebările lui s'au întins apoi și în România. Materialele se îngrămădeau și, când adunătorului i se păreau destule, lua condeiul

și, încetinel, într'un scris îngrijit, cu câte o floriceică ici și colo, își alcătuia cartea.

A început cu câte spune țăranul nostru despre păsări, pe care le știe anume, le cunoaște una câte una ca pe niște tovarășe și prietene. Făcând cele mai mari silințe de stil din viața sa literară, Marian a scris atunci «Ornitologia poporală română», care s'a tipărit acum vreo douăzeci de ani, în două frumoase volume, și pe care a popularizat-o apoi reproducerea în culegerea mică și ieftină a «Bibliotecii pentru toți».

Apoi, cam în aceeași vreme cu d-ra Sevastos, cercetătorul bucovinean a început, îndemnat și de unii factori hotărâtori din Academie, a strânge datinele dela naștere, dela nuntă, dela moarte ale țăranului, dând astfel capitole din adevărata «psihologie a poporului român». În volume mari se cuprindeau, într'o rânduială care, dacă nu era cea mai bună, nu era, de sigur, nici cea mai rea, sute și mii de știri venite din toate părțile, mai totdeauna dela oameni siguri; mica bibliografie care se adunase asupra deosebitelor puncte era după cuviință întrebuițată. Astăzi nu se poate încerca pătrunderea științifică în sufletul acestui neam fără întrebuițarea integrală a trebuincioaselor cărți pe care le-a pregătit, poate fără a-și da seamă pe deplin de toată însemnătatea lor, harnicul și modestul cleric.

Ici și colo, el încerca și câte o comparație și câte o explicare generală. Ca toți oamenii generației sale, el vedea pretutindeni la începuturile noastre pe Romani. Aceasta trebuia să-l ducă la multe greșeli. Și atâtea lămuriri luminoase nu le putea da, în schimb,

pentru îndestularea culturii sale. A avut însă bunul simț care trebuie pentru a ocoli sau a atinge numai ușor chestiile pe care n'avea pregătirea să le elucideze.

Astfel a scăpat de primejdia de a pune la un loc utilul cu ridicolul.

Dar Marian nu s'a închis în această operă. Odată ieșea la lumină o culegere de «farmece» ale poporului, altădată dădea o pereche ornitologiei, publicând o adunare a celor ce le spune săteanul despre găzele pământului și ale văzduhului, care îngână sau se apucă să-î strice lucrul, sau despre dobitoacele care-l ajută ori îi fac pagubă. Povestirile despre Maica Domnului, mai ales despre durerile ei pentru fiul răstignit ca să se ierte oamenii, au mai adus un volum la opera lui. Două volume mari, de tot frumoase, cuprindeau mai de mult calendarul sărbătorilor poporului, celor creștine, prefăcute de dânsul, după părerea și gustul lui, și celor păgâne, pe care le apăra de orice afurisenie bisericească un respect superstițios de două mii de ani. A încercat, cel dintâiu, a vorbi despre colorile pe care le întrebuițează meșterele din sate, și a scris cromatica populară. În manuscris se spune că a lăsat o întinsă lucrare de botanică a poporului.

Și să nu uităm încercarea lui de a da Bucovinei o cetire culturală, în care să se amestece totuși și discuția realităților politice, să nu uităm «Revista politică» din Suceava, care a trăit mai puțină vreme de cum merita, și cele câteva scrieri istorice ale lui.

Printre tinerii din Bucovina văd mulți oameni destoinici și ambițioși, văd și atâția ambițioși fără a fi destoinici, dar între rândurile acelor care prin situația lor socială nu pot ambiționa prea mult, nu văd cine ar putea lua moștenirea liniștitului lucrător pentru cunoașterea poporului nostru care a fost părintele Marian.

22 Aprilie 1907.

XXXV

LEON TOLSTOI

În Leon Tolstoi, despre moartea căruia s'a vorbit, fără temeiu, dăunăzi, nu numai Rusia, dar lumea întreagă au încă pe unul din cei mai mari oameni ai timpurilor de față, — mare prin opera, dar, înainte de toate, prin sufletul său de credință și bunătate, cum nu mai este altul nicăeri în timpurile noastre.

A ajuns la optzeci de ani, vrâstă de patriarh pentru un om care are și fața și graiul și vieța de patriarh — căci de mulți ani s'a coborât în mijlocul naturii, cerând dela simplitatea ei sublimă un răspuns simplu la tainele supreme a căror deslegare îl chinuise ani îndelungați, și e acuma un frumos țăran bătrân, cu barbă lungă, sălbatecă, cu plete ca de egumen, cu fața arsă de soare din care se desface pătrunzătoarea întrebare a neliniștitorilor ochi de leu. Și multora li se va părea că este o mare deosebire între acest bogat « om de țară », a cărui bogăție o caută și o țin alții, între acest predicator și prooroc în haine de țăran, care vede în iubirea creștină, în pacea creștină, în mărginirea și cumpătarea creștină

a tuturor nevoilor, în cultivarea omului creștin din fiecare singura soluție multămitoare a dureroaselor probleme superioare, și între tânărul ofițer, între puternicul scriitor care coboară în operele lui, cu o putere de evocație fără pereche, o lume, o vreme întregă, cu toate tipurile ei deosebite, dându-i în același timp întreaga viață morală de care era însuflețit și zguduind-o de toate curente de idei, de toate patimile timpului, în mărețele creațiuni ce sunt, după schițele din Caucas, « Războiu și pace » și « Ana Carenin ». Și de pe atâtea buze cade cuvântul de superficială și lesnicioasă osândă: decădere, slăbire a însușirilor productive, misticism, manie religioasă!

Nu, nu e așa! Decăderea n'o poți afla, nici oboseala marelui creator. În « Sonata lui Kreutzer », care vrea să deguste de iubirea cărnii, în marile scene de durere din romanul de bătrânețe « Invierea », unde totul trăiește cu o putere de vrajă, dela biserica de sat luminată de făcliile Invierii până la căsuța păcatului, până la temnița crimei și la ispășirea surgunului, în cuprinzătoarele schițe care prezintă pe scurt viața unei nevinovate făpturi cu patru picioare a aceluiași Dumnezeu, sau povestea morții omenești, pe câmpul viscolit ori în odaia luxoasă a funcționarului înalt, dar tot așa de smerită, de fricoasă, de chinuită de dorința unui razim, unei mângâieri, unui îndemn, care nu pot fi din această viață a egoismului ce înflorește pentru împodobirea lumii, în toate e același gest de înviator fericit și măreț. Și nu e nici misticism rătăcitor, nu e nici complicație de teorii și visări religioase în păreri despre

om, despre traiu și menirea lui, ci e simplitatea evanghelică, a cărei supunere poate să înalțe mai mult decât mândria.

Și e, de sigur, plină de unitate această viață. Vedeti pânzele acelea mari de războiu, de viață socială scumpă, înaltă, sgomotoasă, felurite. Sunt mulți oameni, sunt atitudini frumoase, sunt mișcări îndrăznețe. Dar simți îndată că nu pentru a le înfățișa e scrisă cartea. Rând de rând, pagină de pagină, capitol de capitol aleargă flacăra întrebării, desmierdătoare asupra unuia, crdă asupra altuia, arzătoare asupra unui al treilea. Și, la capăt, când toți se duc, se resennează, se topesc, se acopăr de umbră, limba de foc a întrebării se mișcă mai departe, tremurând dureros în marele întunec. Ii trebuia, înainte de toate, și lui să știe

Ce sânt aceste lucruri ce veșnice n'or fi.

În filosofie a găsit vorbe rare care se ciocnesc, construcții înalte ridicate pe nori ce plutesc, argumentații care mulțumesc rațiunea unui timp, dar nu pot rodi în inimă, pe care n'o ating; în părerile mistice a găsit creștinismul de origine fără acea simplitate și nevinovăție care sunt însușirile lui cele mari prin care a putut și a trebuit să cucerească lumea.

Atunci el abdică mândria cugctării, îndrăzneala gândului răzvrătit cu care se lovide de porțile de aramă ale tainei, și, dacă făcu jertfa aceasta, se găsi alături de durerea și bucuria oricui, chiar ale celui mai umil, se înfrăți cu zilele muncite ale celui mai sărac și trăi ani de bătrânețe cum puținii fruntași ai epocii noastre de

luptă au putut să-i aibă, pe vre-o altă perină de mângâiere.

Și ceea ce are însemnătatea cea mai mare, e că el nu s'a făcut creștin după Evanghelie pentru fericirea Raiului, pe care l-a ignorat totdeauna, ci pentru suferința acestui Iad, în care fără scop văzut se zbate și se stoarce omenirea învrăjbită, a cărei mântuire el n'o vede în civilizație, — oprit fiind de brutala ei înfățișare materială de astăzi.

XXXVI

UN ARIIEREU ARTIST: ANASTASIE CRÂMCA

Facultatea de teologie cere ca licențiații ei să-și publice tezele. Pe de altă parte, licența în teologie e o nevoie pentru a ocupa locuri de preoți în orașe. Iși poate închipui cineva numărul tezelor de licență ce se tipăresc de parohii noștri orășenești! Ar fi o adevărată legiune de scriitori bisericești, de maieștri în controverse, de moraliști filosofici, de cazuiști subtili, de istorici ai Bisericii române. Mai mulți chiar de cum s'ar cuveni. . . Căci am ajunge o țară cu preoți autori în toate centrele mari, și pentru aceasta n'ar fi de ajuns, dacă e vorba ca lucrările să fie și bune, nici atunci când toți oamenii cu chemare pentru știință sau cu talent pentru literatură ar veni să primească hirotonia. Și de unde să scoatem pe cei cari lipsesc?

De fapt însă, până mai ieri, teza de teologie a fost o simplă formalitate. Candidatul o lucra, adecă o *prelucra*, o copia, o traducea, o cârpoagea; cu aceasta intra în lumea scriitorilor și îndată după aceasta ieșea dintr'însa. Preotul cel nou nu era îndemnat măcar a scrie

un articol de revistă, o notiță politică în vreun ziar, a ținea cel puțin o predică acelor cari au dreptul s'o aștepte dela el, dela buzele lui curate.

De câțva timp — nu de mult — Facultatea e însuflețită de un spirit nou. Intâiu, s'a văzut la autorii de teze dorința de a fi originali și folositori. Acuma ei încep a izbuti. Cărticica d-lui C. Partenie despre Mitropolitul Anastasie Crâmca e o dovadă despre aceasta. E scrisă limpede, îngrijit, are o împărțire bună, strânge știrile răspândite cu privire la acest prelat și, ici și colo, aduce acte necunoscute, întregiri prețioase, îndreptări care fac să înainteze știința.

Figura lui Crâmca merită să fie înprospătată.

Era un fiu de bogat negustor din Suceava, rudă, nepot de soră poate, al vestiților boieri Stroicești, cu atâtea moșii, atâtea vază și atâtea înrâurire. Pe tatăl său îl chema Ion, pe mamă Cristina, sau, cum se zicea atunci, când acest nume era românesc, și nu de împrumut, Cârstina. Avea un frate, diacul Ilie (căci n'aș crede și eu că acest Ilie, călugărindu-se, s'a prefăcut în Anastasie; numele călugărești începeau cu aceeasi slovă ca numele purtat în mirenie). Crâmca bătrânul a murit curând. Cristina e pomenită singură în 1587, când Domnul de atunci, Petru Șchiopul, răsplătește pe Ilie pentru slujba bună ce-i făcuse în vremea năvălirilor căzăcești. Tot Ilie, sau Anastasie, o îngropa la 14 Decemvrie 1594 în biseriçuța veche dela Pătrăuți lângă Suceava, unde și astăzi se vede la scări piatra tot mai ștearsă a «jupănesei» (cneaghinei), — deci era neam

de boieri mari, sora lui Luca Stroici, cred, — « Cristina Crâmcoaia ».

Anastasiu crescuse pe lângă Stroici, căruia-i împrumută și felul de a-și face, foarte artistic, după moda latină din Polonia, iscălitura. Nu se poate ști unde a intrat el întâi în tagma călugărească, din ce loc adecă, pentru a întrebuința cuvântul vechiu, era « de postrig ». Un Anastasiu, Grec, era egumen de Galata, mănăstirea lui Petru Șchiopul, clădită pe unul din dealurile ce stăpânesc Iașii; acela nu e însă Crâmca: el și-ar fi îngropat mama desigur în mănăstirea lui. La 1600 apoi, Mihai Viteazul, care, cucerind Moldova, nu găsisese niciun arhieru, căci toți fugiseră cu neamul domnitor al Movileștilor, la care țineau, dădu țării altă ierarhie și puse la Rădăuți ca episcop pe un Anastasiu, care-i jură credință, lui și fiului, Nicolae-Vodă. S'ar crede că nici acest Anastasiu nu poate fi Crâmca: Stroiceștii erau și ei în tabăra Domnului fugar, și cu greu ar fi putut ajunge Anastasiu al nostru arhierul iubit al Movileștilor după ce ar fi primit semnele Vlădiciei dela cel mai strașnic al lor dușman de moarte. Stăpânirea lui Mihai a fost privită, apoi, de fruntașii moldoveni ca o nenorocire, și el n'a putut găsi între dânșii niciun ajutător al politicei sale. Pe vechea bisericuță, azi dărâmată, dela Dragomirna, tot în preajma Sucevei, Anastasiu, unul din ctitori, ar fi purtat totuși titlul de « fost episcop de Rădăuți ».

La 1608 însă, Domn fiind Constantin Movilă, Anastasiu Crâmca ajunge episcop de Roman, unde stă trei ani. Încă din această vreme, dacă nu și mai înainte, el

începuse ridicarea bisericii celei noi din Dragomirna, biserică de piatră cu podoabe gotice, ciubuce în stilul Renașterii și rosete orientale. Ea se mântuie numai la 1610, în primăvară, și e unul din cele mai strălucite monumente ale vechii noastre arhitecturi, iar pentru Crâmca un titlu veșnic de glorie.

La această dată — încă din 1608 — Crâmca era Mitropolit, în Domnia lui Constantin Movilă; înaintarea lui se datorește mării puteri pe care o aveau Stroicoeștii sub acest tânăr Domn, care nu putea cârmui după ideile și potrivit cu cunoștințele sale. Cât stătură Movileștii în Scaun, Anastasie avu aceeași trecere la Curte. I-o păstră chiar noul Domn, bătrânul Ștefan Tomșa, care, cu toată asprimea lui brutală, nu cuteză să se atingă de dânsul. Când însă Doamna lui Ieremia trecu Nistrul, aducând pe tinerelul ei cucon Alexăndrel, Crâmca turnă pe pletele acestuia mirul sfințirii ca Domn. Doamna nu putu să păstreze Scaunul de Domnie al Moldovei: ea fu încunjurată de oști turcești venite tiptil, necinstită, prinsă, dusă în Stambul, unde întră în haremul unui Agă. Radu Mihnea, Veniaminul Turcilor, îi luă locul, și el sili pe Anastasie să lese cârja din mână.

Urmașul lui Radu, Croatul, catolicul Gașpar Grațiani, chemă înapoi însă pe mazil. Nu știu ce purtare avu Anastasie în răscoala acestuia împotriva Sultanului: de bună seamă, învățat de restriște, se ținu de-o parte. În curând, avu bucuria să primească un Domn nou din sângele Movileștilor, pe Miron-Vodă Barnovschi, lângă care stătea evlavioasa lui maică Elisaftea.

După sfatul lui, Doamna bătrână și Domnul tânăr clădesc biserici noi, frumoase: Sf. Ioan Botezătorul din « dricul », din mijlocul Iașului, astăzi cu totul preschimbată, deși durează vechea pisanie, Sântămăria, nu departe de aceasta, biserica lui Barnovschi de astăzi, și ea rău prefăcută, ba chiar fără inscripție, și, în sfârșit, măreața Bârnovă, pe moșia de unde tatăl lui Miron își trăgea numele, căci Barnovschi nu înseamnă alta decât Bârnoveanul, boierul dclă Bârnova. Pe altă moșie, la Hangu, se ridică iarăși un schit, iar la moșia părintească din Toporăuți o biserică, și ea păstrată rău. Pe toate n'are vreme să le mântuie; rămân încputuri ruinate pe care le desăvârșesc Vasile Lupu, Istrate Dabija, după câteva zeci de ani.

Și tot gândul lui Anastasie e în hotărîrea lui Miron de a moraliza clerul din mănăstiri, dccăzut dela o vreme, dela moartea marelui Mitropolit al vcaului al XVI-lea, Teofan. Se introduce pretutindenii felul de vieță din Dragomirna. Flăcăi din Ardeal să nu mai între în mănăstiri, pentru a nu se ivi ncînțelegeri cu Craiul de acolo; călugării străini să fie adăpostiți numai trei zile. Frații să trăiască, fără avere deosebită, toți laolaltă. Să-și aleagă pe câte un an, putându-l întări și mai departe, un egumen, un număr de stareți pentru administrația întinsului domeniu, de metoșari de pe la metoace, un celsiarh, purtător al socotelilor, un econom; să nu fie primire deasă de mireni, nici ospete cu vin, ci numai la visite de Domni, la soboare, un păhar-două de « blagoslovie » și mâncare mai aleasă; « muierile, țigăncile, călugărițele », și chiar « coconii », să-și iea

tălpășița de pe la sfintele lăcașuri (1626). Nu putu opri pe Domnul său de a închina biserica Sântă-Măriei sau Adormirii la Sf. Mormânt, dar hotărîse, din parte-i, că Dragomirna nu va fi niciodată și niciunui Scaun răsăritean închinată, ci va rămânea locuită numai de călugări moldoveni.

În sfârșit, pentru Dragomirna sa, Anastasie lucrase cărțile de nevoie, din care se conservă două *Evanghelii*, două *Liturghii* și un *Apostol*, care dovedesc în el unul din cei mai însemnați miniaturişti ai trecutului nostru.

Anastasie nu trăi mai mult decât acest ultim prieten domnesc al său. Când capul frumosului Miron-Vodă cădea la Constantinopol, unde el fusese ispășit cu nădejdi de Domnie nouă, trupul Mitropolitului zăcea sub lespezile Dragomirnei, unde călugării n'au fost destul de recunoscători pentru a-i săpa numele pe mormânt și el însuși n'avuse trufia de a-și găti încă din vieață piatra de pomenire.

29 Iulie 1907.

XXXVII

B. P. H A S D E U

Inclinându-mă înaintea mormântului lui B. P. Hasdeu, n'am nimic de retras din tot răul și nici din tot binele ce am fost adus a spune, în deosebite prilejuri, despre dânsul.

A fost un om genial — cine i-a putut tăgădui serios această însușire? —, a dispus de cunoștințe neobișnuite în toate domeniile, așa încât oricând putea uimi pe cei mai mulți; a avut un spirit elastic cum cu greu s'ar mai putea găsi altul, și, pe lângă aceasta, pătrunzător, ascuțit; a fost un scriitor îndrăzneț în luptă și de o necruțătoare ironie, a fost un convorbitor care aducea în discuție puncte de vedere noi, și, când nu putea lumina, orbea prin scăpărarea scânteilor, și, când nu putea convinge pe dușman, îl îndepărta prin jignirea crudă a mândriei celei mai legitime, a sentimentelor celor mai gingașe și a ideilor celor mai îndelung și mai adevărat iubite. Chiar biruit în fața lumii, el își încunjura retragerea de o strălucire meșteșugită care silea ochii să se închidă și lăsa totdeauna impresia unei superiorități omenești netăgăduite.

A dat culegerilor noastre de izvoare « Arhiva istorică », cea dintâi carte a slavisticii la Români; a strâns în « Cuvente din bătrâni » probe într'ales din vechea limbă, lucru ce nu se mai făcuse de alții; a grăbit desvoltarea studiilor istorice, aruncând în circulație, mai ales pentru vremile mai vechi, prin « Istoria critică », o uriașă mulțime de informație nouă; a cutezat să viseze o mare Enciclopedie națională, încercată prin « Magnum Etymologicum ». În atâtea ramuri ale științei istorice și filologice, el a fost un deschizător de cale, care, ce e drept, s'a mulțumit adesea să arate numai drumul.

După încercări poetice și nuvelistice, a izbutit să grupeze de mai multe ori în jurul său un mare număr de scriitori ai epocii sale, dela foitele din Iași până la « Revista Nouă ». Și în politică el s'a însemnat prin violentele pagini de satiră din ziarul său, « Traian », închinat luptei contra dinastiei nouă.

A lăsat câțiva școlari și un număr nesfârșit de admiratori, deși a murit între slugi și lingușitori de ultima treaptă.

A fost frumos, a fost iubit, a fost mândru, a gustat larg din mierea cerească a gloriei; os de Domn, s'a visat Domn el însuși. A fost și bogat pe vremuri. A trăit mult și a luat vieții tot ce ea poate să deie.

Și de unde vine atunci acel îndelungat sbucium, acele multe schimbări de ocupație, care au speriat și pe cei mai plecați credincioși ai lui, acea nestatornicie în idei și păreri, acea veșnică înlocuire de prieteni, acea tristă singurătate a zilelor lui din urmă? De ce tăgăduirea

din partea «Convorbirilor literare», care l-au învins oarecum, de ce înduşmănirea cu toți frunțașii generației lui, de ce întoarcerea-i mânioasă împotriva tineretului care înțelegea să ducă mai departe opera lui, de ce atacurile nedrepte care au smuls, care ne-au smuls răspunsuri nerespectoase, pe care nu le-am fi voit?

Fiindcă, potrivit cu cel dintâi mediu al lui, polon și rusesc — a învățat la Universitatea din Harcov și a venit la noi ca tânăr format, — el avea ca normă a vieții romantismul lui Pușchin și Lermontov, individualismul războinic, care dispune capricios, cum vrea, fără milă, dar cu atâta *genială* plăcere, de tot: teorii, idei, sentimente, lucruri, oameni. Sigur și îmbătat de superioritatea sa, el, eroul în sens romantic, a înțeles să-și supuie, cu orice silințe ale sale și suferințe și pagube ale altora, toate.

Teoriile — pentru el; știința — pentru el; pentru el literatura lirică, pentru el viața cu miile de izvoare ale plăcerii, pentru el prietenii, gata a se jertfi ca robi vecilor regi barbari. Pentru el, pentru superba lui individualitate, căreia i se închina. Când rana adâncă a morții copilei iubite l-a oprit în avântul biruințelor lui și i-a îndreptat gândul către alte lumi, el a înlăturat creștinismul pentru toți, legea celor mulți, săraci și orfani, și, a făcut, și dincolo de marginile traiului, palatul deosebit al mândriei sale.

Și, în viață, în simțire, în scris, în gând, când te uiți bine, rămâne mai ales ce ai dat altora, ce ai lăsat dela tine, ce ai jertfit. Prin înstrăinarea de tine însuți capeți

și consecvența și stăruința și caracterul, și iubirea oamenilor.

Astfel poți rămânea pentru multe timpuri un stâlp de lumină caldă în jurul căruia crește și înflorește vieța; *altfel*, bine înțeles, poți să rămâi oricât de mare, dar ca statuia de sare a soției lui Loth, uriașă, clară, rece și amară în mijlocul pustiului veșnic.

Așa cum a fost însă, neamul lui nu-l va uita și, chiar refuzându-i iubirea, nu-și va opri admirația față de această strălucită minte omenească care a scânteiat între noi, și poate că în creștinescul « Dumnezeu să-l ierte ». rostit la pragul mormântului ce cuprinde uriașa frunte a cugetătorului și lumina ochilor isteți, se vor topi, pentru cei ce vin după noi, greșelile ai căror martori, plini de supărare uneori, dar mai adesea de durere pentru mărimea celui ce le săvârșea, — am fost noi.

2 Septemvrie 1907.

XXXVIII

IOSIF VULCAN

Intre membrii de « dincolo » ai Academiei nu era unul mai nelipsit dela sesiunea generală decât Iosif Vulcan, care și-a vestit, parcă, dinainte moartea, nevenind în Martie trecut, pentru întâiași dată într'un lung șir de ani. La locul lui de mult statornicit apărea odată pe an chipul bătrânului blajin, cu mustățile albe sucite încă dârz, cum credea el că se cuvine unui membru al Academiei care ia parte la sesiunea generală. Era înalt, sprinten și avea o mare redingotă neagră. Așa stătea și așa se ridica, încât mai mult decât fața chema luarea-aminte acel bust impunător și țăpăn, iar mai mult decât bustul însuși, redingota. Aducea câteva rapoarte, tot așa: uscate, mândre, foarte blajine însă. Ținea să fie bine cu toată lumea, începând, firește, cu cei mai puternici, pentru cari bunul bătrân avea un adevărat cult; dar se gândea și la zeii mai noi și tineri. Și, Doamne, ce încurcat era dânsul când certe, vrăjmășii grozave dezbinau Olimpul, și divinitățile lui, tineri și bătrâni, morali și imorali, cu talent și fără, îi cereau

să aleagă! Se poate atâta cruzime față de un oaspete, își va fi zis el, înțepenindu-se și mai jenat în solemnă redingotă! Atunci făcea ce putea: unuia-i vorbea măgulitor, pe altul îl lăuda în scris. Și, dacă totuși se supăra vreunul și mergea cu supărarea până acolo încât să-l atace pe el bietul, care n'avea nicio platoșă, nu-i întorcea răul cu rău. Doar redacta și el, după multă chinuire de sine, două-trei rânduri de tânguire elegiacă și, apoi, când întâlnea pe dușman, nu știa cum să se apropie de el, cum să-l descrețească și să-l împace. Avea toată bunătatea slăbiciunii, dar poate și mai mult decât atâta...

Sărmanul bătrân! Și era ușor să-i faci plăcere. Nu cerea laude, și ar fi spus însuși că nu i se prea cuvin mari. Ii ajungea o invitație, un semn de atenție. Odată a tipărit o cartă de vizită în revista lui! Dar, când era acasă, între oamenii pe cari-i cunoștea bine, pe cari-i știa că au mai multă bunăvoință de cheltuit cu el și-și aduc aminte mai bine de folosul ce au avut pe urma lui, atunci când, la adunările «Asociației», ale Asociației pentru Fondul de Teatru, la alcătuirea căreia avusese o parte însemnată și la care el era acum orânduitorul și căpetenia recunoscută, se reprezentau piesele lui, și se așeza scaunul lui de președinte, și se aclama persoana lui, o! atunci redingota se umfla mândră, mâinile stângace făceau gesturi largi, câte o scânteie scăpăra în ochii pașnici și glasul, *chiar* glasul se auzea. Acolo să fi fost ca să știi cine e Iosif Vulcan...

* * *

Răposatului i se va mulțumi pentru îndemnul ce a dat în vederea introducerii la Români din Ardeal și Ungaria a aceluia mijloc minunat de cultură și moralizare, care este, care poate fi, dacă se află în niși bune, Teatrul. Când se va ridica în vreun centru mai fericit cea dintâi zidire de teatru românesc, aceea va cuprinde poate chipul lui Vulcan, făcut în marmură sau bronz, așa încât el să se cutremure de bucurie în mormântul său.

În istoria literaturii românești mai nouă, el nu se va însemna prin versurile sentimentale ce a scris, nici prin cele câteva pagini de proză risipită pe mealegurile uitării a doua zi după ce au fost scrise: un roman, nuvele, piese de teatru, nici prin solemnele-i cuvântări de ocazie. Meritul lui cel mare e publicarea, timp de mai multe decenii, publicarea îngrijită, gospodărească, în adevăr prietenească, a revistei «Familia», care a murit deunăzi, luând cu dânsa rostul, dacă nu sufletul lui Vulcan.

Insemnătatea acestei «foi literare», cu poezii adesea nevinovate, cu povestiri bune de citit înaintea tuturor, cu știri de tot felul — «Salonul» lui Vulcan — cu cronica măritişurilor și a răposărilor, cu ilustrații de împrumut, de prin foile neamurilor bogate, și chipuri de «oameni mari» din Românie, până la d-l Sârbu din Rudăria, premiat al Academiei Române — stă în trei fapte:

Întâiu a ieșit acolo, în Oradea-Mare a Ungurilor și Jidanilor, în părțile acelea răslețe și primejduite,

unde orice publicație românească e ca un steag rămas pe o cetate năpădită de dușmani, steag care prin singură fluturarea lui deșteaptă simțul de onoare și chiamă apărători.

Apoi că a rupt cu rătăcirile latinești, cu ortografia savantă, cu limba învățată și a scris, urmând mișcările tinerilor din țară, româneasca bună și simplă a popoului, îndemnând, deci, la întrebuițarea în vieață a graiului acestuia ce se dovedea vrednic de literatură.

Și, în sfârșit, că, dela tipărirea unei cărțicele ilustrate, cu chipurile și biografiile măririlor de « dincoace », până la ultimele publicații de cărți de vizită și cronici bucureștene, el a ținut legătura cu centrul firesc al culturii neamului, România, despre care niciodată n'a vorbit rău.

Astfel acest om cu puteri modeste, dar cu atâta bunăvoință, a fost unul din predicatorii unității culturale, ceea ce nu trebuie să uite nimeni, și noi, mai ales, cei de aici, nu vom uita.

9 Septemvrie 1907.

XXXIX

DANTE IN ROMÂNEȘTE

Versurile cele mai cuprinzătoare, mai lapidare din orice literatură a oricărui timp, o adâncime până în fundul căreia nu răzbate totdeauna nici cetitorul cel mai bine pregătit — și pregătirea în acest caz nu poate însemna altceva decât cunoașterea deplină a scolasticei medievale și a vieții italiene și universale în veacul al XIII-lea —, un amestec uriaș de tragedie, de superstiție, de închipuire înflăcărată, de simbole pline de înțeles și de alte simbole, al căror înțeles s'a pierdut de mult, icoane care trec desăvârșite, în fulgerul unui singur vers adesea, unind lumea noastră cu altă lume care pentru noi e adesea poezie religioasă, iar pentru contemporani înfățișa o realitate îngrozitoare sau plină de mângâere, și, pe lângă toate acestea, revelația unei limbi literare nouă, minunată cu mlădiere, ca energie și putință de expresie, dar purtând încă pe dânsa toată roua scânteetoare și nevinovată a tinereții sale, — aceasta este opera lui Dante.

Fiecare om cult știe ceva dintr'însa: puțini au străbătut-o întregă: poate nimănui altuia decât specialistului

ea nu i-a lăsat o impresie de total — așa suntem de deosebiți față de cugetarea și simțirea aceluia veac bătrân! —, ci le-au rămas la cei mai mulți icoanele și mai ales acele dulci versuri de dureroasă plângere a unor vremi nenorocite.

E o întrebare dacă Dante se poate *traduce*; o alta, mai îndreptățită, dacă el *trebuie* tradus. Căci se află oare cine să poată reda versul de bronz, bătut cu ciocanul greu al unci convingeri fanatice, în religie și politică, ce nu se mai întâlnește astăzi? Și se poate păstra acea melodie cu totul particulară ce se desface din strecurarea solemnă a silabelor având în ele ceva fatidic, ca destăinuirea zdrumecată a unei Sibile?

Dacă, totuși, se admite că orice popor are dreptul să-și aibă în limba sa capodoperele literaturii universale, apoi traducătorul lui Dante se cuvine a fi un om în vârstă, purtând în suflet melancolia multor încercări grele din viață, multor deziluzii iertate și răni tămăduite, un om bun și blând, înseninat prin lămurirea sufletului său de-a-lungul anilor, un singuratic în mijlocul vălmășagului lumii, la care să ia parte numai de formă, și, în același timp, un spirit care să fi păstrat ceva din naivitatea care deosebește vremuri ca ale lui Dante și care la el se avântă, totuși, spre culmile sublimului.

Între scriitorii noștri cu greu s'ar fi găsit aceste însușiri la altcineva decât la d-l Gane. Alegând pentru anii săi de bătrânețe pe Dante, în lumea căruia s'a cufundat cu încredere pentr'o călătorie așa de lungă,

d-sa n'a greșit. Mai degrabă decât un meșter al formei poetice, îngrijit de efectele unei virtuosități superioare, mai degrabă decât un savant, întreg sau pe jumătate, care să trateze ca un șir de probleme ale cugetării și limbii textul marelui Florentin, era chemat să încerce o astfel de operă grea un scriitor care să aducă o stare de spirit asemănătoare,— prin liniștea-i cam tristă, prin concepția-i de un realism simplu, ce dă dela sine poezia,— cu acel model neatins care e poetul celor trei lăcașuri ale sufletelor.

« Infernul » — i-aș fi zis « Iadul » — iese în a doua ediție a traducerii românești. Cetitorul va găsi armonie egală cu sine, limpeziciune de formă, pe alocuri energie în imagini sau în exclamații, totdeauna o rimă naturală și sigură, iar, mai presus de toate, o *tinereță*, o spontaneitate nouă care fac cea mai mare cinste traducătorului. În ceea ce a dat generația precedentă, în produsele literaturii mai nouă, cu greu se va găsi o lucrare așa de întinsă, de grea și totuși așa de liniștită și sigură, înfățișată cu așa de puțină pretenție, într'o mișcare așa de firească și cu un zâmbet așa de bun, ca aceasta.

Traducerea « Infernului » nu e un « eveniment literar », ci o faptă bună și folositoare, pe atât de simplă, pe cât de meritorie. Ea poate și trebuie să fie urmată însă de traducerea celorlalte două părți din « Divina Comedie ». La vârsta sa înaintată, d-l Gane ni se dovedește destul de tânăr pentru a ni le da.

18 Noemvrie 1907.

XL

LICIU ȘI TEATRUL LUI ALECSANDRI

Pe când Teatrul, așa de bine condus formal de un director care-și știe meșteșugul și e mulțumit cu atâta, dă « Sherlock Holmes » și operele autorilor evreo-francezi ai literaturii parisiene, Liciu cutreeră provincia. Pretutindeni e bine primit, și, prin talentul său, prin școala sa superioară și prin deosebitul său simț de datorie, merită o asemenea primire. E altă întrebare dacă piesele de efect, foarte moderne, pe care le alege, sunt potrivite pentru un public care trebuie educat către artă — d-sale i-o spun aceasta; d-lui Davila însă nu, fiindcă ar fi în zădar — și, mai ales, dacă ele sunt vrednice de talentul interpretului. Căci cea mai înaltă datorie a unui artist e să nu consimtă pentru nimic a se coborî mai jos decât chemarea sa firească.

L-am văzut pe cel mai cult dintre actorii noștri la o reprezentație a « Pietrei din Casă » și apoi la aceea a « Lipitorilor Statului ». În amândouă rândurile am avut o îndoită uimire plăcută. Pe de o parte, era înaintea mea un artist care ar fi în frunte la orice teatru din lume:

singur, mlădios, demn și adese ori chiar tragic în mijlocul unor situații care s'ar părea că nu pot da decât efecte comice. Pe de alta vedeam cât adevăr, câtă culoare, câtă informație folositoare, îmbrăcată în veșmântul literar care dă trăinicia, se găsesc în acele comedii pe care Alecsandri le scria mai mult jucându-se în Iașul anilor 1840 și 1850.

Iaca noi ne-am deprins cu literaturi rafinate, cu răsuri subțiri și rele, cu rânjiri dureroase; am avut mai adesea înaintea noastră imitații moderne, expuse crud de o școală franceză nemiloasă, care a fost imitată în toată Europa; ne-am învățat a ne chinui înaintea unor probleme care se aduc pe teatru, fără a li se da, după bunul sfat al vechiului Aristotele, acea soluție definitivă care să ni se îngăduie a pleca de acolo cu gândul împăcat și sufletul adus înapoi în stare de armonie. De la această înălțime ne uităm desprețuitori la farsa naivă a vechiului poet moldovean, care închide și deschide dulapurile face pe oameni a se bate pe 'ntunec și aduce, spre recunoașteri și împăcări, pe eroii săi din toate colțurile.

Mulți vorbesc rău de Alecsandri, mai ales ca autor dramatic. Atâția nici nu l-au cetit. Dar chiar dintre cei ce l-au avut în mână. Cred însă că oricine va vedea acest teatru, în care toți au mișcarea așa de sprintenă și de sprețară, vorba atât de uite, zâmbetul atât de bun și hohotul așa din toată inima, dar mai ales înfățișează într'o formă așa de simpatică o veche societate dispărută, pe urma căreia au venit însă părinții sau bunicii noștri, oricine din acești privitori își va schimba

părerea. Nu, acesta nu e un repertoriu de uitat, de aruncat. Pentru învățatura ca și pentru plăcerea noastră, el trebuie chemat iarăși la viață.

Pentru a reda figurile lui Alecsandri se cere însă o bunătate adevărată și, pe lângă dânsa, puțința de închipuire simpatică a trecutului, în legătură cu o deosebită cultură; interpretul trebuie să aibă sânge moldovenesc curat, sfiala aceea față de lucrurile însemnate, care deosebește neamul nostru.

Și, așa fiind, cine ar fi mai potrivit pentru învierea și purtarea prin largul țării a întregului teatru al lui Alecsandri decât Petru Liciu?

Il văd, parcă, împreună cu tineri entusiaști, având în vedere, nu succesul sgomotos și câștigul și reclama de actori, ci arta și țara lor. Prin el și ai lui ar învia toți acei buni cunoscuți ai Ieșenilor de pe vremuri, dela Iorgu dela Sadagura până la cocoana Chirița. Ar fi o veselie, un răs sănătos și senin, o voie bună fără păreche: bătrânii s'ar simți tineri și ar râde de-avalma cu tineretul cel mai nou.

Și, în același timp, s'ar afla că moda de înstrăinare, cu snobismul ce târăște după dânsa, e pe sfârșite, și că înodăm iarăși legătura, neapărată, în orice cultură serioasă, cu tradiție.

XLI

LA DESVELIREA MONUMENTULUI LUI ALECSANDRI

Când vor apărea aceste rânduri, cei câțiva Ieșeni creștini și mulți Evrei ieșeni vor fi avut plăcerea de a vedea pe una din piețele orașului lor chipul de marmură al lui Vasile Alecsandri. Înțeleg din notițele ziarelor¹⁾ că desvelirea statuii s'a făcut cu o pompă deosebită înaintea elementului oficial al vieții românești. Regina însăși a scris versuri întru amintirea aceluia poet, și național, și de Curte, care a fost la bătrânețele sale un oaspete iubit al palatului de libertate și poezie din Sinaia. Fără a mai vorbi de alte ode, de panegirice, dintre care unele au fost mai cumpătate, de medaliile rivale pe care le-au bătut, întrecându-se în urâciune, dintre acei librari ai Iașilor cari țin să se afirme, cu tot dreptul, la orice manifestație patriotică și culturală.

Toate aceste semne de admirație: statuie, discursuri, versuri, prosă, medalii evreești, le-a prevăzut

¹⁾ Serbarea s'a amânat.

desigur Alecsandri în cugetările sale asupra viitorului la care se putea aştepta. Sigur de sine însuşi, de uşurinţa creaţiunii sale, de farmecul său cuceritor, de neapărată simpatie pentru dânsul a celor mulţi şi celor mari, el a purtat o coroană fără spini şi a strălucit fără să sufere şi fără să se mistuie. Şi-a trăit vieţa toată, şi lucrul său de scriitor, în loc să i-o fi scurtat prin chinurile iscodirii de gânduri şi făptuiri de cuvinte, prin străduinţile grele întru lămurirea simţirii, i-a prelungit-o poate prin conştiinţa stăpânitoare a unei glorii câştigate repede şi pe care până la bătrâneţe a ştiut să o păstreze.

Cine a cârtit împotriva lui? Vreun nemernic a cărui lipsă de talent şi de caracter lua orice preţ spuselor sale. Cine l-a tăgăduit? Vreun tânăr, pe care nu-l asculta mai nimeni, şi încă şi acela cu cât încunjur, cu câtă sfială şi pietate!

Şi nu i s'a întâmplat măcar ceea ce se întâmplă rarilor scriitori cu bătrâneţe lungă pe cari mai multe şiruri de contemporani îi recunosc pe rând. Nici după moartea lui critica n'a cutezat a vorbi răspicat, a tăgădui veşnicia semizeului. Dimpotrivă, poetul mort a fost răsbunat foarte repede şi de acele uşoare atacuri pe care avuse a le suferi fără a păgubi nimic prin ele. Pe încetul, lumea, condusă de scriitorii şi de criticii de meşteşug, s'a întors la vechea părere de închinare fără rezervă înaintea lui. El a rămas astfel şi de acum înainte, cu toată întregirea culturii noastre, cu toată adâncirea sufletului nostru, cu toată creşterea simţului pentru adevărata limbă românească, aşa cum o vorbeşte şi o

înțelege acel ce a făptuit-o: poporul, el a rămas, deci, descriitorul fericit al naturii și al oamenilor dela noi, armonizatorul măiestru al cântecului popular, vrăjitorul trecutului eroic, aedul renașterii noastre, al luptelor și triumfurilor din urmă, într'un cuvânt întruparea poetică a geniului național..

Un altul, foarte nenorocit dela un capăt la altul al vieții sale, creând cu greutate, din măduva și sângele său, opere care l-au înveninat totdeauna de desnădejdea idealului neîndeplinit, un altul care n'a aflat măcar în iubirea frățească a tovarășilor, într'o înțelegere largă și deplină a publicului mângâiere pentru această mare și veșnică suferință, un altul pe care dușmanii nu l-au cruțat, pe care proștii nu l-au iertat, prietenii nu l-au respectat, pe care nimeni nu l-a înțeles în întregimea lui, un oarecare Mihail Eminescu, de profesie, rând pe rând, actor, revizor, gazetar și nebun, căruia câțiva admiratori din cei guralivi i-au închinat caricatura de bolovani într'o piață botușăneană și un bust, ca acela de pe mormântul oamenilor cu avere, la Ateneul din București, acela a numit pe Alecsandri, în cea mai scurtă și mai bună caracterizare: « veșnic tânăr și fericit ». Pe când el, sărmanul, care lăuda așa de frumos, fără niciun gând de rivalitate, a fost bătrân în cugetarea sa cu mult înainte de vreme și, prin urmarea firească a unor uriașe însușiri nestăpânite, de el însuși sau de mediu: « veșnic neferice ».

Și iată-mă ajuns, cum se va întâmpla totdeauna oricăruia din generația mea, care va fi adus a vorbi despre Alecsandri, la neapărata comparație cu Eminescu.

Ori cu cât simț istoric ne-am înarma, oricât am prețui liniștea și seninătatea, oricât am dori să nu jignim păreri respectabile, nu putem da lui Alecsandri, a cărui faptă o înțelegem și o prețuim, inima noastră, pe care *Eminescu* o stăpânește.

Însă iarăși înțelegem foarte bine, și prin urmare nu învinuim, pe ceilalți cari iubesc pe Alecsandri în același timp în care îi recunosc meritele. Cei ce fac un sport din iubirea pentru popor, din iubirea pentru trecut, din iubirea pentru neam, din arta sfântă a poeziei, aceia nu pot cere mai mult decât ce le dă acest bogat și strălucit diletant care a fost Alecsandri. Și iarăși *exteriorii* prudenți, cumpătați, măsurăți, pieptănați, gătiți, solemnii și pompoșii nu pot găsi în toată literatura românească un altul din scriitorii mari care să-i mulțumească atât. Că e un scriitor mare, nu încape vorbă. Dar la el nu va jigni niciodată și pe nimeni un gând adânc și obscur, o simțire care să uimească și să arunce în lături, o comparație care să izbucnească, un strigăt care să zguduie, un cuvânt măcar care să nu se poată auzi oricând. Acesta e un perfect om de societate, un respectos al tuturor formelor și convențiilor, un eminent «nici prea-prea, nici foarte-foarte».

Așa fiind, și lui i s-a consacrat ce i se cuvenea mai mult, și admiratorii lui, cari nu dispun de inima lor pentru literatură, i-au dat ce-i puteau da mai scump, când s'a ridicat statuia de marmură dela Iași.

Toți aceia cari pot face o deosebire hotărîtă între însemnătatea istorică a unui scriitor și valoarea lui actuală, toți aceia cari cred că asemenea subiecte trebuie

atinse, nu cu meșteșug de vorbe înflorite, ci cu o deplină seriozitate de suflet și cu un înalt simț de răspundere, în sfârșit toți cei cari au despre un scriitor aceeași părere și în zilele obișnuite și în cele extraordinare, vor iscăli această părere.

28 Octomvrie 1905.

XLII

L U E G E R

Puține nume sunt mai populare în Austria decât acela al oaspetului nostru. El e, nu numai cunoscut până în stratele adânci ale neamului său german și creștin, dar și iubit, cu acea iubire admiratoare și plină de recunoștință care se dă numai luptătorilor fără preget. Primarul Vienei va rămânea, în ciuda puterii de sus, în ciuda intereselor bănești dela mijloc, în ciuda unor anumite uneltiri ce vin de jos, stăpânul orașului său, atâta vreme cât va voi. Și va voi până va avea încă de lucru.

Lueger nu e numai un puternic vorbitor, care impune prin căldura ca și prin sinceritatea frasei sale. El nu e numai o personalitate cu desăvârșire simpatică, «frumosul Carol», zic ascultătoarele cuvântărilor lui de la Primărie și din Parlament. El e și un foarte bun gospodar. Viena, cum a găsit-o el, începuse a se ticăloși, prin oportunismul sfios al altor primari, din cei cu bunăvoință înceată, fără program și fără țintă; ea se pleca umilită față de marea strălucire nouă,

americană și evreiască, a Pestei. Datinele cele vechi o stăpâneau în circulație, în luminat, în hrană. Lueger a venit cu hotărîrea de a înălța iarăși la locul ce i se cuvine vechea cetate împărătească, în care s'a născut, unde a locuit totdeauna și pe care o iubește fără de margini. Un timp a fost o revoluție generală pe stradcele vieneze: gropi, munți de pietre, tuburi, stâlpi de felinare risipiți pretutindeni și, în desele zile de ploaie rece, bielșug de noroiu negru și cleios. Dar, peste câțiva ani, nopțile Vienei scânteiau în lumină nouă, tramvaiele cu aburi încunjurau *Ringul*, trenuri fumegau sub pământ, și unul din cele mai minunate bulevarde din lume se desfășura larg pe locul unde odată duhlia din urîta râpă acel pârâiaș al Wien-ei, care s'ar numi la noi... Calcăină. Încă odată, Viena se prefăcuse, cu gust și cu îndrăzneală, după nevoile cele mari ale timpului.

Astfel de servicii nu se uită niciodată, și nu oricine le poate aduce. Dar numele de Lueger nu trezește în mintea atâtoro amintirea isprăvilor de gospodărie ale primarului pe vieață al Vienei, ci el răsună ca un strigăt de chemare în luptă. Lueger înseamnă antisemitul luptător și biruitor.

Nu un antisemit de teorie care să împartă pe oameni după sânge în prieteni neapărați și dușmani fi-rești. Nu, dar el, mai mult decât oricine, și-a dat seamă de jidovirea repede, cu toate urmările ei de murdărie, de demoralizare, care amenință Viena sa iubită. Impotriva dușmanului din Leopoldstadt a început a lucra. În zădar a scos acesta, pe lângă toate trupele sale, și pe acclea, puternice, ale aliaților, socialiști, cosmopoliți.

Scrâșnind din dinți mai mult decât odată, barbarii asiatici din cetatea creștină a Impăratului au trebuit să afle biruința lui Lueger.

Dincolo de Leitha însă, acest neam e adevăratul stăpânitor, în veșmintele medievale și sub steagul revoluționar al Ungariei. Lueger nu poate să iubească pe aceia cari s'au lăsat copleșiți și cari se laudă, se mândresc cu această copleșire, pe aceia cari înfățișează în același front pe urmașii cavalerilor dela 1300 și pe « contopiții » din veacul al XIX-lea și al XX-lea. De aici politica anti-maghiară a lui Lueger, care se împacă de altminteră și cu loialitatea sentimentelor lui austriece.

Venirea lui Lueger la noi e o demonstrație; el vine la cei ce se luptă cu evreimea și cu prietenii ei de pretutindeni. Ca o demonstrație o primim. Strigând: « Trăiască prietenul nostru Lueger », suntem siguri că vom afla un răsunset în toate inimile românești.

8 Iunie 1906.

XLIII

LA MORMÂNTUL LUI KOGĂLNICEANU

O parte din liberalii din Iași au făcut drumul până la cimitir pentru a se închina amintirii lui Mihail Kogălniceanu.

Odată partidul făcea « pelerinagii » la mormântul lui Brătianu, la al lui Rosetti. De o bucată de vreme, ele au încetat. Marelui organizator și om de ispravă, ca și visătorului cu vieața cinstită, politicianului fără arginți, rămas până la capăt puțin poet, nu mai are nimeni să le ceară sfaturi. E bine că măcar mormântul lui Kogălniceanu e privit încă drept un izvor de inspirație. Dacă toți cei ce au mers să-l vadă, s'au apropiat cu inima curată a omului ce vine să se înoiască prin pomenirea faptelor însemnate ale unui mai mare decât sine, atunci oracolul venit de peste pragul vicții a putut spune vorbe ca acestea:

Că nu este un adevărat om politic, patriotic și bincfăcător, înțelegător al timpului său și pregătitor al viitorului decât acela care, ca Mihail Kogălniceanu, începe întâiu printr'o largă cultură modernă pe care el,

Kogălniceanu, și-o câștigase în Germania stăpânită de marele curent idealist dela începutul veacului.

Că a fi liberal sau conservator, ori a se zice numai liberal sau conservator, n'are nicio însemnătate la un biet popor care se luptă să se ridice din cele mai strașnice adâncuri ale sărăciei și lipsei de lumină, dar că are o mare însemnătate pentru un om politic calitatea, puterea naționalismului său, iubirii sale pentru neam. Prin aceasta găsești dela sine drumuri, pe care nu le poți descoperi cu felinarul chior și fumeșor al formulei liberale, ori cu iasca seacă a datinei conservatoare.

Că nu poate fi un neam trainic acela care se alcătuește cu adevărat numai din spuma de sus, care, chiar dacă nu e murdară, se va murdări de tot praful pe care-l mătură de-asupra-i vânturile cele mari ale lumii. Ci un adevărat neam e acel ce cuprinde în sine toată vieța, veșnic mișcată, totdeauna înnoită și pe deplin curată, a mulțimilor muncitoare și cinstite.

Că nu e un om politic vrednic de acest nume meșterul care știe să câștige dușmanii, să ocolească piedicile, să cruțe munca și să scape de primejdie. Ci este numai acela care, văzând o neclintită și luminoasă țintă, merge îndrăzneț către dânsa, înfruntând dușmanii, mișcând din loc piedicile, primind în piept primejdiile, cu siguranța că, perind chiar în cale, tot drumul ce a putut să-l facă e câștigat pentru urmașii ce vor veni neapărat după vitejia lui. Așa a judecat Kogălniceanu atacând, în vremi foarte nesigure și amenințătoare, chestii ca averea de moșii a străinilor din

mănăstirile grecești și ca lipsa de ogor și de neatâr-nare a țăranului.

Și, din ce *n'a* făcut el, acum se desface și această ultimă învățătură: Că un om politic trebuie să-și sprijine fapta pe o vieață personală cu desăvârșire curată, căci altfel va fi învins ușor, stăpânit și întrebuințat de alții, mai slabi, mai puțin chemați decât dânsul, cari însă n'au păcate sau știu să le ascundă mai bine. Și astfel, din nenorocire, o țară, un neam vor pierde pe cârmaciul cel mai bun când ar avea mai multă nevoie de dânsul.

Pentru cine poate auzi, — acestea le spune mormântul lui Mihail Kogălniceanu.

29 Iunie 1906.

LXIV

LA TRECEREA UNUI EROU

Ultimul dintre Rákóczești, Francisc, s'a răsculat împotriva Casei împărătești de Habsburg, stăpână a Ungariei cucerite dela Turci, a urmat cu strălucire exemplul altui « rege ungar », Emeric Tököly, a stăpânit o bucată de vreme Nordul Ungariei, a întreținut legături cu anumite State din Apus, ca Franța care-l sprijinea cu căldură ca să facă în necaz vechilor săi dușmani dela Viena și, la urmă, a trebuit să se recunoască învins. După anul de lichidare 1711, el a luat drumul către țara sprijinitorului său, Ludovic al XIV-lea, dar n'a încăput nici acolo precum ar fi dorit și, la urmă, și-a aflat adăpostul, cu tain dela Padișahul, în Turcia, urmând, și în această privință, pe regele Emeric. Pe pământul străin s'a stins el după lungi și dureroși ani de pribegie la 1735 și a fost îngropat la Rodosto, pe malul Mării Negre.

Ungurii nu l-au uitat însă, nici în timpul cât ascultau de Austrieci, nici astăzi. In el acest neam dârz și sigur de sine a văzut pe luptătorul cavaleresc și îndărătnic, care nu-și părăsește drepturile și nu vrea să-și plece

capul față de nimeni. În el au mai respectat pe cel din urmă reprezentant al mării dinastii rákóczești, sub care Ardealul stăpânit ungurește a însemnat ceva în istoria lumii.

De mult încă, ei făcuseră planul patriotic și romantic de a aduce din groapa lui depărtată pe cel din urmă care a purtat o coroană ungurească. Împăratul-rege, care iartă așa de mult pentru el și care poate ierta și pentru strămoșii săi, cari au osândit la moarte ca trădător pe Francisc Rákóczy, n'a avut nimic de zis împotriva acestei pomeniri naționale. Acum câteva zile Parlamentul din Pesta a votat reabilitarea, curățirea de osândă, a memoriei Craiului de răscoală. O corabie a marinei austro-ungare a ridicat oasele scumpe Ungurilor. Ea s'a oprit Joi la Constanța. Un tren special a dus cosciugurile vechiului rege și ale tovarășilor săi pe lângă București, de-a-lungul întregului șes al României, prin orașe unde pretutindeni erau libere să-iasă întru întâmpinare coloniile ungurești cu tricolorul și să răsune astfel accentele limbii maghiare, până la Orșova, unde aștepta primirea cea mare.

Francisc Rákóczy nu e o figură antipatică pentru Români. În părțile ardelenne de sus, în părțile maramureșene, el a întâlnit, ca un viteaz ce era, sprijinitori viteji printre țăranii noștri. Vlădica român Ion Țircă, pus de dânsul, îi scria ca unui « Craiu al Țării Ungurești de sus și Ardealului » și-i ura « să biruiască dușmanii Măriei Sale, cum a biruit David Craiu pizmașii săi ». Și astăzi se păstrează în cutare biserică veche steagul sub care țăranii noștri, mândri flăcăi ai muntelui, au luptat pentru Craiul « Racolșea ».

Stând mai mult pe aiurea, până pe la Cașovia, unde-l așteaptă pomposul mormânt al recunoașterii naționale, Rákóczy cel tânăr n'a putut avea legături mai dese cu ai noștri de dincoace. Dar bunicul și străbunicul său, Gheorghe I-iu și al II-lea, Domni ai Ardealului, au fost buni și statornici prieteni ai lui Vodă Matei din Târgoviște și ai lui Vodă Vasile din Iași, și Doamna Elina a lui Matei scria bătrânului « Craiu » prin care ajunsese la Domnie acel care zace acuma în singurătatea de munte dela Arnota olteană, numindu-l cu iubire: « părinte și socotitor și învățător de toate lucrurile noastre » și iscăbind ca « fată a Măriei Sale ».

Oricâte am suferi dela oricine, e o cinste a neamului acestuia românesc că nu uită binele, măcar vorba bună pe care a primit-o odată, și o cinste și mai mare că el înțelege oriunde și respectă vitejia curată, iubirea de neam, jertfa de sine.

De aceea, dacă nu vor suna acum în satele ardeleni clopotele pe care le cere prin poruncă Ministeriul din Pesta, noi toți, și cei de aici, cari am lăsat drum slobod sentimentelor firești ale oaspeților noștri maghiari, și cei de dincolo, capabili să deosebească între oamenii cari fac parte din același popor, ne descoperim înaintea sicriului unde un erou doarme, înfiorat în bătrânele sale oase de duhul țării sale, și vom zice viteazului cavalier ce se întoarce: « fie în veci pomenită la toate neamurile amintirea celui ce a luptat, a suferit, a pribegit și murit pentru neamul său ».

Iar a doua zi suntem iarăși noi, *noi*, și ei, *ei*.

19 Octomvrie 1906.

LXV

UN PROFESOR: DIMITRIE A. LAURIAN

A murit zilele trecute în București și a fost îngropat în mijlocul deosebitei duioșii a multor colegi de școală, foști școlari și prieteni, Dimitrie August Laurian, un om care *se vedea* fără ca sub picioarele lui să fie piatra ordinară a unei situații. A fost scriitor cu condeiul ușor și mlădios, ziarist cu simț de răspundere, om de carte care făcuse cu strălucire studii înalte, convingător elegant și armonios, dascăl iubitor de chemarea sa, a cărui însemnătate pentru întemeierea unei noi societăți românești o înțelegea bine; a fost un om politic, pentru că avea vederile sale lămurite și nu înțelegea să le părăsească pentru o ispită mare sau o ispită mică; a fost un om în societate, știind să fie dânsul fără a lăsa jigniri în urma sa și, în sfârșit, a fost pentru acei ce-l cunoșteau bine, bine de tot, un prieten care, precum au spus-o înaintea mormântului său, nu-l vor uita niciodată.

Vieța acestui om ales e vrednică însă de a fi prinsă și altfel decât într'o scurtă caracterizare generală.

Era fiul lui August Laurian, învățatul cu sufletul tare, cu voința neînduplecată, cu credința nezguduită, cu munca de fier. A fost crescut de dânsul în părerile lui: naționalism românesc înalt, cuprinzând pe Români de orișunde, mândrie ardeleană, conștiință latină, cult pentru limba purificată, pentru ortografia care lasă a se străvedea obârșia romană, pentru fapta și scrisul vechii Rome; iubire pentru știința care mântue, știința naturii și știința celor în afară de dânsa, noile științe naturale și vechea filosofie, care erau și pentru înaintașul lui Laurian bătrânul, și mai bătrânul Lazăr, cercul merit închinăciunii.

A învățat temeinic, la Nemți, filologie clasică și « filosofie naturală ». După o teză de cuprins filosofic, el intră la 1872 în viața publică, în același timp ca profesor și ca director, și se face, împreună cu prietenul său de ani îndelungați, Ștefan Mihăilescu, redactor al « Transacțiunilor literare și științifice ».

E interesant să se coboare cineva prin această revistă în sufletul, doritor de luptă, necruțător și caustic, al tânărului de acum treizeci de ani care la vârstă de bătrânețe se duce dintre noi.

Laurian e un ironic care nu primește însă nihilismul dogmatic, afirmarea cu jurământ că totul nu e vrednic de nimic. De sigur că nu-i place starea politică și socială de după Unire, că descopere, cu toată proslăvirea ce făceau să se audă cei mulțumiți și mândri de isprava lor, « ceva mic, meschin, pocit și putred în ceea ce avem astăzi », că vede, în locul pământului cu « râuri de lapte », dar fără « flori de lumină », al politicianilor, « o țară

de muribunzi, veștejită și în agonie, a cărei existență e pusă în chestie la primul țipăt al unui Jidan cu chibrituri». Dar el socotește că se pot îndrepta lucrurile: în trecut se închină marilor figuri eroice, lui Iancu, «legenda Abrudului», lui Bolintineanu, lui Eliad; în prezent, el alege tineri cu aceeași învățătură ca a lui, pe cei mai buni din tinerimea bucureșteană de atunci (Anghel Demetrescu, Gr. Păucescu, și câțiva alții) și, împreună cu ei, înțelege să dea lupta cea mare a educației noi, răzimată pe știință. Știința, aceasta îi pare mântuitoarea; prețuind, cu toate împunsăturile ce-i veneau din cercul dela Iași al «Convorbirilor Literare», curentul literar pozitiv și poporan plecat de acolo, el, înfășat încă în ortografia și stilul unui părinte autoritar și vrednic de admirație, crede că se poate aduce atâta folos prin cultivarea științelor exacte și naturale și-și caută tovarășii la opera de reformă, în țară și străinătate, dela Tiberghien la dr. Davila.

Revista a mers un an, și acela cu greu. Apoi Laurian și ai lui trecură la «Revista contemporană», care luptă cu «Convorbirile» și fu învinsă, pentru contemporani ca și pentru urmași. Intre prinșii de războiu cari-și blestemară soarta mai puțin, fu D. A. Laurian, emancipat de puterea părintească.

Și pe urmă? Sunt convingeri fecunde și sunt convingeri, mai puțin convinse, careucid. Polemistul literar se făcu ziarist politic de partid, — finul ziarist dela «România liberă» și dela «Constituționalul», — se făcu ziarist fără iscălitură, legiuitor fără răspundere,

apoi funcționar fără personalitate, în sfârșit desgustatul din ultimii ani.

E adevărat că rămăsese profesorul, colegul, omul de societate, prietenul. Acela a murit acum, mult timp după *celălalt*.

2 Noembrie 1906.

XIVI

ALECSANDRI ȘI « LIPITORILE SATELOR »

Am văzut zilele acestea la Teatru « Lipitorile Satului ». Inviorată de talentul lui Liciu, susținută bine prin jocul foarte îngrijit al celorlalți actori, împodobită cu decorațiuni foarte potrivite, și unul din ele — al pădurii — chiar cu adevărat măreț, se desfășura în acte care nu sunt, la dreptul vorbind, decât o înșirare de tablouri, vechea tragi-comedie a satului moldovenesc de munte din anii 1840. Iată casa teslarului țăran Ion, cu nevasta lui încă destul de tânără pentru a da fiori unui spânzurat de Grec, iată feciorul voinic al lui Ion, flăcăul amorezat cu atâta curăție de nevinovata orfană Măriuca, iată argatul sârb Gavril, bețiv și răzbunător când e beat. Iată bătrânul Vântură-Țară, răzeș isgonit din răzășia lui, care urmărește, rătăcind, oriunde pe Lipitorile Satului și se pricepe a le pedepsi. Acesta e un colț, cel țăranesc.

Dincolo, uite cârciuma: satul întreg se strânge la dansa, bând și chiuind, făcând haz de necaz, de cât necaz este în cuprinsul său. O balabustă, care nu se vede, drege rachiul înuntru, pe când la iveală iese Moise, Moșișilică

pentru Români, Moisachi pentru Grec, cine știe cum pentru zisa balabustă: un omuleț în caftan rupt, în ciorapi și papuci, așa cum îl știe Liciu; o pocitură fără vârstă, fără încheeturi, care umblă, tremură, numără, se târăște, se strecoară, se milogeste, ca să se ridice, uneori, într'o mișcare de cămătar care se simte. Acesta e colțul jidovesc: în odaia din fund cu multe pene de găscă, cu policandru și lingurițe de alamă galbenă, cu sfântul corn negru și sfântul talăs soios, sânt copiii, mulți « cuptii » unul pe an, bucuria lui Moise, care totuși nu face credit creștinilor, « goilor » puturoși și leneși și proști cari-și îngăduie și ei a se înmulți odată la an.

La curte, în odaia cu velințe frumoase, cu icoana dela Sfântul Munte Atos, cu masa și scaunele de lemn alb și cu catastifele măiestre pe polița ascunsă stă Grecul, cheme-l cum îl va chema, « boierul » prin arendă al satului. Calcă măreț ca din pod, are giubeaua și fesul cel lung de acasă și-și unge mustățile subțiri ca șă stea dârze. Abia mănâncă și bea; are harapnicul în mână, dar nu bate; țipă, dar poate să fugă. Are o singură slăbiciune: îi plac fetele din sat. Pe cele ce se lasă, le tocmește poslușnice în casă, cu voia de a-l bate, ca mătușa Ruxanda; pe cine se ține mândră, e gata s'o iea de nevastă, s'o învețe grecește și s'o poarte în caleașcă la Iași, ca însăși « chiria » cocoana sa: așa socoate să facă și cu Măriuca. Țsta e colțul arendășesc.

Boieri nu se prea văd, — stau la Iași sau în străinătate; dar uite la caraghiosul de « domn subprefect » cu pălăriuța de paie și pantalonii vărğați; tinerel, spălățel, foarte gătit. Dar, altfel, e om cum se cade, judecă

bine și se crede dator a « civiliza » pe țăranul moldovean.

Și am văzut cum Moise și Grecul ispitesc cu banii împrumutului pe Ion teslarul, cum se mânie pe dânsul și-l răpun scoțând una din scândurile șchelei unde el lucrează și aruncând răspunderea pe bietul Sârb totdeauna cu vinul în cap; am văzut cum caută apoi a ucide cu otravă pe presupusul ucigaș, care a fugit, dar a găsit apoi plăcere să se întoarcă, am văzut pe Grec curtenind, răpind la curte, scăpând din cușcă pe Măriuca, am văzut pe Moise tremurând de frica tuturor felurilor de moarte și mărturisind de frică adevărul și pe « domnul subprefect » făcând dreptate, luând pe Măriuca de lângă Grec și dând-o flăcăului care o iubește.

Apoi perdeaua a căzut asupra tuturor țăranilor mulțumiți și, când a fost să plecăm acasă, ni-am zis cu toții: nu, nu e atât; noi mai știm ceva, domnule Alecsandri, tinere poet senin al anilor 1840!

Iată ce știm noi, după optzeci de ani, asupra acestui sat și celor ce se aflau, celor ce au venit pe urmă, acolo.

A murit mama Catrina a teslarului. Părechea de însurăței, Nițu și Măriuca, s'a așezat în casa răposatului, bine și gospodărește clădită de dânsul. Când începeau a îmbătrâni, a venit veste în sat că Vodă-Cuza, prietenul poetului Alecsandri, a hotărât împrumutarea țăranului. Cum sunt ei însă la munte, cu pământul lor, s'au bucurat mai mult pentru alții. Au avut mulți copii, ca din dragoste bună și sănătoasă. Fiecare din ei a fost de zece ori mai sărac decât părinții. Unul a nemerit la

dascălul pus de un boier binefăcător și s'a boierit el însuși. E undeva membru la o înaltă Curte; își zice Theslard și nu scrie niciodată acasă. Ceilalți se luptă cu nevoi grele, și sunt acum niște moșnegi chinuiți. Niște Evrei mari, uniți cu bogătași români — acum nu mai e o Moldovă, ci o Românie regală — au fierăstrae în munte și taie pădurea de o rad; acolo cară butucii și bătrânii și copiii lor. Acești copii, oameni în toată firea, au și ei copii, dar din averea Măriucăi a rămas numai un peticele de vorbă să fie, copleșit de datorii. Cu săptămânile salahoreshc bărbații în păduri; femeile se dau în dragoste cu orice ciocoi șugubăț; unele beau basamac și cad pe drumuri. Decorul trebuie cu totul lui tot schimbat. Pe un pământ stârpit și sluițit trăiesc niște bieți sălbateci desfrânați.

Jos căciulile, mojișilor! Trece în trăsură arendașul munților, regele Carpaților; roșu la față, cu ochelari pe nasul coroiat, în blană scumpă, cu o căciulă cum n'a avut-o nici Vodă Vasile Lupu. Lângă el, o elegantă doamnă, care-i seamănă la nas. Copii în haine de marinar; guvernantă dela Paris. Se vorbește amestecat: când jidovește, când românește cu cântec, când «franțuzește». E domnul Mosessohn, care așteaptă numai împământenirea pentru a se așeza în «elită», lângă cutare Scandalopulo, lângă Cacătăev (franțuzește: «de Kakataeff») Bulgarul, lângă Svinici Sârbul și domnul de Lumpatius dela «Luceafărul român», societate de petrol, lângă boierimea cea nouă internațională, care primește în mijlocul ei și pe câte un beizadea de beizadea trăind din fum și din datorii. Știți cine e însă acest

Mosessohn dela societatea forestieră « Mosessohn, Găștinescu și Compania »? Tata lui era « cuptil » la Moșișlică pe care-l puteai scutura cu bățul peste caftanul rupt, la Moșișlică cel mititel și umil, care tremura. Nepotul, « cuptilul » de « cuptil », vine uneori în satul natal, unde un văr ține cârciumă pentru stafiile vinete ale « țăranilor români », « preocupăția » tuturor mesagiilor și răspunsurilor la mesagii. Mai este și un cumnat — o, ce berbant drăguț! —, care stă la curte fiindcă-i plac fetele. Vin toate la dânsul, care e un om dulce la vorbă și darnic. A botezat un copil primarului, e prieten bun cu părintele dela biserică și a dat afară cu jandarmii pe un rebegit de învățător, care făcea « socialism » pentru Români în țara Jidanului. D. Moșișlică însuși și balabusta dorm într'un cimitir din Czernowitz, unde au mers să-și petreacă liniștit bătrânețele, pentru că acolo mulți jandarmi păzesc pe Jidani cari n'au nevoie să tremure.

Greul a găsit o fată care l-a luat. Și ce bogat s'a făcut, după ce a ieșit din pușcărie! Când a murit, fiind creștin — « hristianòs, frațico » — era senator. Toți copiii i-a crescut la Paris; pe o fată o ține un marchiz oarecare din Spania, pe alta un iuncăr din Prusia, pe a treia un baron din Sicilia, a cincea e prințesă în Rusia, a șeasa e după un sublocotenent din Atena, cu a șaptea a ajutat pe un pârlit de boier muritor de foame, care se coboară dela Mircea cel Bătrân și dela mai mulți Țigani din casă, cu cari samănă. Dintre băieții lui, a dat câte unul fiecărui departament din vieața României constituționale. Au toți automobile faimoase și au omorât, la un loc, zece

« Valahi ». Nu și-au schimbat numele: n'au de ce; și-l scriu chiar cu ortografie « antică ». Mari patrioți la tribună. Când se adună toată familia, se vorbește o limbă care aduce aminte dialectul jucătorilor de cărți măsluite din Paris pe cari localnicii îi numesc cu cuvântul « grec ». Rasă mândră, stăpânitoare, dar despre trăinicia căreia n'are idei mari Mosessohn! Cheltuesc prea mult.

După « domnul subprefect », dela 1840 — se poate să-l uităm! — au venit mulți alții, la câte jumătate de an. Din ce în ce mai puțini idealiști și filantropici. Cel de-acuma, al două-sutelea guvernator în plasă, e un « bărbat politic » în vârstă de patruzeci de ani. Rasă nehotărîtă, vorbă moldovenească; la prilejuri mari întrebuințează însă limba țării: franțuzește. Fură trei ani, trei ani rabdă. Fabrică alegeri. Ii plac și lui fetele care știu bine menirea lor pe lume. I le aduc jandarmii. Joacă în cărți. A fost de zece ori liberal, e acuma a cincea oară conservator.

E sigur că pentru el, licențiat în drept, era nemerit un portofoliu de ministru, dar lumea e nerecunoscătoare. Crede că porcii de aiurea sunt mai bine tratați decât un porc de câne ca dânsul. Nevastă n'are; copiii cu țărăncile îi cresc țărani: se deosebesc de ceilalți fiindcă nu vreau să meargă la plug, fură găinile și, dela patru ani, se țin pe urma catrințelor. Pentru neamul d-lui Iani și neamul d-lui Moșilică d-l subprefect e un « prețios auxiliar »: la ei mănâncă, la ei bea, dela ei se împrumută; când joacă, adesea, cărți în casa lor, câștigă totdeauna.

Am ținut să descriem aceste tipuri și fiindcă ele n'au fost nici într'un dulap al Expoziției Naționale Jubilare din România anului 1906.

După optzeci de ani, când se va scrie urmarea la acest articol, frică mi-e că povestitorul va vorbi: sau de o revoluție sau de o cucerire străină ¹⁾.

12 Noemvrie 1906.

¹⁾ Au fost amândouă. Dar tragedia continuă (1934).

XLVII

UN DISPĂRUT: VINCENTIU BABEȘ

A murit Vincențiu Babeș, membru al Academiei Române, la o vârstă foarte înaintată. Era un om învățat, și, pe timpurile lui, i se încredințaseră de Români de dincolo, cari voiau să-și despartă cu totul Biserica lor ortodoxă de Biserica Sârbilor, misiuni de încredere. A fost mult timp magistrat înalt și deputat în Pesta. A scris puțin și lucruri de mult uitate, — între altele în foaia «Albina». Uitat era și dânsul, care, trecut de optzeci de ani, putea fi privit, de ani de zile, ca scos din rândul celor vii. Acum vreo șase-șapte ani mai venea încă la ședințele plenare din Martie ale Academiei: mărunț, slab, o umbră de om, el păstra însă o mare vioiciune neastâmpărată și glasul puțin subțire desfășura nervos argumentații pasionate.

În politica veche și-a avut partea, cu deosebire în legătură cu bogata familie de magnați Mocioni. În numele acestora mai ales, el și-a spus cuvântul și în timpurile mai apropiate, când mai venea pela sinoade și consfătuiri. El însuși n'a avut niciodată idei originale,

nici ținte proprii, — fie măcar și personale. Dar era unul dintre oamenii aceia cărturari și dibaci cari servesc bine cauzele altora. Și dibaciu era fără îndoială. Un exemplu: dându-i-se la Academie să facă o recenzie despre o carte a unui om pe care-l urau cei mai mulți dintre colegii lui, el ag ăsit mijlocul să scape din încurcătură, fără să atace valoarea cărții, spunând că este numai volumul întâiu — cartea era o culegere de documente cu o lungă prefață, care, aceea, era lucrarea originală și se isprăvea în acest volum dintâi. Apoi s'a răspins, firește, și volumul al doilea, pentrucă... era numai volumul al doilea.

Ar fi greu de spus dacă era în adevăr pentru « activitate » sau pentru « pasivitate », dacă-i era simpatică ori antipatică vreo personalitate politică. Ii erau și nu-i erau. Sufletul lui era ferit de toți, chiar de aceia sub steagul căroră stătea, pentru un motiv sau pentru altul: poate chiar că era ferit de sine însuși. Avea un zâmbet rece, cu o strălucire de ghiață în ochii fără odihnă, care spunea aceasta: « Cu omul din mine n'aveți a face; n'am a face, cred, eu însumi ».

S'ar săvârși o nedreptate împotriva memoriei lui însă dacă nu s'ar recunoaște că prin cunoștințele sale de drept, de istorie, prin elasticitatea sa de spirit, prin ușurința sa de vorbă și prin talentul de a umbla cu oamenii mari el a reprezentat bine pe Românii de confesia și din ținutul lui, și astfel a adus servicii neamului. Din când în când povestitorul dezvoltării moderne a Românilor din monarhia vecină va avea să pomenească și numele lui Babeș. Istoricul literar, — mai puțin.

28 Ianuarie 1907.

XLVIII

D R. I S A K

Din Botoșani vine trista știre a morții bătrânului dr. Isak. De bună seamă că nu e Botușănean care să nu-i cunoască numele. Medic fără arginți, om de o nemărginită bunătate și milostivire față de orice suferință, prieten statornic al tuturor celor ce fuseseră ajutați de dânsul, cavalier, nobil, aristocrat al sufletului și al inimii, așa a trăit pe acest pământ al răilor și al nedreptăților doctorul Isak. Venise la noi, din țara lui robită și umilită, din Polonia ce sângeră din sute de răni, venise din vălmășagul rănilor învinse, păstrând din steagul rupt atâta cât să-și aducă aminte că a luptat cu brațul său de tânăr pentru neamul osândit. Și, din acest început al său eroic, a păstrat totdeauna atâta cât să fie superior mediului său până la adânci bătrânețe, când în ținuta dreaptă, în privirea strălucitoare de bunătate, în cinstita și bărbăteasca strângere de mână, în dulcea lui românească stricată și în fapta lui largă îi trăia încă partea cea mai bună a tinereței.

Dintre câți oaspeți străini a avut această țară, nimeni nu ne-a înțeles, iertat și iubit mai mult decât acești idealști până la mormânt ai revoluției polone. Isak suferea de toate suferințele noastre fiindcă acolo, în Botușanii copleșiți, murdăriți și demoralizați, nu se putea bucura de nicio bucurie ce am fi avut noi. Când, l-am văzut ultima oară, după ce mi-a vorbit senin de moartea sa apropiată, de patria sa pierdută, de tinerețea sa stinsă, — uitându-mi-se în ochi pentru a căuta icoana tatălui meu mort, prietenul lui din vremuri, și sărutându-mă des, cum l-ar fi sărutat pe dânsul, — după ce a încheiat toate amintirile și toate lămuririle, el făcu un mare gest de desnădejde, care se întindea parcă asupra orașului întreg, și zise întâi așa:

« Aici și colo, și colo, au fost tot Români, boieri, prieteni: — acum nu mai sunt. Au venit în loc *ceilalți*; voi sunteți pierduți ».

Apoi stătu pe gânduri, seamănă în tăcere cele de la dânsul de acasă cu cele dela noi, și încheie astfel, cu această frază ca o lovitură de topor, una singură, care dă jos.

— La noi au rupt ramurile Poloniei, dar Polonia o să trăiască. Pe voi, v'au smuls din rădăcină!

Și, cât voiu trăi, n'o să uit profeția aceasta grozavă.

8 Februarie 1907.

XLIX

GENERALUL LAHOVARY

În urma unei operații făcute la Paris a murit generalul Iacob Lahovary, ministru de Externe. Era pe vremuri un om însuflețit de dorința de a reforma oștirea noastră, și a luat câteva măsuri bune în acest sens. Pe urmă însă a fost cu totul cucerit de politicianism, pierzându-și în vâlmășagul lui vulgar, pe lângă însușirile sufletești, și sănătatea. Combaterea violentă a cumpărării tunurilor noi din Germania l-a făcut să nu mai poată ocupa portofoliul Războiului în Ministerul de astăzi. I s'au dat Externele fiindcă nu i se putea găsi alt loc. Aici a făcut o politică prea puțin dibace, în acea chestie macedoneană, care, cu tot conflictul între Statul nostru și Grecia, cu toate expulzările și manifestațiile zgomotoase, cu toate vorbele mari aruncate la orice prilej, în sfârșit cu toată călătoria generalului în Apus, n'a apropiat întru nimic pe Aromâni de scopul firesc al silințelor lor.

Moartea lui Iacob Lahovary, care nu era tachist, nu putea fi tachist, deși nu se număra printre cantacuziniști,

va înrăutăți și mai mult legăturile dintre cele două tabere, care fac la un loc cel mai slab și mai nenorocit Guvern românesc.

De puțin timp, îi murise generalului Lahovary un fiu iubit; soția lui e greu bolnavă. El însuși căzuse în mari încurcături. Rareori un om cu însușiri mari de inteligență și voință, cu o largă cultură — a fost, și până deunăzi, profesor de matematici la Universitatea din București — și cu o strălucită carieră de tinerețe, frumos, bogat, purtând un nume cunoscut, a avut un mai nenorocit sfârșit decât ministrul Iacob Lahovary.

15 Februarie 1907.

L

GRIGORE TRIANDAFIL

A murit, Vineri dimineața, președintele Camerei, Grigore Triandafil. Nu era un vorbitor, și-i lipsea cu totul temperamentul și originalitatea. Doctor în drept dela Paris, magistrat de carieră, apoi avocat cu istețime și om bogat, el și-a aflat un rost în politică prin știința sa de a nu supăra și jigni pe nimeni. A fost primar al Capitalei și ministru de Justiție, fără ca orașul București sau Dreptatea românească să aibă a-i pomeni numele pentru ceva. La locul lui era ca președinte al unei Camere în care, dacă nu împăca, prin autoritatea ce ar fi avut, patimile, cel puțin nu le ațâța prin greșelile de tact de care mulți alții s'ar fi făcut vinovați.

În partidul său el lasă, nu atâta un gol, cât un *loc gol*, pe care atâția s'au repezit să-l cuprindă, dela gloriosul fost ministru Vlădescu, pe care l-ar fi scos înainte unii dintre cantacuziniști, până la însuși d-l Bădărău, căruia nu-i lipsește, de sigur, un deosebit prestigiu, — pentru ca el să se dea, la urmă, cuiva care nu-l ambiționa, bogatul proprietar C. Cantacuzino-Pășcanu.

Opoziției îi pare rău de dispariția acestui om blând care nu credea că e pe fotoliul de președinte ca să joace rolul de vătaf al partidului său. Publicul... Mulți află acum că președinte al Camerii era pașnicul, calculatul și prudentul Grigore Triandafil. Alții își aduc aminte de o sângeroasă glumă a d-lui Carp, pe care Triandafil a primit-o, fără să râdă de sigur, dar fără să ție necaz.

Era însă, un om foarte cinstit, și chiar binefăcător în acea măsură mărunță în care știu să fie binefăcători bogații noștri, în această țară de mare și umilă sărăcie. Era însă printre aceia puțini care-și fac datoria punctual, până la jertfă: a murit pentru că se îndărătnicise a petrece, ca prieten, dar mai ales ca președinte al Camerei, până la mormânt, pe generalul Lahovary și a ținea o cuvântare înaintea sicriului.

În partidul lui nu rămân mulți oameni ca dânsul, cari să răscumpere prin corectitudine și hărnicie lipsa de însușiri pozitive.

1 Martie 1907.

LI

GRIGORE ȘI ADINA OLĂNESCU

Două suflete bune, ideal și fără comparație de bune, s'au stins. Un accident de tren în Ungaria a ucis pe Grigore P. Olănescu și pe soția lui, Adina, cari se duceau să-și caute liniștea în străinătate, ne mai putând vedea grozăvia și răutatea vieții românești de astăzi, furia oarbă a unora și răzbunarea crudă a celorlalți.

Nu se poate spune în deajuns ce pierde societatea românească prin dispariția acestor firi nobile. Grigore Olănescu era un om de largă cultură, un economist sigur de știința lui, un financiar care nu se lăsa înșelat de meșteșugurile politicianilor cari fac finanțe în dauna țării. Pe urma lui rămân scrieri temeinice și curajoase. D-na Adina Olănescu, născută Ghica, era o rudă a vestitei scriitoare Dora d'Istria și moștenise o inteligență și o adevărată pasiune pentru cultură, în toate formele ei; nu era numai o cetitoare cu pătrundere a scrierilor privitoare la trecutul nostru, ci și o cunoscătoare, cum n'am mai cunoscut alta între doamnele noastre, a acestui trecut; singură clasase mica

arhivă de familie și hârtiile rămase dela domneasca ei rudă, Alexandru-Vodă Ghica, cel nobil și bun; cetea curent vechea scrisoare și colaborase la redactarea genealogiei familiei soțului ei.

Și unul și altul aveau, cu toată înrâurirea mediului înstrăinat care-i încunjura, în cel mai înalt grad iubirea literaturii românești. Când Societatea Femeilor române s'a hotărât a organiza în 1904 o școală românească pentru fetele din familiile mari și o serie de conferințe pentru societatea înaltă, sufletul acestei opere culturale, patriotice și naționale a fost Adina Olănescu. Nelipsită a fost buna doamnă la toate conferințele, și în ochii ei strălucitori de înțelegere repede, în zâmbetul ei fin afla oricine un îndemn în expunerea sa. Când, în Martie trecut, s'a luat hotărârea nenorocită de a se da, sfidând lumea, o reprezentatie franceză la Teatrul Național de către «elita» românească, Grigore și Adina Olănescu și-au cheltuit toate silințele pentru ca să împiedece conflictele. Din nenorocire n'au fost ascultați de aceia cari stăruiau în atitudinea lor dela început. Nu voi uita niciodată cuvintele și scrisesele amândurora în acele zile.

După sângeroasele ciocniri de pe Piața Teatrului, când neînțelegerii și interesajii se dăceau în lături înaintea studenților «sălbateci» și a profesorului «dezechilibrat» care i-ar fi «înțețit», această familie rară a recunoscut dreptatea cauzei noastre și a înțeles că n'a fost voia noastră să se petreacă aceea ce s'a petrecut. În casa lor s'a vorbit de atâtea ori cum s'ar putea face pentru a se începe din nou patriotica operă de înfrățire prin

cultură; stăruințe au fost puse de d-na Olănescu și de o parte și de alta, și lămuririle ce am dat în cel mai împăciuitor sens în «*Epoca*» au fost cerute de această nobilă femeie, care voia să se păstreze opera ei iubită de naționalizare prin literatură a clasei dominante, și cu mâna ei chiar a fost scrisă acea scrisoare. Cu durere a văzut apoi că una din părți n'a putut fi câștigată.

Când s'a organizat serbarea de înfrățire din Aprilie, în care am vorbit lăudând vechea boierime bună și cerând celei noi să-și facă datoria de a o imita, în loje nu era numai d-l N. Filipescu, care nu va fi uitat ce a spus atunci «*instigatorul*» — aș dori s'o spună astăzi, și dela cavalerismul său o pot pretinde — ci și Grigore și Adina Olănescu. Ei răspândiseră cele mai multe bilete în societatea bună. Și, la sfârșit, când pe peronul Teatrului au apărut blândul bătrân mărunțel și impunătoarea figură de domniță, cu liniile energice și cu frumoasa cunună a părului alb, care părea o înviere a femeilor trecutului nostru de credință și de luptă, uriașe aplause s'au ridicat din mijlocul tinerimii, din partea lumii întregi. A fost o clipă de triumf pe care nu vor fi uitat-o: triumful jertfei prejudecăților de clasă pentru biruința sufletului național, cuprins în limba, în literatura românească. Adina Olănescu, fericită și jenată, avea lacrimi în ochi.

Banii rezultați din reprezentare au fost împărțiți cu mâna ei; a dat cea mai mare parte azilului de tuberculoși din București, alta «*Pânii Zilnice*»; banii oferiți «*Obolului*» au fost refuzați. Și era așa de mândră că

a putut să ajute cu acești bani deosebit de curați o parte din marea suferință omenească...

Amândoi au fost dintre aceia cari nu se pot uita, dintre sufletele acelea tari prin nesfârșita lor bunătate, prin luminoasa lor inteligență care nu se pot crede stinse. Alții se vor așeza în frumosul palat alb de pe Calea Victoriei, a cărui cea mai frumoasă poboabă era biblioteca. Pentru alții vor înflori florile din grădină, pentru alții vor veni trăsurile, pentru alții se vor lumina fereștile în serile de primire. Dar pentru mine, pentru noi cei cari i-am cunoscut bine și i-am apreciat deplin, pentru noi toți va fi neconținut acolo micul bătrân bun, ocupat în cercetarea cărților sale severe, și alba domniță aplecată asupra scrierilor românești. Și numai glasul lor prietenos și dulce, care de atâtea ori dădea îndemn și mângâiere, glasul acela nu-l vom mai auzi. Și aceasta va fi una din marile pierderi ale vieții noastre.

5 Aprilie 1907.

LII

O FIGURĂ: VASILE LASCAR

A murit, după o lungă boală, fostul ministru de Interne al liberalilor în două perioade de guvernământ, Vasile Lascar.

De loc din Gorj, el a fost primar al Târgu-Jiului, apoi, mulți ani de zile, deputat cu deosebită trecere printre ai săi și, în sfârșit, a fost chemat, pentru energia sa, ca și pentru măsura de care a dat dovadă totdeauna, a conduce departamentul cel mai primejdios și mai gingaș, într'o țară unde a cârmui înseamnă a prepara alegerile și a mulțumi, stăpânindu-i totuși — pentru ca să nu dărâme Statul — pe partizanii politici. Și a fost un foarte bun ministru, aspru cu funcționarii ce nu-și făceau datoria, cutezând să-i înfrunte, dacă nu să-i scoată, chiar atunci când erau mutre simandicoase de prefecți cu valoare electorală; fără brutalitate și fanfaronadă, a știut să fie tare; fără șiretenie și mici meșteșuguri, s'a priceput să fie amabil cu toți, afară de aceia cari aveau să-i dea seamă pentru greșeli în îndeplinirea funcțiunii lor.

Lascar era avocat, ca optzeci la sută dintre profesioniștii politiciii noastre cari se schimbă la guvern. Făcuse foarte bune studii în Paris, și era privit ca un cunoscător adânc al dreptului și ca un sigur sprijinitor la judecată. Elocvența de fapte, de logică strânsă, care nu scapă din ghiarele subiectului, dar nu poate sbura sus cu dânsul, de proză bine stăpânită, de aluzii usturătoare și de concluzii stringente, a avocatului, a marelui avocat, — care nu se coboară la meschinării, — a avocatului cinstit care nu falsifică și nu scapă prin tangentă și nu svârle praf în ochi, — elocvența aceasta plăcută, distinsă și efectivă a strămutat-o și în domeniul politic, unde era tot așa de greu să-l încurci în argumentație, cum era de neîngăduit să-l întâmpini cu o brutalitate. Figura lui fină, slăbită și îngălbenită curând de boală, întipărită prea timpuriu de bătrânețe, cu ușoarele barbete albe, influența simpatic pe ascultători.

În ultimii ani ai vicții sale, când abia începea să se recunoască de unele individualități izolate din partidul liberal nevoia reformelor care se proclamă astăzi în urletele răscoalei și în bubuitul tunurilor, Vasile Lascar a cutezat să vie cu un program de îndreptări în administrație, program care era, fără îndoială, democratic și venea din cele mai frumoase intenții ale acestui om care pornise, de și de origine boierească, dintr'un ținut de țărănime. A propus o nouă rânduire a comunelor și o nouă poliție, în care să se afle tineri culți, cu soarta asigurată prin inamovibilitate; a plănuit o mare operă sanitară în folosul țăranului. Din nenorocire, el n'a

aflat, în partidul său ca și în țară, terenul potrivit pentru asemenea prefaceri. Tinerii liberali înaintați, foști socialiști, l-au combătut cu înviersunare, pentru motive de tactică, învinuindu-l de nesinceritate (s'a spus chiar vorba crudă de « Oltean cu două funduri la litră »). Bătrânii reacționari sau oportuniști au lucrat mai cu meșteșug; ei s'au mulțumit să « amendeze » legile lui Lascar, să le amputeze și crâmpoțească așa încât puțin, prea puțin din construcția plănuită de autorul lor se întruchipă în adevăr.

O decepție și o amărăciune și mai mari îi erau păstrate însă: era mai ușor să se fixeze circumscripțiile « inspectorilor comunali » cari înlocuiau acum pe vechii subprefecți, să se vâpsească tablele pentru sfaturile sătești și pentru infirmeriile rurale, să se coase uniformele noi ale vardiştilor și ofițerilor de poliție, decât să se afle *oamenii* ce trebuiau pentru a fi inspectori, agenți sanitari, polițiști moderni. S'au mai adaus și atâtea călcări ale legii pentru a se face loc agenților electorali din cele două partide și tuturor căzăturilor neutilizabile. În cele din urmă zile ale sale, Lascar a putut căpăta astfel dureroasa încredințare că administrația și poliția întemeiate de el nu și-au făcut datoria, că n'au putut ajuta pe țăran ca prieteni și nu l-au știut supraveghia ca stăpâni și temniceri; i-a fost dat să audă că un Guvern liberal a suspendat, pentru zilele de teroare de jos și de sus, legea lui de inamovibilitate, până la desființarea ei, care se prevede.

Spre amintirea lui se îndreaptă însă simpatiile noastre, ale celor câțiva izolați, neînțeleși, jigniți și

prigoniți neconținut, tocmai pentru această tristețe a bunelor intenții venite înainte de vreme, pe care realitatea, grosolană totdeauna, tragică uneori, în această țară, le sfarmă grosolan și crud.

29 Martie 1907.

LIII

FRÉDÉRIC DAMÉ

A murit Frédéric Damé. Fusese amestecat în Comuna revoluționară din Paris, și-i era greu să rămâe în Franța. A fost adus pentru ziarele liberale. Indată a început însă a întemeia ziare proprii: *La Liberté, l'Indépendance Roumaine*, în parte, și alte câteva publicații franceze au venit din spiritul lui de întreprindere, care nu era servit și de un deosebit talent. A tipărit și un ziar de romane și nuvele traduse din franțuzește, *Cimpoiul*, pe care-l înviase acum în urmă liberalitatea d-lui Tache Ionescu, pe seama celor ce aveau afaceri pe la percepții. Ziarul cel vechiu era îngrijit și bine ilustrat; se vindea mult; în el am cetit întâi, cu cea mai strașnică emoție, romanul cu avânturi lirice și cu atâtea scene dramatice al lui Hugo, « 93 », care astăzi când se împușcă țărani, ar fi de actualitate în România.

Scriind ușor, a încercat poeme, piese de teatru, nuvele — mediocre. A tradus în franțuzește o parte din « Istoria critică » a d-lui Hasdeu. A scris în colaborație și o carte despre Aromâni. I se datorește un dicționar

român-francez și francez-român, care e cel mai bun și care înseamnă și o contribuție la lexicografia românească.

Imprejurări foarte neplăcute pentru el l-au silit să nu se poată întoarce un timp în țara pe care o părăsise într'un chip care uimise. În Paris a scris pentru Alcan o « Istorie a României contemporane », plină de greșeli și însuflețită de un spirit dușman nouă în multe părți; în altele, el servea pe noii săi stăpâni, conservatorii, — mai ales pe tachiști. A fost aspru criticat. Ștefan Orășanu i-a nimicit cartea într'un studiu publicat în « Convorbiri literare ». Și eu am arătat de ce neîngăduite sentimente e întipărită lucrarea, în « România Jună ».

La întoarcerea d-lui Take Ionescu ca stăpân al țării, Damé s'a întors în țară. Firește nu ca profesor; i s'a dat locul de inspector financiar. De fapt însă, era răsplătit pentru articolele sale din « La Roumanie », pe care o conducea. Nu pot ști întru cât era răspunzător pentru tonul pe care în atâtea chestii l-a avut acest ziar. Se anunța apariția unui « București în 1907 », care trebuie să cuprindă lucruri bune. Sperăm că va ieși.

Dintre străinii ce se așează la noi, pentru a-și face o carieră mai bună decât acasă, Damé a fost, de sigur, cel mai harnic, acela pe urma căruia rămâne mai mult scris, și lucruri scrise mai bine.

10 Mai 1907.

GIUSEPPE GARIBALDI

Italia întreagă, smulgându-se dela nimicurile și ticăloșiile politice de interese, întorcându-și fața cu des-gust dela procese ca al lui Nasi, fostul ministru delapidator care vine ca să fie achitat, și dela afaceri ca a bandei de hoți cu situații înalte, cum e Camorra, asociația poftelor, și a celor criminale, din provinciile sudice, — Italia întreagă, deci, dela bătrânii cari au văzut acele zile până la tinerii cari trebuie să fie idealști, dacă acea frumoasă țară este să aibă un viitor, serbează suta de ani dela nașterea lui Giuseppe Garibaldi.

E una din acele serbări care vin la un popor ca o bună ploaie rodnică asupra unor câmpii secate de arșiță sălbatcă. Sufletul oamenilor simpli e primitiv și păstrează bine. Dacă învățații, înțelepții, practicii și hârșiții, după ce-și vor plasa discursul despre Garibaldi și-și vor juca rolul în serbări, vor fi, ca și înainte, urmăritori de plăceri cu banul pe care nu l-au meritat prin talent și muncă, poporul va ținea minte și mai bine după aceasta pe marele dezinteresat, pe nebunul idealului,

pe biruitorul prin credință. Și va zice că, de vreme ce înaintea acestui chip de om nepractic și lipsit de orice viclenie, se pleacă așa de adânc cei înzorzonați cu decorații și cusuți în aurul uniformelor, toată oficialitatea trufașă a Filistenilor, este ceva superior în nepracticitatea poetică și în sufletul curat de dibăcii și tertipuri. Și se va simți astfel poporul ca după o slujbă bisericască din acelea care strămută în altă lume mai bună și îndeamnă pe cei ce au fost de față să caute a îmbunătăți și ei lumea.

În fiecare carte de cetire pentru școlari și în fiecare manual pentru cetățeni ar trebui să fie un capitol despre Garibaldi. Nu Garibaldi tragicul și pomposul, cel cu vorbe multe și mari, pe care-l cunoștea «cuconu' Leonida» când se războia cu «Reacțiunea», ci Garibaldi luptătorul, făcătorul de minuni prin vitejie și spirit de jertfă.

Băiat de căpitan de corabie, care copilărește în portul Genovei cu tradiții republicane, în preajma Franciei liberale, pe care a iubit-o pentru că întrupa Revoluția, chiar atunci când se vânzolia cu soldații lui Napoleon al III-lea, prietenul Papei și dușmanul libertății italiene. Crește în marele curent revoluționar al lui Mazzini. Pe când însă Mazzini e teoreticianul metodic, când nu e sentimentalul exclamațiilor multe, acesta e omul faptei. Înțelege bine acest adevăr elementar, pe care alții nu ajung a-l înțelege niciodată: că în societățile omenești se poate trezi oricând simțul către ce e nobil, frumos și adevărat și că acest simț capătă puteri uriașe, în

stare să sdrobească cea mai dibace și veche alcătuire materială, cu două condiții. Să fie un om, — unul singur —, în care să se concentreze avântul, și acel om să nu predice de pe cuptor, ci să meargă în cele mai depărtate rânduri ale sentinelor pierdute, și dincolo chiar de acele rânduri. Căci, dacă oamenii pot părăsi dreptatea ce suferă și o pot uita chiar în locul ei de zăcare, ei nu sunt așa de mișei încât să nu alerge după dreptatea care se încinge pentru luptă și sare asupra dușmanului.

Imprejurările din Italia nu se par potrivite tânărului care vrea să lucreze. Nu stă pe loc în așteptare. Merge aiurea, peste Ocean, la alți Latini, cei din America, între cari face practica eroismului. Intors, el stă gata să lovească viteaz, cu sabia lui răsplătitoare, ori de câte ori neamul lui încătușat se mișcă. Lumea se deprinde a vedea steagul în mâinile lui. Oficialii se sperie, își scuipă 'n sân, își boscorodesc la urechi, chiar cei mai geniali dintre cumiși. El n'are a face cu dânșii. Ii place doar de regele Victor Emanuel, fiindcă e și dânsul un emancipat, bun ostaș, bun prieten, bun tovăraș, simpatic și în păcatele de risipă și iubire. De ceilalți, tunși, rași, redingotați și împodobiiți cu ochelari, ce-i este lui?

Și valul vine de-l ia. În sfârșit. Piemontul, Casa de Savoia au dovedit că pot « lucra prin sine ». . . În formele protocoalelor au făcut războiul, au încheiat pacea prielnică, au anexat. Se opresc. Prevăd o nouă campanie diplomatică după aliați, zece ani poate de silinți meșteșugite la curțile prietene. Garibaldi dă soluția; cu « cămășile roșii » ce-l încunjură, el înebunește Sudul napoletan, Sicilia. Mia lui de ostași se face un mănunchiu de

legiuni. Cea mai frumoasă parte a Italiei e dăruită regelui nou de acest particular, de acest individualist pe care nu ți-ar fi venit să-l poftești cu cartonul obișnuit la o «recepție» a Curții. Dacă n'a putut lua și Roma, dacă oficialii, urmând politica lui, trebură să trimeată gloanțe acelui care reprezintă totuși idealul național al Italiei întregi, el a însemnat prin dâra sângelui său drumul pe care se poate merge, prin fapta îndrăzneată, la culmea Italiei *una*.

Biografi singuri sunt osândiți a vorbi despre Garibaldi bătrânul, deputat, luptător pentru Franța învinsă, pustnic la Caprera, insula *lui*. Ne oprim aici, la dovada strălucită a puterilor minunate pe care convingerea le trezește într'o fire eroică, în stare să schimbe de azi pe mâne o țară.

Mulți oameni superiori în deosebitele ramuri dă și vremea noastră la deosebitele popoare! Ei încap în morminte de marmură, în Panteonuri naționale, în statui de răspântie, în capitole de istorie oficială. În Plutarh însă, nu. Anticitatea eroică pare a fi pecetluit ultima pagină a Bibliei eroismului. Căutându-se mai bine, s'a găsit un loc pentru Garibaldi. Până acum încă *numai* pentru el.

28 Iunie 1907.

NICOLAE GRIGORESCU

Una din cele mai mari și mai curate glorii ale patriei și neamului, un mare erou modest al artei, un uriaș lucrător, un intim al naturii cu care vorbea de-a dreptul fără învățător și tălmăciu, un suflet românesc de o energie și lumină geniale au dispărut. Pot jubila elevii diplomați ai celebrității apusene, dichisiții și decadenții, profesorii, tehnicienii, diletanții și teoreticienii picturii: marele Grigorescu nu mai este. Și-ți pare în împrejurări de acestea ca și cum o mână pizmașă s'ar repezi asupra mantiei de glorie și onoare a țării tale și ar smulge, pentru a nu-l mai da niciodată înapoi, unul din cele mai curate mărgăritare ce o împodobeau.

Ce frumos bătrân, cu ochii de o strălucire minunată, de străbător diamant negru! Ce aristocratică distincție, ca de prinț, ca de rege, în această față de fiu din popor, care nu era măcar boier și care începuse ca zugrav de icoane! Ce siguranță în mișcări, parc'ar fi fost un tânăr! Ce cumpănire a cuvintelor, luată totdeauna într'ales! Ce bunătate și simplitate desăvârșită în tonul blând

al glasului care nu se va mai auzi! Ce bucurie în a face bucuria, ce regală munificență în a răspândi darul minunilor ce-i răsăreau dela sine sub mâna magică! Ce însușiri rare strânse din mila lui Dumnezeu în același suflet mare de simplu genial!

Va veni o vreme când se vor scrie volume despre fapta lui care a cuprins jumătate din veac, din anii de încercare ca meșter, de rătăcire în Apus în căutarea tehnicii noi, până la zenitul de siguranță și măiestrie, de armonioasă perfecție a artei lui, până la seninătatea de idilă a bătrâneței harnice care pe încetul jertfește contururile, formele, topește tot mai mult natura în albastrul visului, parcă ar fi coborât tot mai mult cer asupra pământului, până ce el însuși, marele singuratec, de mult fără nicio legătură cu oamenii, s'a deslipit de pe acesta pentru a se pierde în lumina bună a aceluia, pe care era mândria lui s'o descopere, s'o urmărească, s'o redea.

Se va spune însă oricând ceea ce se spunea, ieri cu mândrie, azi cu durere, despre mândria aceasta națională. Se va spune că prin voia unor puteri mai mari decât noi s'a dat în el acestei țări, acestui neam întreg, omul care să le înțeleagă în toată adâncimea și nevinovăția, în toată mândria și duiosia, în toată frumuseța și simplitatea, în toată castitatea și poezia lor. El a ajuns astfel cel mai mare poet prin colori al României adevărate, al vieții țărănești, al idilei păstorești milenare. Raza ce-i căzuse pe fruntea înaltă, inspirându-l pe vieață, raza aceea i-a luminat până în ultima clipă de lucru, i-a luminat cu aureolă de ideal pe cei mai mulți,

săraci și nevinovați ai acestei nații, cu cari, toți, s'a simțit una și al căror măreț înălțător prin artă a fost.

Nu e nevoie să-ți dorim, bătrâne, ca țărâna să-ți fie ușoară. Cui altuia i-ar putea fi mai dulce decât ție, care ai fost prietenul cel mai călduros al acestei țărâne, cu toate florile ei, cu toată poboaba ei, cu toată vieța ce s'a desfășurat pe dânsa? Pe cine l-ar putea ea învăli mai cu iubire, pe cine l-ar cuprinde mai cald în brațe de mamă, pe cine l-ar feri mai cu îngrijire de tot zvonul și vălmășagul zădarnic al celor ce aleargă deasupra, pentru binele și triumful micii lui ființe?

Pe malul înflorit al Prahovei, în fața zărilor largi, sub cerul curat al verii, care a fost bucuria ta, în revărsarea de lumină a soarelui, care-ți sărută veșnic pânzele, dormi, poete alb, dar fără bătrânețe, dormi, muncitor neodihnit, dar fără oboseală! Nu-ți trebuie fier și bronz, lux și mândrie, lucruri ale oamenilor, tu care te afli împreună cu zeii câmpului și pădurii, tu care te-ai dus cu sufletul între geniile idilei românești. Crucea, însă, să fie, crucea datinei pe movilă, și numele tău singur pe dânsa face cât toate strălucirile gloriilor false laolaltă.

În sufletele noastre ai lăsat însă o icoană pe care nimeni nu ne-o poate lua înapoi, și ea va fi o parte scumpă din comoara pe care n'o arătăm nimănui, dar din care hrănim zilnic munca noastră pentru scopuri care au fost și ale tale, pentru ideale cu gândul la care ți s'au închis pleoapele asupra dumnezeieștii lumini a ochilor veșnic tineri.

29 Iulie 1907.

LVI

LASCAR CATARGIU

S'a inaugurat statuia de marmură a lui Lascar Catargiu, statuie tare și albă (așa i-a fost tare și alb sufletul; succesorilor săi *in spe* li se va face o statuie de nichel). De mult putea s'o vadă toată lumea, ascunsă într'un cearșaf, — unitar în momentele de viață unitară a partidului, spârduit când acesta se desfăcuse în două, în trei; cârpit când « conservatorii » s'au fuzionat. Poate că inaugurarea s'a făcut, nu numai pentru ca d-l Carp să anunțe că are niște proiecte de legi pe care d-sa le-a judecat bune și să trimeată, prin urmare, pe ai săi acasă, unde să organizeze și rezistența (??), ci pentru a înlătura o nouă spârduire de vânturile toamnei și iernii a cearșafului profetic, care determina soarta partidului.

Lascar Catargiu *vede* acuma. A văzut la un loc oameni pe cari nu el i-a strâns laolaltă și de adunătura căroră, numită cu un cuvânt străin, din acelea pe care el nu le înțelegea, n'are de ce se bucura. A văzut un mare bulevard de risipă, în care se țin lanț case de boieri pe cari el i-ar fi dorit la țară, și de parveniți pe cari nu i-a

bogățit el, ci *aceilalți* și, pe urmă, partidul « *său* », care a urmat aceleași drumuri. Și, dacă va fi și auzit, îi va fi fost dat să afle că d-l Carp, care dorea bătrânului o « îngropare de clasa întâi », prin urmare și o statuie de marmură și o întreagă paradă de cuvântări, că deci succesorul său d-l Carp și ceilalți îl socot « mare bărbat de Stat ».

Dau din umeri statuile? Nu se pomenește niciun caz. Dar desigur că trebuie să aibe un mijloc de a-și arăta indignarea sau măcar plictiseala (știți, așa cum simți plictiseala când te năpădesc muștile care totuși te apreciază, găsindu-te dulce, sau când te îndeasă ploile mărunte și reci, care însă corespund unui rost al naturii). Trebuie să aibă, deci, și ele, statuile, un mijloc pentru a spune ceea ce noi, oamenii, spunem prin ridicarea din umeri, — suprem și scurt argument. Căci altfel s'ar dezagrega de desperare, ar cădea jos în pulbere desnădăjduită.

Și să știți că așa a făcut Lascar Catargiu cum este astăzi în statuie.

« Mare bărbat de Stat? » « Apreciator al talentelor? » Spunător de cuvinte mari? Ironist, mă rog? Ce glume proaste!

I se zicea și Lascar Catargiu, dar el era « cuconu' Lascar ». Invățase și el, dar nu prea. Nu cetia. N'a scris niciodată. N'avea niciun talent de vorbă. Dar avea, într'o lume care umbla cu pălăria ca să prindă stelele din cer și găsea adesea sub pălărie ce se află pe pământ în marginea drumului, avea, prin urmare, un talent, mai

puțin: o facultate, am nemeri mai bine zicând: un simț, un instinct, acela de a ști *ce se poate*. Căuta și nemerea dacă « se poate, bre omule » (se zice că vorbea așa), sau « nu se poate, bre omule ». Rosetti, pentru care trebuie să fi avut cea mai mare lipsă de prețuire, zicea: « Voiește și vei putea ». Frumoasă maximă franceză! Acestălalt însă, Moldoveanul, de moda cea mai veche, și, astăzi, mai rară, zicea: « Se poate? Voiește ». Dar numai *dacă se poate*.

Căci era gospodar înainte de toate, om al pământului și al casei sale, cu cerdacul său, cu ogorul său, cu bătrâna sa, care uite a plecat și ea tocmai în această zi a gloriei lui ca să-i ducă, parcă, vești de pe lumea aceasta, a oamenilor zăpăciți. Advocatul, poetul, savantul teoretic, aceia sunt oameni deprinși a crea, în domeniile lor, *dincolo* de realitate. Și fac tot așa în politică. La țară, la țarină însă nu se face așa: acolo ce se poate, e suveran.

Și poate că această filosofie a veșnicului tăcut e cea mai mare. Când e servită însă de o energie și răzimată pe o cinste, când e legată de alt mare instinct: al interesului public.

Așa a fost *el*, iar *toți* ceilalți ce se gudurau pe lângă marmura lui, sunt *altfel*.

Și, când se suiau la cer, spre stihia cea mai de jos numai, cuvântările acestor meșteri și maieștri, erai slobod să te gândești la deosebirea ce este între focurile de artificii cu litere, cu embleme, cu figuri, roșii, verzi, albastre — o d-le Take Ionescu și o d-le Carp, plus ceilalți câți ați fost! — și între un foc de țară simplu, luminos și cald, care împrăștie stafiile întunerecului și izgonește fiarele.

1 Noemvrie 1907.

LVII

DR. I. RADOVICI

În adâncurile mării albastre de primăvară s'a coborât pentru a-și găsi odihna de durerile sârmanului său trup și de suferințele unui suflet nobil ale cărui avânturi toate se sfărmau de stânca bolii crude, d-rul Ioan Radovici. Cu el dispărea una din cele mai nobile figuri ale tineretului nostru, unul din oamenii cei mai aleși prin cultură, inteligență, inimă caldă, prietenie sigură și cavalerism eroic pe cari i-a avut această țară. Prin moartea lui silnică, de om care jertfește o rămășiță de viață pe care n'o mai crede folositoare pentru mulți alții, cărora le închinase toate puterile sale, se desăvârșește una din cele mai strălucite fapte de altruism pe care le poate pomeni istoria poporului nostru.

Cu lacrimi în ochi pentru pierderea acestui om excepțional, căruia-i păstram toată simpatia pe care trebuia s'o trezească sufletul său curat și frumos, amintesc ca un exemplu pentru generațiile ce se ridică istoria sacrificiului pe care l-a făcut dr. Radovici.

Insănătoșat pe deplin, după multe îngrijiri și prin hotărîrea unui caracter de oțel, dr. Radovici se bucura de tot ceea ce vieața poate să ofere unei individualități superioare. Tânăr, bogat, încunjurat de iubirea prietenilor și de respectul adversarilor, împăcat în conștiința sa, bucuros de muncă, fericit că poate să ajute pe săraci întru apărarea și alinarea căroră era totdeauna gata, el primi vestea răscoalclor țărănești din Martie 1907, a celor dintâi salve în carne vie, a celor dintâi nenorociri revărsate asupra țării.

Pentru a cruța pierderi de vieți imense trebuia ca noul Guvern să deie județelor conducători experienți, energici, dar mai ales drepți și miloși. Ei nu se puteau afla decât în cele dintâi rânduri ale societății românești, printre cei cari nu primesc de obicei un post ca acela de prefect.

Din fericire s'au găsit astfel de oameni, gata să pornească lupta împotriva patimilor deslănțuite fără a pedepsi dreptatea răzvrătită în folosul nedreptății apărute de lege și datini. Cei mai mulți erau oameni voinici, cari aveau puteri de cheltuit. Meritul lor e, desigur, mare, dar până la sublimul altruismului se ridică omul șubred, încă bolnăvicios, care începu opera sa de prefect, știind aproape că scrie ultimul capitol al vieții sale minunate. Acela a fost Radovici.

S'a întors din Vaslui, județul lui, unde nu se vărsase o picătură de sânge, cu totul stors de puteri. L-am văzut atunci, și fața lui spunea în de ajuns că sacrificiul era consumat. Noaptea de veghe, grijile îndelungate, luptele crâncene cu destrăbălarea, prostia, neomenia

chemaseră boala înapoi. Lumina frigurilor scânteia în ochii buni și transfigura fața expresivă. Se îmbrăcase în cămașa morții. De atunci nu s'a mai întremat. Când, după vacanță, începură, în comisia parlamentară, discuțiile noilor legi agrare, el văzu foarte bine că se înșelase în speranțele pe care le pusese în liberali, atribuindu-le el, fostul socialist fervent, o mare misiune revoluționară în folosul săracilor, îndelung apăsați și chinuiți. Trebui să părăsească țara în curând, după raza de lumină caldă care mai ține pe bolnavi în trupul cărora vieța se stinge încet, și veștile pe care le primea acolo în Italia îl întăreau tot mai mult în deziluzia sa definitivă.

Ar fi vrut să se poată întoarce, să aibă o zi de vi-goare mai mult decât omenească, să vie în Camera târ-guielilor și «acordurilor» și, într'o ultimă încordare titanică, să arunce ultimele adevăruri în obrazul acelor cari, la glasul lui, ar fi plecat frunțile. Această mulțu-mire însă n'o avu.

Acum e dincolo de hotarul vederii noastre, al înțelegerii și chibzuielilor noastre. E acolo unde am voi adesea să fim, când vieța-și grămădește prea mult loviturile, asupra noastră și asupra celor iubiți de noi. E unde nu-l putem urmări.

Printr'o supremă mișcare de discreție aristocratică, el a îndepărtat dela țărâna lui pompa prohodadelor și discursurilor, a zădărniciilor și ipocriziilor. S'a sfiit, pare că, și de plânsul lacrimilor celor mai adevărate. Valurile amare trec asupra lui, și ele nu ni-l vor da niciodată înapoi, cu fața-i de tristeță și frumoșii ochi scânteietori, acuma închiși în adormire. Dar în sufletul tuturor celor

buni cari l-au cunoscut va fi pentru dânsul un cenotaf de amintire, către care ne vom îndrepta spre mărturisiri și sfaturi ca față de prietenul viu, și odată acest neam, ajuns la înțelegerea celor cari în adevăr l-au iubit, va ridica un monument văzut *eroului*.

LVIII

« CUGETĂRILE » D-NEI ADINA OLĂNESCU

Ar fi fost păcat ca o așa de frumoasă inteligență, ca o forță morală așa de curată și de puternică și o simțire atât de aleasă ca ale d-nei Adina Olănescu să dispară fără să fi lăsat acele urme scrise în care, când voiești, poți să afli iarăși sufletul simpatic și prieten care s'a pierdut.

Adina Olănescu n'a tipărit nimic; pentru o fire ca a ei ar fi fost o pretenție puțin potrivită pentru rezerva superioară de care credea că trebuie să se încunjure vicața femeii. Nu numai că n'a tipărit, dar nici n'a comunicat cuiva din aceia cari-i erau mai aproape chiar ceea ce găsisese cu cale, ceea ce simțise nevoia de a îmbrăca în formă trainică, din gândurile ei care se opreau asupra întrebărilor mari ale moralei, ale credinței creștine —, fiind ea, femeia foarte cultă și de o înțelegere superioară, o *credincioasă* din acelea care nu cred numai cu sufletul, ci și servesc lui Dumnezeu mai ales cu dânsul, — precum și asupra grelelor probleme, care chiamă la o discuție veșnică, ale filosofiei și științelor, în

partea ce privește, nu constatările, ci legăturile și valoarea lor.

Din fericire aceste cugetări și considerații, aceste mărturisiri și îndemnuri ca pentru sine însăși, aceste efuziuni în singurătate, aceste *fixări* de adevăruri ajunse personale prin experiență, prin găsirea și încercarea lor, s'au păstrat. Adina Olănescu a avut și moștenitori pioși. Tot ce o învecina și purta așa de puternic pecetea gustului și simțului ei deosebit s'a împrăștiat, dar au rămas foile de hârtie care prind aceste rare și ferite spovedanii.

Un întreg volum le dă astăzi. Va fi cetit de toți, căci așa trebuie, dar mai ales e o cetire care se impune femeilor celor ce muncesc în vieață și prin aceste pagini vor putea găsi mai bine drumul spre înălțimi, dar și acelor ce nu muncesc, nu cred, nu-și atribue vreo chemare și vreo răspundere, ci lasă drum slobod unui individualism sălbatec sau pervers, ajutat de toate îndemănările vieții. Pentru acestea cartea Adinei Olănescu, pe care vor trebui să se arăte că au avut-o în mână, — căci și ea era, prin nume și avere, din cetatea lor, — va fi o strașnică inustrare și o aspră lecție, arătându-li-se în cuvinte care *taie*, prin adevărul ca și prin blândeța lor, că vieața nu e un teatru de varietăți picante unde anume persoane au, de drept, locuri în loje sau în stalurile întâi, ci un câmp de încercare, de pregătire, o tabără uriașă a muncii, în care oricine are a se îngriji, nu numai de plăcerea sa, ci de datoria ce i-a căzut, de ajutorarea celorlalți în datoria de care sunt legați, de sprijinirea prin activitate și jertfă a conceptelor superioare care se chiamă: țară, neam, civilizație.

Le urăm să le folosească. Oricât ne-am da seamă de rivalitatea firească a claselor sociale într'o singură societate, nu ne putem despărți de dorința unei vieți naționale unitare și depline care să cuprindă și să domine conflictele firești cu acea putere cu care idealul senin se boltește de-asupra frământărilor materiei rebele. Și în vederea acestui ideal avem nevoie și de oamenii aceia, — pentru persoana lor, cât și, mai ales, pentru numele ce-l poartă, pentru bogăția și puterea ce se află încă adunate în ei.

2 Mai 1908.

LIX

10 MAI ȘI CUZA-VODĂ

Un nou « Zece Maiu » trece în fâlfâit de steaguri, în cântec de muzici, în sunete de arme, pe când oficialitatea, în uniforme aurite ori în plastroane crocmolite, se închină, și undeva, într'un colț, un smerit credincios al dinastiei, dându-și seamă de însemnătatea acestui puternic sprijin al vieții noastre contemporane și de valoarea pentru viitor a acestei garanții, aclamă pe Măria Sa Biruitorul, stăpânitor de țară timp de jumătate de veac, pe Regele bătrân, care, pregătindu-se pentru ziua înfățișării marțiale ce se așteaptă dela purtătorul Coroanei românești, străbate Dunărea triumfal, primind saluturi oficiale puțin trainice, călduroase rugăminți ale țărănimii scotocite din bordeie, — care știe că, din moși-strămoși, are dreptul să ceară, fără niciun mijlocitor, dela Măria Sa, și nu face greșala de a-i pune în socoteală gloanțele și ghiulelele din Martie 1907, — și omagiile interesate și viclene ale suveranilor de peste Dunăre, — cari se închină Regelui ca rege, Hohenzollernului ca Hohenzollern, bătrânului cârmuitor pentru bătrânețele lui

și păstrează României același dispreț, pe care, cu ajutorul lui Dumnezeu și dacă țara aceasta va încăpea în mâni bune, va veni vremea să-l înlăturăm prin biruinți culturale sau să-l pedepsim cu arma.

« Trăiască Regele » e strigătul pe care, dacă nu anumite sentimente, măcar cea mai superficială judecată a împrejurărilor și cel mai elementar simț de loialitate la acest popor, așa de loial în masele lui, trebuie să-l smulgă oricăruia din cetățenii României, supuși Măriei Sale, pentrucă în Măria Sa vedem întrupată azi România însăși, precum sufletul României de mâne dorim să-l vedem întrupat în tânărul care va conduce-o după Măria Sa Carol I.

Măria Sa, orice ar zice lingușitorii, — urită, dar norocoasă speță!, — are înaintași, unii depărtați, de o mărime uriașă. Și nu poți uita niciodată, și nici cu acest prilej de 10 Maiu, pe acela care a gătit pentru Măria Sa « prințul străin », dorit și de dânsul, această încăpătoare casă a României unice, întemeiată pe baze nezguduite.

Acum câteva zile, la plecarea Bucovinenilor, am fost, pentru întâiași dată, la mormântul din Ruginoasa al lui Alexandru Ioan I. Tineri entusiaști și oameni cari unesc convingerile cu acel curaj ce trebuie pentru a le mărturisi public în această țară, au mai fost pe acolo, pentru a pomeni ziua liberării țăranilor prin acest Domn care, coborîndu-se din vechi și buni boieri români, nu moștenise păcatele lor și nu înțelegea să le păstreze celorlalți. Eu, și destui din cei ce erau cu mine, nu văzusem niciodată acest mormânt încunjurat de o taină tristă și de o amară ironie, acest mauzoleu ale cărui proporții meschine sunt

acelea ale simțului politic, ale puterii de judecată și recunoștință, ale respectului față de morții mari în lumea stăpânitoare a politicianilor români din ultima jumătate de veac.

Am trecut printre țărani dintre cari unii foarte smoliți la față, adecă Țigani curați, cari se milogeau teatral, am văzut un parc în paragină, prin care se plimbau ca stăpâni, cu aierul cuiva care petrece într'o grădină de vară, străini ca și noi. Am văzut un mare castel nelocuit, în dosul geamurilor căruia se vedea slugărit petrecând ca la cârciuma din sat, și mi-a ieșit înainte un moșneag sdravăn pe care nu știu cine mi-l prezintă cu pietate ca pe « vizitiul lui Vodă-Cuza » și care juca destul de bine rolul său de relicvie vivantă. Un cimitir cu câteva morminte numai, în stil romantic banal: înaintea unuia cu inscripția « prințul Alexandru Cuza » — *fiul* — câțiva tineri de școală cântau un imn, crezând că au aflat locul de odihnă al lui Vodă însuși.

Am intrat apoi într'o mare biserică, purtând încă o inscripție boierească dela începutul veacului trecut, a Sturzeștilor — nu se supără d-l D. A. Sturdza, cel mai statornic dintre dușmanii peste mormânt ai eroului desrobirii, fără tunuri și puști moderne, al țăranilor români. Prefăcută cu totul, modernizată, spoită de mâni jidovești probabil: o hală luminoasă, bună pentru întruniri, nu pentru reculegere și meditații. Un preot zgribulit, negru și mut. În *partea stângă* — nu dreaptă — a bisericii, o marmură gravată cenușiu, cu patru floricele de aur și o inscripție având greșeli de limbă chiar dela aceste dintâi cuvinte: « Cusa Alexandru Jon I-iu ».

Lumea se îngrămădea într'un cavou îngust, cu scara dreaptă; în acest cavou sunt strămutate oasele celui dintâi Domn al unei singuri Românie, liberă în toate clasele cetățenilor ei și mândră față de străinătate. N'a cântat nimeni; te strângea de gât *ceva*.

Acest *ceva* se chiamă indignare. Și alte neamuri, Bulgarii de exemplu, și-au detronat stăpânitorii. Dar, a doua zi după moartea lor, meritele câștigate de ei, însemnătatea lor simbolică în desvoltarea țării și a neamului a biruit, a *existat singură*. Azi la mormântul celui-lalt Alexandru, Battenberg, splendid mausoleu așezat în mijlocul Sofiei, păzește între drapele biruitoare stegarul din ziua de biruință dela Slivnița și, în avântul unui întreg popor, și Suveranul cel nou pleacă genunchii pe piatra celui care a știut, luptând întâi, jertfindu-se pe urmă, să-i lase o moștenire.

Alexandru-Vodă al nostru a fost aruncat cu grabă în pământul de îngropare al bisericii de pe moșia sa, o moșie cumpărată, cu care nici el, nici neamul său n'au avut nicio legătură. Au lucrat repede și bine îngropătorii, știind cât de viu, cât de periculos de viu pentru reputația lor era acel mort. De atunci au trecut patruzeci de ani, și din aceste biete oase, de ici până colo în această biserică fără măreție și fără mister, curge ca și atunci, în ziua morții, izvor de vieață și se revarsă lumină. Vieață și lumină înaintea cărora cei vinovați se dau încă în lături, îngroziți de ele, cum se cuvine să fie îngroziți de fapta lor.

Și iarăși vor mai trece cincizeci de ani. Țara aceasta va peri în mârșăvie, pe mâni de politicieni pripiti să-i

simulgă și cel din urmă inel din degete, sau se va preface, se va cuminti și înălța. Cred, — de și aș munci și fără această credință —, că *aceasta din urmă* se va petrece. Și atunci se va putea face opera cea mare, de *unire sufletească deplină* în cuprinsul hotarelor României, ca să putem râvni la unirea materială peste hotarele ei. În același simț de cetățeni se vor uni cei de jos, pe cari azi îi păzește noul jandarm jubilar al reformelor, și cei de sus, păziți numai de fiara egoismului lor josnic. În aceași iubire a țării și neamului se vor cuprinde toți acei cari au lucrat în viața lor pe pământ ca să le înalțe și să le întărească, și Prezentul va da mâna Tradiției, ridicată din unghiul prigonirilor și adusă în lumina recunoștinții și gloriei.

Și atunci vei părăsi locul tău de surgun, în care ai zăcut îndelung, scârbit de uitarea și ura celor cari au avut atâta bine din mâinile tale, vei porni din colțul tău de moșie, Vodă Alexandre, săvârșitor și paznic cavaleresc și eroic al Unirii românești. De-asupra rămășițelor tale vor fâlfâi steagurile României, în adevăr libere, și de bubuit de tunuri se va cutremura cenușa ta. Vei sta, cetitor al țării unite, în mormânt de marmură, în locul cuvenit Voevozilor, în Mitropolia Scaunului tău de Domnie din București sau în Mitropolia Iașului iubit de tine, unde întâi ai purtat, cu binecuvântarea lui Dumnezeu, coroana românească prin voința singură a Românilor.

Și atunci, *numai* atunci, când urile nu vor mai pluti ca fășii de neguri negre asupra lucrurilor de venerație și iubire, atunci se va bolti curcubeul de pace asupra

țării, și numele care trebuie rostit cu evlavie nu va mai fi nume de vrajbă și strigăt de chemare la arme pe buzele arse de nevoi și de patimă ale răsculaților din bordeie.

11 Mai 1908.

LX

TUDOR DE FLONDOR

Din Bucovina sosește știrea tristă a morții cavalerului Tudor de Flondor, componistul căruia încă dăunăzi, la Sibiiu ca și la București, i se făceau mari și pe deplin meritate ovații.

Dintr'un neam care se află pomenit în istoria noastră încă din veacul al XVII-lea și care, rămâind în Bucovina la anexare, a căpătat predicatul nobiliar și titlul de cavaler, Tudor de Flondor a avut doi frați: unul din ei, d-l Nicu de Flondor, e cunoscut Bucureștenilor din vremea Expoziției, când a câștigat simpatia generală prin amabilitatea sa, celălalt e d-l Iancu de Flondor, care a fost odată șeful partidului național român în vechiul ținut moldovenesc.

Tudor de Flondor, fire impresionabilă și delicată, visător incorigibil, trăind într'o lume a lui în care banii și alte nimicuri n'aveau nicio valoare și în care oamenii lunecau ca niște umbre pe care nu le poți recunoaște și numi, a fost din tinerețe un muzicant fanatic și exclusiv, închis în iubirea artei sale. A străbătut-o

întreagă ca admirator fervent al maieștrilor celor mari și, între audițiile sale, a început să scrie, puind deocamdată în muzică versuri de-ale lui Robeanu, adecă Gheorghe Popovici însuși, sau simple cântece fără valoare. Cine n'a auzit acum douăzeci de ani serenada plină de melancolie lină, « Luna doarme », a cării muzică e de Flondor?

Spre înălțimea mai mare a operetei s'a avântat în « Moș Ciocârlan », care a fost pentru Românii de pretutindeni o revelație. Operetă țărănească, în care sunt fete frumoase, vânători viteji, Greci fricoși și alte ingrediente ale comediilor lui Alecsandri, la care Flondor rămăsese în ceea ce privește literatura. Compozitorul dovedea strălucit că-și amintea de multe și putea să combine cu succes amintirile sale. Lipsea însă nota populară, care era de așteptat, și lipsea vioiciunea veselă pe care o cerea subiectul și pe care el, pierdut în reveriile sale triste, nu o putea da.

Și asupra acestui sfârșit discret se lasă ca o umbră mai adâncă din sărbătorirea lui Porumbescu, mort și mai tânăr, dar după ce dăduse glas aspirațiilor unui neam în atitudinea de revoltă a unui Prometeu pe care boala-l roade pe stânca siguranței în el și în chemarea sa.

18 Iunie 1908.

LXI

EPISCOPUL NICOLAE POPEA

În iadul de intrigi și de păcate ale Caransebeșului, unde s'a făcut întâi de răs școala și Biserica și presa românească înaintea Ungurilor, a murit de bătrânețe și de inimă zdrobită acela sub numele căruia se săvârșiseră greșelile și împotriva căruia s'au întors loviturile, — ceilalți simțindu-le prea puțin —, nevinovatul bătrân Nicolae Popea. Desgustat de ticăloșiile vieții, pe care nu o putea nici stăpâni, nici schimba, el a plecat din noroiul zilelor de azi pentru a duce solie de jale și umilință aceluia în numele căruia — după al lui Dumnezeu — a trăit, a lucrat și a păstorit în vicață, marelui său dascăl și părinte sufletesc, lui Șaguna.

În istoria Bisericii românești și a dezvoltării ideilor politice « dincolo », Nicolae Popea nu va rămânea ca o mare figură, dar o figură va fi.

Era fecior de preot din Țara Bârsei, dintr'un neam de oameni cinstiți, omenoși, stăruitori și pătrunși de înțelesul moral al vieții. Fratele lui, Ion Popea, a fost unul din cei mai respectați și iubiți profesori ai

gimnaziului din Braşov, căruia el i-a dat lecţii de ştiinţă şi exemplu de neclintit şi senin idealism, de nesfârşită râvnă pentru lege, cultură şi neam.

Mântuind studii bune, Nicolae Popea a câştigat luarea aminte a lui Şaguna, care nu judeca pe oameni după recomandăţii şi svonuri, după înfăţişare bună şi linguşiri târtoare, după diplome şi certificate, ci după curăţia sufletului şi după destoinicia la muncă. Ajutători cu credinţă, cu demnitate şi hărnicie îi trebuiau marelui arhiereu, care a păstorit o Biserică așa cum se cârmueşte un popor. Intre ei a fost un Ilarion Puşcariu, care e încă o podoabă a Bisericii româneşti de peste munţi prin cărturărie şi caracter, şi a fost Nicolae Popea.

Sunt uneori ucenici prea buni, cari plâng până la sfârşit moartea învăţătorului şi nu ştiu să-i părăsească mormântul din care să fi luat cu sine o parte din suflet pentru a propovădui şi mai departe necredincioşilor, pentru a da luptă duşmanilor şi a mângâia pe cei ce aşteaptă solie bună în suferinţile lor. În era cea luminoasă a Bisericii ortodoxe din Ardeal şi Ungaria, Şaguna a fost tot, şi după el n'a rămas, ca îndreptare sigură şi talent de governa, nimica. Un soare ce apune, lăsând cerul negru care nu mai poate să aştepte, în deasa scânteiere de stele şi în călătorie veşnică de luceferi, alt răsărit.

De aici venea la sinoade veşnic sumbru şi neîmpăcat, criticând prin însăşi înfăţişarea sa, un bătrân dârz, cu sprincene stufoase de pustnic, cu privirile războinice în dosul ochelarilor, cu barba lungă de patriarh, cu mersul unui ţăran vechiu de zile. Murmura mult şi

vorbia în public puțin, iar, de lucrat, renunțase să lucreze, în zile fără de speranță de rele. Aprins și neiertător în lucruri de ortodoxie, dușman pasionat al « uniaților », disprețuitor de orice politică în care s'ar cuprinde transacție cu neamul stăpânitor, compătimitor al unei Româнії în care străinii, cu limba, cu banul și puterea lor, țin locurile dintâi, stricându-i caracterul de țară creștină și drept-credincioasă, el se închidea în sufletul său mâhnit fără să aibă acel îndemn spre îndreptare, care, și în cazurile cele mai desnădăjduite, încă folosește ceva.

Când a fost ales membru al Academiei Române, nu s'a speriat nici de nepotrivirea ce ar fi între această demnitate și meritele sale de scriitor pentru memoria lui Șaguna și gloria ortodoxiei românești, nici de gândul că va trebui, ca să-și ție discursul de intrare, să meargă la București, — un drum la gândul căruia tremură Vlădiciei români de peste munți. Nepăsător pentru urmări, disprețuitor de șubreda-i sănătate de bătrân, episcopul de Caransebeș și-a făcut datoria și a cuvântat despre Șaguna în centrul firesc al vieții poporului său. A zăcut pe urmă, s'a întors într'un târziu acasă, și porțile schimniciei sale amărîte s'au închis asupra acestui prizonier al idealului său, dincolo de veșnicia căruia nu vroia să vadă și să știe nimic.

Ce s'a făcut în umbra lui, mai la urmă nu-i păsa. Ce poate să însemne o greșală, un șir de greșeli, un morman de păcate atunci când răul cel mare e aiurea, în părăsirea drumului, în căderea steagului, în lipsa căpeteniei venite dela Dumnezeu? Dincolo de ușa

pecetluită a peșterii sale, s'au putut răsfața la soare gândacii lacomi, s'au putut târî melcii băloși și s'au putut săgeta cu limbi veninoase șerpilor. El stătea împietrit înăuntru, cu gândul la păcatul cel mai mare și la rătăcirea cea mai rea, așa de împietrit încât nu găsea măcar o lacrimă și o rugăciune.

Dacă este un loc de odihnă al dreptilor, Vlădica Popea va merge acolo. Să nu se întâlnească însă cu Șaguna. I-ar cere socoteală de moștenire mai ales lui, ucenicului celui mai iubit. Și n'ar putea-o da, nici pentru alții, de cari nu e chemat a răspunde, dar nici pentru el.

1 August 1908.

LXII

SIMION BĂRNUȚ

Membrii « Asociației » aveau de gând, până a vorbit reprezentantul Guvernului, să adauge la programul de aprobări și banchete, fără, măcar, la sfârșit, un bal frumos, care să pregătească întemeierea câtorva familii, a face un pelerinaj la mormântul celui mai mare dintre fiii Sălagiului românesc, la locul de odihnă al lui Simion Bărnăț, sau, pentru a-l scrie cum se scria, după norme din Roma veche: Barnățiu. Intrebam, când s'a svonit acest plan, dacă Universitatea din Iași, pe care au înălțat-o cursurile ținute, ani îndelungați, de Bărnăț, se va gândi la acest nobil învățător și formator de suflete pentru a pune pe piatra lui una din acele cununi care nu pot să lipsească.

Pelerinajul nu s'a făcut, pentru a se dovedi încă odată ce pașnic, răbdător și supus neam de oameni sunt și acești Valahi, de cari totuși nu încapе atâta lume. Universitatea din Iași a putut să uite, în dulcea odihnă a verii, turburată doar de jargonul d-lui filolog Hecht, de vestitul învățător al ei pe vremuri. Numai

preotul din Bocșa a făcut slujbă de odihna sufletului; au ascultat câțiva țărani, înțelegând mai puțin rostul slujbei, iar jandarmii cu pene de cocoș patriotic la pălărie au păzit de o primejdie care n'a existat niciodată.

Și totuși ar fi spus ceva, cu oarecare tâlcuire, urmântul lui Bărnuț. Și mai ales două lucruri.

Cine nu știe vestita lui cuvântare către adevăratul popor, către miile de săteni doritori de a-și afla vestea mântuirii din robie și nedreptate, — cuvântare ținută în Câmpul cel nou al Libertății, la 3 Mai 1848? Filosofia profesorului de filosofie a trecut fără înrâurire, și numai când s'a vorbit în viu grai de dureri vii și nădejdi ce înfloreau de fapt în suflete, numai când s'a grăit tuturor, în graiul pe care toți îl știu și-l întrebuintează, numai atunci s'a făcut acea sfântă împărtășenie a sufletelor care creează momentele mari.

Peste câțiva ani, Bărnuț predica la Iași, în lecții de drept, crezul național românesc, scoțând din teoriile sale, răbdător desvoltate, încheierea că suntem un neam și trebuie să clădim toate ale noastre pe conștiința acestei ființi deosebite, firești și legitime a neamului nostru.

Și a venit un filosof mai nou, mai învățat, poate mai ager, d-l T. Maiorescu, și cu vioiciunea tinereței i-a distrus sistemul de argumentare. Aici s'a oprit însă, neputând pune la loc un altul. Și, iată, după trecere de mulți ani nu negația d-lui Maiorescu, ci afirmația lui Bărnuț ne stăpânește, ne luminează și ne încălzește.

Și astfel s'a dovedit încă odată că ideea însăși rămâne, oricum ea ar fi fost servită într'un timp, prin orice

construcții de filosofie și metafizică trecătoare. Căci rădăcina ei se află aiurea, și nimeni n'o poate smulge de acolo.

Și de aceea mărimea lui Bărnuz nu scade cu anii, și memoria lui nu s'a întunecat odată cu generația ucenicilor săi.

6 August 1908.

LXIII

MITROPOLITUL IOSIF GHEORGHIAN

Locul de Mitropolit Primat e liber; e liber și acesta. Lui Iosif Gheorghian i s'a iertat, după rugăciunile sale, greutatea bătrânețelor, și sufletul lui s'a sălășluit în lăcașurile dreptilor.

Dar între acei drepti cari s'au pierdut în sfințenia vieții lor particulare și n'au avut ochi pentru slăbiciuni pe care trebuiau să le înlătore și pentru păcate pe care erau chemați să le osândească. Bunul părinte Iosif, ocupat cu grija rugăciunilor sale, cu suferințele bătrânețelor, cu traducerea cărților franceze, cu călătoriile în străinătate pentru îndulcirea bolilor, n'a dus Biserica românească înapoi pe drumul pe care-l părăsise de mult, și nici n'a crezut vreodată că ar putea îndrăzni o îndreptare morală așa de grea.

Slab față de Guverne, a venit, a plecat și s'a întors la Mitropolie după chemarea lor.

De aceea mormântul lui dela Cernica nu va fi un loc de pelerinaj, ci acei cari vor dori marea prefacere a

Bisericii și vor căuta să se inspire dela înaintașii lor, aceia vor cerceta morminte mai vechi, pe care le vor curăți de praful și mușchiul uitării pentru a îngenunchia pe dânsule.

LXIV

CORIOLAN BREDICEANU

A murit în Lugoj pe neașteptate cel mai popular luptător politic român din Banat, Coriolan Brediceanu, deputat al Oraviței, dar mândria Lugojului, a marelui centru românesc pe care-l conducea în sensul celui mai strict și mai hotărît naționalism.

Brediceanu, care avea aproape vârsta de șaizeci de ani, era totuși un om voinic și plin de viață. Bucureștii l-au putut vedea cu prilejul Expoziției jubilară, când el a fost unul dintre aceia cari au îndrăznit să vie, și nu pe furiș, ci în vederea tuturor, defilând mândru între peregrinii Românimii de peste hotare cu ochii la tricolorurile ce fâlfâiau înaintea alaiului pe Calea Griviței.

Nu era un om călduros, și încă mai puțin un entusiast. Nu aștepta dintr'o zi pe alta lucruri mari. Păstra din tinerețele lui unele prejudecăți și credea în biruința neamului nostru printr'o strânsă prietenie cu Austria, cu o nouă Austrie, liberă de a ne face bine. Vorba lui, — tot așa de curgătoare în românește ca și ungurește, — avea însă energia și avântul oratorului de temperament.

Era un adevărat cuvântător, dintre acei cari zic drept la inimă.

În Parlament nu vorbise de câțva timp. Moartea-i era prevestită de oboseală: poate nu era alt motiv al tăcerii sale.

Disparația lui e cu atât mai de plâns, cu cât el era dintre acei oameni politici, totuși puțini, ai Românilor de dincolo, cari, ieșiți din popor, păstrau cele mai strânse legături cu dânsul și aflau crezare la țărani.

De aceea cu greu va fi înlocuit.

1 Februarie 1909.

P. S. AURELIAN

Dispare la o vârstă înaintată P. S. Aurelian, președintele Senatului.

Răposatul a fost unul dintre cei dintâi Români cari au avut cunoștințe serioase de agricultură. A studiat și scris câtva timp în acest domeniu, fiind și profesor al școlii de această specialitate. Cu vremea, a ajuns a cuprinde întregul domeniu al economiei naționale, și acțiunea liberalilor, la cari se alipise, a fost determinată, prin anii 1880, de ideile lui protecționiste și industrialiste.

Din ce în ce politica l-a prins mai mult, fără ca acest om rece și cumpănit să fi avut pasiune pentru dânsa. Totuși, când o seamă de liberali mai tineri n'au mai vrut să fie sub mâna aspră și în cercul de idei cam strâmt al d-lui D. A. Sturdza, « drapeliștii » au gândit că se poate face un șef de partid din P. S. Aurelian, blând, împăciuitor, foarte cuminte, vorbitor cumpătat și plăcut, și, afară de aceste însușiri, economist recunoscut și plănuitor al Casei Rurale. Tulburările pricinuite de nechibzuita izgonire cu poliția a Mitropolitului Ghenadie,

care, înainte de toate, reprezintă, până la depunerea cârjei, Biserica României, i-au dat prilejul de a înlocui, pe câteva luni, pe d-l Sturdza.

Câtva timp, partidul a vegetat în opoziție. A fugit repede în rândurile oștii celei mari, *fără steag*. Vina acestei dezertțiuni a purtat-o desigur și acela căruia steagul, acum ascuns, îi fusese încredințat. Dar P. S. Aurelian nu ceruse această onoare.

Cum n'a cerut nici pe aceea de a fi președinte al Academiei Române, în care calitate iar nu i se puteau aduce critice.

S'a stins liniștit într'o zi mare a neamului, o zi în care s'au ridicat lângă vechi steaguri glorioase steaguri noi, pe care tineretul le-a ținut sus ca să se vadă de departe. Moartea lui a fost un incident; unul mai impresionant pentru mulți însă înmormântarea lui, la care au venit destui « prieteni politici », dar niciun credincios al vechiului șef, de atâta timp ajuns și el la normalitatea smerită a vieții politice de partid.

1 Februarie 1909.

LXVI

A. MOCSONYI

Așa se scria răposatul, și cu această ortografie se iscăleau și se iscălesc toți din acest neam de Aromâni, înzestrați dela o vreme cu nobileme ungurească.

Răposatul a jucat pe vremuri un mare rol activ în politica Românilor de peste munți, fără a se gândi prea mult la legăturile sociale și de familie cu Maghiarii. Totuși el impunea Românilor foarte mult prin nume, prin avere, prin împrejurările, neobișnuite pentru ei, în care se găsea.

Față de direcții mai noi în politica neamului său de acolo, el s'a arătat foarte rezervat. Rare ori, din adăpostul lui feodal, veneau scurte declarații de principii. Totuși în chip fericit se amesteca în politica zilnică, și inspira chiar un ziar bănățean. Altfel își întrebuința vremea cu cetiri serioase și a dat un opuscul filosofic.

Dispare bătrân, lăsând mai mult o mare amintire decât un loc gol.

27 Martie 1909.

LXVII

DOAMNA ELENA CUZA

A murit la Piatra-Neamț femeia ideal de bună și modestă care a fost Măria Sa Doamna Elena, tovarășă lui Vodă Cuza.

Sânt sicrie pe care nu se depun nici florile cele mai din inimă închinată. Orice laudă, orice semn de durere par nepotrivite față de măreața simplitate a ființii pământești care, trăind între noi, cei plini de neajunsuri și păcate, a dus curată vieța cerească, asemenea îngerilor.

Dintre aceste ființe alese, a fost Doamna Elena, a cărei vieță întreagă înseamnă: uitare de sine, iertare pentru alții, binefacere ascunsă de lume.

Odihnească în pace în acel pământ al țării despre care spunea că numai cine s'a născut în cuprinsul lui poate să-l iubească!

Pentru noi, cei ai pământului acestuia, ea n'a murit: icoana ideală s'a ridicat numai, prin cea din urmă, dacă nu și cea mai grea suferință, ceva mai sus, și un glas din timpurile mai bune a tăcut.

Pe Doamna Elena am văzut-o în zilele serbărilor amintitoare ale Unirii. Intovărășam două studente ale Universității din București care veneau să-i înfățișeze o adresă de omagiu din partea colegelor lor.

Casa ei o dăruise Doamna, d-lui Teodor Rosetti, atunci când ea se hotărîse a părăsi țara. Intorcându-se — nu știu de ce plecase, dar se întorsese de dor, — ea primi găzduirea unei familii bogate din Piatra-Neamț, care-i puse la dispoziție o căsuță curată și veselă, în care ai fi crezut mai degrabă că se sălășluiește primăvara unei familii de funcționari săraci decât că în ea se adăpostește aceea care a fost Doamna țării.

Multă simplitate și la primirea de către personalul străin care încunjura pe Măria Sa. Și multă cuviință rezervată, multă liniște rece. Mi se părea că întru într'un cavou și că dincolo de ușa închisă, în odaia pe care o prevedeam tăcută și înghețată, voi găsi o umbră din acelea care multă vreme încă flutură în jurul mormintelor mari, fără plâns, fără glas.

Și nu, în acea odăiță neagră, în care se deslușia, în fundul unui fotoliu, dintr'o săracă rochie de doliu veșnic, sub un cauc de călugăriță acoperit cu un vâl simplu de lână, o figură mărunță săpată fin în fildeș palid —, în odaia aceea era o vieață care știa, cetea, afla, care unea amintirea întreagă a trecutului cu cunoștința desăvârșită a celor de astăzi, era o cugetare sigură și cuminte, era o inimă care bătea pentru tot ce e nobil și ochi în cari nu secase izvorul lacrimilor acelor care țin vii durerile cele mari, ascunse de lume, pe care ele n'o privesc.

Când una din cele două fete îi cetti, cu emoția ce și-o poate închipui oricine, rândurile din închinare, Doamna se ridică, sprijinindu-se greu pe bielele mâni bătrâne, care făcuseră odată atâta bine și care tremurau slăbite în mânecile de lână neagră. O vedeam acum limpede: era o femeie micuță de stat, foarte delicată, pe care o simțeai însă că putuse sta odinioară alături de un Domn, — și ce Domn!

Indrăznii a mă uita în ochii ei, — mari, luminoși, adânci în vechile portrete, care răzimau de fotoliul scump, stema țării. În orbitele adânc săpate, pline afund de o umbră tristă, ochiul rămăsese, în liniștea lui împăcată, viu și puternic, uneori cu căutătura stăpâni-toare, alteori înduioșat, bun, plin de binecuvântare.

Cât se auzi pomenindu-se numele și faptele aceluia pentru care avuse toată iubirea femeii și o iertare pe care puțini o pot da, acest ochi privi undeva, departe, unde mergea și gândul tuturor celor de față. Apoi, în arcuitura de jos a orbitei adânci, o lacrimă mare se strecură încet. După patruzeci de ani ea putea să plângă încă pentru dânsul.

Și vorbi, cu un glas care n'avea îndoieli și zăbăvi și în care slăbiciunea punea doar un ritm încet, care te făcea să simți că acestea nu sunt vorbe ca ale tuturor celorlalți oameni, că e într'însele ceva imaterial, aș zice aproape supranatural, ca în tot ce privea pe această femeie de mult ieșită din rândurile grăbite, zgomo-toase, pătimășe și vulgare ale oamenilor.

Și, în felul ei de a vorbi, știa să amestece două ele-mente care nu mai merg împreună azi, dar care prin

unirea lor făceau și marele farmec al elocvenței marelui ei soț: cea mai desăvârșită simplitate și cea mai autentică maiestate.

Când cetirea adresei se isprăvi, auzii aceste cuvinte de mulțumire, pe care le întovărășea un adevărat gest de suverană:

« Să trăiască România tânără! ».

Nu venisem să întreb, și eram bucuros că Doamna însăși întreba despre tot ce poate interesa pe o Româncă de o înaltă cultură, de o distinsă experiență, și care-și iubește adânc țara.

Despre ce a vorbit, răspunzând, întregind, îndreptând? Despre ce n'a vorbit, în aceeași exprimare sigură și simplă, pe care o întrerupeau afirmări pasionate, care scuturau tot trupul șubred, înviind în el măreția celor câțiva ani neuitați!

A vorbit despre Biserica țării sale, despre marele Veniamin care știu să înlătore pretențiile unui Mihai Sturza și să părăsească un scaun pe care nu-l putea apăra, fiind și un sfânt și un luptător pentru lege. A vorbit despre lipsa de mângâiere creștinească a celor săraci, despre preoții aceia cari lasă mortul în drum, dacă li se oferă plata prea mică, și despre pedeapsa pe care a dat-o Vodă-Cuza unuia pe care-l prinsese asupra faptului.

A vorbit despre țărani, despre durerea cea mare pe care a simțit-o când « un partid liberal a venit la Guvern prin valurile de sânge ale țărănimii liberate de Cuza-Vodă », despre iarna grea pe care o duc cei sărmani, despre lipsa de nutreț, despre primejdia ce ar

putea veni în primăvară din această țară de suferințe. A stăruit asupra nevoii unei gospodării nouă și bune pentru adevărata înălțare a acestui popor. Și avea amănunte de bună gospodină asupra culturii prunilor, asupra « povidlei »...

A vorbit despre un singur dușman, despre care, fără o ipocrizie de care un astfel de suflet e incapabil, spusese că l-a uitat și că nu-i pare rău de nenorocirea lui.

Firește, a pomenit, de mai multe ori, pe Domnul Unirii. Il înfățișa ca pe un om lipsit de toată iubirea pentru pompă, simplu ca orice om de rând dintre supușii săi; nu, mai simplu, mult mai simplu, străbătând stradele, pierdut în mulțime.

— Și-i ziceam uneori... — Stă și se oprește, căutând cuvântul: « Măria Ta », i se pare prea solemn, că nu-i zicea astfel. Nu, să spuie cum îi spunea: — Și-i ziceam uneori: Omule, de ce nu te păzești? Se găsește poate vreun nebun care să tragă asupra ta. Da' el dădea din umeri, lui nu-i păsa...

— Și cârmuirea era grea pentru dânsul, nu ca pentru alții cari se trezesc deodată mari și căroră toți li se închină. Că, vezi d-ta, el avea cunoștinți, rudenii, prieteni. Și, oricum, nu putea să se poarte cu dânsii numai ca Domn.

Stătu pe gânduri. Apoi aminti pe regele și regina Italiei, ducând iubirea și mila lor la Messina, cea mai nenorocită dintre cetăți.

— Și știi de ce o făcea el aceasta? Pentru că era om al pământului aceluia...

Tăcu o clipă și, adânc mișcați, tăcurăm cu toții.

Altfel, primea puterea care vine dela Dumnezeu și, fără pretenție, dar fără scădere, ea întreține legături bune cu o Curte nouă, care uneori își aducea aminte de dânsa și o căuta prin telegrame oficioase, în liniștea ei resignată.

I s'a părut odată că aș fi atins păcatul *lui*, care a fost durerea ei, și atunci îmi tăie cuvântul și încep, dureros, o frază care trebuia să-l apere și pe care mă grăbii s'o împiedec.

Și a mai spus altele pe care le țin pentru mângâierea și îmbărbătarea mea în luptă, precum țin cu sfințenie rândurile dictate de dânsa și iscălite cu mâna ei tremurătoare, în care, ca amintire pentru o intervenție în vederea serbării după cuviință a semicentenariului Unirii, ea dădea binecuvântarea ei, de octogenară și de Doamnă copiilor mei.

Așa am cunoscut o clipă, o lună de zile înaintea bolii care a răpus-o, pe soția lui Alexandru Ion I-iu, pe Doamna Elena a României.

Am crezut că nu am dreptul să mă opresc dela comunicarea acestei amintiri.

5 Aprilie — Mai 1909.

LXVIII

AUREL MUREȘIANU

Cu Aurel Mureșianu, bătrânul redactor brașovean, nu dispăre numai un om, un scriitor stăpân pe condei, un cunoscător deplin al politicei, un om de întreprindere și de mare stăruință, un reprezentant pe dreptate respectat al generației mai vechi, ci una din înfățișările gazetarului român de « dincolo », poate mai interesantă ori mai vrednică de stimă decât cuceritoare, populară și simpatică.

« Gazeta Transilvaniei », foaia moștenită de Mureșianu, dintr' o familie ai cărui membri moșteneau datorii literare și datorii de publicist politic, se deosebea hotărît de celelalte organe ale presei fraților noștri din Ungaria. Și această deosebire nu se datora redactorilor, tineri asemenea cu acei cari scriu la alte foi, în stare și ei să aibă patima luptei și să se mângâie cu vreo glumă. Ci se datora numai și numai lui Mureșianu, care inspira articolele, le dădea tonul, le cetea și le recetea, le îndrepta, le refăcea adesea, le distrugea uneori. El era, chiar de pe patul de suferințe unde a zăcut multă vreme,

redactorul, adevărat, veghetor și plin de simțul răspunderii, al foii sale.

Ea oglindea mai puțin ființa lui sufletească, față de originalitatea careia fusesc, desigur, când ea mai trăia, tot așa de neîndurat ca și față de originalitatea tinerilor pe cari-i aduna lângă el, ci concepția lui despre menirea unei gazete. Și mai ales a acelei gazete, gazeta lui Iacob și Andrei Murășanu, a lui Bariț, de care se apropia, gândindu-se la acești înaintași, numai cu cel mai mare respect. Așa fiind, redactorul « Gazetei » se simțea dator a da într'un stil măsurat, fără avânt, dar fără nesiguranțe, cetitorilor săi, cari și ei erau speciali, având aceeași evlavie față de foaie, știri cu totul sigure și absolut obiective, judecăți cumpănite, chiar dacă nu erau drepte, tablouri ale situației în care se vedea silința de a prinde de sus lucrurile mari. S'a atacat caracterul oracular al « Gazetei », care nu era nici pentru activism, nici pentru pasivism, și în multe avea aceeași atitudine fcrită ; dar în aceasta nu era sfială și mai puțin frica de a intra în conflict cu procurorul și în atingere cu jurații neamului vrăjmaș, ci era numai un covârșitor simț de respect față de greutatea unei probleme politice.

Locul lui Mureșianu îl vor lua alții, — căci nu cred să dispară « Gazeta » și n'ar fi bine, pentrucă « dincolo » ea e una din puținele noastre tradiții, și ce ne trebuie poate astăzi mai mult, în orice domeniu, sânt tradițiile. Dacă răposatul redactor ar fi lăsat un fiu ziarist, el ar fi condus, la rândul lui, potrivit cu normele dinastiei ; poate că însă altă vreme, nervoasă, pasionată, personală, nedreaptă, revoluționară, l-ar fi stăpânit, și tatăl și-ar fi

privit cu durere un moștenitor pe care nu-l putea deposeda, dar nici schimba. Nefiind acest urmaș de drept, ceilalți, deprinși a lucra de mult la « Gazetă », vor trebui să chibzuiască bine pentru a putea uni două elemente neapărate: păstrarea caracterului special al foii, care-i îndreptățește existența, și înțelegerea pentru spiritul timpului, pe care nimeni nu se gândea să o ceară lui Mureșianu, dar pe care toți o vor cere oricui altuia.

Poate că într'o direcție cultural-politică, liniștită și spornică, e viitorul « bătrânei » foi brașovene, ale cărei bătrânețe se poate închicia astăzi prin moartea bătrânului ei redactor.

12 Iunie 1909.

LXIX

VEDERILE POLITICE ALE LUI EMINESCU ȘI GENERAȚIA DE AZI

PENTRU O PUBLICAȚIE FĂCUTĂ CU PRILEJUL SERBĂRILOR DE LA
14 IUNIE 1909

Intr'o limbă minunată, cu o logică în aparență nezguduită, cu toate mijloacele poetice ale icoanei, fan-teziei, ironiei, Eminescu, redactor la « Timpul » conser-vatorilor, expune și în aceste articole teoria că vremea veche era întreagă bună și vremea nouă e toată rea, și aceasta din pricina înoitorilor liberali fără știință, talent, practică și sinceritate.

Cetitorul trebuie înștiințat. Vechiul regim politic avea groaznice vicii de orientalism. Dar el cuprindea în sine o tradiție serioasă și fecundă, așezămintе care izvorîseră din adâncul ființei noastre naționale, datini care corespundeau însușirilor noastre osebitoare, o vieață morală care era a tuturor fiindcă venea dela toți, o solida-ritate care strângea necontenit laolaltă o lume națională.

Le-am pierdut pe toate acestea, și e o pierdere uriașă.

Sinceri mulți din ei, nepregătiți și mediocri cei mai mulți, liberalii au vrut să clădească pe ruinele acestei clădiri modeste un nou palat în stil apusean, a cărui desăvârșire era mândria lor. Il avem: vara, ne arde, iarna, ne zgribulim de frig, răceala năpădește pereții și oasele noastre, fumul ne îneacă, praful ne înăbușă, mirosurile grele ne desgustă, zgomotul încunjurător ne amețește. Dorim de vechea pace, răcoare, trăinicie, de vechile mirezme ale odăilor sănătoase.

Nu le vom avea la loc niciodată. Vremea le-a luat pe dreptate sau fără. În clădirea nouă trebuie începută însă o întreagă operă gospodărească de adaptare, pe care ambițioșii întemeietori au disprețuit-o. A căzut casa bună a părinților noștri; datoria noastră e să potrivim casa bună a copiilor noștri.

Trecutul sănătos și plin de cuviință ne va fi sfătuitor și îndreptător la tot pasul. Cu el ne vom înțelege iarăși, dar înțelegerea aceasta nu ne va duce la ură oarbă și stearpă, ci la iubire înțelegătoare, iertătoare și muncitoare.

În critică ne vom putea sprijini pe genialul înaintaș: o vom corecta însă și restrânge. Inchinându-ne genialei umbre, vom trece totuși pe lângă durerea ei pentru a căuta munca noastră.

19 Iunie 1909.

VASILE COSMOVICI

A murit în Paris poetul Vasile Cosmovici.

A fost un om de talent, știind să făurească versul, știind mai puțin — era medicinist ajuns funcționar — să găsească ideea. A scris acum vreo douăzeci de ani la « Revista Nouă », unde nu era printre cei din urmă. Hasdeu l-a îndrăgit, și pentru înfățișarea mefistofelică și macabră a figurii lui cu aspre linii crispate, pentru focul sălbatec al ochilor negri. Și l-a făcut mediu, și Cosmovici, care ținea mult la bătrânul cugetător, a căru viață încerca deunăzi s'o scrie după amintiri povestite de însuși Hasdeu, s'a lăsat prefăcut în mediu. Numai la urmă, când a descoperit în sfârșit șarlatania ordinară care se ascundea sub « spiritismul » lingușitor și exploatare al unora din colegii săi de « ședințe oculte », el a renunțat la jertfa de a se da în spectacol șireților, pe când ochii de visionar ironic ai « maestrului » urmăreau pe hârtie nesiguranțele voite ale unui condeiu inspirat de... « complezență ».

I-a venit mai târziu ambiția de a lucra pentru teatru, el, liricul de până atunci. A scris o « Doamnă Oltea », care s'a reprezentat și cuprinde multe versuri bune. Apoi a vrut să redea tragedia lui Miron Costin, căreia i se poate găsi numai cu greu o vrednică motivare dramatică.

Spre sfârșit, când îl chinuiau suferințele nervoase care l-au răpus, el a scoborît o treaptă literară, încercând a reda prin jocuri de cuvinte, mai mult silitic, humorul grosolan al unui ostaș român care s'ar fi luptat pe vremea grenadirilor lui Napoleon.

S'a stins departe, între rudele franceze ale soției sale (a fost de două ori căsătorit la Paris, unde a stat mulți ani de zile). Caracteristica figură de mucenic disperat al durerilor fizice și al unei ambiții literare foarte vii, pe care n'a avut răgazul s'o servească potrivit cu mijloacele sale, care erau adevărate, — a dispărut. Să păstrăm un gând bun pentru vechiul prieten și tovarăș Vasile Cosmovici, unul dintre cei din urmă romantici sinceri, și rămași până la urmă romantici, fără bani, fără rost, fără titlu, într'o lume de o practicitate așa de grosolană, și să salutăm adânc, acum când, târziu, i se află moartea, pe omul deștept care n'a știut să ajungă la nimic în România.

Ianuarie 1909.

LXXI

INVĂȚĂMINTE DIN VIEȚA ȘI DOMNIA LUI CUZA-VODĂ ¹⁾

I

De istoria pragmatică, de fapte, a lui Cuza-Vodă nu se mai poate vorbi astăzi, după cartea d-lui A. D. Xenopol, cu oarecare noutate.

Starea izvoarelor împiedecă dela aceasta. Istoricul lui Cuza-Vodă a lucrat după ziarele timpului, după debaterile parlamentare și după unele acte care i-au fost împărtășite.

Din această categorie de informație pot ieși pagini interesante uneori, dar icoana întreagă a vremii nu se poate desface.

În adevăr, ziarul minte; el e făcut ca să mintă, în sensul intereselor unui partid sau altuia, al intereselor deosebiților indivizi amestecați în politică. A descurca adevărul cuprins în această zilnică minciună e lucru

¹⁾ Tema unei conferințe ținute la Huși.

greu, și pentru aceasta trebuie să capete cineva îndreptările de aiurea. Fără a mai vorbi de ziarele care prind opinia publică, simțul general al momentului, în greșelile sale, și-l exagerează pentru a-l linguși, a « bate 'n strună », și astfel a mîna banul la Casa onoratei Administrații. Ce ar fi, în adevăr, dacă ar avea cineva naivitatea de a scrie istorie după judecata cutărui « Fagure » dela cutare « Adivor »?

Desbaterile parlamentare reprezintă mărturisiri politice pregătite, foarte adeseori revăzute, mai mult decât odată fundamental schimbate. Sunt un document care nu e totdeauna interesant și care poate fi deseori puțin autentic.

Actele de Stat, care se pot avea mai lesne, sunt menite, ori a face constatări care pot fi indiferente, ori a da sub o anumite culoare, acoperind, mistificând și momind, situația unui moment.

Pentru a întregi și a rectifica, pentru a da icoane adevărate și judecați drepte, trebuie izvoare de alt fel. Trebuie memorii și scrisori particulare.

Memoriile se scriu târziu — pe baza unor însemnări zilnice uneori, și aceasta e și cazul cel mai bun; — se scriu de oameni cari au părăsit scena politică și cari nu mai au interese actuale, de oameni cari trăiesc în singurătate și acolo-și culeg amintirile, le orînduesc și le critică. Le critică avînd acum un simț al datoriei de adevăr, pe care oricine știe ceva o are față de urmași, — generația pe care o respecti și nu cutezi a o minți fiindcă n'ai văzut-o, nu te-ai deprins cu greșelile ei și știi că te va judeca.

Memorii avem puține în literatura noastră. Oamenii nu le scriu ușor. Sunt multe motive, adică defecte, orientale.

Ținerea în curent a notițelor pregătitoare, cercetarea și redactarea lor cer o muncă grea și statornică, de care puțini sunt în stare. În al doilea rând, e în noi încă acea stare de spirit nenorocită, o exagerată și falsă discreție ori sfială, care ne face să nu ne « amestecăm », pentru ca o lume răuvoitoare să nu creadă că la baza manifestației noastre e o dorință de a ieși la iveală, pe când, de fapt, oricine a prins în amintirea sa ceva din faptele mari ale unei epoci, ceva din personalitatea unui om hotărâtor, n'are dreptul să ducă în mormânt fărâme de adevăr trăit care nu sunt ale lui. Și, în sfârșit, atâția cari n'ar fi opriți de aceste motive, nu scriu fiindcă nu cred că pot scrie, deși nu e vorba de un scris împodobit *literar* — poate cele mai bune amintiri privitoare la războaiele lui Napoleon I sunt ale ofițerilor inferiori ridicați dintre ostași, ori ale cine știe căruia soldat chiar. E adevărat că și o educație greșită nu pune la îndemâna oricui a trecut prin școli puțința de a scrie cuviincios.

Astfel, cu privire la Domnia lui Cuza-Vodă, n'avem încă memorii. Doar când, dăunăzi, s'au serbat cincizeci de ani de la întemeierea României, unii ofițeri de-ai lui au vorbit, în ziarele jubulare, cu privire mai ales la crima împotriva onoarei pe care au făcut-o militarii conjurați din Fevruarie 1866. Mărturisirile au provocat polemici, cuprinzând alte mărturisiri, și cu toatele vor fi de folos aceluia care va fi în măsură a scrie pe larg și temeinic despre acea zi nenorocită.

Scrisori particulare, corespondențe personale și secrete vor ieși poate la iveală, mulțumită mai ales obiceiului de a se vinde, de moștenitori, hârtiile răvășite

ale oamenilor cari au jucat un rol în această țară, anticvarilor evrei, cari le trec apoi, cu câștig, Academiei Române.

Avem însă două colecții de asemenea acte care fără îndoială se vor publica. Hârtiile rămase în stăpânirea lui Vodă-Cuza au fost păstrate credincios de răposata Doamnă Elena, care le-a încredințat fratelui ei, d-l Teodor Rosetti, iar dela d-l Rosetti ele au ajuns la prietenul meu A. C. Cuza. Ele cuprind acte privitoare la persoana Domnului, înainte și după detronare, precum și corespondențe diplomatice de o mare însemnătate.

Alte hârtii au fost luate, în clipa trădării și din însărcinarea guvernului cel nou, de cineva care mai puțin decât oricine ar fi avut dreptul să scormonească în aceste hârtii cu scopul, mărturisit, de a găsi dovezi de politica rea, de «trădare» a țării, în corespondența secretă a lui Vodă-Cuza. «Pot să caute cât or vrea, nu vor găsi ce doresc ei», a spus Domnul detronat, după mărturisirea soției lui. Și în adevăr zădarnic scotociră pripit mânilor pătimase; din acele scrisori n'a ieșit nimic alta decât ceea ce știa și lumea de atunci și ceea ce știm mai bine noi, cei de astăzi: că toată activitatea publică a lui Vodă-Cuza a fost închinată numai binelui țării și neamului.

Să nădăjduim că și aceste hârtii vor vedea în curând lumina.

Până atunci, până la cunoașterea izvoarelor noi, se va putea vorbi de Domnia lui Cuza-Vodă dintr'un punct de vedere care nu e cel istoric propriu zis.

Căci o epocă din vieța unui popor poate fi expusă din punctul de vedere al faptelor. Întâi le afli, le fixezi,

le înșiri și dai astfel, cu luminările și înlănțuirea pe care ești în stare a le da, istoria pragmatică a epocii aceleia.

Poți — și istorie, în adevăratul înțeles al cuvântului, să se încumete a o face numai cine are acest dar! —, poți să reconstitui figuri, să învii vieța în chipuri mari, stăpânitoare. Atunci ai trăit o epocă, și faci și pe ceilalți să o trăiască.

Dar din stabilirea și orânduirea faptelor, din înțelegerea și zugrăvirea figurilor, se desface un al treilea element, care e moral-istoric. Oricine a lucrat pe lume nu scapă de judecată, de o judecată pe care orice epocă o reia potrivit cu alte norme de drept și în altă rază de vedere. Dela o vreme se impune o sentință care rămâne, deși revizuirii parțiale, aducând după ele modificări ale condițiilor unei reputații, mai sunt cu puțință.

Din aceste desbateri, care pot fi foarte pasionate față de anumiți oameni și de anumite tipuri, rezultă însă *învățăminte*, reguli de conducere politică, exemple de imitat, care sunt bune în orice vreme și pentru orice popor, dar mai ales bune pentru poporul în mijlocul căruia și cu privire la care s'a desfășurat o activitate politică, s'a afirmat o personalitate conducătoare. Și, dintre generațiile cărora le poate folosi povața și exemplul, aceea care trebuie să fie mai lacomă de a le prinde, fiindcă-i poate ajuta mai mult, e generația care vine puțină vreme după o criză istorică, după un erou al istoriei.

În acest sens voiu să vorbesc de fapta și de firea lui Cuza-Vodă.

Și, pentru aceasta, el poate fi privit din trei puncte de vedere; cum a înțeles datoria sa de Domn; cum a tratat problemele politice ale epocii sale; cum a purtat povara nenorocirii sale.

III

Când un prinț e crescut pentru tron, când din cea mai fragedă copilărie a purtat uniforma, a avut regimente, a văzut prezintându-i-se arma și închinându-i-se steaguri, când i-au stat la îndemână cei dintâi oameni ai neamului — atât mai rău pentru cine-l crește, dacă-i lasă la o parte pe aceștia, pentru a lua mediocrități supuse, personalități neclare, ori cine știe ce educatori de meserie, buni pentru prinți rusești, ori, dacă nu, persani! —, când astfel de oameni i-au stat deci la îndemână, pentru a-l iniția în toate ramurile vieții publice, care nu trebuie să fie necunoscute unui Suveran, atunci ai tot dreptul de a fi pretențios și aspru față de unul carc, ajuns la cârmuire, arată că nu-și dă seama în deajuns de datoria de a munci stăruitor pentru binele țării și neamului său, ori țării și neamului care l-au adoptat, urmărindu-l cu iubire dela cei dintâi pași ai săi în viață.

Așa a fost însă cu Alexandru Cuza, ajuns Domn din întâmplare, prin noroc, — nu norocul lui, care și-a cheltuit viața în șapte ani, ci norocul nostru, cari am folosit de pe urma acestei mărinimoase risipiri de puteri?

Fiu de boier, din familie mare, și nu prea mare, cu avere și nu tocmai cu multă avere, crescut ca orice fiu

de boier din acel timp. Franțuzește la pension, istorie sacră, istorie antică, istorie a Franței, « literatură », aritmetică, artă de societate, maniere, călătorie la Paris pentru bacalaureat, care, oricum, era mai greu pentru un școlar astfel pregătit, al pensioanelor moldo-române, decât doctoratul de acum pentru absolvenții și licențiații Facultăților noastre.

S'a întors în țară. N'a fost, ca Mihail Kogălniceanu, agricultor care să practice agricultura, n'a întemeiat, ca această fire neastâmpărată în genialitatea ei, industrie: a hârtiei — vechiu sistem fără « încurajări » dela Stat, — a postavului. Deși trăia sub cârmuirea unui Grigore Ghica, venit prin revoluționari și bucuros de colaborarea lor, n'a făcut administrație. Ofițer cu cariera fulgerătoare — și parcă astăzi nu vedem noi, în alte domenii, cariere, așa de fulgerătoare! —, colonel tot printr'un capriciu al Caimacamului Vogoridi, simțind mai mult ce trebuia să fie un ofițer decât deprins la aceasta printr'o școală militară ori prin activitate la regiment, astfel era Cuza în ziua când fu ales Domn, ca să nu se aleagă Mihai Sturza ori Grigore Sturza și ca să fie în stăpânirea celei mai înalte puteri măcar un om simplu și simpatic, lipsit de ambiție personală și, — lucru foarte însemnat, — dispuind, ca locțiitor al Ministrului de Războiu, de oștire.

Cunoștea puțină lume, doar cercul de tineri între cari trăise, eleganta lume femeiască din Iași. Pe cei de jos i-a descoperit după ce a luat Domnia; atunci întâi, potrivit cu datoria lui, a recunoscut el cu bucurie omenia, munca răbdătoare, vitejia, credința care

sunt virtuțile țaranului nostru. În sfârșit, el nu avuse legături cu lumea de peste Milcov, care, prin conducătorii ei liberali, foștii republicani din 1848 și de după 1848, dorise un alt Domn, pe generalul Nicolae Golcsu, o figură cunoscută în București.

Și, îndată după alegere, ce s'a întâmplat cu această fire lăsaătoare, aplecată către petreceri, străină până atunci de orice muncă statornică, de orice spirit de jertfire? S'a întâmplat că, într'o schimbare subită, fulgerătoare, printr'o genială intuiție a datoriei, omul s'a transformat. Colonelul Cuza e una, Vodă-Cuza alta; cel din urmă a luat dela cel dintâi doar anumite prietenii împovărătoare și o singură iubire, pentru care îl mustră mai mult acei cari n'au iubit niciodată. Incolo, pentru noi un om nou, adevărat nou, strălucit nou, a răsărit în Ianuarie 1859.

El a rămas același până în clipa abdicării, Cuza-Vodă nu era nu om solemn, pompos, formalist. Nu învățase nicăeri eticheta Habsburgilor și ceremonialul lui Carol Quintul sau al lui Filip Tenebrosul; nu știa și nu voia să știe cum se orânduiesc la un jubileu faitoanele, dela cel mai mareț oaspete străin până la cel din urmă lingău de curte și de ogradă. Eticheta a suferit continuu de pe urma unui Domn care se cufunda bucuros în rândurile mulțimii, ca să afle, ca să îndrepte, ca să pedepsească și să mângâie, ca să miluiască pe ascuns de ochii lumii, — cum a făcut apoi păstrându-i moștenirea, buna și miloasa lui soție, — cu un cuvânt ca să răspundă nevoii sufletești a neamului acestuia, de a fi iubit de suveranul său și de a-l iubi în schimb, călduros, fără rezerve, din toată inima.

Și totuși el a rămas cel dintâi din poporul său. Ceva îl ridica mai presus de ceilalți: aceea că nimeni nu-și făcea datoria mai viteaz, mai disprețuitor de orice meschină prudență, mai înfruntător al celor mai strașnice primejdii, decât el.

Sufletul lui întreg era schimbat. Prin gura lui nu mai vorbea un om, ci, cum se cuvine pentru un stăpânitor de oameni, un neam întreg. Intruparea națiunii era el în gând și grai. Cel dintâi fior de mândrie l-a avut generația de atunci când s'au auzit cuvintele mândre cu care el vorbea Turcilor, Cabinetelor europene, proclamând o Românie mândră.

Amintiți-vă pe acele din ultimul mesagiu, cu câteva luni înainte de abdicare, acele demne cuvinte prin care nega, de pe tron, orice ambiție pentru sine și, amintindu-și de ceea ce fusese, făgăduia, cu gândul la principele străin, pe care-l pregătise, un colonel Cuza, bun, modest și harnic patriot, întors între tovarășii săi de odinioară pentru a lucra mai departe la binele țării și neamului.

Și vorbe mari, în cea mai simplă formă, găsea el nu numai pentru cei de sus și în clipele când privirile tuturor erau îndreptate asupra lui, ci și atunci când în cabinetul său de lucru se îndrepta către un ofițer din cei mai mărunți, chemat ca să audă dojana sau lauda. Căci el știa că, în această lume unde legea nu poate prevedea toate și unde nu se pot fixa răsplătiri pentru orice fel de merite, cel ce face mai mult decât datoria sa are drept la cea mai frumoasă răsplată, care vine din cel mai strălucit și mai nobil privilegiu al unui principe:

acela de a face pe cel vrednic să coboare scările palatului cu puteri de muncă înzecite și, iarăși, de a face a se pleca fruntea aceluia care și-a călcat datoria fără ca legea să-l poată atinge.

IV

Acest nepregătit — altfel decât prin puterea lui de intuiție — avu, din cea dintâi zi a Cărmuirii sale, o situație politică așa cum numai puțini prinți creșcuți pentru tron au avut-o înaintea lor: o situație cu totul nouă, cuprinzând în toate privințele probleme grele, care cereau să fie neapărat și fără zăbavă rezolvite.

Administrație modernă și unitară — pentru amândouă Principatele — nu exista. Finanțele erau într'un adevărat haos. Oastea trebuia înjghebată din două corpuri militare deprinse a sluji sub steaguri deosebite, și vechiul spirit al companiilor de miliție înlocuit prin spiritul unor regimente luptătoare. Și, în același timp, se ridicau amenințătoare pentru însăși ființa noului Stat problemele cele mari: a situației internaționale a României, unită trecător sau definitiv, pentru un timp numai sau pentru toate timpurile; a înlăturării vechii stăpâniri a mănăstirilor grecești pe pământ românesc și, în sfârșit, a împrumietării țăranilor.

Cuza-Vodă ar fi putut greși în alegerea domeniului unde trebuia să lucreze întâi energia lui. Ar fi putut să facă precum fac spiritele comode, căutând o manifestare aparentă, fie și strălucitoare și sgomotoasă, în domenii mici, în care se poate face foarte ușor un fel de

dovadă de originalitate, schimbând, în uniforme de ofițerilor, de pildă, catifeaua gulerelor cu astrahanul, înlocuind mantaua cu dolmanul francez, ori reglementând forma chipiului și, iarăși, schimbând, în ordine administrativă, întinderea plășilor, numele administratorilor, leafa pe care o primesc ș. a.

Atâția n'ar fi cutezat să înfrunte, într'o situație așa de subredă și cu atât de puțină deprindere a lucrurilor publice, chestii de o așa de covârșitoare însemnătate. Ar fi închis ochii asupra greutăților, ori ar fi căutat să scape de ele, în momentele când s'ar fi impus mai mult, prin măsuri de oportunist care zăbovesc rezolvirea problemelor primejdioase, dar o și îngreue în măsura zăbăvii aduse.

Domnul din 1859 a îndrăznit să atingă cu un curaj consecvent, cu un cavalerism jertfitor, cu un înalt simț al celei mai înalte datorii, pe care după dânsul nu le-a mai avut nimeni, cele trei probleme de căpetenie. Știa că una-l pune în conflict cu Turcia, care avea pe atunci mulți și puternici aliați, că alta-i creează protivnici în călugăriii greci, deci în toată grecimea, atât de solidară, și în puternica Rusie, care, confiscând acasă averea călugărilor greci, nu înțelegea ca alții, mai mici, să îndrăznească tot așa de mult. Iar chestia țărănească trebuia să trezească dușmănia proprietarilor, — afară doar de câțiva idealști desinteresați ca dânsul, — cari proprietari formau atunci întreaga clasă politică, pe care n'o puteai atinge fără a te menii unei singure căderi.

Toate problemele au fost atinse, cercetate, rezolvite. Dacă legea dela 1864 nu e cum am fi dorit-o, aceasta se

datorește silinților înverșunate ale proprietarilor, și mai ales faptului că acel care a *decretat* legea, — neputând-o trece prin Cameră, — n'a avut răgazul — și ce îndelungat răgaz s'ar fi cerut! — de a o pune în aplicare așa cum se cuvenea.

Cu aceasta însă Cuza-Vodă iscălise peirea sa. Ea n'a întârziat.

V

Am avut în trecutul nostru mulți pribegi, dintre boieri, dintre clerici, dintre Domni, pe cari-i goneau păcatele lor sau răutatea noastră. Știm ce făceau. Cei vechi mergeau cerșind, din țară în țară, dela o Curte la alta, dintr'un oraș în altul, înfățișându-și genealogia și rugându-se de un ajutor de drum, de un sprijin diplomatic. Unde n'au făcut ei de răs țara și neamul lor?

În timpuri mai noi au pribegit, dintre Domnii munteni: Alexandru Ghica, Bibescu, Barbu Știrbei, dintre Moldoveni: Ion Sandu Sturza, Mihai Sturza, Grigore Ghica.

Ce făceau ei după pierderea puterii?

Părăseau țara, chiar fără a fi siliți. Îi înăbușea aerul, îi desgusta pământul, îi umpleau de mânie oamenii nerecunoscători. Își păstrau prietenii adevărați, partizanii; îi întেțiau în dușmănia față de regimul cel nou, cel puțin până la venirea ca Domn a principelui Carol. Se întorceau numai atunci când zorile unei a doua Domnii păreau că răsar pentru dânșii.

Doi singuri fac excepție. Acel Grigore Ghica-Vodă, care, trăind simplu în străinătate, luptă pentru Unirea

cu principele străin, distrugând astfel orice viitor politic pentru dânsul, și care, neînțeleș, calomniat, și în ceea ce privește onestitatea sa personală, s'a împușcat mai curând, decât să se apere. Și acel, mai vechiu, Ioan Sandu Sturza, care răspundea, în 1828, ofițerului rus venit să-l i-a în primire ca prins politic, aceste simple memorabile cuvinte: « Spune-i dumisale că, de vra să mă păzească din poruncă, să-și urmeze datoria lui cum știe, iar, de vra să-mi facă țeemonie, îi mulțămesc, că n'am trebuință de strajă rusească, fiindcă mă păzește Dumnezeu ».

Ca dâșii și mai presus decât dâșii a fost în exilul său Vodă-Cuza. Indată ce avu cunoștință de constituirea unui nou Guvern, el ceru să fie scos din țară. Nu pentru că o ura, dar pentrucă știa bine că prezența sa ar strica o pace de care aveau nevoie instituțiile cele noi pentru a se înrădăcina, regimul cel nou pentru a se consolida.

A plecat. Din străinătate n'a venit dela dânsul nicio protestare, nicio plângere, nicio ațâțare, pe care le disprețuia de o potrivă. Nobilele lui scrisori către principele Carol, înlocuitorul său, sânt vrednice de a fi cuprinse în orice carte pentru cultura politică a poporului.

Odată ambasadorul francez din Viena s'a oferit să ajute întoarcerea lui pe tron. Cu indignare, Cuza a răspins sprijinul străin.

Altă dată a fost ales deputat, senator, de acea opinie publică românească, înșelată o clipă, zăpăcită, înăbușită mai mult, care se deșteptă însă îndată, plină de recunoștință și admirație, în favoarea lui. A refuzat.

Pacea țării lui îi era mai scumpă decât orice alta pe lume.

Trăind așa ultimii săi ani, el a adaus la învățătura că nu trebuie să ocupi locul la înălțimea căruia nu te poți ridica; o a doua: că e dator un Suveran să risce și situația sa pentru a da o soluție curagioasă problemelor mari ale timpului, și o a treia: că jertfa pe care ai făcut-o odată pentru binele neamului și țării, n'ai dreptul s'o retragi.

UN AVENTURIER INTERESANT: GHEORGHE
BRANCOVICI

În Țara-Românească a trăit pe vremea lui Șerban Cantacuzino, care cuteza să viseze de Bizanț și aștepta mântuirea dela Nemți, dela catanele Impăratului, un om care și el trăgea nădejde să capete ceva la o sfâșiere a Impărăției turcești, pe care mulți o credeau cu puțință după cele din urmă înfrângeri și pierderi de provincii ale Turcilor.

Sârb de obârșie, dar aproape cu totul romanizat, — fratele său era doar Vlădică românesc în Ardeal, Sava, — Gheorghe Brancovici era întrebuițat adesea ca agent secret al diplomației, cam pretențioase și cu puțină bază, a lui Șerban. Dela o bucată de vreme rosturile lui de pretendent la despotatul Sârbilor, la domnia Iliricului, îl despart de noi, dar un timp uneltirile acestui om îndrăzneț și priceput în multe fac parte din istoria noastră.

De aceea publicarea, de învățatul sârb Ioan Radovici, a unei întinse culegeri de documente cu privire la acest

aventurier, care era fără îndoială un șarlatan, dar unul dintre aceia cari pot înșela multă lume și lăsa în urma lor o amintire foarte interesantă, nu e fără folos pentru noi ¹⁾. Găsim aici actul din 1607 al principelui ardelean Sigismund Rákóczy pentru Vlădica Sava, care-l ajutase a lua Lipova, oferta lui Brancovici, din 1673, de a da Impăratului și ajutor de oaste românească.

La această dată el asigură că și fratele său, episcopul Sava Brancovici, de tragică amintire, va « ieși » în posesiunile împărătești, prin Moldova ori Țara-Românească, după ce va fi vândut toată averea familiei. La 1687 Impăratul, după primirea solului muntean Antide Dunod, călugăr francez, scrie Patriarhului din Constantinopol că « a dat putere generalului său Șerban Cantacuzino, Domn al Țării-Românești, ca să vie, repede și slobod, cu oștile creștine unite din preajma lui, sub ocrotirea sa ». La 27 Octomvrie 1688 se face de același un dar lui Brancovici, sol al lui Șerban. Din « Țara-Românească », la 1689, Brancovici recomandă, ca « despot, moștenitor legiuit, cu mila lui Dumnezeu, al Iliricului întreg și al Domniei Impărăției de Răsărit, mare-duce al Mesiei-de-sus și de jos și prinț al Sfântului Imperiu Roman, al Sfântului Sava și al Muntenegrului, domn veșnic al Herțegovinei, Sirmiului și Inăului, conte prin părțile Ungariei și cele adause ei », pe căpitanul său Novac Petrovici; redactează acest act secretarul,

¹⁾ *Prilozi za istoriu Srba i Ugarscoi u XVI, XVII i XVIII veku I*, Novisad (Neoplanta), 1909.

care nu e altul decât Icremia Cacavela, viitorul dascăl al lui Dimitrie Cantemir. În numele său și al Patriarhului de Pecî, Arsenie, el chema în același an pe Sârbi la Orșova pentru a începe lupta cu Turcii. Acolo venise el din București. În Iulie el se scria « guvernator al Serbiei, Slavoniei și unde se vorbește limba sârbească », și primea, din Semendria pe Dunăre, scrisori dela Vlădica Sava de Pecî și dela călugărul Dosoftei.

El însuși data tot « în Valachia Subalpina ». Cu prilejul acestor uneltiri se spune că Brâncoveanu, când era încă boier, ar fi vrut « să capete o stăpânire în Serbia, de unde-i vine seminția » (!), cu ajutorul Imperialilor. « Expediția » « despotului răsăritean » se isprăvi printr'o mare deziluzie: în zădar aștepta el la Orșova pe Vlădica de Cruședol și alții; abia putu strânge câțiva ostași, și astfel el crezu că e bine să se întoarcă în Țara-Românească.

La 1693 aventurierul era la Viena, de unde dădea diplome slavone, în care lua și titlul de stăpânitor al Severinului. Marchizul de Baden, generalisim imperial, îl atrage în tabăra dela Cladova și-l arcstează acolo. Dus la Sibiiu, el era trimis de acolo la Curte. Austriecii știuseră să păzească bine pe acest cutezător, care le putea face multe încurcături. La 1705 era la Eger, bine închis și se plângea de povara bătrânețelor și de supărările bolii.

De șaptesprezece ani își ispășia păcatul de a fi mințit și poftit prea mult în viața sa. I se refuză strămutarea la Praga și creșterea pensiei care-l împiedeca de a muri de foame. La 1707 Împăratul orânduia unde să fie

îngropat Gheorghe, dacă ar cădea asupra lui moarte năprasnică. În sărăcia și nenorocirea sa, el spunea însă și mai departe că e rudă cu Impărații Răsăritului și moștenitor drept al Serbiei. Cu toate nădejtile, el murea, tot în Eger, la 1711. Lăsa datorii și dădea încă o dovadă cât e de primejdios a servi Casa de Austria ¹⁾.

1909.

¹⁾ Intre hârtiile lui s'a găsit corespondența lui Șerban Cantacuzino cu principele Ardealului Mihail Apaffy, — azi pierdută.

LXXIII

IN AMINTIREA LUI EMINESCU

Se pomenește amintirea a două zeci de ani dela moartea lui Eminescu, privit astăzi, și pe cea mai desăvârșită dreptate, ca întruparea cea mai deplină a geniului românesc în a doua jumătate a veacului trecut.

Nu suntem în stare încă a-l prăznui, — când din punctul de vedere moral nu formăm încă un popor, căci prin înstrăinare ne lipsește clasa de sus, prin ignoranță cea de jos, iar clasa de mijloc românească, întru cât se poate încălzi de amintirea gloriilor noastre intelectuale, se reduce la un număr destul de restrâns de cărturari.

Tineretul, căruia-i revine mai mult decât oricui sarcina pioasă de a se închina marilor suflete trecute de aici sus, în lumea unde scânteie, de o lumină limpede și veșnică, vieața, deci cugetarea și simțirea aleasă a neamului, acest tineret nu se poate manifesta încă unitar și disciplinat, ceea ce ar da manifestărilor lui o mai mare putere și un prestigiu netăgăduit. Oricum însă și în orice formă: prin cărți, oricât s'ar recunoaște în

ele rostul comercial, prin articole de revistă, în numele deosebitelor cenacule și societăți în comandită, prin cuvântări ocazionale, mai ales prin comemorarea din Cernăuți a Bucovinenilor, Eminescu își va fi avut ziua lui. Și, anume, cu deplina recunoaștere a rostului său celui adevărat.

Această reputație întreagă au statornicit-o numai anii din urmă, mai ales după cunoașterea manuscrisurilor lui poetice, după învierea articolelor de cugetare, de polemică și îndrumare, din care se desfac credințele și convingerile unui suflet cu totul superior. Chiar și în vechea formă, nelămurită, puțin cugetată și sentimentală, — din punctul de vedere, înjositor, al nebuniei și al morții înainte de vreme a poetului, sau din acela, tâlcuitor cu tendințe, al comentatorilor interesați, —, această reputație nu e prea veche.

Colaboratorul « Familiei » trecuse neobservat. « Dincolo », lipsea simțul pentru mlădierea și energia unei limbi poetice care era nouă, oricât ar fi fost înrâurită de stilul lui Bolintineanu. La noi acest stil era compromis prin sine însuși întâi, și apoi prin prea multe reziceri și ecouri, în scrisurile poezilor mărunți din vremea lui Cuza. Eminescu primise înrâurirea lui Bolintineanu, nu din țară, ci din Bucovina, unde, — încă de când foaia fraților Hurmuzachi reproducea în foileton, cu lăudătoare recomandații, poeziile acestui sentimental vorbareț și neglijent, care ajunsese a trece drept un inspirator cântăreț al amintirilor și idealelor neamului, — faima liricului muntean nu slăbise. Doar Petrinò, cu toate înrâuririle scriitorilor germani mai cetiți prin anii

1860, purcede în parte, aş zice chiar în bună parte, din Bolintineanu, decât care el are însă hotărâtorul merit al sincerităţii poetice pasionate.

În ţară, unde moda literară franceză stăpânea, elementul nou pe care-l aducea încă de pe atunci Eminescu, al cărui suflet era îmbogăţit de reflexivitatea germană, nu putea fi preţuit. Lirismul lui de iubire, din înduioşatele poezii pe care le publicau mult discutatele « Convorbiri literare », părea prea simplu pentru un gust falsificat de retorica amoroasă curentă. Evocările lui strălucite dintr'un trecut care putea să-l atragă ca pe un romantic, dar care-i era şi cunoscut adânc, intim, prin cetiri îndelungate în vechea noastră literatură, — *pe atunci cu totul dispreţuită, chiar în « Junimea », şi cunoscută numai ştiinţific, de un Hasdeu, — nu aflau* cuvenita preţuire, nici chiar în cercul, atât de ironic, al « Junimii », în care umbrele eroice n'aveau intrare pentru a nu turbura bătaia cu perinele, anecdotele d-lui Caragiani ori mica pornografie curentă. În sfârşit, d-l Maiorescu, doar, şi câteva persoane din cerc puteau să aibă înţelegere pentru filosofia care dădea un înalt înţeles « Rugăciunii unui Dac » şi « Satirelor », filosofie care căpătase la poet energia unei credinţe atotstăpânitoare. Şi chiar acel element din satire în care se cobora prezentul, înălţându-se prin aceasta şi mai mult gloria, serioasă şi sinceră, omenească şi plină de evlavie, a secolelor viteze şi credincioase, nu putea să aibă primire simpatică; doar societatea de atunci, ieşită biruitoare, pe neaşteptate, din mari frământări şi crize politice şi sociale, avea toată admiraţia pentru opera ei,

cu care, și din neștiință, nu putea compara marea operă a trecutului, și ea n'avea presimțirea crizei morale care trebuia să se declare îndată, urmând apoi și până în zilele noastre. Dela satira personală a lui Bolintineanu, înăcrit de oboseală și neliniștit de începuturile bolii sale, dela satira glumeață, de cuvinte, a lui Baronzi până la *această* satiră, era o distanță uriașă, pe care contemporanii n'o puteau trece.

Nici simțul pentru superioara factură a limbii poetice noi nu-l avea « Juninea », cu tot numărul însemnat de oameni de gust și de filologi (așa de rare ori oameni de gust!) pe care-l cuprindea societatea. Din gura unui membru al cercului din Iași știu că lectura celor mai frumoase poezii ale lui Eminescu nu era întovărășită de acca evlavioasă atenție care ar fi făcut bine unui suflet așa de delicat, ci cu observații critice jignitoare, cu glume grosolane, cu râsete inconștiente care toate își aflau scuza în « defectele stilistice » ale scrisului lui Eminescu. I se cereau, ca oricui, și în același ton, schimbări. Trebuie să adăugim însă că el, deplin conștient de valoarea operei sale și de îndreptățirea unui grai format din cetirea întregii noastre literaturi și din ascultarea Românilor de pretutindeni, răspingea cu o răceală hotărîtă propunerile de schimbare, lăsând, cel mult, ca ele să se facă, fără știința lui, de obișnuitul redactor-corector al foii.

Nenorocirea lui Eminescu a deșteptat întâi dintr'o indiferență care ar fi foarte vinovată, dacă n'ar fi fost atât de firească, publicul nostru. Acei cari nu urmăriseră pe poet în greaua, îndelungata și marea lui evoluție,

luară în mână cu interes frumosul volumaş alb, cu frontispiciile delicate și împodobit cu chipul, de o seninătate și curăție, de o frumuseță liniștită și sigură, de o calmă privire dominatoare al scriitorului fără noroc. În tineretul din școli se porni o nemărginită simțire de milă pentru zeul tânăr care căzuse, fulgerat, din Olimpul luminos cu flori albe de cireș, mirezme de tei, blonde chipuri iubitoare și ochi albaștri în lacrimi, cu fantasmă mărețe de voinici pururea biruitori, în Iadul întunerecului și scrâșnirii dinților. Versurile se cetiră cu luare aminte, atunci pentru întâiași dată, și magia lor, acel farmec vrăjtit care te cucerește din nou la însutita cetire a paginilor unice, — rămase unice, poate pentru totdeauna, — se trezi și birui. Marele singuratec și neînțeleș pătrunse printr'o înțelegere dureroasă în viața timpului său, și revoluția pe care trebuia s'o îndeplinească în cugetarea, și mai ales în toată simțirea noastră, începu.

Era prin 1886. Între noi, școlarii de curs superior dela liceul din Botoșani, Neagu aduse cel dintâi vestea unei noi Evanghelii pentru tineret. Mai mare decât noi, având acum sufletul său de bărbat, cu toate coardele din el vibrând, el *înțelegea*. Peste un an, la liceul din Iași, noi, cei din clasa a V-a, *înțelegeam* cu toții.

Era, de fapt, nu o cetire, întovărășită de simpatie, de entusiasm chiar, a unui poet, ci o inițiere, aproape religioasă, o prefacere sufletească a unor tineri deprinși cu aceeași glumă groasă care rămăsese și în vrâsta matură membrilor « Junimii », cu aceeași atmosferă de materialism cras. Această poezie minunată din cele o

sută de pagini ale cărțicelei albe ne ridica spre ideal, — în iubire, care mijea nelămurită în sufletele noastre, în cugctare, spre care se încercau întâi aripile noastre slabe, în taina tuturor depărtărilor și înălțimilor. Dacă e puțină bunătate astăzi în noi, dacă prin valurile turburi ale unor timpuri de prefacere, ne-am păstrat cei mai mulți curați și nobili în vieța noastră de simțire, aceasta lui i-o datorim. Pe pragul deschis al așteptărilor vrâstei nu lunecau ispititoare fantasme de desfrâu, cu ochii bolnavi de o molipsitoare beție, ci se opreau drept în lumina primăvăratică fețele, blânde, albe, ținând în mână, ca sfintele stâlpi pentru gloria Mântuitorului, crenguța smerită a florilor albe de cireș.

Sub alte fețe vedeau alții pe Eminescu, — alții de altă vrâstă și de aiurea decât din acea serioasă și naivă Moldovă a noastră, a cărei inimă bate totdeauna pentru noile vești bune ale idealului. Dar sub alte fețe ni s'a înfățișat și nouă poetul nenorocit. Nu ne-a molipsit cerșitul public, cel puțin indiscret, cu publicare de scrisori și amănunte desgustătoare ale unei boli urâte — și în aceste scrisori se amesteca și numele surorii lui, Henrieta, pe care mi-o aduc aminte, așa de asemenea cu fratele ei, zeul tânăr, tot așa albă, cu fața de marmură, sigură în linii, cu ochii liniștiți negri, adăugându-se la această înfățișare de nerealitate, de frumoasă închiuire, disprețuitoare pentru vieță, nemișcarea, aproape desăvârșită, a unei ciudate paralizii de tinerețe. Nu l-am jignit: am putea zice, deși era viu, nu i-am jignit memoria, — prin cuvântările de berărie în folosul unor subscripții mai mult sau mai puțin factice, n'am

trâmbițat și crăinicit boala lui, care mai la urma urmei nu-l privea decât pe dânsul, întru cât îl mai putea privi ceva, — și pe cei săraci cari-l căutau în sărăcie, iar pe ceilalți îi putea îndemna doar la ajutorul ascuns pe care mâna stângă nu-l știe în clipa când îl depune dreapta. N'am așteptat interpretarea socială a d-lui Gherea din « Contemporanul », un fel de « Vieța Românească » a timpului, mai brutală, dar mai sinceră, mai grosolană, dar mai puțin perfidă, pentru a primi în noi pe Eminescu.

Trecea pe stradele Iașului un om greoi, gros, cu mustățile rase, rău îmbrăcat, împiedecat în mișcări, care-și smulgea firele de păr de pe față și apuca de turnure pe femeile care-i plăceau. Mulți se țineau de dânsul, — Doamne iartă-i! — distrându-se. Noi întorceam capul dela el, cum l-ai întoarce dela trupul neînsuflețit, ajuns hidos prin impia descompunere, al unei ființe respectate și iubite. În Botoșani intra apoi, așteptat de o seamă de lume, lângă Ilanrieta, nici tristă, nici veselă, ci nemișcată în alba ei figură liniștită, același om gros, fără vârstă, pe buza de sus a căruia se desfăcea acum o mustață groasă neagră. Acasă la el veneau acum des prietenii, ca să aștepte vești, care ajungeau pe urmă în presă. Odată, lângă piața cea mare îl întâlneam, târându-și greu picioarele bolnave, cu ochii pironiți în jos. S'a uitat lung la acela care-i salutase geniul, ca și cum n'ar fi fost la mijloc ceața nenorocirii, și apoi picioarele bolnave târîră mai departe pe acel care fusese Mihail Eminescu.

...Și care n'a fost mai niciodată, desigur niciodată el însuși, cu toate scurtele licăriri înșelătoare. Când

interesații îl scoaseră înainte din nou la București, cu «Fântâna Blanduziei», un simț de rușine indignată ne strânse sufletele. Moartea, orice moarte era mai bună, și, când moartea cea mai rea desrobi de tirania unei boli înjositoare un suflet care se întrupase pe vecii vecilor în versuri nemuritoare, ca o vedenie urâtă se depărtă de noi. Eminescu se absorbise întreg în gloria sa.

Ea crește zilnic. Tinerii altor generații pot fi robiți trecător de alte stele, mai apropiate de ei. Lumina lor nu ne e străină și o primim cu mulțumită, dar, cât privește mângâierea, îndemnul, religioasa purificare și înălțare a sufletului pe care ai dreptul să o cci dela poezie, și pe care ea o dă așa de rar, noi, cari am fost tinerii de acum douăzeci de ani, nu mai avem nevoie să căutăm raze. Neclintită și eternă ni le trimite și azi steaua noastră.

1909.

LXXIV

D. C A I A N

A murit la Focșani, în vârstă de șaptezeci și unul de ani, profesorul Dimitrie Caian, fost director al liceului și primar al orașului.

Caian era de loc din Ardeal. Păstrase, — ca puțini dintre Ardelenii ce trăiesc în țară, făcând averi frumoase —, dragostea pentru ai lui de acasă și interes pentru cauza cea mare a românismului. Noua secție a Ligei s'a întemeiat în mare parte prin silințele lui.

A scris istoria Focșanilor pe baza întinsului material inedit pe care-l strângea de multă vreme, cu o exemplară râvnă și iubire de știință. A avut bucuria să-și vadă cartea premiată de Academie.

Om hotărît și muncitor, el nu-și va afla ușor urmașul, în toate rosturile în care era amestecată personalitatea lui vrednică de toată stima.

Un partid politic îl număra între membrii săi: noi ne aducem aminte că a semnalat de mult primejdia evreiască.

21 August 1909.

GIMNASTICUL MOCEANU

A murit gimnasticul Moceanu. De loc din Ardeal — Moldován Gergely bătea deunăzi din pintenii de imprimut spunând că întâiul nume al lui Moceanu a fost acela, ungrit, de Mociari —, el s'a așezat la noi pentru a îndeplini o operă pe care, după ideile și puterile lui, a și săvârșit-o. A dat o întreagă pleiadă de gimnastici îndrăzneți, *eroici*, de *artiști* de echilibristică, și mândria lui era să-i poată arăta și străinătății, smulgându-i aplausele.

A înțeles însă și valoarea danțului popular, și până la sfârșit avea o mare bucurie să-l joace în mijlocul tineretului pregătit de dânsul. Astfel învățământul lui are și o însemnătate actuală.

Era acum un bătrân de șaptezeci de ani care, ca un adevărat erou al gimnasticeii, nu se dădea. Părul mare, negru, bine îngrijit; ochiul focos și viu, fața rumenă, puțină încetineală doară în mers, care nu era însă obosit. *Figuri*, se simțea în stare a-ți face oricând.

De câte ori era vorba ca, într'o serbare cu scopuri naționale, gimnastica să-și aibă partea, puteai fi sigur că-l ai pe Moceanu. Il aveai fără plată. Și l-ai fi putut avea și fără mulțumiri. Bucuria lui era că nu l-ai uitat, că nu i-ai uitat arta.

Nu numai o figură, dar și un om de bine, acest reprezentant, dintre cei din urmă, al Ardelenilor veniți pentru a deschide la noi, cu orice preț, drumuri noi.

23 Septemvrie 1909.

BARONUL NICOLAE HURMUZACHI

Din Bucovina ni se anunță moartea baronului Nicolae Hurmuzachi, membru onorar al Academiei Române, care a răposat la 19 Septembrie în vârstă de optzeci și trei de ani. Era ultimul dintre marii Hurmuzăchești, dintre feciorii bunului boier Doxachi, atât de Moldovean, de creștin și de gospodar, dintre mândrii feciori de boieri răsăriți în curțile dela Cernauca, unde azi domnește un proprietar evreu, pe când biserica se apleacă spre ruină și mușchiul mănâncă piatra mormintelor familiei.

A făcut și el frumoase studii la Paris și la Berlin, pe vremea când neamul nostru pretutindeni căpăta cunoștință de el însuși și când în aceleași școli din Franța și Germania căuta lumina, pentru a o revărsa larg asupra neamului său, genialul Mihail Kogălniceanu și cântărețul fără oboseală și durere trainică Vasile Alecsandri. Și el s'a pătruns de fiorii anului 48, când frații lui proclamară prin graiu și scris că trăiește în Bucovina o nație românească, a căreia este, și trebuie să fie țara de moștenire.

Dar Nicolae Hurmuzachi nu era un luptător, deși lupta neamului său, pe orice teren, nu l-a lăsat vreodată nepăsător. A stat la moșie, în mijlocul familiei, făcând acele studii de știință care i-au meritat alegerea la Academie, doi ani după ce Austria îl făcuse baron.

La moartea unui bătrân așa de împovărat de ani părerile de rău se șoptesc. Totuși de fapt cu durere se pomenește trecerea din mijlocul celor vii, cari au munca, răspunderea și suferința lor, a celui din urmă dintre oamenii unei mari generații, care prin singură ființa sa putea să fie pentru vremea de azi o mustrare, pentru ziua de mâne un îndemn.

27 Septemvrie 1909.

LXXVII

POMENIREA LUI ȘAGUNA

— O PUBLICAȚIE JUBILARĂ —

După cercetări mai îndelungate d-l I. Lupaș, profesor în Sibiiu și cel mai bun scriitor istoric din tânăra generație ardeleană, ne dă, cu prilejul anului jubilar, care ar fi trebuit serbat după cuviință, și de toată lumea, cartea sa despre Andrei Șaguna ¹⁾.

Subiectul e foarte întins. Din multe puncte de vedere se poate privi această figură mare, — măreață, n'aș zice, și se va vedea de ce. În două feluri el a fost creatorul Bisericii ortodoxe a mării majorități a Românilor din Ardeal și Ungaria. A creat-o prin organizarea culturală și școlară, ridicându-i starea de sub neînsemnatul Moga, — o turmă de popi pletosi, bărboși și neluminați sub un păcurar adormit cu cârja în mână—, și, al doilea, prin alcătuirea pentru această Biserică, întărită și înălțată înainte de toate prin cultură, a unei forme superioare, recunoscută de Stat și îngăduind o manifestație a

¹⁾ *Mitropolitul Andrei Șaguna*, Sibiiu 1909.

preoților și credincioșilor care trecea de marginile bisericești pentru a fi națională. În aceasta mai mult decât în orice, stă meritul veșnic al lui Șaguna. Dar alături de arhiereul care nu știe numai să binecuvânteze, ci știe să și îndemne luptând și să înfrâneze cârmuind, a fost și înțelegătorul nevoilor unei culturi naționale, și el a lucrat hotărîtor pentru întemeierea « Asociației », dela care aștepta altceva decât instituția protocolară și personală de mai târziu. Și, în desbaterile politice privitoare la noua soartă a nației române întregi, întru cât e supusă monarhiei vecine, el și-a avut punctul de vedere, pe care l-a reprezentat cu statornicie, l-a apărat cu talent și a cules biruințele morale ce se puteau culege.

Această parte, mai întinsă, din cartea d-lui Lupaș, interesează mai mult. Cartea ar interesa întreagă în cel mai înalt grad, fiind bine lucrată și scrisă foarte limpede, dacă s'ar fi încercat, — lucru pe care-l recunosc că e foarte greu, — a se înfățișa într'o *singură legătură* toată cugetarea și fapta lui Șaguna. Și astfel însă, trebuie să fim recunoscători aceluia care ne dă mijlocul de a ne lămuri mai bine asupra capitolelor activității marelui arhiereu.

Deci partea mai nouă și folositoare, și prin potrivirea cu împrejurările de astăzi, a cărții de față e aceea care se referă la atitudinea politică a lui Șaguna.

El a fost om împărătesc. Aceasta nu înseamnă că n'a iubit neamul nostru, de și nu se ridicase din masele lui adânci și nu-și trăise tinereța într'un mediu curat

românesc, deși n'a legat relații mai strânse cu Românii din alte părți, pe cari abia de i-a cunoscut, deși, în sfârșit, el nu și-a făcut o cultură specific românească. prin cetirea literaturii noastre mai vechi și prin urmărirea celei contemporane. Chiar să nu fi fost din bun neam românesc și să nu fi apucat vremea când Aromânii înstrăinați păstrau în grad înalt conștiința națională, el era dintre acei oameni cari au ca regulă de viață a reprezenta după cuviință așezământul în fruntea căruia ajung. Șaguna a înțeles că acea Biserică ortodoxă e cel puțin tot pe atâta o Biserică românească, menită a lupta pentru un neam, și deci în această direcție și-a cheltuit silințele.

Ca unul din conducătorii Adunării din Blaj, ca deputat la două diete ardeleni, ca om de încredere la Viena el a vorbit pentru ridicarea Românilor la rangul de adevărată nație, înzestrată cu instituții și garantată în desvoltarea ei. S'a deosebit însă de Bariț, care nu era mai puțin patriot decât dânsul, dar avea mai puține însușiri de om politic și era lipsit de baza solidă pe care i-o dădea lui Șaguna Scaunul său de episcop, prin aceea că nu ținea la principatul ardelean ca zid de apărare pentru naționalitatea noastră. S'a deosebit apoi de alții prin resemnarea cu care a primit, după catastrofa din 1867 a tuturor speranțelor, dualismul, și prin combaterea pasivismului — a desinteresării, adică, în formele constituționale, de o viață politică nedemnă.

Cu credință a păstrat sentimentele față de dinastie, cu recunoștință i-a primit darurile, cu o supunere tristă deziluziile venite dela «Tronul prea-înalt». Nu l-a

revoltat nici măcar desgustat, trecerea dela un program la altul, întărirea aspirațiilor naționale și tendința de a le înăbuși, programul de centralizare și, îndată după aceea, sfâșiarea unității reale, — toate aceste legate prin firul tare al unui egoism dinastic, pe care oricine-l va găsi firesc, dar căruia puțini vor crede că se cuvine a i se jertfi ce are o nație mai scump: credința în ea însăși, prin care singură se poate mântui.

În aceasta stă slăbiciunea lui Șaguna. Că a fost un om mare, aceasta o pot tăgădui numai mințile înguste ori stăpânite de prejudecăți care n'au ce căuta în aprecierea figurilor istorice. A fost însă dintre oamenii mari cari sunt cu totul din vremea lor, a căror acțiune se desfășură întregă în marginile posibilului, ale celor *imediat posibile* și cari pentru aceea biruiesc și mor împăcați cu ei înșii, bucuroși de o izbândă statornică. Ceva mai mari sunt aceia a căror mână puternică smulge din viitorul pe care ceilalți nu-l zăresc, folos pentru cauza ce o apără. Ei lasă, nu numai situații, ci și învățături veșnice; dela ei pleacă un drum larg care se pierde în nesfârșitul idealului. Ei n'au vămuit numai vremea lor, ci au găsit vraja prin care orice vremuri pot da tot ce trebuie unui popor. Și sunt alții cari, pe *această* cale, n'au izbutit, cari și-au stors puterile în luptă și au căzut la un colț de drum, pe când pe cărarea rătăcirii treceau sub steaguri, în sunete de muzici, în aplause și strigăte de biruință, cei mulți, gloata timpului lor; dar, când s'a văzut rătăcirea, plătită cu atâtea silinți, și mulțimile s'au întors înapoi, ele au trebuit să treacă pe acolo unde zăcea

mortul uitat, și, oricât ar fi fost de grăbite, pentru cât timp risipiseră, au trebuit să afle vreme pentru a presăra țărână asupra celui căzut și a-i aprinde la cap o lumânare ce se hrănește minunat din flacăra ei însăși și nu se stinge în veac.

Dacă te uiți bine, acești oameni, biruitori sau învinși, au o *singură taină*: încrederea în puterile cele adevărate, cultivarea și întărirea lor, pentru ca prin ele să se atingă, mâine ori peste câteva veacuri, scopul firesc. Cu privire la un neam, taina e simplă: *prin el însuși*.

Astfel privind lucrurile, fapta lui Șaguna se micșorează întru câtva: instituțiile lui sunt un adăpost pentru cei ce rătăcesc încă pe drumuri străine. Folositor adăpost, fără care ar fi stat în primejdia frigului și furtunilor. Nu-i putem fi destul de recunoscători pentru că le-a întemeiat. Dar va veni o vreme când ele se vor ruina, părăsite de neamul nostru, pornit aiurea, pe calea cea grea, dar sigură, ce duce spre izbândă. Și atunci însă numele lui nu va fi uitat, măcar pentru că a fost un om mare într'un neam care nu-i dă în toate zilele și pentru că a știut meșteșugul de a face să i se ierte această crimă.

1909.

LXXVIII

IVIREA LUI ȘAGUNA

Pomenirea lui Șaguna vine la timpul său, și astfel după moarte chiar marele arhiepiscop înrăurește asupra soartei Bisericii întemeiate de dânsul.

În toată viața sa el a luptat — și a izbutit — pentru trei scopuri, de căpetenie, pentru trei scopuri culturale și morale, afară de scopul, politic, al organizării bisericesti autonome, pe care l-a atins.

A vrut să facă din preoții săi oameni de cultură și de conștiință, și reprezentanți adevărați ai nației românești.

A vrut să înalțe demnitatea unui arhiepiscop român așa de sus, încât să poată sta alături cu cei mai mândri capi ai oficialității civile și militare.

A vrut ca această Biserică, de cultură și demnitate, să fie pentru cei de altă lege și de alt neam cetate de cremene cu porțile închise.

Astăzi, și până la primejduirea formelor pe care le-a câștigat pentru Biserica sa, în care se cuprind cei mai mulți Români din Ardeal și Ungaria, sunt greu atinse, —

din vina multor factori, dar mai ales a celor cari, așezându-se în moștenirea lui, n'au cerut spiritului său mare să se coboare asupra lor —, elementele morale pe care el le-a câștigat pentru neamul său.

Legătura strânsă între preoțimea românească ortodoxă și cultura românească, steag sfânt și minunată pavază, scade pe zi ce merge. Preotul lasă ca alții, pe lângă el și împotriva lui, să-i ia locul cel dintâi în munca pentru cultură. A fi bun hisericăș și bun gospodar ajunge ca pe vremea lui Moga pentru păstorul de sat românesc.

Al doilea, pe când Șaguna găsea uși deschise și ascultare respectoasă pretutindeni, până la Palatul împărătesc, acum căpeteniile religioase și naționale ale Românilor sunt tratate peste umăr de te miri ce trecător consilier ministerial, și, față de oameni cari nu știu să-și ție prestigiul, oficialitatea cutează a bate din picior și, poate cu uimirea ei, se vede ascultată. În «Telegraful Român», foaia lui Șaguna, se recomandă Românilor politica moderată a lui Babeș Emil, care nu înseamnă altceva decât frică, slugărnicie, abdicare. La picioarele statuii lui Kossuth Lajos se târăște un episcop românesc. Candidați de episcopie se înfățișează la toate ușile pentru a mărturisi sentimentele patriotice și a cerși astfel mila confirmării, prin d-l ministru, de Împăratul. În cutare mânăstire un călugăr cu fruntea plecată, ochii tulburi și mișcările furișe țese, ajutat de cine n'ar trebui, cu niciun preț și pentru nicio legătură de sânge, să se coboare până acolo, intrigă împotriva celor ce se aleg, pentru ca la urmă să ajungă

el în locul unde nu-l trimet meritele lui și vrednicia lui.

Și, în sfârșit, un asalt furios se dă împotriva cetățuui pe ale cărui ziduri, tot mai dărăpănate din neîngrijire, flutură în anume ceasuri, ținută de mâni trădătoare, zdreanța albă a păcii.

Și de aceea e bine ca, măcar câteva ceasuri, Șaguna să iasă din mormânt, — omul de lume, omul de carte, stăpânitorul cu cârja în mână, Domnul românesc de biserică, ținând crucea de-asupra slăbiciunilor și patimilor!

4 Octomvrie 1909.

LXXIX

V. ROLA PIEKARSKI

A murit bietul Rola Piekarski.

Ciudat om! Un Polon adăpostit la noi, venit Dumnezeu știe de unde și de ce. Rău îmbrăcat, stângaciu, milogitor la înfățișare, trăind cea mai sărăcăcioasă vieață de boem, fără cămașă pe el și cu păhăruțul alături.

Era de mirare câte le știa! Și cu cât simț înțelegea lucrurile noastre. Un foarte talentat pictor decorativ. Foile lui de titlu în colori tari și linii aspre nu erau lipsite de un deosebit simț al împodobirii. Casa de editură « Minerva » îi datorește mult. Și noi toți cari am tipărit la dânsa. Desemnurile lui Piekarski au chemat publicul la cetirea cărților noastre.

Unde e acuma, i-i desigur mai bine pribeagului. Aici pe pământ a avut mult amar. Și, în clipele când era singur cu dânsul, singur și cu mintea limpede, va fi curs, într'o tresărire de mândrie, și o lacrimă asupra suferinților lui, pentru care și el era vinovat, — între altele fiindcă așa-l lăsase Dumnezeu.

30 Octomvrie 1909.

LXXX

POMENIREA LUI MIHAI VITEAZUL

[La 8 Noemvrie 1909, împlinindu-se trei sute și zece ani dela cucerirea Ardealului, Liga Culturală a făcut un pelerinagiu la mormântul dela Mănăstirea Dealului al lui Mihai Viteazul. Zic: mormânt, dar mormântul a fost profanat de meșterii străini dela restaurarea lui Vodă Bibescu, capul scos și pus pe o masă de lemn, apoi într'un dulap de sticlă, lângă al lui Radu cel Mare, ctitorul mănăstirii, și, pentru a nu fi confundat cu altul, o mână naiv-profanatoare a scris cu slove mari numele marelui Domn și mi se pare și anii de Domnie.

S'au înscris pentru această pioasă călătorie, pentru această comemorare datorită, 270 de persoane din cei 800 de membri bucureșteni ai Ligei. Ministerul de Lucrări Publice acordase reducere de jumătate. Din tineretul școlilor au venit, între alții, 55 de școlari din clasele superioare ale Seminarului Central, alcătuind un cor de cea mai bună pregătire și de cea mai desăvârșită înțelegere a sensului înalt pe care-l avea serbarea. Un număr de membri ai secțiunii Plocești, căreia nu i se

acordase reducere pe Căile Ferate, au ținut să vie totuși, cu secretarul lor, profesorul D. Munteanu-Râmnic, în frunte. Dela Pitești a sosit un număr însemnat de membri ai Ligei, purtând frumoase cocarde tricolore.

Liga înștiințase din timp, invitându-i la serbare, pe dd. prefect, primar și comandant de garnizoană din Târgoviște. D-l prefect Dimitriu, care nu ignorează niciuna din datoriile situației sale, lipsea din țară. Altfel, credem că ar fi știut să aducă pe unii oameni la simțul chemării lor, care nu e numai la birou între funcționari. Gara era pustie, stradele în stare destul de rea. Cu toate silințele, vrednice de laudă, ale d-lui director de liceu Chr. Georgescu și ale d-lui revizor școlar Cherciu, cari ne-au și întâmpinat împreună cu d-l institutor Cărpenișeanu, puține trăsuri așteptau pe pelerini. Ele au ajuns abia pentru doamne și domnișoare și pentru acei membri ai Ligei cari nu puteau face pe jos, prin noroi, drumul de patru kilometri până la mănăstire.

Pelerinii au străbătut Târgoviștea în cea mai frumoasă ordine, sub stegul Ligei. Așteptau, în cale, mulți cetățeni și un număr de ofițeri, cari au salutat steagul. Mai departe însă, am văzut cu mirare alți tineri ofițeri călărind în preajma mănăstirii fără acest salut al steagului și fără a-și aminti că la o aruncătură de săgeată de ei se află în lăcașul de odihnă ocrotitorul veșnic al oștirilor românești, nemuritorul Arhanghel al vechilor biruinți, mucenicul celei mai mari glorii românești.

Reprezintanții Comitetului Central au cerut ca rămășițele lui Mihai să fie așezate la locul lor, în monumentul, oricât de vechiu, care poate fi privit ca un mormânt până

ce Liga va da și ctitorului de mănăstire, Radu, și acestui ctitor al idealului nostru, locul cuvenit în mausolee de marmură ¹⁾. A fost o clipă adânc emoționantă când trupa a salutat și ea steagul și când, la trecerea preotului cu sfânta moaște, soldații descoperiți au prezintat armele în sunetele prelungi ale rugăciunii oștirilor.

Protoiereul județului și trei preoți au făcut slujba, în bisericuța plină de oaspeți, care până sus în fundul boltit al cupolei îndrăznețe se umplea de glasurile preoților de mâne cari vor semăna prin satele pline de întunec și sterpe la suflet sămânța bună a credinții ce izbăvește prin muncă, a nădejdelor ce se îndeplinesc prin faptă. S'au pomenit robii lui Dumnezeu Mihai, Stanca, Doamna lui, Nicolae-Vodă pribeagul și Florica domnița, Teodora, mama cu ochii cuprinși de grijă și înecați în ceața lacrimilor.

Venerabilul președinte al Ligei a găsit cuvinte calde pentru amintirea eroului creștin și român care se pomenea. Locotenentul Tudor Popescu a vorbit ca un ostaș, în graiul ca un ostaș și în ochii căruia scânteia, sigur de o neapărată biruință, oțelul luptelor pentru neam, și, când mâna voinică a tânărului ofițer a lovit pe mânerul săbiei, gata a-și face datoria la chemarea ce se așteaptă, un fior a trecut prin asistenți, — și mulți ochi au plâns.

În numele tineretului din școli a vorbit un Ardelean, Bota, care în cuvinte simțite a rostit o dorință și o făgăduială, care venea și din partea acelor cari îl trimeseră la școlile din București.

¹⁾ S'a și făcut (1934).

D-l căpitan Hergot, comandantul școlii de copii de trupă din mănăstire, și d-l locotenent M. Popescu, ajutorul său, ne-au primit cu toată cinstea și dragostea și ne-au arătat, prin reprezentarea unei piese de ocazie, că tinerii dați în seama dumnealor nu primesc numai o pregătire militară, ci și o bună pregătire sufletească.

În sala de arme, pusă binevoitor la dispoziția noastră, s'a rostit de secretarul Ligei, înaintea tuturor pelerinilor și a unui însemnat număr de Târgovișteni culți și cu sentimente bune, dela cari suntem în drept a aștepta o înviere a acestui sfânt oraș de mărire românească, o conferință pe care o dăm în rezumat, după notele pe care le-a luat cel mai bun cunoscător al Târgoviștei, d-l Virgil Drăghiceanu].

INVĂȚĂTURILE CE LE DĂ MIHAI VITEAZUL

I

Persoanele sosite cu noi nu mai au nevoie de a fi lămurite asupra scopului cu care am venit noi aici.

O fac aceasta pentru acea parte din Târgovișteni cari au venit să ne vadă și să ne asculte și căroră le exprim — în lipsa celorlalți — mulțumiri pentru primirea ce ni s'a făcut în acest oraș de cultură.

Venim fără niciun scop ascuns și fără niciun sentiment de interes personal ori de partid. Venim pentru biserica în care zace Mihai-Vodă, venim să prăznuim trei sute zece ani dela împlinirea datei când o oaste românească a intrat în Bălgrad, în Alba-Iulia, prin

dreptul biruinții, prin răsplata dreaptă a unor silințe mari, a unor grele jertfe. De aceea am venit.

Și eram datori să venim, chiar în împrejurările în care am venit, pentrucă atunci când s'au împlinit trei sute de ani în capăt dela petrecerea evenimentelor care alcătuiesc epopeea anilor 1595—1601 când s'au putut socoti trei veacuri depline dela isprăvile străbunilor, gândul societății românești era aiurea, la micile noastre nevoi și patimi, la păstrarea locurilor câștigate în lupta politică și la aducerea pe căile obișnuite a unor stăpâni noi.

Totdeauna, ca și la sărbătorirea zilelor mari ale lui Mihai Viteazul, țara aceasta a fost prea ocupată pentru a-și pierde vremea cu cultul eroilor săi.

Și mai era ceva care a împiedecat comemorația cuvenită. Suntem deprinși a întreba, când e vorba de comoara amintirilor și de flacăra nădejdilor noastre, și pe dușmani, pentru ca și ei, aliații noștri, să ne îngăduie amintirea și așteptarea. Intrebăm Viena, care întreabă la rândul ei Pesta, dacă avem voie să serbăm pe acei cari, având o inimă, o îndrăzneală, un avânt, și-au îngăduit să cucerească pentru neam fără să întrebe nici Pesta, nici Viena.

De aceea când s'au împlinit trei sute de ani dela marea biruință și dela fulgerătoarea tragedie a lui Mihai Viteazul, dela Călugărenii celui dintâi luminiș de săbii românești libere, dela luarea în stăpânire a pământului românesc din Ardeal, dela întregirea prin câștigarea Moldovei a trupului național românesc desrobit, dela înfrângerea lui la Mirăslău, dela răsbunarea din Gorăslău, dela trădarea și măcelărirea Viteazului, aceeași liniște

neturburată ca și astăzi stăpâna în Târgoviște, în mânăstirea Dealului.

Măcar astăzi și măcar noi am venit.

Și am fi venit într'un întunec și mai adânc, cu și mai slabe puteri, ca să ne facem datoria, către neam, de a lumina.

N'am venit la mormântul lui Mihai Viteazul ca la orice mormânt. Căci sunt morminte închise și altele pe care nimic, nicio voință dușmană, nicio tiranie nu le poate închide. Și mormântul lui Mihai Viteazul e dintre acelea care nu pot fi închise. Acolo se sbuciumă, neîmpăcat și dureros, idealul nostru, și, cât timp va fi neîndeplinit acest ideal ce se zbuciumă în durere, nu va fi loc și ceas de odihnă pentru acel mort de acolo care e viu în cugetele noastre, care e însăși vieța, râvnitoare spre dreptate, spre lumină, spre putere a acestor cugete.

În Târgoviștea moartă de azi, noi, cei vii, am venit astfel să vorbim cu Mihai, cel veșnic viu în suferință. Și, în tăcerea de mormânt de acolo, el ne-a vorbit, după clipa rugăciunilor de pomenire și a șoaptelor de nădejde.

Puhoiul neamurilor ne stăpânește și ne-a stăpânit, și, față de acest blestem, atât am știut să facem: să ne întrebăm până când această nemilostivire dumnezeiască, până când această mucenicie a unui popor nevinovat? Și n'am înțeles că rugăciunile cerșesc în zadar mila cerurilor! N'am înțeles că adevărata rugăciune, primită de Dumnezeu în orice ceas, este aceea a muncii, a conștiinței de sine. Cerurile, care nu aruncă binecuvântarea lor asupra cerșitorilor, se deschid, bogate în binecuvântări, asupra muncii omenești conștiente

de scopurile ei, asupra vitejiei, asupra străduinților îndărătnice, asupra isprăvii îndeplinite.

Prin fapta sa, așa vorbește Mihai. El a venit într'un prezent netrebnic, pe care unii îl lingușeau și se foloseau de pe urma lui, alții îl îndurau, alții plângeau și se rugau și cereau dreptate, iar el, înarmându-se, l-a răspins.

Conștiință nouă și tare, luminată asupra drepturilor noastre și asupra puterilor ce erau în noi, el a izgonit cu sabia de foc a arhanghelului pe acei cari nu înțelegeau că trebuie să plece de pe pământul altui neam. N'a chibzuit prea mult și n'a cerut sfaturi îndelungate înțelepciunii, care potrivește drumul la fapte, mai rare ori decât moralizează pe urma lor după ce, fără dânsa, ele au fost îndeplinite. Prin răscoala contra Turcilor, el, stăpânitor slab peste țară slabă, el, nesigur de ai săi, a înfruntat pe cel mai mare Impărat al lumii, stăpân pe cele mai uriașe puteri de bogăție și de oștire: a provocat lumea turcească, admirabil disciplinată. Un viteaz, — *aceasta* înseamnă, adăugind la acea slăbiciune, la acea nesiguranță elementul personal care transformă și învinge. Astfel a putut să fie liberatorul acestui neam românesc în glorie și jertfă, nu în socoteli și cerșire.

Și, astăzi, pot să iea aminte cei ce întreabă oracolul, cu mâinile pline de daruri, și stau pe gânduri între Viena și Pesta, între Impărat și Kossuth, între Kossuth și Justh. Liberarea unui neam se plătește cu sânge, și neamul care n'are în prezent acest prisos scump de vieață pentru a-și pregăti vieața viitorului, acela să-și suporte robia în tăcere. Căci nimic nu se poate dobândi, —

cum o spunea în biserică președintele nostru, — decât prin tine însuși, prin ce-ți gătești luptând cu primejdia vieții, cu generoasa risipă a sângelui.

Nu pe o cale plină de flori, zvârlite din dreapta și din stânga, pe când de sus plouă lumina cerului albastru, ci pe calea tragică a trupurilor calde, stropite de sânge, se merge drept la izbândă. Cu ostașii și nu cu milogii neobosiți ai tuturor vremurilor! Biruința smulsă la Călugăreni lui Sinan-Pașa n'a fost, astfel, fapta unui singur om, ci a unui neam întreg, a miilor de tineri cari de bună voie s'au coborât sub brazdă, jertfindu-se pentru ca să putem trăi noi, cei de astăzi.

Și iată o întâie învățătură pentru cei ce merg *acolo* la mormântul lui, de unde se revarsă în veșnic izvor cuvântul de viață: că pentru a putea trăi o viață, ce ți-a fost dăruită, ești dator s'o meriți, ca om și ca neam, în fiecare clipă.

II

Și a doua învățătură ne vine din greutățile vieții lui, din suferința și moartea străbunului.

După Călugăreni, avântul războinic îl duce mai departe, într'un mare vifor de patimă, de primejdie, de osteneală și suferință. Înainte de-a trece, el, Domnul muntean liber, în Moldova, înainte de a intra în Iași și în Suceava, făcând să tresară de mândrie în mormântul lui dela Putna Ștefan-Vodă cel Mare, unind gloria lui nouă cu sfânta glorie veche, el a intrat în Ardeal,

trecând Carpații despărțirii seculare. În ceasul acesta la Șelimber se înalță fără pomenire, lipsită de recunoștința învinșilor și de tămâia celor de un neam cu învingătorii, movila morților noștri din ceasul cuceririi, asupra cărora n'au curs încă lacrimile noastre juruind răsbunare, răsplată.

Dar nu ca înduioșat Domn român întra Mihai-Vodă în Ardeal, ci, după idealul timpului aceluia, ca mândru cuceritor. Acel care, în 1595, desrobea Țara cu un mare gest eroic, pătrundea în Ardeal, nu cu acea conștiință care se răspândește astăzi mântuitoare, ci ca reprezentant al drepturilor Impăratului dela Viena, al dinastiei habsburgice, care totdeauna a știut să întindă mâna când a crezut că folosul se poate avea fără risc, să o retragă după ce s'a fript și să găsească pe alții pentru a-și arde degetele ca să i-l scoată din flacăra primejdiei.

În Iunie 1598, cinstitul, credinciosul Mihai-Vodă, om al vremurilor de cinste și credință, virtuți pierdute de atunci, jură la mănăstirea Dealului, în fața reprezentanților imperiali, jurământul de credință Impăratului creștin. Deci, el vasal, eroul libertății noastre? Dar nu e deosebire între vasalitatea declarată de atunci, și între cea de azi, nedeclarată. Sunt vasalități cu libertate și este o libertate unită cu cea mai păgubitoare robie. Eram stăpâni atunci, la noi acasă, pe bogăția noastră, pe idealul nostru. Azi, în vremea neatârării, a gloriei, a strălucitoarei coroane ridicate, într'o ultimă mișcare, de mâinile tinere care înțepeneau de atingerea morții pe câmpul de luptă, noi nu mai suntem stăpâni pe bogățiile noastre, și nu prin tirania din afară, ci

prin frica din lăuntru chiar, ni se interzice dreptul de a păstra idealurile noastre.

Și, întrând în Ardeal, a găsit Mihai multă lume, de nații, suflute și limbi deosebite. A găsit pe Ungurii neîn-păcați, cari strigau că mai bine ar trimete Impăratul din curțile sale un măturător decât să le impuie pe acest « Valah ».

A găsit pe Sași, conștienți până azi că, dacă sunt acolo și trebuie să fie, o datoresc marii lor nații luminate, solidare și puternice, ai cărui reprezentanți sunt ei aici, la poalele Carpaților.

Dar a găsit și pe Români săi, cari-l așteptau.

Astfel se dovedea și atunci că mai adevărat decât cugetarea critică a celor de sus e instinctul sigur, pornind dela puterile cele mari ale vieții, dela tainele organismelor naționale, al mulțimilor omenești. Și s'a sculat astfel în ceasul izbăvirii, s'a sculat sat cu sat la vestea intrării lui Mihai. În văile munților, pe întinderea șesurilor, mii de mii, în sate bătrâne, au nădăjduit și au aclamat. Aceia cari, și azi, după trecere de trei sute de ani, în robie și umilință, în indiferența noastră desăvârșită față de ei, sunt în așteptarea Craiului, a împăratului românesc, pe care-l cer cei din Ungaria, când n'au dreptate dela Unguri și pe care-l văd în viitor țărani bucovineni, când, în umbra unei ctitorii a lui Ștefan-Impărat, întreabă pe oaspetele din țară când va să vie Impăratul românesc cel nou.

Aceasta era, și e până astăzi, după cele trei sute de ani de indiferență din partea noastră, starea de spirit a țărănimii de acolo. Dar Mihai Viteazul era un om

politic — adesea ori așa de puțin și de nesigur lucru, chiar când e cineva un adevărat om politic, și nu un biet politician — și, ca un om politic, el se încredință *factorilor competenți* — cari se chiamă azi în Ungaria Andrassy, Apponyi, Kossuth, Justh, iar la noi cum îi știm fiecare. Și «factorii competenți», îndepărtându-l de ai săi la fiecare pas, pe neted drum de oficialitate, l-au adus la înfrângerea dela Mirăslău, l-au întrebuițat la Gorăslău și l-au târît la trădarea dela Turda.

Mare învățătură! Prin neamul nostru se putea îndeplini trainic idealul, dacă, întru cât era cu puțință măcar, eroul ar fi ținut seamă de *acest* factor, necompetent. Tot geniul lui militar nu i-a putut asigura însă biruința pe calea *altora*, pe care se rătăciseră pașii săi, după strălucirea ispitei. Călugărenii au fost sfărâ-marea porților iadului, și osândiții nevinovați strigau din dureri către Arhanghelul izbândeii, dar el a mers înainte, pe drumul de bucurii ispititoare, la capătul căruia îi zâmbea Raiul și-l aștepta prăpastia, și decât iadul mai neagră. Greșala de atunci nu mai trebuie repetată. Oriunde e o fărâcă din neamul nostru, de ea trebuie să ținem seamă întâi. Din pământul nostru să scoatem aurul care-i zace în adâncimi.

III

Și, acum, al treilea învățământ, cel ce vine, după moartea eroului, din răsbunarea lui.

Niciun om mare nu e așa de mare încât el singur să poată îndeplini o operă mare.

Omul cel mai mare are nevoie de cei mai mici, de dorința de muncă, de setea de jertfă a lor. În această neapărată solidaritate omenească la cele mai înalte lucruri ale vieții e o îmbărbătare și o mângâiere pentru cine n'a fost ales din ceruri pentru a sta în frunte. Nenorocirea lui Mihai Viteazul fu că el se găsi dela o vreme singur cu conștiința sa, cu încrederea sa în sine, cu vitejia și mândria sa. Oamenii mari însă cresc în puteri prin valoarea morală a societății în care trăiesc. Altfel se îneacă în trivialitatea vieții obișnuite, ori se sfarmă. Sunt oameni cari fac pasul greu dintâi, în jos, și în curând numai un vârtej al apei murdare arată unde au dispărut: pe mormântul lor nu se pune nicio cruce și nu se varsă nicio lacrimă. Și sunt oameni mari cari nu consimt a întovărăși, pentru avantajile lor personale, în păcatele ei o societate ordinară.

Ei se sdrobesc. Dar, chiar dacă un astfel de om se sdrobește, sdrobirea lui nu e zădarnică. Peste tragedia sa plutește o amintire veșnică pe care n'o pot nimici acei cari l-au ucis, și, neapărat, vor veni timpuri care se vor curăți prin aducerea aminte a celui care a suferit martiriul.

Așa fu soarta lui Mihai Viteazul. Dacă s'ar fi sprijinit pe o societate însuflețită de spiritul său, el n'ar fi rătăcit ca un prigonit de soartă pe pământul țării căreia-i dăduse libertate. N'ar fi rătăcit ca un fugar dela Buzău la Argeș, dela Argeș în Oltenia, în mândra Oltenie unde fusese și el Ban al Mehedinților și care acum stătea nesimțitoare la nenorocirea lui. Nu și-ar fi sângerat fruntea de treptele «tronului prea-înalt». Nu s'ar fi

întors braț la braț cu Basta și nu s'ar fi întâmplat apoi ce s'a întâmplat la Turda.

O țară întreagă s'ar fi ridicat să-l apere, să-l înalțe, să-l răsbune, și s'ar fi văzut ce poate face o țară întreagă.

L-a ucis siguranța lui Basta că nimeni nu se va ridica să-l răsbune, că după uciderea lui va rămânea un partid împărătesc la noi, pe care nu-l va desgusta nedreptatea și nu-l va cutremura crima.

Astfel Mihai a perit din lipsa de conștiință a poporului său. Dar veacuri au trecut și conștiința noastră învie la lumina amintirii lui.

Noi îi vom da capului profanat, scos spre priveala curioșilor și doritorilor de distracție, un mauzoleu de marmură. Dar piatra de de-asupra lui nu-l va închide. O cheie de aur vom păstra-o pentru a deschide mormântul în ceasul care se va cuveni. Cultura românească îl va pregăti, prin toate așezămintele ei, și prin acesta al nostru, în care pătrunde și o rază din alt ideal. Cheia de aur o vom ținea aproape de inima noastră. Și în ziua cuvenită cu ea vom atinge mormântul, și el se va deschide pentru a crește puterea conștiinței noastre cu puterea minunată a Viteazului ce așteaptă.

17 Noemvrie 1909.

LXXXI

AUGUSTIN BUNEA

Nu se putea ca Românii de dincolo, în ce privește valoarea lor culturală și morală, să sufere o mai strașnică pierdere, ca a lui Augustin Bunea.

Fiu de preot din Țara Oltului, el căpătase învățătura în școlile românești din Ardeal și le desăvârși la Roma. Întors la Blaj, unde era atâta de lucru pentru oamenii obișnuiți, dar mai ales pentru oamenii așa de neobișnuiți ca dânsul, pe cari de mult îi aștepta Biserica unită a Românilor și întreg neamul românesc, el a fost, o viață întreagă, așa de plină de fapte, deși s'a isprăvit așa de repede, un îndeplinitor al datoriei. A fost un învățat în toată puterea cuvântului, spirit critic, deosebit de pătrunzător, minte constructivă din acelea, rare, care caută a clădi totdeauna din rezultatul sigur al cercetărilor adâncite un sistem, a stăpânit un stil științific cumpătat și limpede, dar a fost în stare să se ridice în cuvântările sale până la cele mai mari înălțimi ale oratorului stăpânit de puternice sentimente nobile.

Ar fi avut dreptul să închidă ușa cămăruței sale de lucru și să nu îngăduie ca griji materiale să-l tulbure. Totuși dela niciun serviciu pe care-l cerea Biserica sa, și prin ea nația sa, n'a vrut să se dea înlături. Ani întregi, a purtat socotelile moșiilor întinse ale Mitropoliei, dovedindu-se un gospodar eminent și crescând veniturile din care se ținea biserica și școala românească. În mai toate comisiunile arhidiecesei se poate urmări activitatea lui, aceea pe care o dă un om mai greu, fiindcă nu se răsplătește și nu se vede. În timpul din urmă luase și rectoratul Seminariului blăjean.

În cele politice nu părea amestecat, dar cine dintre conducătorii Românilor de dincolo n'ar fi folosit din sfaturile lui? Credea într'un viitor al neamului său și păstra nădejdea, pe care și dăunăzi mi-o exprima în scris, cu toată convingerea, că prin Habsburgi vor veni în curând zile mai bune.

Rare ori am văzut un om de un merit așa de mare împodobit cu atâta modestie. La Blaj avea o căsuță cu două, trei odăi, în care însă era totdeauna loc pentru oaspeți. La București îi ajungea o odăiță de student la Arhiepiscopia catolică. Un scaun de episcop n'a râvnit niciodată, și voturile fricoase de Guvern au știut totdeauna că nu se pot opri asupra acestui om întreg.

Acum câteva luni Academia Română îl alegea membru activ al ei, și așteptam cu toții a-i auzi cuvântarea de intrare, în care ar fi răsunat ceva din durerea celor încătușați ai neamului nostru. Dăunăzi pomenea cu acea energie senină care se potrivea și cu înfățișarea lui robustă, cu aspra lui figură de Roman, în care străluceau

ochii de o neobișnuită lumină fosforică, cu glasul său puternic, pe Iacob Mureșanu, muncitor căzut pe brazdă, fără să știe că brazda celei din urmă silinți a lui nu era nici ea departe. La Societatea de teatru acum în toamnă el a vorbit mai frumos decât oricând, părând că ridică până la cer durerile alor săi pentru a sili mângâierea să se coboare asupra lor. Poate niciodată o adunare de Români neliberi n'a fost străbătută de fiori ca aceia pe cari puterea lui de cuvânt a știut să-i trezească, într'o manifestare de o îndrăzneală care putea uimi.

Mai sigur de dânsul, mai încrezător în ce ne așteaptă neamul prin acele locuri de suferință milenară, mai bucuros de muncă și de luptă nu fusese niciodată. Și moartea l-a vrut astfel, în clipa celei mai triumfătoare energii. L-a luat fără nicio durere, ca pe un erou, într'o apoteoză tragică a muncii sale.

Și, acum, în chiliuța părintelui Augustin va fi, un timp, pace. Grijile nu vor mai trezi pe nimeni. Gândurile mari nu-și vor mai înfășura aripile pentru a încăpea între cei patru pereți ai sărăciei. Lumina idealului nu va mai străluci în târziile ceasuri de noapte când se scriu rândurile care nu mor niciodată, fiindcă nu vei ști niciodată cine ți-a ținut atunci mâna de țărână. Cărțile prietene nu vor mai spune taina lor ochiului ager obișnuit să le străbată, ci ele vor merge cine știe unde la vreo bibliotecă a tuturor.

Toate vor trece, dragă părinte Augustine. Cine știe ce vieță nouă se va sălășlui în locul de unde vor fi ridicat trupul tău învins de ostencală! Dar *sufletul* tău niciun mormânt nu va putea să-l încapă, căci e dintre acelea

care au ținut prea mult spre ceruri în toată trecerea lor pe pământ ca să nu-și afle în sfârșit lăcașul acolo. Viu te vom păstra în mintea noastră, noi aceia cari cu tine viu am împărțit râvniri și am schimbat gânduri, și cari n'avem nevoie să fim acum în chiliuța ta plină de oameni ce plâng pentru a ne vărsa lacrima cu care întovărășim trecerea ta la veșnicie.

Vei rămânea viu în viața noastră, și, când ea se va isprăvi, vom simți doar că și noi ne ridicăm, din mila aceluiasi ideal și din meritul aceleasi jertfe, încet, încet, acolo unde ești tu acum.

22 Noemvrie 1909.

LXXXII

KARL KRUMBACHER

Marele bizantinist, întemeietorul bizantinologiei moderne, autorul uimitoarei enciclopedii bizantine pe care o intitulase « Istoria literaturii bizantine », conducătorul revistei « Byzantinische Zeitschrift », revistă care unea silințele bizantiniștilor din toate țările și neamurile, a murit la München, unde era profesor la Universitate, în vârstă de abia cincizeci și patru de ani, « după o mai lungă suferință, dar neașteptat de iute », spune înștiințarea.

Pentru Români moartea lui Krumbacher e deosebit de dureroasă. Răposatul ne cuprindea în vastul cerc al atenției sale luminoase. Pentru știința noastră și reprezentanții ei, el a avut simpatii care nu se vor șterge din inima celor ce au fost onorați de dânsule. Rând pe rând un număr destul de mare de studenți români i-au urmat cursurile și seminariul, în care nu odată numele țării și nației noastre a fost numit.

Cade copleșit de o muncă supraomenească, în atitudinea eroică a celui ce nu s'a cruțat în îndeplinirea sarcinii

ideale căreia-i închinase viața. Cuvântul nostru de durere
trebuie să se audă înaintea acestui mormânt la căpătâiul
căruia va arde nestinsă candela celei mai curate glorii.

10 Decembrie 1901.

LXXXIII

I. RUSU ȘIRIANU

A murit în București, unde căutase, de puțină vreme, un adăpost pentru deziluziile, oboseala și boala lui, care a înaintat neașteptat de repede, I. Rusu Șirianu.

Răposatul a fost, înaintea de toate, — căci a scris și un volum de nuvele și a alcătuit o mare lucrare de statistică, « Români din Statul ungar », și chiar un studiu istoric de proporții mari despre iobăgie, — un ziarist. A început la noi, făcând învățătura lui la gazetele liberale. Când s'a dus « dincolo » — el era din Șiria-Világos, locul capitulării Ungurilor în 1848 —, stagiul lui la liberalii din București s'a cunoscut. Un timp, « Tribuna Poporului », apoi « Tribuna » a fost el. Aceasta înseamnă că « Tribuna » vădea un spirit isteț, o minte aleasă de om cult și un deosebit talent de a scrie, energic mai totdeauna, uneori cu o mare putere de a înduioșa.

Dar, iarăși, « Tribuna » lui Rusu Șirianu a urmat până la ultima rătăcire, — nespusele înjosiri față de Unguri în interesul candidaturii episcopale Mangra, — indicațiile patronilor liberali din București. Până ieri a mai

rămas ceva, cât de puținel și cât de rar, din spiritul de atunci.

Și deputat a fost Rusu Șirianu, și încă unul ales cu mult entusiasm. N'a rămas însă multă vreme. La noile alegeri n'a izbutit. Intre el și deputații acestor alegeri, printre cari mulți din foștii lui colegi, a domnit astfel, un timp, răceală, apoi dușmănie. « Lupta » dela Pesta a clubului deputaților, ziar salutat cu bucurie de toată lumea, care aștepta o formulă nouă, era menită a distruge vechea « Tribună », opera lui Rusu. El și tovarășii lui au ținut însă a păstra foii lor o nediscutabilă întâietate.

Pentru deosebite motive Rusu Șirianu se ducea acum câteva luni la București. Nu bănuia nimeni că se duce să moară. Ardelenii din România vor ști să onoreze mormântul acestui luptător, căzut de ostenele luptei pe care alții o duc astăzi înainte.

18 Decembrie 1909.

LXXXIV

ADELINA TĂZLĂUANU

Din Sibiiu vine vestea tristă a morții doamnei Adelina Tăzlăuanu, născută Olteanu.

D-na Tăzlăuanu a tipărit cărți pentru copii, foarte potrivite și scrise în limba cea mai limpede.

Cine a cunoscut pe această femeie de elită, care răs-pâdea în jurul ei bunătate și lumină, n' o va uita niciodată. În Sibiiu, unde inteligența și distincția nu sunt rare, ea a fost mai mult decât o foarte distinsă femeie, de o inteligență deosebită. Aducând din « țară » tradi-țiile unei vieți sociale de o fineță superioară, ea a dat în scurta-i viață, îngrijind de copiii rămași de pe urma surorii ei și a neuitatului profesor Barcianu, dovezi de o putere de jertfă, de o caritate creștină de care sunt în stare numai sufletele cele mai nobile. Știindu-se osândită la o moarte timpurie, ea n' a cruțat totuși niciodată puterile ei pentru a face binele. Frumuseța fizică și morală erau unite în persoana ei în chip nedespărțit.

Astfel ea a fost dintre acele ființi iubite de Dumnezeu, dintre acele suflete de înaltă poezie și bunătate, care nu se plâng în zadar, ci care rămân și după moarte exemplu viu pentru toate vremurile.

12 Ianuarie 1910.

EUGENIU CARADA

A murit omul care în România a făcut mai multă politică, timp de jumătate de veac, fără să-i fi aplicat cineva legile, fără să-i fi cetit discursurile, fără să-i fi auzit glasul și fără să-i fi văzut chipul.

Carada era un om de o mare inteligență organizatoare, un general de stat-major, conducând mulți ani de zile campaniile unei mari oștiri dela masa lui de lucru fără să fi comandat un asalt și să fi văzut sângele unui rănit, și era o voință căreia, ca hotărîre și statornicie, rar i s'ar găsi părechea. A-l privi însă ca o personalitate pe acest « invizibil » și mut, veșnic « ocult », al liberalilor, ar fi o mare greșală. Carada era și mai puțin și mai mult decât atâta.

Era însuși vechiul liberalism din școala lui Mazzini. A avut într'o tinerețe agrementată cu lucrări de literatură —, traduceri, adaptări și imitații pentru Teatrul Național din București, luat în antrepriză de prietenul cu care semăna așa de mult, Rosetti, — faza luptătorului « roșu ». Polemist îndărătnic și sectar, fără generositate,

toleranță și poezie, fără umanitate în lupta lui, el a fost pentru « *Românul* » lui Rosetti un redactor ideal. Libertate, de o parte, despotism de alta, lumină deci și întunec, moralitate și imoralitate, virtute și viciu, bine și rău — mai mult: talent și lipsă de talent —, aeasta era felul lui de a judeca.

S'a coborât și în stradă, cu gestul cuiva care, într'o clipă solemnă, se suie pe o tribună. Urând, din toate puterile sufletului său, pe Cuza-Vodă, ca despot și ca « imoral », el a luat parte la turburările din București, izbucnite în lipsa Domnului, care, la întoarcere, răspunse printr'un larg act de amnistie. A redactat, se zice, Constituția tuturor libertăților pentru noul principe Carol I și a veghiat asupra faptelor lui cu gelozia republicanului fanatic și ireductibil, care, din motive de oportunitate, îngăduie un monarh. L-a prins și pe acest stăpânitor în flagrant-delict de anti-liberalism și a lucrat pentru revoluția dela Ploești, cu foști ofițeri — Candiano Popescu — și cu ofițeri în activitate. A fost dat în judecată și a trecut înaintea tribunalelor. A trebuit să înceapă o nouă pribegie, în Parisul de unde culesese în tinerețe o nestinsă ură împotriva « despoților ».

Palatul nu l-a avut ca oaspe. Prin Cameră abia a trecut, văzând el dela început ce sunt Camerele liberalismului său. Un altul și-ar fi încheiat altfel cariera: cu pălăria de carbonaro pe cap, cu sombrero pe umeri, ar fi căutat o baricadă unde se poate muri pentru libertate, cum au făcut atâția pe care-i mâna o nestinsă sete a martiriului modern, pentru ideie ori pentru iluzie.

Nu, el a rămas. Din tinereța lui el a păstrat un singur lucru, iubirea exclusivă, stăpânitoare, vrednică de cea mai mare muncă și de cea mai desăvârșită abdicare pentru partid. Ca un părinte care nu mai iese în public cu copilul lui, fiindcă a apucat drumuri pe care le dezaprobă de și le înțelege, dar care, la întunec, urmărește toți pașii lui, apărând providențial în orice clipă de criză și lipsindu-se de strictul necesar pentru a-i strânge o avere uriașă, astfel a lucrat aproape o jumătate de veac Carada. Alții au fundat Banca Națională și Creditele și celelalte așezăminte financiare ale liberalilor. El le-a creat ca puteri active, menite să ajungă repede la înflorire. Le-a creat — el, patriotul declamator din piesele de teatru trecătoare, — și pentru nație, pe care o iubea, în România și afară de România, dar cu mult mai mult pentru « ai săi », cari pentru el, care n'avea familia cea mică, erau ca o mare familie, — cu care însă nu ieșia la plimbare niciodată.

Bătrânul Mazzinian, prefăcut în cel mai caracteristic și admirabil sectar pe care l-a cunoscut România, a dat morții, la șaptezeci și trei de ani, o luptă pe care puțini tineri ar fi în stare s'o deie. Fără voie a părăsit lumea în care până la urmă a stat în rândurile întâi ale muncii. Și, ca să-și răsbune, a lăsat un loc care va rămâne veșnic gol, căci nu se va afla, într'o lume care gustă vieța cu patimă, un urmaș al virtuților sale de simplitate, renunțare, credință și hărnicie.

16 Februarie 1910.

LXXXVI

D R. L U E G E R

După suferințe fără nume, îndurate creștinește, cu acel dispreț de moarte pe care-l pot avea numai cei cari și-au făcut datoria cu prisos fără a cere nimic vieții, s'a stins primarul Vienei, dr. Carol Lueger.

În această revistă ¹⁾, a mai fost odată prilejul de a se vorbi de această mare personalitate, atunci când, în zilele de mișcare ale Expoziției jubulare, tot Bucureștiul alerga să primească, mai bine decât pe un suveran indiferent, venit să-și vadă înaltele rude din România, pe unul din marii prieteni ai noștri.

În mii și mii de rânduri, prin sute și sute de cuvântări, Viena și Austria întreagă vor spune ce au pierdut. Celei dintâi i-a redat caracterul creștin înainte de a face din ea, prin cele mai îndrăznețe concepții și cea mai stăruitoare și dezinteresată muncă, un strălucit oraș modern. Cealaltă a căpătat prin Lueger ce avea mai puțin: un suflet. Căci el a prefăcut instinctul

¹⁾ *Neamul Românesc.*

dinastic în sentiment austriac, și nu e vina lui că acest sentiment, pătrunzând în anumite cercuri cu ambiții medievale, a produs fantasma unui « Gross-Oesterreich » de limbă germană și de dinastie habsburgică, gata a primi în castelul său de stilul veacului al XV-lea toate popoarele pentru a le mântui.

În Viena mulți vor plânge pe *omul* cunoscut lor, pe tânărul frumos și voinic, care fermeca femeile prin singură înfățișarea lui, pe cuvântătorul plin de sinceritate, de spirit, de istețime populară, care disprețuia și diplomația și parada, pe care se sprijină atâtea reputații oratorice și politice, pe bunul primar totdeauna gata a primi pe iubiții săi *supuși* și a-i mângâia măcar printr'o vorbă de bun camarad, veselă, din inima veșnic tânără. În curând personalitatea lui va primi dela cei mulți cari l-au admirat, veșmântul legendei nemuritoare.

Va fi mare bucuria în Ierusalim și în Noul Ierusalim maghiar. A murit un dușman care nu cruța.

N'aibă grijă, vor răsări alții. Sunt prea răi acești Iudei și Iudeo-Maghiari pentru a putea să rămâie fără dușmanii pe cari-i merită. Dar un prieten ca dânsul vom căpăta greu noi, a căroră bunătate cine o știe oare! Și de aceea moartea lui, prevăzută totuși de atâta vreme, o aflăm cu un simț de durere deosebită.

1 Martie 1910.

LXXXVII

BJÖRNSTIERNE BJÖRNSON

A murit la Paris marele scriitor Björnstjerne Björnson, care a înțeles că apărarea dreptății e unul din drepturile cele mai netăgăduite ale unui mare scriitor.

A fost un om din vremea lui, din țara lui, și, prin țara lui, din omenirea de astăzi. Nicio problemă n'a fost care să nu frământa mintea, nicio durere omenească de care inima lui să nu bată, niciun imn către ideal la care glasul lui puternic să nu se adauge.

Țara lui îl va plânge, și, când se va isprăvi, mâne, ceasul plânsului, îl va așeza în rândul celor mari ai ei; mai mult: în rândul ctitorilor vieții ei culturale și, prin ea, ai vieții ei de Stat, asigurată prin conștiința pe care el a coborât-o în fiecare om de sângele său și respectată pentru gloria pe care, față de neamurile celelalte, el a revărsat-o asupra neamului său.

Istoricii literari, culturali, politici nu vor mai isprăvi scriind despre dânsul, an de an și veac de veac. Ei îl vor cerceta, îl vor lămuri, îl vor judeca, îl vor lăuda atâta, până ce tot ei se vor simți datori să-l înjosească. Mai

presus și mai trainic decât tot scrisul lor va fi rostirea universală și veșnică prin care se va spune că în veacul egoismului crud și al războirii crâncene a intereselor materiale, în veacul zarvei trecătoare și a îmbulzelilor de o clipă, a fost un om care a trăit o viață întreagă până la bătrânețele patriarhilor în mijlocul ideilor luminoase, a scrisului frumos și a faptelor bune și că pentru aceea Björnstjerne Björnson a fost așezat de toate neamurile în rândurile Dreptilor nemuritori.

19 Aprilie 1910.

LXXXVIII

EDUARD AL VII-lea

A părăsit vieța un om care a iubit-o mult în toate farmecele ei materiale, îngrijindu-se prea puțin de celelalte, regele englez Eduard al VII-lea, Impărat al Indiilor.

Oamenii politici cari pot fi judecați și din punctul de vedere al unei superioare moralități personale, al unei vieți private lipsite de orice pată, întrec nesfârșit pe ceilalți, ba chiar se pare că pentru a-i numi trebuie un calificativ mai distins decât acela de oameni politici, de bărbați de Stat. Bărbatul de Stat are însă dreptul de a cere să fie judecat de contemporani sub singurul raport al folosului pe care l-a adus Statului în serviciul căruia a fost, cu un mandat de reprezentant în buzunar, cu un portofoliu de ministru sub braț sau chiar cu o coroană pe cap.

Cei mai mari bărbați de Stat sunt acei cari adaugă ce au primit, augmentatorii patriei, prin consolidarea interioară sau prin ridicarea prestigiului ei. Aceia se nasc însă, nu din orice tovărășie omenească, ci numai din

acelea pe care, fără să vadă nimeni, Dumnezeu le-a miruit cu sfântul și rarul mir al divinității sale.

Alții păstrează numai, paznici neadormiți, ce li s'a dat în seamă, apărând Statul de orice dușmănie. Mai sus însă decât această speță comună a oamenilor de Stat e alta: a celor cari asigură și după dâșii țara încredințată conducerii lor.

Intre aceștia a fost răposatul rege al Angliei. El a știut să dea acestei țări un viitor politic sigur, pe care să nu-l poată amenința nimeni. Prin legăturile sale de familie, prin amabilitatea sa, prin garanțiile pe care le oferea un caracter politic lipsit de ambiție, — și de talente prea mari, — el a făcut o Anglie care, din siguranța de astăzi a muncii și culturii sale, făgăduiește o veșnică pomenire recunoscătoare lui Eduard al VII-lea.

30 Aprilie 1910.

LXXXIX

CEVA DESPRE ION CREANGĂ

L-au comemorat pe Creangă la Iași. Pentru că acolo i se află mormântul. De lemn bun trebuie să fie crucea, fiindcă n'a putrezit (lemnul era mai ieftin când l-au îngropat). Se zice că împrejur nu-s flori. Dar nici el n'a fost om de floricele ale stilului.

Un scriitor *instinctiv* foarte caracteristic. Ne e drag, nu atâta pentru el, care, oricât am scotoci noi azi după așa ceva, n'a avut într'însul nimic sentimental, ci pentru ce se vede prin el așa de limpede și de întreg, în tot hazul, în toată sfiiala, în toată înțelepciunea și supunerea lui creștinească: neamul nostru. Creangă a fost totul prin acest neam, fiind și rămâind un țăran ca toți ceilalți, mai isteț doar și căzut între boieri, cărora le plăceau «prostiile» lui, măcar pentru că se deosebeau așa de mult de eleganțele lor. Dacă e vorba să i se facă vreun monument la groapă, n'au ce căuta marmura, fier și aur. Ar trebui, în locul crucii dela Iași, crucea din satul lui, așa cum se pune la toți morții, chiar și la aceia cari au fost preoți și n'au știut să rămâie preoți. Fiindcă,

oricum, el tot a rămas preot, în dragostea pe care o avea ca învățător, fie și de oraș mare, pentru sufletul copiilor dați în seama sa. Și în orice copil este o parte hotărît religioasă, și sunt și taine, sfinte taine, în nevino-văția lui, și este la capăt raiul și iadul, după judecata cea dintâi, a vredniciei.

La crucea lui Ion Creangă au vorbit tineri, studenți, oameni mai învățați de cum a fost el. Ce au vorbit arată legătura strânsă ce este astăzi între cine are înțelepciune din cărți și cine o are numai din încercări și suferințe. Scriitori n'au fost: redacției « Vieții Românești » nu-i miroase bine studentul și studentului nu-i miroase bine redacția « Vieții Românești » — redacția și mai ales administrația. Prietenii lui Creangă s'au dus și ei să-l întâlnească pe altă lume. Iar câte unul din cari au lucrat cu dânsul la cărți de școală va fi fost și el, prin mulțime.

Puține știri despre viața lui au ieșit la iveală cu prilejul acestei comemorări. La dreptul vorbind, el a și avut numai atâta viață câtă poate încăpea într'o căsuță ca a sa. Nu eu voiu putea să contribui cu amintiri la biografia acestui scriitor al neamului, — al neamului întreg: prin cei de jos, și dela cei de jos pentru ceilalți. Mi-l aduc aminte odată la un congres didactic unde se discuta dacă școala dela sat trebuie să fie și cea dela oraș și unde cei înaintați în vederi, democrații, până la cei mai strașnici socialiști, cereau un singur tip de școală începătoare, pentru ca să nu mai fie vorba de clase. O iluzie care încălzea pe mulți! Pe scena Teatrului s'a suit atunci un om scurt, gros și roșu, cam burtoș și

îmbrăcat ca un dascăl de biserică; pare c'ă scos și o basma de cele mari care se dau la morți și s'a șters pe frunte, pe barbă, pe mustăți ca după ploaie ori la o căldură mare. Toată sala râdea, de și știa că va vorbi Creangă, sau tocmai de aceea. El era om bun și s'a gândit că nu trebuie să-i strice cheful. Și a vorbit ca să rădă sala și mai departe. A spus două trei vorbe, încheind cu aceea că e *pentru contra*. S'a răs mult și s'a trecut mai departe, fără să creadă cineva că s'a emis o părere, de o persoană foarte competentă. Și, față de școala cu un singur tip, cea de la oraș și pentru sat, aceasta are hotărîrea cea bună: *pentru-contra* al lui Ion Creangă.

Peste câteva luni stătea în biserică, și avea două lumânări la cap. Se uită multă lume la dânsul, — și oameni învățați, dacă nu chiar dela « Junimea », unde făcuseră atâta haz de dânsul. Nu era un mort urît: căzuse bun sănătos și era roșu la față, cu gura întredeschisă ca pentru a vorbi și lumina făcliilor parcă făcea să-i joace pleoapele apăsate ca pentru somn.

Și era în stare s'o fi făcut într'adins. De ce să supere el atâta lume mai subțire decât dânsul care, dacă venise să-l vadă, nu trebuia să ducă înapoi acasă o întipărire rea?

Dăunăzi foiletam « Gazeta din Iași » a junimiștilor, cari și atunci erau tot așa de tineri ca și acum. Era mare luptă electorală în 1866, pentru cele dintâi Camere ale lui Vodă Carol, prinț constituțional, ceea ce avea o deosebită însemnătate. Se făceau mari discuții de principii, la care lua parte și d-l Maiorescu, și « Gazeta » publica dările de seamă ale Parlamentului electoral.

A îndrăznit să vie și Creangă, pe atunci preot. Cuvântarea lui nu se tipărește: nu era la nivel. Dar se arată ce voia părintele: «învățătura elementară, care până astăzi nu este încă destul de bine organizată».

Trebue să fi fost ca la congres. Atât numai că părintele era tânăr: «un părinte tânăr de ani, frumos de figură, blond de păr», scrie foiletonistul, «bun de gură și vi-guros ca o creangă de stejar». Glumea, și cine se uită în gura cui glumește? Râde și trece. «Când vorbea acesta», urmează tânărul învățat din foiletonul «Gazetei», «se înflăcăra auditorul cumplit: toți perorau deodată. Talentul său oratoric infecta (*sic*) întreaga adunare, astfel încât, în tot timpul cât avea cuvântul părintele, luau fără autorizație cuvântul cu toții, — nu prea știu pentru ce cuvânt, de și mai că mi-aș explica scopul».

Și iată de ce, ori de câte ori oameni cu învățătură vorbesc serios și frumos de chestii grave, cu acel simț de răspundere care deosebește pe omul de Stat, pe profesor, pe conferențiar, pe scriitorul român, și răsare de undeva câte unul care glumește și se râde de gluma lui și se trece la ordinea zilei fiindcă el a glumit și ei au râs, mă gândesc la Creangă cel din 1866 vorbind înaintea inteligenței și boierimii ieșene și la Creangă din 1889 vorbind înaintea marilor pedagogi și profesorilor de Universitate, ca Oarecine, care avea în vârsta sa tot atâta nevinovăție ca dânsul în umilința lui, înaintea Fariseilor strănși la Sinagogă.

10 Ianuarie 1910.

TEOHARI ANTONESCU

A fost din generația noastră, a studenților cari mergeam în străinătate acum douăzeci de ani cu mai puțină ambiție strălucitoare și rece, sigură de mecanismul ei, decât alte generații. Am studiat la aceleași Universități, am cunoscut în aceleași împrejurări arta și viața modernă, am locuit sub același acoperământ. Și, cu toate că, în această strânsă colegialitate, n'am fost prieteni, cu dânsul se duce ceva din tinereța mea, și plâng și pentru dânsa când amintesc cu adâncă părere de rău pe acest tovarăș de studii din anii tineri.

Antonescu era un elev al lui Odobescu și un elev al d-lui Maiorescu, iubit de amândoi și încercând, cu o recunoscătoare admirație, a se apropia de amândoi. În teza lui despre Cultul Cabirilor, ca și în articolele și publicațiile următoare, se vede spiritul lui Odobescu: iubirea stilului frumos, cu draperii largi căzând cam lenș și luxul expunerii, al ilustrației, al ipotezei și reveriei științifice.

În felul de a-și face lecțiile, și chiar în convorbire, era vădită înrâurirea d-lui Maiorescu, fără a degenera în acea jenantă caricatură pe care o află la alții.

Inchis, timp de douăzeci de ani, într'o vieță de familie care-i ajungea, el n'a fost om de acțiune, nici un om de convingeri. Profesorul de arheologie din Iași trăia estetic. Într'o lume a lui, pe care o domina un rece ideal de frumuseță eternă. Și aici era încă o înrâurire a unuia dintre cei doi maieștri ai lui.

Se duce încă tânăr, lăsând totuși impresia unei vieți încheiate, care-i plăcea însă, tocmai prin aceea că, în pacea ei asigurată în toate privințile, nu mai ascundea nicio surprindere. Nu fără un zâmbet în urmă a intrat astfel sufletul lui în luntrea ce trece peste apele râului de uitare.

17 Ianuarie 1910.

VASILE BOERESCU

O îngrijire pioasă a pus în mânilor cetitorilor cari nu sunt prea absorbiți de politica nouă pentru ca să le lipsească răgazul de a străbate paginile în care se vorbește de politica veche, volumul întâi din Discursurile lui Vasile Boerescu. El merge dela începutul carierei marelui cuvântător și însemnatului bărbat de Stat până în preajma războiului în care întâmplarea a voit ca el să nu aibă un rol însemnat, apărând interesele țării.

Puțini își mai aduc aminte de acela pentru care cu vreo două, trei decenii în urmă nu se găseau destule laude din partea prietenilor. Ce nu se uită! Și în țara noastră mai iute decât aiurea. Iar cei ce au ținut locuri întâi în politică mai degrabă decât alți corifei ai timpului lor. Astfel cartea a trecut în mijlocul indiferenței generale, câte un redactor mai binevoitor mulțumindu-se a strecura titlul ei la bibliografia gazetei sale.

Vasile Boerescu merită să fie amintit pe larg cu acest prilej. Domnii autori de pamflete săptămânale sau

lunare, în loc să clevească pe urma oamenilor cari muncesc având un scop înaintea lor, ar fi putut să-și cheltuiască istețimea și străbătând paginile acestui volum.

În adevăr, Boerescu a fost un om politic, și nu un politician. Ba a fost așa de puțin politician, încât clasarea lui în vre unul din partide întâmpină greutăți. Și el însuși tăgăduia scurt și cuprinzător și după 1866 rostul partidelor asemenea cu cele din străinătate. I se părea că mai e mult de lucru până la întregirea formelor constituționale și la crearea realității constituționale. Pe urmă soluții clare, absolut opuse, în chestiile mari sociale și naționale, soluții în legătură cu dezvoltarea normală a *claselor* și cu evoluția firească a *ideilor*, ar fi rămas a da partide adevărate.

Desigur că amestecul lui în frământările partidelor, adecă, în mare parte, a individualităților ce se tăgăduiau între sine, n'a însemnat o aderare la politica nenorocită care a împiedecat acea creare de realitate constituțională și care azi tăgăduiește osebirile netede, cu neputință de trecut, între idei și interese sociale.

Om învățat, deprins a vorbi, nu ca avocat, ci, în cea mai mare parte, mai ales ca profesor de drept; cugător politic vrednic de acest nume, om de răspundere și de caracter, el dădea, prin aceste însușiri ale sufletului, talentului său oratoric un fond fără de care orice ușurință de vorbă obosește și desgustă. Însemnate servicii aduse patriei încă din tinerețe adăugiau o deosebită autoritate criticelor ca și îndemnurilor sale.

Astfel, din toate aceste puncte de vedere, discuția cu privire la chestia rurală, la credite, la Căile Ferate,

aceea care atinge înainte de războiu, împotriva lui Kogălniceanu — și cu câtă antică demnitate! —, politica externă a României, au o mare valoare și astăzi.

De aici tineretul care intră în politică va căpăta informație temeinică și lecții de purtare demnă și patriotică.

25 Aprilie 1910.

XCII

DINICU GOLESCU ¹⁾

D-l Nerva Hodoş dă o ediție perfectă a notelor de călătorie pe care acum optzeci de ani le publica la Buda, pentru folosul bieteii sale nații umilite și rămase în urmă, pentru învățătura ei prin exemplele civilizației apusene, nu numai a celei materiale, care uimește mai ușor și trezește mai greu emulația « barbarilor » îngroziți de minunile tehniceii, ci mai ales a acelei morale —, Dinicu Golescu.

Ediția e perfectă prin reproducerea îngrijită și sigura a textului; fără d-l Nerva Hodoş n'am fi avut *Bibliografia românească veche*, înțeleg: aceea pe care o avem — prin bogăția știrilor cuprinse în Prefață, prin varietatea multora din informații și prin critica discretă cu care e scos la lumină adevărul. Se dau și ilustrații trebuitoare: un chip frumos al lui Golescu, în toată măreția

¹⁾ Constantin (Dinicu) Golescu, *Insemnare a călătoriei mele în anul 1824, 1825, 1826*, tipărită din nou și însoțită de o introducere de Nerva Hodoş, bibliotecar-ajutor al Academiei Române; București 1910.

boieriei sale, care se întreveđe mai puțin în scrierea ce urmează, o pisanie de biserică și foaia dintâi a ediției originale.

Multe cărți vechi se pot retipări după atâta timp, pentru plăcerea și ușurința erudiților, pentru mulțumirea bibliografilor, cărora astfel de daruri ca ediția d-lui Hodoș în condiții de excelentă tehnică, le sunt neprețuite, pentru întâmplătoarea cetire a celor ce nu se mulțumesc numai cu beletristica vremii lor. Unele din ele, foarte puține, *se cer* a fi tipărite din nou și, apărând într'un nou veșmânt, exercită o *înrâurire necesară* asupra spiritului unei epoci.

Intre acestea un loc de frunte îl ia cartea Golescului.

Și azi avem nevoie de oameni cari să compare starea noastră, desigur nenorocită, cu starea mai fericită a altor țări și neamuri. Acel care o face trebuie să ție seamă, înainte de toate, — fără care condiție ar fi dat numai

lucrarea de curiozitate și interes trecător, — de motivele exclusiv morale al bunei stări de care se bucură Europa în adevăr civilizată, el trebuie să descopere sufletul de muncă și jertfă, de solidaritate și ideal, de credință și speranță care e la baza triumfurilor lumii moderne în stăpânirea și folosirea naturii.

Dacă acest om va fi un biet scriitor ori un mare scriitor, un cugetător de orice treaptă, va fi folos, dar nu așa de însemnat. Doar acesta e meșteșugul scriitorului și al cugetătorului: să se încălzească pentru ce e frumos, bun, nobil, vrednic de omenire și să vadă, din mijlocul societății care-l cuprinde și binevoiește a-l îndura, ceea

ce în toate acele privinți e mai presus de stările de lucruri actuale, peste care zboară avântul simțirii și cugețării sale! Un preot care se închină cu evlavie de dimineață până seara într'o tovărășie de păgâni, ce poate fi mai firesc! Nu se impresionează nimeni, și conștiința nimănui nu se zguduie și nu se preface prin acea zguduire.

Altfel e însă când unul din acei păgâni cari se uită la cer numai de vreme bună ori rea se trezește, prin voia lui Dumnezeu care l-a pornit pe drumul Damascului și l-a fulgerat cu mila sa, *altfel*, când el, cel aspru și crud, tăgăduitorul și batjocoritorul, când el ridică mâinile lui încă pline de sânge spre înălțimile unde nu ajunge omul și pleacă genunchii lui dârji de luptător și se roagă având în glas nevinovăția copilului. Când un boier dela 1820, un mare boier, un mare stăpân de pământuri și de oameni, scrie cartea de căință, de durere pentru suferința omenească, de rușine pentru «barbaria» românească, pe care a făcut-o Dinicu Golescu, *acesta* e lucrul cel mare. Și poate această stare de spirit a boierimii dela 1820—30 a folosit mai mult pentru întemeierea României moderne decât toate marile discursuri revoluționare, învățate pe din afară, dela 1848.

Multe avem dreptul să așteptăm în zilele turburi de astăzi, când prin văzduh plutește încă un fum de sânge nevinovat. Mai ales însă așteptăm pe omul care dela înălțimea puterii, a bogăției, a numelui său să spuie despre vieța și viitorul nostru, răzimat pe comparații

drepte pentru a trage încheieri crude, cu aceeași sinceritate ca Dinicu Golescu, ceea ce spunea întorcându-se din « Europa », cu sufletul schimbat, acest fruntaș al vremii vechi.

16 Mai 1910.

I. CODRU DRĂGUȘANU, UN CĂLĂTOR ARDELEAN
PRIN EUROPA APUSEANĂ ¹⁾

Prin anii 1820 Dinicu Golescu, boier muntean cu oarecare educație, grecească și apuseană, cu multă inteligență firească și cu o inimă simțitoare pentru suferințele ca și pentru isprăvile omenirii, străbătea Europa, pentru a-și duce copiii la școli mai înalte sau mai bune și nu credea, la întors, să-și poată lipsi nația de învățăturile ce se desfăceau pentru dânsul, neuitate și îndemnătoare, din aceste drumuri nouă prin lumea mare a artei, a tehnicei biruitoare, a rânduiei discipline, a solidarității omenești, a civilizației.

Tot atunci însă unul, a cărui amintire s'a pierdut cu totul și de multă vreme, un fecior de « boier » din Făgăraș, cu pergamente și fără avere, trecea în « Țară » pentru a încerca să-și câștige vieța între frații de aceeași limbă. A trăit o bucată de vreme în principatul mun-

¹⁾ Prefață la « Călătoriile unui Român ardelean », de I. Codru-Drăgușanu, Vălenii de Munte 1910.

tean, sus la Câmpulung, jos în Ialomița, și, după ce a stat pe lângă mai mulți și a încercat diferite ocupații, el avu norocul, știind acum și franțuzește, să întovărășească la Paris pe un « prinț » bucureștean, care-l aduse în Capitala culturii apusene și, după o ceartă, îl lăsă acolo.

Tânărul era, nu numai de o inteligență deosebită, strălucitoare și originală, dar și de o mare vitejie în a înfrunta greutățile vieții. Descoperi prieteni buni, prietene cu iubire de soră, și, la urmă, se găsi la biroul unei biblioteci circulante. Ținu, zece zile, locul de învățător la Puteaux, în Sud. Apoi plecă în Italia, pe care o străbătu cu aceiași siguranță ca satele din Țara Oltului, de unde plecase. Peste câteva luni era « curierul », secretarul de drum, al unui călător rus care pleca din Neapole acasă. Răsăria deci tocmai în Rusia. Și din Rusia se întorcea, cu alt prinț, un *cneaz* muscălesc, în Parisul care-i era așa de bine cunoscut, și mergea cu stăpânul său, bolnav de oboseli războinice, în Elveția.

Se pare că în adevăr acest Român înzestrat cu cele mai bune însușiri ale neamului nostru scria neconținut, pe rând: din țară, din Germania, din Franța, din Anglia, din Italia, din Rusia, din Elveția, dela 1835 la 1843, și de acolo înainte, până la o dată pe care n'o putem ști, unui prieten de acasă, căruia-i fusese încunjurată copilăria. Când se întoarse definitiv acasă, călătorul nesățios de ceruri nouă, I. Codru Drăgușanu (născut, spune V. Gr. Pop, la 1823; dela d-l dr. Drăgușanu, fiul său, medic al orașului Sinaia, am putut căpăta și alte știri), ajuns « director al prefecturii, la Făgăraș, publica la

Sibiui, în «prevezătura» lui S. Filtsch, «tomul I» din «Peregrinulu transelvanu» sau «Epistole scrise den tiere straine unui amicu în patria, dela anulu 1835 pana inchisive 1848».

Cartea e foarte rară. N'o are nici Academia Română. Cu o astfel de ortografie și cu atâta cuvinte fabricate, ea nu se putea ceti.

Azi, când apare cu limba de azi, înlăturându-se capriciile filologice din Ardealul acelu timp, e o carte cu totul nouă. Și, de sigur, una din cele mai interesante, mai bogate în idei, în fantazie, în puncte de vedere originale din câte le are literatura noastră. Avem astfel bucuria de a învia un scriitor a cărui vervă originală, al cărui pătrunzător spirit de observație, unit cu zbeugiri romantice și cu apucături ironice de care nu e capabil oricine, îi asigură un loc onorabil în literatura noastră mai veche.

Câtva timp din vieța lui I. Codru Drăgușanu rămâne nelămurit. În 1847 el apare însă ca profesor la Plocești și la 15 Noemvrie rostește un «cuvânt școlastic» la deschiderea cursurilor. «Ioan Germaniu Codru», precum își zicea acuma, nu călătorise în zadar prin lumea largă. El socotea că un învățător e locțiitor al Statului și al părinților și, deci, «ca locțiitor al Statului are o grea responsabilitate înaintea lumii, ca locțiitor al părinților o are și mai grea înaintea lui Dumnezeu». Fericirea spre care tind societățile prin educație o știa el că «stă în chiar inima omului, în conștiința sa, în sentimentul virtuții, în curăția cugetului, în pacea d'înăuntru». Și era conștient de datoria ce o aveau toți

învățătorii de atunci de « a forma o generație nouă, apărată de erorile, defectele și viciile » celei vechi, mai ales prin buna creștere, superioară învățaturii, care poate fi uneori numai o condamnabilă « spoitură deșertă ».

« Timpul luminării și al desmorțirii », sosit acum și pentru *România*, cere neapărat îndeplinirea acestei misiuni. Și sfârșitul cuvântării are ceva din muștrătoarea energie a lui Lazăr: « Români, Români, unde e locul ce ocupam odată între popoare, unde e suvenirea gloriei și a virtuților străbune?... Virtutea străbună să ni fie ținta tendințelor; pământul nostru să-l punem la contribuție prin industrie, negoț și cultură ¹⁾ ».

La 27 Octomvrie 1848 e acum acasă; a doua zi, funcționar ales.

Apoi ne mai întâlnim cu el abia în 1860, când, la 17 Octomvrie, ca « adjunct pretorial » sub regimul absolutist, mai prielnic Românilor, el vorbește la deschiderea școlii românești din Cincul-Mare. Data aceasta, era încredințat că sprijinul împărătesc va folosi Românilor pentru a-și deschide drumuri nouă. Până atunci doar în Biserică dacă se putuse adăposti sufletul țăranului robit, și Biserica, neajutată de Stat și plătită din agonisita puțină a unui neam sărac, trebuia să decadă însăși. « Creșterea în instituțiile străine a fost moartea mai multor ginți. » Școlile nouă vor putea crea însă, prin cultură, viitorul neamului, dacă ele vor fi ajutate și iubite de toți, « până în coliba celui mai de pe urmă sătean » ²⁾.

¹⁾ *Universul* din 1848, Nr. 1.

²⁾ *Amicul școlii*, 1860, p. 368.

Peste doi ani era vice-căpitan la Făgăraș și vorbea la examenele din Maiu-Iunie. Amintea că « sărăcia morală », alături de cea fizică, ne-a ținut patru veacuri în loc. Acum « am ajuns însă acel timp de reînviere când nimeni nu se mai rușinează de a fi Român », afară de cel « sărac de înger ». « Numai acela e adevărat Român care încă nu și-a uitat de opincă și se jertfește pentru sărmanul popor. » « Om de omenie », și el vrea să folosească toți din « puținele cunoștințe ce mi-am câștigat pribegind în lume », și înaintea alor lui se înfățișează, nu ca un om mare, învățat și puternic, ci « simplu, cum mă cunoașteți din copilărie ».

Urmează cu sfaturi bune. Nația să se înțeleagă în sfârșit. « Nu e Ținut, nu e sat, nu e familie unde să nu se ridice unul asupra altuia. » Să primească bucuroși pe noii și prielnicii « dregători » români, cari, oricum, se deosebesc de cei « cari se bucură de banii, de puii și de ouăle » de prin sate, iar, când omul are de lucru cu ei, « ori nu s'a sculat, ori e la masă, ori e prea târziu » și sunt astfel de-o potrivă cu « un hoț și tâlhar ».

Neînțelegerea poporului nu trebuie să desguste pe dregătorul cel bun. Și, cu acest prilej, se dau, în ton poporal, recomandății necruțătoare noilor juzi comunalii ai regimului Constituției, cari trebuie să aibă iertarea și mila totdeauna ca un îndemn pentru hotărâri mai drepte decât dreptatea. În schimb nici lumea nu trebuie să facă binele numai « de silă ». Și, la urmă, sunt pagini întregi pline de coloare și de haz, în care vedem însăși vieața de atunci a Românilor de peste munți.

« Cu ocaziunea solemnei încorporări a domeniului Branului cu districtul Țării Făgărașului », Drăgușanu vorbește, la 30 Mai 1863: el pune în vedere Românilor, scăpați de supt un aspru regim nepopular, că poate-i așteaptă patruzeci de ani ai căinței până să intre cu adevărat în rândul neamurilor, având în frunte oameni în stare a-i duce la bine. « Noi am pribegit destul », spunea el cu durere, « am cerșit pâinea altora, și ni-a fost amară... Să mergem pe picioarele noastre, după călăuzii noștri, așa cum îi avem, și vom ajunge la ținta dorită ¹⁾ ».

Membru al Dietei Ardealului, ca deputat de Hațeg, Codru vorbea la 20 Septembrie 1863, declarând dela început că « nu știe nicio boabă ungurește », cerând să se respecte în administrație drepturile limbii românești, pe care o vorbesc două treimi din locuitori și o înțeleg ceilalți ²⁾.

La 1 Iulie 1868 el vorbea în Sinodul ortodox al Făgărașului, arătând ce se poate numi un popor civilizată. Era încredințat că Românii vor merita în curând a fi numiți astfel, poporul fiind « dotat cu mari talente, — în genere blând, docil și de o moralitate exemplară », lăsându-se la o parte viciile, căpătate, ale nepăsării și beției. Clasa cultă însă suferă « de lipsa de caracter », căreia, orice s'ar zice, « nimica nu-i poate servi de scuză ». Educația e chemată a fructifica însușirile și a înlătura

¹⁾ *Telegraful Român*, XI, 42.

²⁾ Manuscrisul d-lui dr. Drăgușanu, pp. 35—44. După manuscript am întrebuințat și celelalte articole.

pe încetul păcatele. Lăudând așezământul sinodal, el vorbea de «școala amărâtă» ce se păstrează în Făgăraș, «patria lui Negru-Vodă», unde ar trebui «o școală capitală centrală», fie și cu ajutorul «unei colecte la frații noștri din România», unde, adaugă el, «am cunoscuți mulți bărbați generoși». «Reuniuni libere de temperanță», adecă de înfrânarea dela băuturi spirtoase, ar folosi și ele mult pentru însănătoșarea nației. Și una și alta s'ar face sub scutul Sinodului ¹⁾.

La 1/13 Septemvrie 1869 vice-căpitanul avea bucuria să-și inaugureze «școala capitală» din Făgăraș, pe care o numi «școala Radu Negru». In cuvântarea ce o ținu atunci se vorbește de educația integrală, care, dacă nu dă totdeauna oameni superiori, formează totuș un popor. Cultura străină creează suflete înstrăinate, ce ajung a urî neamul lor, pe care în chip firesc îl văd tot așa ca și străinii la cari au învățat. Unii merg până acolo încât își ascund și originea ²⁾.

In același an, încă din 9 Martie, Drăgușanu vorbea alegătorilor săi, «boieri» și alți săteni, strânși la vreo cinci sute în biserica ortodoxă din Făgăraș. El arăta obârșia neamului și-i schița pe scurt desvoltarea peste munți. In vremile mai noi el pomenea faptul că până la 1860 «Românii n'au gustat recunoștință pentru sacrificiile lor, cu 40.000 de suflete căzute în războiul civil, pentru apărarea Tronului contra Maghiarilor». Față de descon-

¹⁾ *Federația*, Nr. 104/289, 24/12 Septemvrie 1869. Scriitorul citează cartea sa «Regulamente pentru vătășii și decurii», 1864.

²⁾ *Federația*, 1869, Nr. 105/208, din 26/14 Septemvrie.

siderarea Românilor în cea d'întâiu dietă ardeleană după restabilirea Constituției (1860), prin care se făcu unirea cu Ungaria, față de lipsa de rost a deputaților români în dieta comună din 1865-8, el recomandă abținerea, pasivitatea, hotărîită în consfătuirea dela Miercurea, legea electorală nouă fiind însăși « o batjocură națională ». Ruga pe ai lui să nu voteze dușmani, străini ori renegați, ca nenorocita nație, de 3.000.000 totuși, a « Slovacilor sau Tăuților, cărora noi li zicem *drotoși* ». « O Românilor, nu cred să vă dejosiți și d-voastră ca drotoșii, să vă bucurați de mâncare și băutură și ca Isav să vă vindeți dreptul pe blidul de linte la vrăjmașii națiunii voastre ¹⁾ ».

La 1870 scriitorul nostru vorbește la Congresul bisericesc, lăudând în Șaguna pe « trimesul Providenței », apoi la Beclean ca vice-președinte al « Asociației », cerând noi arme pentru « noile primejdii » ce amenință neamul, arme care se pot afla în arsenalul culturii naționale.

Un discurs din 1873, în legătură cu alegerile sinodale, e cel din urmă: și în el se afirmă caracterul practic, luptător al epocii nouă. Și iarăși în cultură vedea vorbitorul semnul vremii, care trebuie să înțeleagă altfel, adăugim, pe *Deșteaptă-te Române*. Astfel, prin munca și jertfa tuturor, vom ajunge să nu mai « măturăm la ușile altora ».

Încă la 1871 Drăgușanu ocupa funcția sa administrativă. La 1880 trecea la Sibiiu, în serviciul averilor grănicerești.

¹⁾ După manuscriptul citat, pp 62—72.

Moare în Noemvrie 1884, după comunicarea fiului său, d-l dr. Emil Codru Drăgușanu; mormântul lui e la biserica din Groapă.

Vieța lui întreagă fusese îndreptată după ideile pe care le trezise în sufletul de tânăr civilizația apuseană, cunoscută în toată întregimea și valoarea ei, ideală și practică.

E un învățământ în aceasta, și cu semnalarea lui încheiu aceste rânduri menite să atragă atenția din nou asupra unui om de talent care a fost și un om de bine ¹⁾).

27 Iunie 1910.

¹⁾ Soția răposatului dr. Ion Turcu, care a descris excursiile sale prin munții Făgărașului, era fiica lui. I. Codru Drăgușanu; se căsătorise la 1855 cu Elena Georgescu din Bârlad.

XCIV

UN «POETA MINOR»: N. VOLENTI

A murit la Iași, după o lungă boală care era o crudă agonie, mintea fiind întemnițată, lucidă și vie, în trupul mort, N. Volenti, fost magistrat, membru al clubului conservator din localitate, dar, după gustul și aplecările sale, înainte de toate poet.

Poet pentru prieteni, pentru un public foarte restrâns, dar mai ales pentru el. Că nu-l știa lumea cea mare, de unde vin încoronările pompoase ale regalităților literare, de cele mai multe ori așa de trecătoare, ori măcar acele aplause, cât de discrete, din care se hrănește vanitatea omenească, aceasta nu-l interesa. Fondul melancolic, dispoziția sfioasă a sufletului său nu numai că-l făceau să se împace cu lipsa lui de «succes», dar de sigur că l-au împiedecat de-a se gândi vreodată la dânsa. În tinereța vrâstei sale și în tinereța, sociabilă, idealistă a culturii noastre moderne, când doi scriitori puteau sta alături pentru altceva decât pentru a-și lua măsura, el s'a simțit dator față de sine să cânte, și i-a plăcut că poate cânta. Sentimente alese și cugetări înalte se

găsesc îmbrăcate într'o formă plăcută în puținele scrieri, tipărite în « Convorbiri », retipărite într'un alb volum uitat și pe care poate rudele ori intimii, dacă i-a avut, le vor învia ca un omagiu adus memoriei acestui om cum se cade, care nu lasă decât păreri de rău.

Din vieța sa literară încheiată, el păstrase ochi dulci și blânzi, senina față de frumuseță visătoare, graiul vibrant și încet ca pentru rugăciune, aplecarea spre cei pe cari și-i simția frați în cuget, — însușiri care deosebeau pe poeții acelor fericite zile de idilă în care-și petrecuse anii cei mai buni. Apoi nu-l mai întâlnești nimeni. Se arăta numai fereastra unor frumoase case mari, dincolo de perdeaua albă a căroră se stângea încet un suflet ale cărui legături cu lumea fuseseră rupte de fatalitatea oarbă care cruță mai puțin pe cei născuți ca să fie mai cu deosebire cruțați.

Privirea care căuta dela acea fereastră, care încadra lumea lui, apusurile de soare în ceruri strâmte și tresăririle de primăvară în grădinile bogate ale marelui oraș de amintiri, s'a stins. Lin, ca o rază. Și numai acel cântec al lui, ferit de lume, ascuns ca un tezaur, rămâne să ne aducă aminte de dânsul.

Pământul nu-i va fi greu visătorului: el are doar flori pe dânsul.

26 Septemvrie 1910.

AL. ȘTEFULESCU

Acum două săptămâni câțiva prieteni petreceau la mormânt pe institutorul Al. Ștefulescu, din Târgul-Jiului. Pe lângă dâșii se adăuseseră câțiva învățători gorjeni cari-și aduceau aminte ce bun revizor, cu tragere de inimă pentru nevoile lor, fusese, pe vremuri, răposatul. Nicio foaie din București n'a pomenit cuvântări funebre ce s'ar fi rostit la această îngropare. Și nici n'ar fi fost de nevoie, căci doar cine era să știe, între oamenii cari se preocupă doar de talentele pe care le admiră și de scandalurile pe care le iartă, de politica de azi și de protagoniștii pe cari-i târăște în vârtoarea ei, cine era să știe de acest modest om de muncă?

Dacă, în țara aceasta unde nu e nimic mai obișnuit decât mizerabila plăcere de a te întrerupe din lucrul pe ogorul rău pentru a zvârli o piatră în ogorul, mai sărac ori mai bogat, unde unul ca tine, mai destoinic ori mai puțin destoinic, lucrează același lucru, dacă într'o țară ca aceasta am avea o revistă istorică, recenzentul, prefăcut în panegirist, ar înșira titlurile cărților ce a scris

Ștefulescu și ar face critica discretă a lipsurilor lui, care erau reale, — ca și meritele.

Aceasta ¹⁾ nu e însă o revistă istorică, și cetitorii nu cer bibliografia exactă a operelor aceluși care a dat, în *Tismana*, în *Istoria Târgu-Jiului*, în *Gorjul*, în monografiile despre mănăstirile Polovraci și Strâmba, despre satul Călești, contribuții documentare pentru cunoașterea țării, care vor rămânea în mijloacele de informație ale oricărui istoric. Ei nici nu pretind să afle cât de bine știa slovenește institutorul gorjan și care erau defectele de metodă și plan ale culegerilor lui.

Pe dânsii iată ce-i poate interesa. Și, Doamne, pe mulți i-ar putea interesa în această lume de oameni cari se pregătesc cu multă cheltuială, cari râvnesc foarte sus, cari costă foarte scump, cari se admiră foarte mult și cari dau, în condiții de lucru minunate, așa de puțin! Ne interesează pe toți cari putem avea un simț pentru scopurile cărora li se poate închina o vieță omenească și pentru ceea ce poate lăsa în urmă *sensul* acestei vieți retrase de om fără faimă, și, dacă voiți, fără talent.

Iată un institutor inteligent și energic. Are și el voința moșneanului gorjean, și puterea lui. Va fi fost și un bun vorbitor, ca Oltean ce era! Ce excelent material pentru un bărbat politic de provincie, care se simte! Era firesc « să se înscrie: la liberali, la conservatori, la tachiști », să-l mute partidul la București, să-l facă director, mai târziu să-l aleagă deputat. Și la moarte un județ întreg

¹⁾ *Neamul Românesc*.

ar fi plâns la groapa « eminentului nostru prieten » și « adversarului nostru loial »!

Dar ăsta era un om ciudat, — cum doar printre cei de departe, în Ținuturi rurale și rustice, îi mai aflî. Voia să știe ce zice în « pieile de cerb » din săculțele cu documente ale moșnenilor. Erau multe în slavonește. Ce are a face: o să învețe slavonește! Și a învățat. A crezut el — naivă închipuire! — că limba *sanscrită* nu i-ar strica. A învățat-o. De s'ar fi găsit cineva care să-i recomande limba turcească, s'ar fi apucat și de așa ceva. Știa că în Viena se află un mare slavist, profesorul Jireček. — s'a dus la Viena. L'ar fi căutat și în alt continent poate!

Altul s'ar fi mulțumit să știe, să aibă el mulțămirea că în toată Oltenia e singurul om în stare a ceti și traduce o carte domnească slavonă. Dar aici se adaugă al doilea element al acestei vieți folositoare și vrednice de a fi luată ca exemplu de atâția profesori de liceu, împodobiți cu diplome sterpe și cu învățătură zădarnică. Autodidactul s'a aruncat cu patimă asupra comorilor istorice care-i stăteau înainte.

An de an, cu o minunată răbdare, el a scos din tășulcile țăranilor săi povestea unui întreg Ținut, și a unuia din cele mai interesante ale țării. O avem acum la îndemână, și cel mai iscusit scriitor n'are decât să răsfoiască pentru a căpăta informație destulă.

Dar omul acesta era și un gospodar. Dintre oamenii de știință, — și el nu era un om de știință în deplinul înțeles al cuvântului, și de aceea lucra înainte, ori de-țineau în seamă, ori de-l desprețuiau bărbații erudiți ai

patrăi noastre, —, câți lasă pe lângă cărțile lor și un drum deschis pentru alții ce ar veni pe urmă! Ba ai găsi și de aceia cari ar închide bucuros toate cărările după dânșii, numai să se oprească orice cercetare ulterioară. Ștefulescu era însă un om de țară, un *simpleu* al acestui pământ. Și de aceea, pe urma străduinței lui și a ciudatului pribeag Rola Piekarski, ajutați și de profesorul I. Moisil, Gorjul singur între toate județele țării își are Muzeul, — știut ori neștiut de Cârmuirile ce trec.

M'am simțit dator a scrie aceste rânduri și pentru școlarii miei, de ieri ori de azi, cari călătoresc cei mai mulți, și vor călători, pe buna șosea, cu avantajii, pe care deosebitele alcătuiți de interese și ambiții au așternut-o pentru picioarele gingașe. Am crezut bine să le arăt că în țara talentelor mai trăește ici și colo câte un biet om care știe ce să facă din viața lui, pe care nu i-a dat-o niciun șef de partid.

21 Noemvrie 1910.

XCVI

UN POET-COPIL: C. D. CRĂCIUNESCU

(O PREFAȚĂ) ¹.

În volumul care se deschide prin aceste rânduri se vor găsi vădite semne ale unui talent însemnat. Tânărul cu ochii frumoși, fața slabă și trupul plecat parcă spre un mormânt înainte de vreme, și-ar fi luat, în câțiva ani, locul printre scriitorii cei buni ai timpului nou.

Avea o simțire aleasă, care va fi ajutat să-l nimească, o cultură superioară celei pe care o poți cere dela vârsta lui și un mare meșteșug firesc al graiului. Versul lui se cetește cu plăcere, fragmentele de proză au o alcătuire solidă, o închegare sigură, o precizie de cuvânt care impresionează la cele dintâi rânduri. E o adevărată evocare în aceste scene din cariera lui Ion-Vodă cel Cumplit.

Împreună cu alți scriitori cari nu și-au putut rosti lămurit nici întâiul cuvânt, Crăciunescu din Craiova e, de sigur,

¹) La volumul: Constantin D. Crăciunescu, *Versuri și proză*.

dintre aceia al căror scris nu se gândește nimeni a-l judeca, dar al căror nume nu are dreptul nimeni a-l uita.

De câte ori câte un talent care făgăduia dispărea, e datoria celor în mână cărora au intrat hârtiile lui să le aleagă și să le publice. Poate că și acela care s'a încumetat să zugrăvească furtuna tragică a carierei lui Ioan-Vodă mai avea scrise care să fie descoperite. Ele se pot adăugi mai târziu la cele care văd lumina astăzi.

Iar, când, împrejurările de cultură fiind la noi, în sfârșit și la noi, altele, culegerile de poezie mai veche vor avea altă soartă decât cărțile noastre din seria « Poetilor Români », pe care nu le cere nimeni, s'ar putea alege din Alexandrina Mihăescu, din Maria Mavrodin, din Crăciunescu, din câțiva alții cari au avut o soartă omenească tot așa de tristă, materialul pentru un volum de cântece ce se pot cânta și mai departe decât ziua când au izvorât din suflete tinere pe care moartea le prîpea din urmă.

XCVII

MARIA MAVRODIN

Intr'o revistă din Iași, « Frăția Românească », d-l Eugent Revent, poet și el, tipări în vara anului trecut câteva poezii iscălite Maria Mavrodin, cu însemnarea că autoarea lor, o studentă, de loc din Roman, a murit, de boala care iea la vârsta aceasta, alegând, cu cruzime, pe cei mai buni.

Era o revelație de duioasă frumusețe simplă, de curat dor al iubirii, dar nu fără un simț filosofic al zădărniceii lumii, al mării minciuni a vieții, pe care singură munca o poate înviora și mângâia, lucru pe care nu-l știu cele mai puternice minți la douăzeci de ani.

Semnalând, odată cu descoperirea acestui talent, stingerea lui așa de repede, d-l Revent mi-a trimes două din poeziile Mariei Mavrodin, care au și apărut în « Neamul Românesc » și în calendarul acestei foi.

Încă dela început arătasem dorința de a cuprinde într'un volum versurile rămase după nenorocita fată al cărei luminos suflet s'a desprins așa de curând, cu toată

sfâșietoarea ei rugămintea de a trăi, numai de a trăi, oricât de înșelătoare ar fi viața.

Furtuni și patimi, mai veniți
Și mult și mult mă chinuiți,
Aprindeți voi țărâna rece,
Al morții prag să nu-l pot trece.

Am scris vechiului meu prieten profesorul N. Apostol din Roman, și el, interesându-se a găsit undeva în oraș o sârmană bătrână nemângâiată, care-și îngâna suferințele ei de mamă părăsită privind chipul plin de energie și înțelegere al celei duse și cetindu-i scrisul, veșnica-i mărturisire, de vis, de dor, de iubire, de suferință și desnădejde.

S'a învoit cu greu să-mi puie la îndemână acest caiet, care începe astfel: « Aceste sânt pociile scumpei mele Marii, copiate de mine, nemângâiată ei mamă; 1906, August 22 », și se mântuie cu această altă însemnare: « Sfârșitul poeziilor scumpei mele pierdute pe veci și eu, sârmană mamă nemângâiată, rămasă numai cu suvenirea ei ». Am aflat pociile ce urmează, deslușite pe cât se poate dintr'o copiere pe atât de mișcătoare, pe cât de defectuoasă; am lăsat însă la o parte trei bucăți de proză poetică, frumoase ca limbă, dar scrise într'un gen de romantism de mult părăsit și având unele falsul ritm de poezie pe care l-a propagat, cu scrisele unei doamne din Iași, una din cele mai vechi reviste de acolo.

Poeziile Mariei Mavrodin sunt scrise între 1903 și 1906; un progres se simte, fără ca forma să fi ajuns vreodată ca a pociilor pe deplin formați. Pentru a

urmări acest progres, tabla dă bucățile în ordinea cronologică. În reproducerea lor am păstrat ordinea caietului.

Această cărticică, în care zace un suflet superior și o caldă simțire tânără, va avea, desigur, și cetitori și judecători cari vor ști cu ce măsură se măsură opera morților cărora nu le-a fost dat a-și trăi vieța.

1909.

XCVIII

ION GHICA

Nici nu știi când vin inițiativele pentru un act de dreptate. Unei astfel de inițiative neașteptate, și care desigur că n'a venit prea curând, i se datorește împodobirea grădinii Ateneului cu bustul lui Ion Ghica.

Și e foarte interesant cine l-au comemorat: un liberal ajuns conservator-democrat, un liberal rămas liberal, dar care n'a avut niciodată legături strânse cu Ion Ghica. Prietenii politici, vechii prieteni de aproape, tinerii formați pe lângă dânsul? Vor fi fost ocupați aiurea, în aceste zile de congres nou pentru lucruri și moravuri foarte vechi. Prietenii personali? Dar cine nu știe ce înseamnă în România, să zicem mai larg: la Români, « prietenul personal »?

Despre politica lui Ion Ghica se pot spune multe. Cel mai adevărat lucru ar fi acela că el a fost unul din oamenii politici, foarte mulți la număr, cari nu fac politică. *Nu pot* s'o facă. În cazul lui special, ar fi făcut politică, și încă așa de activă, în acele împrejurări ale vechiului regim pe care le osândea, de altfel, din toate

puterile sufletului său. Acest liberal, nu prea liberal, avea aptitudini moștenite pentru politica de cabinet, care în legăturile dintre State se chiamă diplomație, dar care la popoarele nelibere înlocuește propaganda largă, crearea și conducerea curentelor, păstrarea contactului cu o întreagă lume care, odată trezită la viață înțelege a o trăi, și cu câtă patimă! A început conspirator, a urmat ca beiu de Samos, reformator în sens european, și cu mult succes; a încheiat ca reprezentant al României la Londra. În sfătuirii știa să tacă și să aștepte; la Minister avea, din educația pe care o primise, râvniri spre nepărtinirea Statului, așa cum o află mai mult sau mai puțin la Apuseni. În Cameră nu-și afla locul, deși ca profesor se dovedise vorbitor. Unii din tovarășii lui de activitate nu l-au cruțat mai mult decât dușmanii: puțini i-au stat în adevăr aproape și au păstrat despre dânsul o amintire vie și iubită.

În literatură — a scris și un roman — și în știință, dacă e vorba de evoluția formei literare, a cuvintelor ori a concepției științifice, abia dacă i s'ar putea face un loc. Ca profesor, a funcționat puțin, de și în împrejurări care nu se vor mai întoarce ca sens, valoare și folos al unei catedre. Dacă Ion Ghica se cuvenea de mult să aibă un semn de amintire, aceasta se datorește însă, nu acelei politice de nuanță puțin cam orientală în ton, ori aspirațiilor spre occidentalism pe care ea le îmbracă, și, în sfârșit, meritelor scriitorului, bărbatului de știință, ci *însemnătății lui culturale*.

A venit într'o vreme când, urmărind același scop, înoinții știau să-și găsească fiecare drumul deosebit,

potrivit cu însușirile de care era înzestrat fiecare; a venit ca reprezentantul acelu sfârșit de veac al XVIII-lea, fără nimic romantic, modern în el. Era omul lecțiilor pe care le primise, al cărților pe care le cetise. Nu poate fi socotit nici ca un inginer, nici ca un matematic, nici ca un naturalist, nici, în sfârșit, cu toate sfaturile pe care le-a dat în această privință, cuprinzându-le într'un volum întreg, ca economist. Dar avea, ca învățătorii săi prin grai și prin scris, o încredere nemărginită în știință, în știința pozitivă, exactă, căreia-i atribuia și o superioară valoare educativă, socotind-o ca mijlocul prin care, reformându-se toată cugetarea lumii, se poate crea o nouă omenire pe deplin lămurită asupra motivelor, îndreptățirii și urmărilor tuturor faptelor sale, noua omenire fericită a Libertății, Egalității, Fraternității, logic și definitiv demonstrate.

Firește că în această concepție era o greșală. Nu cu cele trei cuvinte magice, nici cu deprinderea argumentelor și cu practica sofismelor înaintează lumăa, ci cu o cultură morală care nu vine din silogisme, nici nu se sprijină pe teoreme. Dar din acest fel de gândire putea să iasă un fenomen sufletesc care, acela, înalță și impune: admirația pentru cuceririle științei, pentru supunerea naturii de dânsa, pentru apropierea oamenilor unul de altul și alinarea greutăților traiului. Și sentimentul acesta, era la Ion Ghica așa de puternic, încât el dă aripi frazei științifice și amestecă într'o cuvântare inaugurală, într'o lecție, într'un articol de revistă, pagini de acelea care, prin superiorul lor idealism și energia

afirmațiilor de ordin înalt, pot servi la ridicarea sufletului generațiilor tinere.

Un bust? Cutare primar bucureștean are o statuie întreagă. Poate că lui Ghica astăzi i se cuvenea ceva mai mult: a se pune lângă povestirile lui din viața trecutului, — acele « Scrisori către V. Alecsandri » după care-l cunoaște lumea, — scrierile mărunte risipite prin reviste, pierdute ca broșuri. În ele cred că s'ar găsi, prin astfel de pagini, ceea ce trebuie pentru a-l așeza și mai sus în stima timpurilor noastre.

23 Mai 1910.

XCIX

GRIGORESCU, DUPĂ VLAHUȚĂ

Cartea de prietenie și pietate a d-lui Vlahuță despre Grigorescu a apărut. E un vrednic prinos adus memoriei celui mai mare artist pe care l-a produs această țară pentru a se recunoaște, înseninată, înălțată și veșnicită, în opera lui. Până acum nu s'a tipărit la noi o scriere a cărei înfățișare exterioară să fie așa de mult la nivelul datoriei de recunoștință pe care o înfățișează.

Multe se pot spune despre această biografie poetică și interpretare lirică, prin care autorul ei a dat încă odată dovadă de finul său simț pentru frumuseța atinsă și prin alte mijloace decât ale literaturii, în care ocupă un loc de frunte. Aici vreau să amintesc însă numai două mari datorii pe care le avem față de pictorul țării și țaranului nostru.

Grigorescu era dintre acei oameni cari se închid în misiunea lor ideală, cari înlătură orice curiozitate profană dela un laboratoriu de artă din care au ținut și știu să facă un altar, cari nu se pot vedea pe ei decât în ce au ajuns să îndeplinească prin contopirea deplină a

sufletului lor cu dumnezeescul model. Ce poate fi pentru un asemenea om, care a lepădat de mult zdrențele sale vulgare de personalitate, — tinzând a fi numai o individualitate în cuprinsul artei lor, — amănuntul biografic, genealogic, cronologic: accidente, legături cu lumea, dela care de mult s'a hotărât să nu primească nicio înrăurire, oprindu-se chiar dela cetitul în ceasurile libere, pline pentru dânsul de viziuni noi? Astfel a doua zi după moarte marele pictor a intrat în legendă, în acea « legendă de aur » pe care talentul d-lui Vlahuță o schițează zi cu măiestrie.

Dar nouă ne e iertat să dorim a afla lucruri pe care Grigorescu însuși nu le-a prețuit și de care n'a vrut să audă. Recunoștința noastră, fără să piardă caracterul ei pios, vrea să le știe. Nu vor fi totdeauna esențiale pentru arta lui prin care s'a înscris în paginile dintâi ale vieții neamului, dar, și astfel, până la cel mai « neînsemnat » punct din atingerile cu pământul ale acestui om care și-a găsit o cărare în ceruri luminoase, ne simțim datori a cunoaște. Și, oricum, cel mai singuratec dintre izolați, prin modestie ori mândrie umană, suferă de aici de jos atingeri care schimbă alcătuirea intimă a celui suflet pe care s'a chinuit așa de mult să-l ție mai presus de orice influență.

Avem nevoie de biografia amănunțită a lui Grigorescu. Azi încă ea nu se poate scrie. Dar se cuvine să o pregătească oricine are în păstrarea sa o informație care poate folosi. D-l Livianu, care a cunoscut pe pictor în anii dela început, a scris o vieață a lui Grigorescu, de proporții destul de întinse, și o ține gata de tipar: poate

că vom putea-o da în curând¹⁾). Intre hârtiile răposatului academician Grecescu se află scrisori inedite ale artistului tânăr, care învăța în Apus o disciplină artistică și se forma într'un mediu care lipsea la noi. Acasă, în locuința de muncă din Câmpina, fiul marelui inițiator în pictura despre noi înșine posedă de sigur o sumedenie de hârtii asupra cărora și publicul are drepturile sale. Cine ar lua asupra-și sarcina de a cerceta, clasă și întrebuința aceste materiale, ar merita, de sigur, mulțumita tuturor. Să se grăbească: în această țară a noastră lucrurile cele mai prețioase se împrăștie și se pierd repede, în mijlocul unei indiferențe care arată ce superficială e încă acea cultură cu care ne place a ne mândri.

Grigorescu nu s'a învoit niciodată la popularizarea, în orice chip, și de oricine, a operei sale. Dăduse forma definitivă, tipul caracterului artistic al unui popor, dar *popular* nu era nici prin gusturi, nici prin ambiție, nici prin dorință de trai bun. Ii era de ajuns că tablourile lui *sunt*, că le vede, că le văd și alții, cari pot înțelege ceva din ele. A le preface ori a le vedea prefăcute în fototipii îi era peste măsură de antipatic. Toți cari l-au cunoscut știu cu ce groază se cutremura el la ideea acestei împuținări triviale a celor realizate de dânsul cu atâta silință a sufletului întreg, setos de a se exprima într'o formă invariabilă.

Desigur că este o mare deosebire între tablouri și cea mai izbutită reproducere a lor. Mai ales când ai a face cu opere de acelea în care conturul se înlătură ca artificial,

¹⁾ S'a pierdut la mine în vremea războiului (1934).

în care culoarea însăși este silită a da efecte care nu par a putea să fie în limita mijloacelor materiale, în care, în sfârșit, tendința, tot mai pronunțată, în disprețul oricărei aprecieri, e să dea prin natură un fior de poezie supranaturală.

Insă aceasta e osânda picturii, — fiecare artă avându-și osânda de insuficiență. Altfel nu-l putem avea toți pe același Grigorescu. Și trebuie să-l avem. Suntem astăzi în stare să simțim această nevoie. Ne încunjurăm de propria noastră ființă prin el. Prin mijlocirea lui primim o mai înaltă conștiință de valoarea noastră și o mai deplină simțire pentru elementele ideale care în sufletul nostru așteaptă să fie chemate. O necesitate morală e astăzi să avem sub ochii noștri carele rătăcitoare, fetele zugrăvite din nevinovăție și lumină, păstorii împrejmuiți de natura din care ei fac parte întregitoare, primăvara pomilor și a florilor, scenele clipei eroice a Războiului.

Să aibă curajul un editor — dar nu fără sfătuitorul său artistic — de a împodobi tot Ținutul vieții noastre naționale cu bune reproduceri din pânzele cele mari ale lui Grigorescu. Ar contribui la educația noastră a tuturor. Sau Casa Școalelor, care a editat splendidul volum al d-lui Vlahuță, le-ar putea da astfel o mai largă răspândire prin clișeele unei cărți care costă 90 de lei.

20 Octomvrie 1910.

C

LA MOARTEA LUI TOLSTOI

Ce greu e să poți trăi pentru gândul tău, numai pentru el! Să închizi ușile casei și ușile sufletului. Să te întorci spre tine, spre conștiința ta, spre credința ta, dar nu pentru a te opri acolo, ci pentru a intra astfel în legătură cu puterile cele mari și veșnice de unde vine toată acea lume din lăuntru, pe care atunci n'o mai poți crede peritoare.

Mare vis, și vis zădarnic. Vis nefîngăduit însă, de sigur. Tu ești, nu pentru Dumnezeu dela care socoți că vii, și pe care-l reclami pentru tine, ci tocmai pentru acea lume pe care vrei s'o înlături, de care vrei să te ferești, înaintea căreia vrei să te ascunzi. Tu ești pentru soția aceea cu toane bune sau rele, pentru copiii aceia care-ți seamănă ori ba în alcătuirea și îndreptarea lor sufletească, ești pentru vecinii tăi, chiar dacă-ți strică liniștea, pentru cei ce te văd trecând pe stradă și poate rîd de tine, ești pentru curioșii ce năvălesc în casa ta, cât de bine păzită, cu întrebări sau cu interviewuri, cu acele aparate de fotografie sau de... cinematograf, ești pentru

dușmanul tău cel mai strașnic, care pare să aibă, și el, un drept asupra ta. Om, ești pentru oameni. Și nu pentru a le cruța sarcina de a se îngriji de tine, ci pentru a primi sarcina de a te îngriji de ei.

Filosoful cel mare și dușmanul cel mare al filosofiei, cugetătorul adânc și tăgăduitorul cugetării, creștinul cel entusiast și provocatorul creștinismului care este — și —, poate, trebuie să fie — a hrănit și el ultimul vis al *păstrării pentru sine, al ruperii legăturilor cu omul fățarnic și zădarnic*. A fugit din mijlocul gloriei, și a uitat că fuge din mijlocul datoriei, care nu e totdeauna plăcută, dar e inevitabilă totdeauna. A căutat un ascunziș pentru zile, luni, poate ani din urmă. Și, peste câteva ceasuri, el găfâia în durerile agoniei pe patul improvizat din sătuceanul Astacovo. Acolo-și dădea sufletul singur, pe când căsuța care slujește de gară era năvălită de tot ce credea el că a lăsat pentru totdeauna în urmă.

Soarta a răspuns astfel la întrebarea lui. Pentru a ieși din viață nu e decât o singură poartă: a morții. Și ce e mai cuminte e să aștepti să ți-o deschidă puterea dela care ții viața. Iară până atunci fii al celorlalți, cât poți mai mult și cu cât mai multă bucurie. Va fi o vreme — și poate e aproape — când vei trăi numai printr'înșii. Oricâtă lumină ar fi în Raiul tuturor speranțelor!

14 Noemvrie 1910.

CI

D. A. TEODORU

Un accident de automobil mântuie zilele lui D. A. Teodoru, secretarul-general al Ministerului de Instrucție.

Teodoru era o inteligență clară, un vorbitor plin de vervă, un cugetător care avea interes pentru marile probleme, un scriitor elegant, care a scris și versuri, un om foarte cult, care făcuse bune studii istorice. Pe vremuri, ca socialist, se dovedise un călduros prieten al claselor nenorocite. Prins de politica de partid, aceasta-l ridicase la onoruri, dar ne făcea adesea să nu mai putem recunoaște în actele lui administrative libertatea de spirit și lărgimea de vederi a fostului nostru coleg.

Moartea lui neașteptată și așa de grozavă e unul din acele evenimente care arată în ce stă valoarea vieții omenești, al cărui viitor se află în puterea naturii inconștiente: în singurele fapte, pe care nimic nu le poate nimici, în ele sau în urmările lor.

12 Dechemvrie 1910.

CII

IORDACHI GOLESCU ¹⁾

Istoria literaturii noastre vorbește despre cărțile care nu s'au cetit. Aceasta e și deosebirea cea mare între dânsa și istoria literaturilor Apusului, care tratează despre cărți care s'au cetit, s'au păstrat, s'au căutat din nou, au fost iubite, admirate și prefăcute de oamenii pe cari ele-i înrâuriseră, în realitate vie, socială și politică.

Și la noi sufletul omenesc simțea nevoia să vorbească altfel decât într'o absolută intimitate, și într'o intimitate trecătoare. Voia să păstreze clipa durerii, a bucuriei, scânteierea fulgerătoare a gândului, cutremurul zguduitor al faptului. Și atunci boierul lua condeiul și însemna, în chirilică răpede, sub formă de cronică, de satiră, de cântec, ceea ce se mișcase înlăuntrul său. În răgaz de bătrânețe putea să întinerească la cetirea acelor rânduri, și, dacă avea un bun prieten, îi împrumuta caietul —, ca să-l cunoască mai bine.

¹⁾ N. Bănescu, *Viața și scrierile lui Iordachi Golescu*, Tipografia « Neamul Românesc », Vălenii-de-Munte.

În acest timp meșterii de tipar lucrau la Psaltiri și Evanghelii, la cărți de tâlcuire și îndrumare creștinească. Acelea *trebuiau* să se publice. Acestealte adesea *nu* trebuiau să se publice. Erau doar ca un fel de memorii secrete, pline de mari primejdii.

Uneori — rar — se găsea în familie câte o fiică iubitoare. Fiică, nu fiu — fiindcă aceia, fiind *ei* sau nefiind nimic, nu trăiesc lângă vreo amintire. Ea dădea la tipar manuscrisul. Mai ales dacă-l cerea vreun tipograf de mărimea intelectuală a unui Eliad ori Kogălniceanu. Și astfel apărea cartea, dar tot ca să nu se cetească. Pentru că vremea ei trecuse, și câți sunt, câți *pot* și *vreau* să fie mai mult decât oamenii vremii lor!

Nu e o întâmplare că astăzi Iordachi Golescu învie prin pietatea unor descendente ale familiei, d-nele Golescu și Peticari. Opera de publicare și interpretare a luat-o asupra-și d-l N. Bănescu, care a cheltuit atâta timp pentru luminarea împrejurărilor literare din veacul al XIX-lea și a dat dovadă de o pietate așa de inteligentă față de figurile ce tot mai mult răsar înaintea noastră pentru a rosti vorbe de înțelepciune, care, în marea lor vechime, par nouă.

O biografie neobișnuit de bine informată, — căutându-se și prin dosarele din Arhivele Statului, — și de o limpiditate desăvârșită deschide volumul. Avem apoi satirele în chip de comedie. Studiile lui Golescu îl îndreaptă spre această formă de înfățișare a nemulțămirii, a indignării, a pasiunii lui răsplătitoare. E vorba de biruri mari, de grozave suferinți, de averi scandaloase, de favoruri compromițătoare. E sfârșitul « fanariotismului » prins de un colaborator al lui, care înțelege, simte și se

pocăiește. Fără să fi avut ca motiv al acestei stări de suflet nouă, ca fratele său Dinicu, călătorul în « Europa », comparația cu ordinea și nepărtenirea administrației de acolo, dominate de ideea binelui public, Iordachi face aceleași mărturisiri. Numai cât el nu trece dincolo de ele pentru a împărtăși o durere, care e omenească, și e a oamenilor din neamul său. Ii ajunge să denunțe, și în tonul pârii e ură, temperată doar de glumă, nu milă.

Iordachi Golescu nu era cunoscut ca traducător, nici ca un spirit preocupat de probleme morale superioare. Fragmentele din « Iliada » lui românească și din cugetările lui, pe care le dă d-l Bănescu, sunt deci o surprindere plăcută.

Chiar când e banal ori trivial, Golescu stăpânește minunat, cu toată ucenicia sa, școlară și literară, în elinește, graiul românesc al poporului aceluia despoiat și batjocurit de fiarele mari și mici ale unei fiscalități odioase. A cules proverbe, — prin care-l cunoaștem — a publicat o gramatică, — nu fără interes —, dar, pe lângă aceasta, a strâns multe alte lucruri, și a avut chiar, — acesta fiind și scopul său din urmă, — marea ambiție a unui dicționar, pe care a și realizat-o în parte. D-l Bănescu l-a semnalat și apreciat: va veni vremea când informația cuprinsă în el va intra în circulație.

Această carte era pentru editoare o datorie, a cărei îndeplinire le onorează, și a fost pentru d-l Bănescu o plăcută ocupație, de roadele căreia trebuie să-i mulțumim. Nu știu ce va fi pentru cetitori, dar pentru istoria culturală e încă un prețios izvor și pentru literatura românească o întregire neapărată și de mult cerută.

28 Noembrie 1910.

CIII

GRIGORE ȘTEFĂNESCU

Dintre membrii Academiei se mai duce unul care era bătrân numai în numărul anilor — șaptezeci și trei, zice necrologul —, dar altfel avea toată puterea fizică, toată hărnicia, toată pasiunea unui om mult mai tânăr. În ușurința cu care pleca la congrese și făcea fără osteneală drumuri lungi, în regularitatea cu care venea la toate ședințele adunării, — dela Universitate plecase de mult —, în vioiciunea cu care urmărea toate manifestările vieții publice — în Iunie el prezida în București meetingul « Ligei » împotriva silniciei din alegerile de peste munți —, în nervozitatea cu care-și manifesta simpatiile și antipatiile, la care niciodată n'a renunțat, se simțea, dacă nu tinereța *lui*, măcar nebiruita tinereță a unei epoce fericite, peste reprezentanții politici și culturali ai căre'a bătrâneța, socotită, prudentă, practică, nu s'a putut înstăpâni pe deplin niciodată.

Grigore Ștefănescu are o lungă carieră de om de știință, amestecat, ca mai toată lumea la noi, din când în când și în împrejurările politice. A ocupat mulți ani

catedra de geologie la Universitatea din București, a fost și rector, — și un bun rector, cinstit, gospodar și părintesc față de studenți, — a făcut parte din Corpurile Legiuitoare, și până în ultima zi a purtat grija unui Muzeu de Geologie pe care-l atingeau adesea, spre marile lui necaz, care nu zăbovea cu desmințirea cea mai aprinsă, criticele tineretului. A scris mult, și manualul lui de Geologie l-au avut în mâni atâția dintre școlarii învățământului nostru secundar, până ce l-au înlocuit alte cărți, mai apropiate de actualul nivel al cunoștințelor. Nu i-a lipsit norocul în descoperiri pe care nici adversarii lui nu i le tăgăduiesc.

Acești adversari aveau mai multă știință decât dânsul, dar, când ei făceau să reiasă deosebirea, uitau un lucru, care trebuie să înrăurească judecata oricui. Grigore Ștefănescu făcea parte dintre acei oameni cu nesfârșită iubire pentru cultură, cu nobil entusiasm pentru specialitatea lor, cu înțelegere pentru nevoile intelectuale ale unui neam, ce trec peste marginile unei singure științe, cari, întorși din străinătate, au adus cu dânsii, ei cei d'întâi, interesul pentru studiile înalte, pentru explicațiile superioare, pentru concepțiile dominante ale lumii. Nu s'au închis în laboratorii, nici în biblioteci, ci, pe toate căile, prin conferințe, prin cursuri, prin convorbiri, prin cărți, manuale de școală, reviste, ziare, au trezit societatea la o viață potrivită cu civilizația modernă.

Ce greutateți au întâmpinat, putem judeca după acelea care astăzi încă se întâmpină. « Revista științifică » a lui Ștefănescu și Aurelian a luptat ani de zile ca să se poată menține între neînțelegători, și numai după

cele mai mari jertfe de timp și de bani redactorii ei au trebuit să renunțe la o publicație instructivă și senină, de felul căreia și acum am dori să avem una. Numai cât dorința de a folosi celor cu o neîndestulătoare cultură a slăbit simțitor de atunci, și specialiștii mai mult sau mai puțin bine instalați stau prea sus pentru a vedea în ce necunoștință trăiește încă poporul lor.

Aceste lucruri trebuie amintite, înainte de orice, de câte ori unul dintre cei d'întâi luminători științifici ai societății noastre românești ne părăsește.

27 Februarie 1911.

CIV

G. ORLEANU

În Gheorghe Orleanu, plecat dintre noi, după îngrozitoare și îndelungate suferințe, în timpul cărora el dispăruse, ascunzându-și în străinătatea depărtată cele din urmă chinuri, literatura românească suferă fără îndoială o pierdere, precum suferă o pierdere și societatea, în care el se deosebise totdeauna prin purtările alese ale unui om de felul cărora avem prea puțini.

Gheorghe Orleanu, versat ca puțini alții în literatura franceză, mai ales aceea din timpurile mai nouă, era un om de talent. Stăpâna forma poetică, nu era lipsit de imaginație, și traducerea lui sunt printre cele mai bune ale literaturii noastre. A scris foarte îngrijite sonete și s'a încercat chiar în drama istorică, schițând, într'un moment de entuziasm general, în zilele comemorației naționale din 1904, epoca lui Ștefan-cel-Mare. O parte din această lucrare a fost publicată în « Calendarul Ligei Culturale » pe 1907, și n'a aflat prețuirea trebuitoare.

Dacă numele regretatului poet nu e mai cunoscut, aceasta se datorește și lipselor temperamentului său.

Orleanu era un sfios de lume, un visător străin de realitate, un cetitor pasionat care trăia prea mult în creațiunea altora ca să poată căpăta vreo dată acea încredere în sine care e condiția neapărată a creațiunilor proprii; înțelegea prea multe și în prea multe chipuri pentru a putea să fie el însuși, să capete acea definiție și persistență a caracterului care exclude influențele, care taie hotare de izolare pentru ca sufletul, îndreptat asupra lui însuși, să dea măsura lui întregă. Ce a fost mai bun în acela a cărui amintire ne încunjură azi, s'a dus împreună cu dânsul: blândeța, prietenia, plăcerea de a vorbi cu alții, ignorându-se pe sine, dar, în același timp, și puteri care n'au fost lăsate, de cea mai timidă discreție, a ieși în luptă și a învinge.

L-am auzit vorbind de câteva ori, la București și la Galați, unde stătea. Iși scria cele câteva cuvinte ce era să spuie. Și nu le nemerea nici atuncea, pierzându-se la cele d'întâi sunete ale glasului său, care, în acea mulțime, îl impresiona rău. Și totuși, prin icoanele ce-i răsăreau în minte, prin stăpânirea stilului oratoric, prin simpatia ce trezea înfățișarea lui de artist cu lungi bucle crețe în jurul strălucitoarei frunți palide, ar fi fost un foarte bun vorbitor.

L-am avut tovarăș de excursie, — într'una înspăimântat de tot ce se îmbulzește și face zgomot pe lume, pierzând astfel orice plăcere de a trăi, căci nicăieri pe pământ zeii n'au lăsat un colț pentru cei ce râvnesc numai către dânsii. A luat parte câțva timp la lupta noastră politică și a cules 350 de voturi la Colegiul al II-lea de Covurlui, în alegerile generale din 1908. Apoi

se lăsă prins în clubul conservator și se simți așa de jenat de această părăsire, care la oameni ca dânsul nu e niciodată o dezertare, încât, fără cuvântul de explicare pe care nu l-ar fi putut scrie, alergă cu o mie de lei în sprijinul societății noastre de editură.

Familia ar trebui să păstreze într'o carte care nu s'ar uita, ce s'a îndurat el să scrie, și mai ales ce a îndrăznit să arunce în circulația literară acest suflet ales, merit să trăiască în liniștită și tăcută fericire și asupra căruia natura și-a încercat cele mai strașnice cruzimi ale ei.

6 Martie 1911.

CV

DRAGAN ȚANCOV

A murit în Bulgaria unul din acei oameni cari, cu toate greșelile lor, cu toată schimbarea la față pe care le-a impus-o ambiția, năcazul pe ridicarea altora ori slăbiciunea vârstei, au pentru un popor marele, neîntrecutul folos de a înfățișa în ființa lor, rămasă pe pământ parcă anume pentru aceasta, peste marginile obișnuite ale vârstei omenești, trecutul de sfinte speranțe și eroice lupte ale țării și neamului lor. Față de tinerii unei vremi bătrâne ei rămân bătrânii unei vremi care trăiește tânără în amintirea tuturor.

La 1859, anul Unirii noastre, Dragan Țancov începea să publice cea dintâi adevărată foaie politică dincolo de Dunăre, *Bulgaria*. Supus, ca și patrioții români din acea vreme, înrâuririi franceze, din triumfătoarea epocă a lui Napoleon al III-lea, el se făcu unit din ură împotriva Fanariotismului, care stăpânea încă toată viața bisericească și culturală a nației sale (pe atunci unchiul d-rului Racovschi, care vrea să fie neapărat șeful socialiștilor « fără patrie » în România, se lupta, din Belgrad,

pentru vechea ortodoxie de care nepotul habar n'are; unchiul era un «aventurier», «un cap nesigur și cu toane», scrie Jireček).

În luptele pentru autonomia Bisericii bulgare el își păstră rolul. Făcea parte, ca mai toți scriitorii, din mișcarea «democrației». Când prințul Alexandru luă în 1881 puterea absolută, el se puse în fruntea agitatorilor, dar trebui să meargă la Vrața pentru a medita într'o onorabilă deținere politică asupra «tiranilor». În fruntea coaliției partidelor, el luă conducerea Ministerului constituțional. Dușmanul său cel mai statornic, liberalul Caravelov, poet cu plete mari, răsturnă pe acest conservator. De atunci Țancov ajunsese firește dușmanul de moarte al prințului care dăduse puterea lui Caravelov, și el luă parte la criminala faptă a izgonirii celui care dăduse Bulgariei unitate și glorie.

Ura împotriva noului prinț Ferdinand îl înlătură apoi cu totul din rândul oamenilor politici cari mai au acțiune în țara lor. Ireductibil, amărât, bătrânul revoluționar s'a stins, lăsând pentru cine face, chiar cu meritele lui, politica lui, o lecție.

18 Martie 1911.

CVI

IOSIF STERCA ȘULUȚIU

Bătrânul, foarte bătrânul președinte al Asociației ardelenene a murit, a doua zi după aprinse polemice, și i s'au adus la mormânt laude de care în lunga lui viață nu s'a împărtășit prea mult. Vom avea fiecare parte de lauda pe care n'om auzi-o, și tot e mai bine decât batjocura pe care nu mai ești în stare s'o răspingi.

Iosif Sterca Șuluțiu n'a fost niciun orator, nici un scriitor de frunte, niciun om politic cu vază, care să fi jucat un rol mare: el nu s'a impus recunoștinții urmașilor nici prin așezământul pe care netăgăduit să-l fi înălțat și întărit, de și i-a fost dat să prezideze serbările pentru inaugurarea Palatului din Sibiu al Asociației. Era și un om cu mijloace materiale foarte modeste, și nu s'au revărsat din dărnicia lui binefaceri asupra nației.

Și cu toate acestea cuvintele de pietate spuse acum câteva zile în cimitirul bisericii unite a Sibiiului nu sunt numai îndeplinirea unei ultime datorii de bună cuvîință oficială. Măcar acum președintele Asociației trebuia să

primească o recunoaștere generală. Și anume pentru trei motive.

În poporul acesta al nostru sunt atâția cari se gândesc, din neamul lor, numai la ei și primesc bucuros a părăsi și o parte mai mare ori mai mică din trecutul lor personal. Oameni cari să simtă datoria ce au față de un nume cinstit, față de un înaintaș respectat, nu prea întâlnești. Și meritul lui Șuluțiu a fost acela de a fi făcut parte dintre aceste persoane rare. Nepot al unui bun, blând și darnic episcop român, căruia soarta prielnică i-a îngăduit a ridica Biserica lui la vechea demnitate metropolitană, el n'a uitat niciodată ce datoriei impunea această înrudire. A trăit în amintirea unchiului, și memoria acestuia a găsit în el cel mai convins apărător.

Vlădica Șuluțiu n'a invidiat pe marele Șaguna pentru puteri omenești care nu sunt date oricui. Au trăit mult timp bine împreună. Ceea ce Mitropolitul unit i-a recunoscut și, în unele privinți, poate și îngăduit Mitropolitului celuilalt, Iosif Șuluțiu n'a vrut nici să recunoască, nici să îngăduie. A fost un învierșunat detractor al celui mai însemnat bărbat politic ce a stat în fruntea Românilor din Ungaria, și n'a cruțat nimic pentru a-l scădea în ochii noștri. Urâtă faptă, ai zice. Dar, gândindu-te la motivele ei, o îndreptățiai: mai mult încă, ajungeai la o înaltă stimă pentru omul care, împotriva tuturor, dintr'o nezguduită convingere, unită cu o preferință firească, apăra la lumina zilei, luând asupra lui tot odiul, o concepție de care nimic nu l-a putut despărți. Simțeau că nu era vorba de dânsul, de persoana

lui și de interesele acestei persoane în ponegrirea neîmpăcată a marelui mort, și nu puteai s'o condamni cum fără îndoială în alte împrejurări erai dator a o face.

Știind ce datoriă numele său, Șuluțiu avea, în sfârșit, o prestanță aristocratică, un simț de aleasă demnitate, o supraveghere a purtărilor, cuvintelor și atitudinilor sale, care dădea «Asociației» în unele împrejurări un anume prestigiu pe care cea mai grea muncă sau talentul cel mai recunoscut nu pot să-l dea în aceeași măsură. Era omul marilor solemnități, al inaugurărilor, al comemorațiilor, și, când de la națiile celorlalte veneau nobili de veche obârșie și înalți demnitari de Stat, îți părea bine că poți opune morgei lor desprețuitoare rezerva rece de patrician a acestui bătrân fruntaș român.

Prietenii lui au plecat înaintea de dânsul; admiratorii n'au putut cuceri însușirile lui modeste. Dar cei cari l-au stimat vor simți în anume momente lipsa acestui om care de sigur că nu era cum sânt toți ceilalți.

27 Mart 1911.

CVII

NICOLAE DENSUSIANU

S'a dus dintre noi un om tăcut și aspru, neînduplecat și fanatic, un vizionar de gânduri mari, de ipoteze imposibile, de fantastice teorii îndrăznețe. Nu un poet ca Hasdeu, zburând pe aripile de vultur ale unei închipuiri uriașe, nu o minte superioară filosofică, scaldându-se în eterica lumină a ideilor nemuritoare. Nu atâta și așa de mult, ci un îndărătnic al credințelor sale, care *ajungeau* în știință, venind de aiurea.

A fost deci Nicolae Densusianu, bătrânul singuratec, care a murit pe ascuns de oameni, străini de dânsul și urîți de dânsul, a fost el un om politic care să-și servească scopurile și prin cărți de istorie? A jucat el, ca orator, ca agitator, ca deputat în Parlament, un rol oarecare în acele timpuri de după '48, dar mai ales de după '66, după silnica unire cu Ungaria și pierderea tuturor drepturilor și risipa grozavă a tuturor speranțelor?

Nu: a fost un gazetar literar, un polemist, iar la noi un pribeag. Tipul pribeagului care nu înțelege, nu admite, nu iartă, care nu poate și nu vrea să se asimileze. Nu

unul din acei Ardeleni cari se găsesc bine în cluburile, cafenelele ori saloanele noastre și, odată naturalizați, dar și fără aceea, dau asalt la leafă, la situație, la notorietate. Și era destul de inteligent, destul de energic și de harnic ca să răsbată, dacă nu prin lingușirea și intrigile familiare, din nenorocire, altor emigrați din țara de unde ideal, nu poște trebuie să ni se aducă, măcar prin mândra siguranță de sine, pe care ca anume Ardeleni o avea. Și n'a fost decât bibliotecarul statului-major, și la mormântul lui, de unde lipsea Academia Română, de și-i fusese membru corespondent, a vorbit doar un ofițer, coleg de slujbă.

N. Densusianu a strâns un material istoric prețios. El a închinat lui Horea o monografie extraordinar de bine informată, care va rămânea și ar merita să fie retipărită. A atras atenția asupra permanenței unei organizări politice la Românii din Ungaria, și în acest spirit a strâns, din cărți tipărite, cele cinci volume de întregire la colecția «Hurmuzaki». Poate se va vedea ce ipoteze, desigur mai mult decât odată curioase, se cuprind în cartea de muncă îndelungată în care pretindea să explice altfel decât toți ceilalți vremile străvechi ale acestor țări locuite și astăzi de Români.

Dar mai interesant decât acest scris al său, care cuprinde informație bună și pagini ce nu vor muri, era el însuși. Trăia în acest bătrân, coborîtor de nemeș din jurul ruinelor Ulpiei Traiane, nu mândria romană, cum i-ar fi plăcut lui, ci o neînvingătoare încăpățănare dacă. Și mai trăia ceva: conștiința tuturor suferințelor îndurate de ai noștri acolo, dela cel dintâi apărător al țărâniei

ardelene căzut înaintea călăreților maghiari ai năvălirii până la moartea silnică a tatălui său, în zilele cumplite ale revoluției dela 1848. Acest om părea, cu statura lui înaltă, cu aspra lui privire, cu bătrâneța lui dârză, cu vorba-i puțină și sila de lume, icoana însăși a nenorocului nostru care nu se dă, a înfrângerii noastre care în tăcere gătește după cea din urmă luptă pierdută clipa celei mai apropiate răsbunări.

Și e păcat că s'a dus în mormânt fără să aibă singura bucurie de care sufletul său fără zâmbet era în stare.

3 Aprilie 1911.

CVIII

C S T O I C E S C U

A murit repede acest reprezentant distins al vieții politice dominante astăzi. Mai ieri stătea în Parlament, bolnav după cât se spunea, dar rumen la față, voinic, bucuros de vorbă și de luptă. Azi două, trei boli neiertătoare l-au răpus.

În istoria contemporană a României numele fostului ministru, în trei rânduri, nu se va pomeni. N'a avut nicio idee care să-i aparție în așa chip încât să nu poată fi despărțită de amintirea lui. Elocvența lui era elocvența generației lui: pregătită, solemnă, fardată; foarte plăcută, dar, dacă nu în acel moment, măcar a doua zi, fără urmări. A jucat și el odată roluri prime într'o piesă proastă care se va uita.

Nu putea suferi pe «socialiștii» cari în ultimele timpuri luaseră tot în partidul liberal, până și speranțele lui de a mai fi ministru. Și puțină dreptate desigur că avea. La clădirea casei liberale, bună rea, cum e, dar mare, încăpătoare și cu venituri însemnate, niciunul din acești domni și domnișori n'a adus o cărămidă, n'a

dat o lovitură cu ciocanul. Dar mai mulți sergenți de stradă cred că recunosc în ei pe aceia cari, mai de mult, cercaseră să dea foc imobilului în care s'au instalat acuma, cu sgomotul, lăfăiala și beatitudinea «intelectualilor» cari n'au muncit și n'au produs.

Dacă Stoicescu nu-i putea suferi pentru acest caracter de uzurpatori, avea dreptate. Dar, dacă-i ura ca socialiști, greșea. Nu sunt și nici n'au fost socialiști. Speța autentică n'a existat niciodată la noi, în ce privește pe indigeni. Caracterele ei sunt idealism, pasiune, și proselitism, disciplină, ostășie, apostolat. Cunoașteți pe cineva care să samene cu această caracterizare?

Dar de sigur nu era vorba de aceasta. Nu era vorba nici de liberalism. El se stinge prin colțurile de provincie unde sunt bătrâni cu plete albe cari visează revoluția trecând peste mormintele lor în curând deschise. «Liberalii» cărora le aparține Stoicescu, cei dintâi epigoni, sunt frați buni cu tachistii și n'au alte apucături decât socialiștii, fratele cel mic, cu același aer de familie.

Samănă așa de bine, încât nu se pot răbda, pentru că le e cu neputință să încapă unii de alții.

18 Mai 1911.

CIX

ION ADAM

În *Ion Adam*, pe care o boală grozavă îl ia de tânăr, după ce i-a întunecat gândul în ultimul timp, literatura românească pierde una din cele mai originale naturi de artist.

Dacă ar fi luat cineva în mână orice carte a lui, afară doar de aceea, ieșită deunăzi, care-i cuprinde glumele populare, hazliile znoave, poveștile simple și fără nici-una din acele pretenții stilistice care pot numai să le strice, ar fi crezut că are înaintea sa pe un estetic crescut în contactul cu civilizațiile apusene care nu mai pot da noutate decât în exagerarea și ciudățenia stilistică, ori în bizareria concepțiilor, în fantezia deslănțuită fără frâu a chipurilor și situațiilor. Mai ales din cele dintâi nu lipseau diafane figuri de castelane, eroi cu puteri neobișnuite, clipe de un dramatism curios și jignitor pentru gust. E deci tocmai înfățișarea acelor cari vin în mijlocul unei lumi așa de nouă, cu oboseala și goana după senzații neîntâlnite până atunci a anumitor cercuri «intelectuale» din bătrâna Europă apuseană.

Și nu. Omul era un fiu de sătean, un fost învățător.

Fusese și el prin altă lume și cetise și el în alte limbi, dar nu la vârsta când sufletul se înrăurește și se schimbă. Dacă stăpânea la dânsul această notă tare, neașteptată, sguuitoare sau tulburătoare, era de vină sufletul lui însuși, suferințele, ce se pregăteau, ale acestui suflet. Așa-i era lui dat să fie, om nenorocit, scriitor cu uimitoare și bolnave licăriri, adesea mai frumoase decât cea mai deplină și sigură lumină.

Și că nu era la dânsul o manieră de împrumut ori un calcul de stilist, că era un om nou în aceste lucruri noi, sincer și când putea fi bănuț de mai multă afectare, că el dădea adevărate viziuni ale lui și combinații logice pentru dânsul, o dovedea adevărul, strălucit adesea, al notărilor și caracterizărilor lui, mișcarea puternică de vieață a scenelor lui, coloritul specific românesc al atâtor părți din opera lui.

Când va vrea cineva să alcătuiască o carte de cetire cu ce se găsește mai serios și egal în scrisul românesc nu va culege nimic poate din Ion Adam, dar, când originalitatea fiecăruia se va desemna în de ajuns, nu știu zău câți vor putea sta alături cu dânsul.

22 Mai 1911.

CX

C. ALIMĂNEȘTIANU

De un timp moartea culege și printre cei mai tincri. Constantin Alimăneștianu, mort la patruzeci și cinci de ani, când abia văzuse o parte din îndărătnicele sale silinți încununate cu strălucită izbândă, nu numai partidul său, care de astfel de oameni are mai multă nevoie decât de avocați farsori și de diletanți oboșiți, dar țara întreagă pierde o *forță*, o forță neconținut activă, setoasă de întreprinderi noi, pasionată de a cuceri, de a stăpâni, de a adăugi.

Nu venea din Bizanțul unei familii mari, nici din burghezia orășenească îmbogățită de partidul său, și încă mai puțin făcea parte, cu toată calitatea sa de prieten personal al fostului și viitorului prim-ministru ¹⁾, din acea prețioasă tinerime, atât de înaintată și atât de rafinată în același timp, care se plimbă prin vieța noastră politică și socială prea adese ori ca printr'un Parc aux Cerfs.

¹⁾ I. I. Brătianu.

Nu știu dacă era fiu de sătean, dar dela sat venea. Și era *țăran* prin partea cea mai bună și mai folositoare a sufletului său. Stăruitor, socotit, econom, simplu în moravuri, practic, scurt și stângaci în vorbă: « boierii » nu sunt așa. Și era îndatoritor, săritor la nevoie, bun ajutător al prietenilor săi, cum sunt de obicei oamenii dintre cari el s'a ridicat.

Dela dânsul nu va rămânea amintirea unui talent strălucitor, ci ceva cu mult mai mare pentru împrejurările de astăzi ale țării noastre: exemplul unei energii triumfătoare.

3 Iunie 1911.

CXI

EPISCOPUL SZABÓ

Gherla nu are episcop. Ioan Szabó cel nevăzut a dispărut din mijlocul puţinora cari se puteau apropia de dânsul. Acum îşi dă seamă aiurea de ceea ce a făcut, şi noi n'avem să ne ocupăm de dânsul pentru a înoi asupra mormântului acea aspră muştrare indignată care s'a îndreptat totdeauna, fără patimă personală, dar fără putinţă de iertare, împotriva celui ce trăia — între Români, dar pentru ceilalţi.

Cei mai mulţi i-au înconjurat cu negru vieaţa, alţii cu negru îi înconjură vestea morţii. E o deosebire de judecată. Pe unii îi ştim sinceri — nici nu pot fi altfel, n'au de ce să fie altfel; sinceri îi bănuim şi pe ceilalţi. Afară de rudele sale vor fi mai fost ochi româneşti cari să plângă la acest sicriu care n'a închis nicio speranţă.

Şi aceasta e interesant. Imbucurător însă, nu. Căci asupra unui Vlădică românesc, viu sau mort, nu poate fi decât *o singură* părere. Şi activitatea lui nu se poate prezenta decât *dintr'un singur* punct de vedere.

Dumnezeu n'a făcut lumea pentru episcopi, nici pentru catechisme, nici pentru dogme. Ci pentru oameni, pe cari va fi știut de ce i-a făcut, a inspirat dogme, a îngăduit catehisme și a pus Vlădici. Un Vlădică bun e un îndemnător și mângâietor de oameni pe căile însemnate de voiața veșnică a lumii. Aceste căi sunt însă ale *neamurilor*.

Vlădică evlavios, curat, cinstit, la o nație nenorocită, prigonită, umilită, fără ca el să-i sară în ajutor, ori cu ajutorul lui adaus la silnicia dușmanilor, aceasta nu se poate decât pentru mintea infirmă a unui confesionalist cu țeasta strâmbă. Un Șaguna, un Strossmayer, iată Vlădicii din mila lui Dumnezeu. Ceilalți doar din mila Papei și a Guvernului străin pot să fie. Dar asta nu ne ajunge.

Și, astfel, dacă a fost un cleric cuvios, pot să-l și beatifice în latinește aceia cari au această chemare, dar laude rostite în românește nu pot petrece la săvârșirea din viață pe cine n'a iubit această limbă a noastră și sufletul ce se exprimă într'ânsa.

8 Mai 1911.

CXII

DEZIDERIU BÁNFFY

Ungaria n'a pierdut în Desideriu Bánffy, mort la o vârstă înaintată, pe un bărbat politic în stare să mai aducă servicii. Ungaria, adecă obștea maghiară sau maghiarizată din această țară; cât despre națiile celelalte, clasificate disprețuitoare ca «naționalități», ele nu scapă de un dușman în stare să le mai lovească, ci privesc la încheierea deplină a unui capitol de mult întrerupt al istoriei ungurești.

Între oamenii cari dela moartea lui Tisza cel mare au căpătat puterea în Statul vecin, niciunul n'a avut mai mult decât Bánffy meritul sincerității. Acesta cel puțin nu umbla, ca Apponyi, cu discursuri despre umanitate, cultură și pace între neamuri, nu se îmbrăca în uniforma de Curte care poate să impuie celor apăsați, cum face astăzi Khuen-Hederváry, și nu șoptea, ca groful Zichy, cuvinte misterioase despre era nouă de dreptate, pe care va ști s'o deschidă Moștenitorul. Cinic și brutal, dar curajos și primind tot riscul, el își făcea de cap, cu haïta de procurori și de jandarmi, dar își făcea de capul *lui*. Cu o nespusă îndrăzneală a luat drumul

drept care ducea, în credința lui, la îndeplinirea visurilor șoviniste, la Maghiaria unitară, cu un singur fel de « buze ». A mers cât a putut, cu încordarea tuturor puterilor lui, și, când a căzut, nu era nevoie să bați tufișurile ca să-l descoperi; zăcea pe acel drum larg al luptei sale, în vederea tuturor, cu picioarele frânte, rănit de moarte.

De atunci a trăit o lungă și dureroasă agonie, pe care mulți ar fi putut-o privi ca o pedeapsă. În noi aventuri către același scop alții se aruncau, schimbându-se repede; la dânsul nu se gândeau. Ei aveau alte căi și nu-l puteau vedea. Iar pentru dânsul personal, — dacă nu pentru naționalistul maghiar, — era o ultimă satisfacție în acest fapt că, deși căzut, rănit, sfârșit, altul nu cuteza să-i iasă înainte pe aceeași cale.

Deosebirea de temperament între dânsul și alți bărbați de Stat unguri, e vădită. Ea cere o explicație, și o dă chipul lui, obârșia lui, numele lui. N'avea în vinele sale sângele de perfidie asiatică al nației pe care o servea. Se născuse în Ardeal, la Cluj, dintr'un neam care trăise în colțul nord-estic al țării, neam de nobili « opincari », pe cari adevărata nobilime de dincolo de Tisa i-a disprețuit totdeauna. Cu fața sa rotundă, cu ochii mari, focoși, el se abătea dela osoșii sau puhavii săi colegi de Parlament. Și numele său însuși spune ce era: un « fiu de Ban », de Ban valah în aceste părți de graniță.

Și astfel întâmplarea tragică a voit, pe de o parte, să nu fi avut un mai aprins dușman decât acest frate de sânge, dar ea n'a putut împiedeca vădirea, în această luptă chiar, a însușirilor acelui sânge.

16 Mai 1911.

CUPRINSUL

	Pag.
Teofil Frâncu	7
Un utopist: August Treboniu Laurian	11
Anghel Demetriescu	16
Un « idealist »: Apostol Mărgărit	22
Doctorul Davila	27
Știrbei-Vodă	33
Ștefan Orășanu	39
Andrei Șaguna	44
Alexandru Odobescu	49
Anton Pann	59
Gheorghe Barițiu	67
O icoană curată: Mitropolitul Veniamin Costachi	73
Eminescu și generația de astăzi	79
Un orator al generației bătrâne: Nicolae Ionescu	85
Un scriitor pentru popor: I. Pop Reteganul	91
Serbările pentru Schiller	96
Câteva rânduri de « dincoace » în amintirea lui Timoteiu Cipariu	101
C. Negruzzi	106
Cel dintâi volum din operele în proză ale lui Eminescu	112
Mommsen	118
Statuia lui Cuza-Vodă	124
O lacrimă pentru George Popovici	130
Jubileul d-lui P. Poni	137

	<u>Pag.</u>
Jubileul Episcopului Popea	141
Un scriitor necunoscut: Mihail Teliman	146
Un erou modern: Henric Ibsen.	151
Un poet din vremurile nehotărîte: N. Nicolescu	156
Un poet basarabean: C. Stamati	163
O personalitate culturală din Ardeal: Ion Lăpădatu	171
Un roman de Eminescu	178
Correspondența lui Alecsandri.	183
Longfellow.	188
Paginile Alexandrinei Mihăescu	191
Un cercetător al vieții poporului românesc : S. Fl. Marian.	196
Leon Tolstoi	201
Un arhiereu artist: Anastasie Crâmca.	205
B. P. Hasdeu	211
Iosif Vulcan	215
Dante în Românește	219
Liciu și teatrul lui Alecsandri	222
La desvelirea monumentului lui Alecsandri	225
Lueger	230
La mormântul lui Kogălniceanu	233
La trecerea unui erou	236
Un profesor: Dimitrie A Laurian	239
Alecsandri și « Lipitorile Satelor »	243
Un dispărut: Vicențiu Babeș:	250
Dr. Isak	252
Moartea generalului Lahovary	254
Gr. Triandafil	256
Grigore și Adina Olănescu	258
O figură: Vasile Lascar	262
Frédéric Damé	266
Giuseppe Garibaldi	268
Nicolae Grigorescu	272
Lascar Catargiu	275
Dr. I. Radovici	278
« Cugetările » d-nei Adina Olănescu.	282

	<u>Pag.</u>
10 Mai și Vodă-Cuza	285
Tudor de Flondor	291
Episcopul Nicolae Popea	293
Amintirea lui Simion Bărnuț	297
Mitropolitul Iosif Gheorghian	300
Coriolan Brediceanu	302
P. S. Aurelian	304
A. Mocsonyi	306
Doamna Elena Cuza	307
Aurel Mureșianu	313
Vederile politice ale lui Eminescu și generația de azi	316
Vasile Cosmovici	318
Invățăminte din viața și Domnia lui Cuza-Vodă	320
Un aventurier interesant: Gheorghe Brancovici	334
In amintirea lui Eminescu	338
D. Caian	346
Gimnasticul Moceanu	347
Baronul Nicolae Hurmuzachi	349
Pomenirea lui Șaguna	351
Ivirea lui Șaguna	356
V. Rola Piekarski	359
Pomenirea lui Mihai Viteazul	360
In amintirea prietenului Augustin Bunea	373
Karl Krumbacher	377
I. Rusu Șirianu	379
Adelina Tăzlăuanu	381
Eugeniu Carada	383
Dr. Lueger	386
Björnstjerne Björnson	388
Eduard al VII-lea	390
Ceva despre Ioan Creangă	392
Teohari Antonescu	396
V. Boerescu	398
Dinicu Golescu	401
I. Codru Drăgușanu	405

	<u>Pag.</u>
« Un poeta minor »: N. Volenti	414
Al. Ștefulescu	416
Un poet-copil: C. D. Crăciunescu	420
Maria Mavrodin	422
Ion Ghica	425
Grigorescu, după Vlăhuță	429
La moartea lui Tolstoi	433
D. A. Teodoru	435
Iordachi Goleșcu	436
Grigore Ștefănescu	439
G. Orleanu	442
Dragan Țancov	445
Iosif Sterca Șuluțiu	447
Nicolae Densusianu	450
C. Stoicescu	453
Ion Adam	455
C. Alimăneștianu	457
Episcopul Szabó	459
Dezideriu Bánffy	461

MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI — 1934.

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II”

BIBLIOTECA „ENERGIA”

nu apărut		
CONSTANTIN WEYER	<i>Cavelier de la Salle</i> , traducere din limba franceză de Paul I. PRODAN	Lei 40
F. ROUQUETTE	<i>În căutarea fericirii</i> traducere din limba franceză de E. FLĂMÂNDA	Lei 40
ALAIN GERBAULT	<i>Singur, străbătând Atlanticul</i> traducere din limba franceză de A. VIANU	Lei 20
COLONEL T. E. LAWRENCE	<i>Revolta în deșert</i> traducere din limba engleză de Mircea ELIADE, cu o hartă	2 vol. Lei 60
RENÉ BAZIN	<i>Pustnicul din Sahara. Viața părintelui Charles de Foucauld</i> traducere din limba franceză de Alexandru HODOȘ	Lei 30
MIHAI SADOVEANU	<i>Viața lui Ștefan cel Mare</i>	Lei 30

SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

sub tipar	R o m a n e	
M. M. CONDIESCU	<i>Insemnările lui Safirim, I</i>	
nu apărut	E s s e u r i. C r i t i c ă	
AUL ZARIFOPOL	<i>Pentru arta literară</i>	Lei 60
VERPESSICIUS	<i>Mențiuni critice, II</i>	Lei 80
J.-M. CANTACUZINO	<i>Izvoare și popasuri</i>	Lei 60
V. IORGA	<i>Oameni cari au fost</i>	Lei 80
sub tipar		
M. CIOMAC	<i>Viața și opera lui Richard Wagner</i>	
	V e r s u r i	
nu apărut		
DEMOSTENE BOTEZ	<i>Cuvinte de dincolo</i>	Lei 60
STANCU	<i>Antologia poezilor tineri</i> cu portrete de Margareta STERIAN	Lei 60
BACOVIA	<i>Poesii</i> cu o prefață de Adrian MANIU	Lei 40

G. GREGORIAN	<i>La poarta din urmă</i>	Lei 60
ADRIAN MANIU	<i>Cartea Țării</i>	Lei 40

SCRIITORII ROMÂNI VECHI

Sub tipar

MITROPOLITUL VARLAAM	<i>Cazania (1643)</i> ediție îngrijită de J. BYCK	
----------------------	---	--

SCRIITORII STREINI MODERNI ȘI CONTEMPORANI

Sub tipar

B. MADÁCH	<i>Tragedia omului</i> traducere în versuri din limba maghiară de Oct. GOGA	
-----------	---	--

LUIGI PIRANDELLO	<i>Răposatul Matei Pascal</i> traducere din limba italiană de A. MARCU	
------------------	--	--

BIBLIOTECA DE FILOSOFIE ROMÂNEASCĂ

A apărut

D. D. ROȘCA	<i>Existența tragică</i>	Lei 60
-------------	--------------------------	--------

BIBLIOTHÈQUE D'HISTORIE CONTEMPORAINE

A apărut

G. I. BRATIANU	<i>Napoléon III et les nationalités</i>	Lei 60
----------------	---	--------

OPERELE PREMIATE ALE Scriitorilor TINERI NEEDITAȚI

Au apărut

VLADIMIR CAVARNALI	<i>Poesii</i>	Lei 20
EUGEN JEBELEANU	<i>Inimi sub săbii</i> poeme	Lei 40
HORIA STAMATU	<i>Memnon</i> versuri	Lei 40
DRAGOȘ VRÂNCEANU	<i>Cloșca cu puil de aur</i> versuri	Lei 40
EMIL CIORAN	<i>Pe culmile disperării</i>	Lei 50
CONSTANTIN NOICA	<i>Mathesis</i>	Lei 40

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

Apare lunar în 240 de pagini. Numărul lei 25. Abonamentul pe un an lei 300.

Cărțile noastre se găsesc de vânzare în principalele librării din țară. Ele se pot trimite franco la domiciliu în toată țara.

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II“

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39 — București, I — Telefon 241-97 206-40

Lei 80.—

www.dacoromanica.ro

